

MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

çerçeve

ÜÇ AYLIK DERGİ YIL:6 SAYI: 22 NİSAN '98

Girişim Kültürü ve Girişimcilik

Asya Krizi Neden Çıktı?

Batı Meydan Okuyor

Düyun-u Umumiye İdaresi

çerçeve

MÜSİAD
MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

YIL :6 SAYI: 22
NİSAN 1998

MÜSİAD Adına Sahibi
Erol Yarar

Yazı İşleri Müdürü
Cihangir Bayramoğlu

Genel Yayın Yönetmeni
Erhan Erken

Genel Yayın Koordinatörü
Hüseyin Kahraman

Yayın Kurulu
Mustafa Aycın, A. Hamdi Pınarcık, Abdurrahman Dilipak, Erol Dilaver, İlhan Soylu, Ömer Onay, Mustafa Akçay, Metin Kızmaz

Grafik Tasarım
Ömer Onay
Alternatif Tanıtım 288 49 81

Renk Ayrımı / Film Çıkış
Grafist 213 52 83

Baskı ve Cilt
Seçil Ofset

Bu dergi MÜSİAD Yayın Tanıtım Komisyonu tarafından hazırlanıp bastırılmıştır. Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler yazarlarına aittir. MÜSİAD'ı bağlamaz.

Merkez
Mecidiye Cad. No: 7/50
Mecidiyeköy / İstanbul
Tel: 0212. 267 40 37 - 38
Fax: 0212. 267 49 41

Ege Bölgesi
Ş. Eşref Blv. Ragıp Şanlı İş Merk. No: 6/304 Çankaya / İzmir
Tel: 0232 489 22 37 489 08 00

Ankara
Kumrular, Adem Yavuz Sk. No: 17
Kızılay / Ankara
Tel: 0.312 441 70 90 (3 hat)

Bursa
Kırcaali Mah. Kayalı Sk. Tuğcu Plaza 1 No: 52 Bursa
Tel: 0224. 256 54 43 - 44

Kayseri
İstasyon Cad. No: 11 / 3 Kayseri
Tel: 0.352 222 59 05 - 06

Kocaeli
Karbaş Mah. Belde Sk. Ekşiler İşmerk. Kat: 7 Kocaeli
Tel: 0.262 325 99 57

Konya
Nalçacı Cad. Babür Sk. No: 28 Konya
Tel: 0.332 236 42 18

"Girişim Kültürü ve Girişimcilik"

Çerçeve Dergimizin bu sayısında ağırlıklı olarak 'GİRİŞİM KÜLTÜRÜ VE GİRİŞİMCİLİK' konusundaki yazılara ve röportajlara yer veriyoruz. Geleneksel lisanımızda Teşebbüs ve Müteşebbis lafızlarıyla ifade edilebilecek olan girişim ve girişimci kelimeleri, bir işi yapmak için hareket etme, başlama, kalkışma halini ve o hal içinde yer alan insan veya insan topluluklarını ifade ediyor. Kelimenin özü itibariyle bir yön ve saha ifade etmiyor.

'Girişim' ama hangi konuda? 'Girişimci özelliğe sahip insan', ama bu özelliği hangi sahalarda daha iyi bir şekilde kendini gösterebilir? gibi sorulara verilecek cevaplarla daha bir anlam kazanabiliyor.

Bu durumda, demek ki siyasi sahada girişimci olunabileceği gibi, iktisadi, kültürel ve ilmi sahalarda da girişimci olmak veya bir işe girişmek mümkün.

Bütün bu genel değerlendirmelerle birlikte, günümüzde girişim ve girişimcilik lafızları daha çok iktisadi bir çerçeve içerisinde mütalaa edilir hale gelmiş durumda. Girişimci veya müteşebbis denildiği zaman ilk akla gelen kişi genelde işadamı oluyor. Biz de dosya konumuzu işlerken daha çok bu konu etrafında dolaşıyoruz..

Dosyamız içerisinde konuya farklı açılardan yaklaşan bir çok değerli makale ve röportajlar yer alıyor. Tüm bu yazılar aslında kafalarımızdaki birçok soruya cevap bulabilmek, birçok meselenin çözülebilmesi için zihinlerimizdeki açılımların daha da zenginleşebilmesini sağlamak gayesiyle kaleme alınıyor.

Örnek vermek gerekirse, yukarıda var olduğunu belirttiğimiz soru ve sorunların bir bölümü şu şekilde sıralanabilir:

Girişimin dürtüsü nelerdir veya neler olmalıdır?

Mesela maddi menfaat mi, mülkiyet veya sahip olma duygusu mu, güç elde etmeyi hedefleme mi, kendisi dışındaki insanları ve tabiatı sömürme arzusu mu, ideolojik sebepler mi, Allah'ın rızasını kazanma isteği mi, kendinden sonraki nesillere bir eser bırakma arzusu mu, millet ve memleket menfaatleri mi ...., birkaçı mı, hepsi mi, hiçbiri mi .....

Peki girişim duygusunu veya girişim isteğini engelleyen faktörler neler olabilir?

Mesela korku, savaş ve kavga halleri mi, moralsizlik ve gelecekten emin olmama mı, toplumdaki genel ve yaygın bir adaletsizlik hali mi, adaletsizliklere yol açan yapısal bozukluklar veya yönetim bozuklukları mı, girişim isteği içindeki grupların yol açacağı sonuçlara karşı farklı isimler altında gelişmiş ve gelişmekte olan kesif düşmanlıklar mı..... tabii yine hepsi veya hiçbiri mi....

Ülkedeki toplam sermayenin büyük ölçüde devletin kontrolünde olduğu bizim gibi ülkelerde 'devlet' istemediği halde bazı nisbi olarak küçük ve orta seviyedeki kesimlerin hakikaten girişim yapmaları mümkün olabilir mi? Yoksa kendilerini mi kandırırlar?

Daha evvel 'devlet' desteğiyle 'büyük ' olmuş kesimlerin büyüklükleri aynen kabul edilerek bir yandan onlara ekstra imkanlar hazırlanırken, küçük ve orta seviyelerin girişim ile ilgili hareketlenmelerinin haddinden fazla zabt-ü rabt altına alınması istekleri ne kadar adilane bir davranıştır?

Devletin vatandaşın üstünde olduğu, diğer bir deyimle vatandaşın devletin varlığı için var olmasının altının çizildiği bizim gibi ülkelerde , şayet 'devlet' de özetle bürokrasi, büyük sermaye grupları, 'parlemento' ve dış güçlerin isteklerinin kesiştiği noktalarda karar alabiliyorsa, bu odakların içine giremeyen girişim çabalarının başarılı olabilmesi ne derecede imkan dahilindedir?

Zikri geçen kesimlerin samimi girişim isteklerinin önünün açılması veya samimi girişim çabalarının bu çerçeve içinde yer bulabilmeleri nasıl mümkün olacaktır?

Daha radikal bir bakışla kutsal olarak addedilen 'devlet'in hiyerarşik düzlemde vatandaşın altında olabileceği, yani devletin vatandaşın önünü açmak, her kurumuyla ona hizmet etmek için var olması gerektiği tarzında bir düşüncenin girişimci çabaların da önünü açabileceği varsayımının uygulanabilme şansı ne kadardır?

Ülkemizdeki eğitim sistemi statükoyu sorgulayan, girişim ruhu taşıyan insanların yetişmesini hakikaten istemekte midir?

Yoksa, yönetici kadrolar, bir yandan globalleşme, gelişme, ilerleme sözlerini sarfederken diğer yandan da var olan dengeleri değil sarsmayı, değiştirmeyi aklından bile geçiremeyecek, girişim ve gelişimden ürken nesiller mi hedeflemektedirler?

....

Girişim Kültürü ve Girişimcilik başlığı altında daha pekçok soru ve sorun sıralamak mümkün. Sizler de bu yazıyı okurken muhtemeldir ki bizim aklımıza gelmeyen birçok soru ve sorunu kendi kendinize zikretmişsinizdir.

Dosya konumuz çerçevesinde tüm bu meseleleri ele aldığımız, herbir makalemizle zikri geçen hususlara birer birer değinip çözümler ürettiğimiz iddia edilemez. Fakat elden geldiği ölçüde doyurucu ve konunun mümkün olduğunca fazla noktasına dikkat çeken yazılarla dolu olan dosyamızı ilgi ile inceleyeceğinizi sanıyoruz.

Çerçeve'nin bu sayısında dosya yazıları dışında her sayımızda olduğu gibi, iktisat, tarih ve işletme ağırlıklı yazılar da bulacaksınız. Amacımız çok boyutlu bir işadamı modelinin oluşması yolunda karınca kararınca bir katkı sağlayabilmek..

Daha doyurucu Çerçeve'ler sunabilmek gayesiyle desteklerinizi bekliyoruz.

Selam ve muhabbetle,

Erhan Erken

çerçeve

İ Ç İ N D E K İ L E R

Girişimcilik Ruhu

Erol YARAR
MÜSİAD Genel Başkanı

2000'e 2 kala kalkınmada insan öncelikli modeller öne çıktı. Sermaye ağırlıklı görüşlerden, teknolojiye, oradan da insan öncelikli sistemlere geçildiği bu dönemde kalkınmanın en temel faktörü artık tartışılmıyor. Neredeyse herkesin ittifak ettiği bu insan faktöründe en çok beklenen özellik ise girişimcilik diye ifade edilen bir yapı. Bazılarına göre eğitimle, bazılarına göre yaradılıştan oluşan bu halin insanda aranan en önemli özellik olması, kalkınma ile girişimci insan tipi arasındaki bağı güçlendiriyor. Devletler bu girişimci insan tipini oluşturmak için sistemler kuruyor, teşvikler veriyor. Hatta bu tip insan ithal ediyor, adına da beyin transferi deniyor.

Sanayileşmenin 300 yılı aşan tarihi süreci içinde her buluşun, her fabrikanın temelinde bu girişimci insan tipini görmek mümkün. Açıkça ifade edilebilir ki, girişimci insanların sayısını arttırabilen ve organize edebilen milletler yükseliyor.

İlkemizde ise 300 yılı aşan bir dönemde bu insanlar savaş meydanlarında ahilik teşkilatlarına ve vakıf organizasyonlarına kadar her yönüyle aktif oldu. Ama savaşlardaki kayıplar, iyi bir organizasyon olmayışı, devlet - millet kaynaşma eksikliği ve bu dinamizm devamını sağlayacak zeminlerin olmayışı bu girişimcilik ruhunu çok törpülemiştir. 16. Yüzyılda kapütilasyonlar, 19. Yüzyılda ıngiltere ile yapılan serbest ticaret anlaşmaları v.b. birçok uygulamalar, dar vizyonlu yöneticilerimiz sayesinde ticari ve sınai gelişmeleri engelledi. Bazı üst düzey yöneticilerin münferit çabaları ise bütün bir kitleyi harekete geçirmeye yetmedi.

Şahsi kanaatimce; fertlerde 4 temel faktörü oluşturmak, gerçek girişimci insanı meydana getirir. Ve bu fertler de bir devletin iktisaden gelişmesini temin eder.

Bu dört temel faktör,

Cesaret oluşturmak; Bu, fikir hürriyeti, yapıcı eleştiri, kendini tanıma ve öz güvenle oluşacak bir aile ve eğitim sistemi ister.

Bilgi; Girişimciyi mesleki konularda eğitme ve daimi gelişimi temin edecek bir sistemle mümkündür.

Ahlak; Her şahsın topluma karşı sorumluluklarının bilincini oluşturacak bir değerler sistemi.

Organizasyon; Girişimciyi sinerjik etkiyle destekleyecek kurumlar. Bunlar, büyük boyutuyla devlet, özel boyutuyla mesleki gönüllü teşkilatlanmalardır.

İlkemizde ise bilhassa son günlerde ortaya çıkan olaylar zaten az olan bu girişimcilik ruhunu törpülüyor. Her aklı olan insan görmelidir ki, bir toplumun girişimci ruhunu zedeleyecek her girişim sadece o şahsa değil, toplumun bütününe zarardır. Toplumun tamamı girişimci olmayabilir. Bu sıfat birçok müsbetin bir araya gelmesi durumunda ortaya çıkar ve nadirdir, maliyetlidir.

Yapılması gereken; girişimcinin cesaretini arttırmak, teşvik etmek, bilgisini arttıracak ortamları tesis etmek, ahlakını güçlendirerek topluma faydasını temin etmek, ve organizasyonlarla onu desteklemektir. Bunu yapanlar 21. Yüzyılın önder milletleri, köstekleyenler ise sürünenleri olacak. Umarım ki, akıl ve izan sahipleri milletin faydasına olanı görsünler.

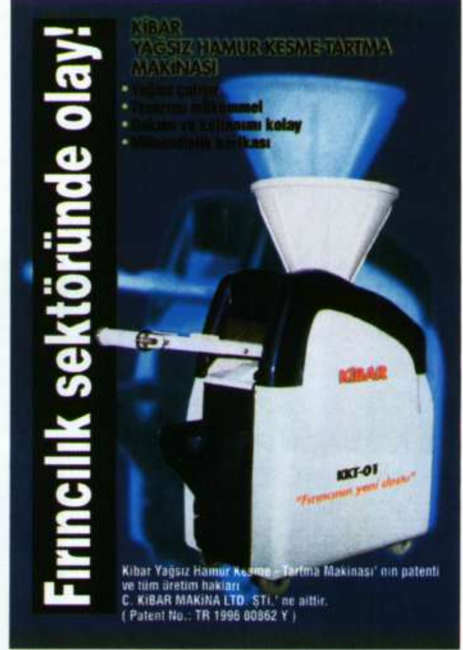

Dünyanın İlk Yağsız Hamur Kesme-Tartma Makinesi MÜSİAD Üyesi Cemal Kibar'dan

Avrupa ve dünyanın yağsız çalışan ilk hamur kesme-tartma makinesini MÜSİAD Bursa Şubesi Üyesi Cemal Kibar üretti. Kibar Makine, sözkonusu ürünün taklit edilmemesi için 10 yıllık faydalı model belgesi aldı.

Yaklaşık 17 yıldır fırın üreten ve 7-8 yıldan bu yana da kesme-tartma makineleri üzerinde çalışan Kibar Makine firmasının sahibi Cemal Kibar, tüm dünyada yağla çalışan hamur kesme makinesini ilk kez yağsız çalışır şekilde üretmeyi başardıklarını söyledi.

Şimdiye dek yuvarlama ve dinlendirme makineleri, elektrikli ve doğalgazlı fırınlar ve kesme-tartma makinelerini ürettiklerini dile getiren Kibar, geçen yıldan bu yana ise yağsız çalışan makine üzerinde yoğunlaştıklarını anlattı. Böyle bir makinenin Avrupa'nın yanısıra dünyada da olmadığını söyleyen Kibar, ürettikleri makinenin taklitlerinin yapılmaması için 10 yıllık faydalı model belgesi aldıklarını ifade etti. Kibar, bu belgenin kendilerini koruyacağına inandıklarını ve ihracat yaptıkları ülkelerde de bunu uygulayacaklarını ifade etti.

Makine sanayisinde fırınların yılda 1 tonluk yağ tüketiminin ortadan kalkacağını söyleyen Kibar, bunun normal bir fırın için yılda en az 800 milyon lira ile 1 milyar lira masraftan kurtuluş anlamına geldiğini kaydetti. Kibar, ürettikleri makine sayesinde fırıncıların, yağ kanallarının tıkanması, kirlilik, yağ damlaması, günlük bakım gibi problemlerden de kurtulduğunu anlattı.

Daha önce Dubai, Suudi Arabistan ve Türki devletlere ihracat yaptıklarını kaydeden Cemal Kibar, bundan sonra ağırlık olarak ihracata çalışmayı düşündüklerini ve öncelikli olarak Almanya ve İngiltere'yi düşündüklerini ifade etti. Kibar, ürünün Türkiye temsilciliğini ise Ekmasan'a vermeyi planladıklarını kaydetti.

Elektriği sokak lambaları mı bitiriyor?

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhur Ersümer, enerji darboğazını aşmak için sokak aydınlatmasının yarı yarıya azaltılacağını açıkladı.

Şu ülke garip bir ülke... Ülkenin Enerji Bakanı, sokak aydınlatması için harcanan elektriğin toplam tüketimin sadece yüzde 3'ü (üç'ü) büyüklüğünde olduğundan malesef haberi yok.

Bütün dünyada medeniyetin sembolü sokak aydınlatmasıdır. Türkiye'de sokaklar zaten karanlık. Anlaşılan bakan bey büsbütün karartmaya kararlı. Türkiye'de tüketilen elektriğin yüzde 54'ünü sanayi tüketir. İkinci büyük tüketici grubu meskenlerdir.

Kullanım yerlerine göre elektrik tüketimi

Kullanım alanları	Pay
Resmi daire	5.91
Sanayi+Otoprodüktörler	54.00
Ticarethaneler	8.83
Meskenler	19.75
Tarımsal sulama	2.80
Şantiyeler	0.95
Sokak aydınlatması	3.09
Diğer+TEAŞ	4.66
TOPLAM	100.00

Madem ki, elektrik enerjisi ile ilgili bilgiler az, biraz da üretilen enerjinin kaynağı ile ilgili bilgi vereyim. Türkiye'de üretilen toplam elektrik enerjisinin yüzde 3.4'lük bölümü taş kömürü, yüzde 32.3'ü elektrik yakılarak üretiliyor.

Enerji kaynaklarına göre brüt elektrik enerjisi üretimi

....	Pay
Taşkömürü	3.43
Linyit	32.35
Fuel Oil	6.33
Motorin	0.77
Doğalgaz	21.92
Jeotermal	0.09
Diğer	0.05
Su	35.07
TOPLAM	100.00

Doğalgaz yakılarak üretilen enerjinin toplam içindeki payı yüzde 22'ye yükseldi.

Fuel Oil kullanımı ile üretilen enerjinin toplamdaki payı yüzde 6.3 oranında.

Toplam enerjinin sadece yüzde 35'ini su kaynaklarımızı kullanarak üretebiliyoruz.Türkiye acaip bir ülke... Enerji Bakanı olan kişi, üretim yetmeyince üretimi artırmak yerine, enerjiyi kısıyor. Sokak lambalarını söndürüyor. Doğalgaza dayalı enerji üreten tesislerin kapısına kilit vurduruyor. Ve bu da enerji politikasında başarı olarak bize yutturuluyor.

Tevfik GÜNGÖR (Dünya)

Bütçede aslan payı, faizin oldu

Türkiye bütçesi,adeta faize çalışıyor. İç ve dış borç faiz ödemelerimiz, son 20 yılda 327 bin 285 kat artış gösterdi. Maliye bakanlığı verilerinden yapılan değerlendirmelere göre, 1978-1997 yıllarını kapsayan 20 yıllık sürecin özellikle son 11 yılı, faiz baskısının anormal arttığı bir dönem oldu. Türkiye iç ve dış borç faizinde milyar rakamı ile 1960'ların sonunda tanıştı. Türkiye'nin 1978 yılında iç ve dış borç faiz ödemesi 7 milyar lira düzeyinde bulunuyordu. 1983 yılında faize giden parada milyar rakamı 3 haneye çıktı. Faizde trilyon sınırı ise 1986 yılında aşıldı. Söz konusu yılda Türkiye'nin faiz ödemesi bir tirilyon 81 milyar lira olarak gerçekleşti.

1990'a gelindiğinde bu defa faiz ödememiz 12 trilyon 486 milyar lira oldu. Bu rakam, 1991'de 18 trilyon 608 milyar, 1992'de 27 trilyon 29 milyar, 1993'de 69 trilyon 170 milyar, 1994'de 117 trilyon 784 milyar, 1995'de de 576 trilyon 115 milyar lira olarak belirlendi.

1996 ise, Türkiye'nin bu defa faizde katrilyonu telafuz etmeye başladığı bir yıl olma özelliğini gösterdi. Bu yıl içinde bütçenin 497 trilyon 401 milyar lirası iç ve dış borç faiz ödemelerine gitti.

Bütçeden bir katrilyon 864 trilyon lira faiz ödemesi ön görülen 1997'de ise, geçici verilere göre hedefin çok üstünde 2 katrilyon 291 trilyon liralık faiz gideri oldu.

1998 bütçesine de, iç ve dış borç faiz ödemeleri için 5 katrilyon 900 trilyon liralık ödenek konuldu.

Bundan 20 yıl önce Türkiye bütçesinin yüzde 1.9'luk bölümü faize gidiyordu. Bu rakkam, 1986'da yüzde 13'e çıktı. 1990'da yüzde 18.3'e yükselen, faiz ödemelerinin bütçeye oranı, 1992'de yüzde 12'ye kadar düştüyse de, takip eden yıllarda bu defa çok daha hızlı bir tırmanışa geçti.

İç ve dış borç faiz ödemelerinin bütçe içindeki payı, 1994'de yüzde 19.8, 1995'de 33.4, 1996'de ise 37.8 olarak hesaplandı. Bu oran 1997'de yüzde 28.8 düzeyinde bulunurken, 1998 bütçesinde ise faize gidecek paranın daha bu günden yüzde 40 olacağı ortaya kondu. (Dünya)

Faiz ödemelerinin bütçedeki payı

Yıllar	İç ve dış borç faiz Ödemesi (milyar- trilyon-katrilyon TL.)	Bütçe İçindeki Payı (Yüzde)
1978	7	1.9
1979	15	2.4
1980	28	2.4
1981	67	4.1
1982	77	4.4
1983	181	6.2
1984	375	8.8
1985	596	9.2
1986	1,081	13.0
1987	1,916	15.0
1988	3,978	15.8
1989	6,181	15.9
1990	12,486	18.3
1991	18,608	14.1
1992	27,029	12.0
1993	69,170	14.1
1994	177,784	19.8
1995	576,115	33.4
1996	1,497,401 (x)	37.8
1997	2,291,000 (xx)	28.8(x)
1998	5,900,000	40.0(xx)

(x): Geçici veriler, (xx): Bütçe ödeneği.

Yeni vergi reformu paketi

Merakla beklenen vergi reform paketi anahatlarıyla belli oldu. Hükümet, yeni yılda gelir ve kurumlar vergisi oranlarında 5'er puan, tapu harcında ise 7,6 puanlık bir indirim öngördü.

Yüksek planlama Kurulu'nun önceki akşam Başbakan Mesut Yılmaz başkanlığında yapılan toplantısında benimsenen vergi reform paketiyle, köklü değişikliklere gidiliyor.

Yaklaşık 4 saat süren toplantıda Gelirler Genel Müdürü Nevzat Saygılıoğlu, mevcut vergi sisteminin sıkıntılarını ortaya koydu. Vergi inceleme oranının sadece % 2 olması ve her 3 mükelleften 1'inin götürü vergi ödemesi en büyük problemler olarak değerlendirildi.

Yeni Vergi Reformu Yasası TBMM'den Geçerse;

- **1 Ocak 1998 itibariyle beyan edilecek servetten vergi alınmayacak.**
- **Bu tarihten sonra yapılacak harcama ve servet artışı izaha tabi tutulacak.**
- **Üniter vergi sistemine geçilerek tüm istisna ve muafiyetler kaldırılacak.**
- **Gerçek kişiler açısından başta repo olmak üzere tüm menkul kıymet iratları vergilendirilecek.**
- **Menkul kıymet iratları gelir vergisinin yanı sıra stopaja tabi tutulacak.**
- **Vergilendirilmeyecek gelir kalmayacak.**
- **Vergi oranları düşecek.**
- **Götürü sistem kaldırılarak basit usüle geçilecek.**
- **Vergi ile harcamalar arasında bağlantı kurulacak.**
- **Vergi kaçaklarına teşhir ve hapis cezası uygulanacak.**
- **İşportacılar, taksi esnafı ve tarım kesimi vergi yükü artırılmadan kaydi sisteme geçilecek.**
- **Vergi numarası olmadan mal alım ve satımına ilişkin resmi işlemleri yapmak mümkün olmayacak.**
- **Ticari envanterde yer almayan işletme malları KDV ödenmesi yoluyla stok affına tabi tutulacak.**
- **Dernek ve vakıfların işletmeleri vergilendirilecek.**

Türkiye Ekonomisinden Temel Göstergeler

M. İbrahim TURHAN

1. Reel Kesim

Ekonominin üretim, istihdam, yatırım gibi faaliyetlerinin gerçekleştiği reel kesim, mal ve hizmet arzı ile talebinin temel dinamiklerini teşkil etmesi bakımından da ayrıca önem taşımaktadır. Firmaların üretim ve yatırım tercihleri ile hanehalkının tüketim ve tasarruf tercihlerinin ekonomik yapı ve ilişkilerdeki istikrara doğrudan bağlı olduğu genel geçer bir yargıdır. Ekonomik yapının ise özellikle Türkiye'de siyasal gelişmelere karşı duyarlılığı çok yüksek olduğundan, reel kesimin son dönemde yaşanan siyasi belirsizlikten etkileneceği şeklinde bir beklenti oluşmaktadır. Oysa açıklanan temel ekonomik göstergeler incelendiğinde, Türkiye ekonomisinin reel kesiminin geçen dönemlere göre bariz bir olumsuzluk sergilemediği görülmektedir. Bu durumun temelinde ekonomide 80'li yılların ikinci yarısından beri oluşan dinamizmin yanı sıra ekonomik birimlerin kamusal alandaki gelişmelere karşı kısmen de olsa bağışıklık kazanmış olması yatmaktadır. Öte yandan siyasal gelişmelerin, merkezi siyaset unsurları tarafından yorumlanması ile ekonomik dinamizme kaynaklık eden toplumsal periferideki yorumlanması ve anlamlandırılması arasında ciddi bir farklılık olduğundan da söz edilebilir.

Üretim

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı'nca sanayinin alt sektörleri düzeyinde de verilen bilgilere göre, 1997 yılı Aralık ayında, bir önceki yılın aynı ayına göre üretimin imalat sanayinde %17.6, elektrik, gaz ve su sektöründe ise % 11.6 arttığı, madencilik sanayinde ise % 5.8 azaldığı ifade edilmiştir. 1997 Yılının oniki aylık ortalaması yine bir önceki yılın oniki aylık ortalaması ile karşılaştırıldığında ise, üretimin toplam sanayi sektöründe %10.8, madencilik sanayinde %6.4,imalat sanayinde %11.5 ve elektrik, gaz ve su sektöründe ise %8.0 arttığı belirtilmiştir. Sanayi üretimi 1998 yılına ise artışla başlamıştır. Yine DİE verilerine göre; 1998 yılı Ocak ayında madencilik sanayii üretimi geçen yıla göre %18.6, imalat sanayii üretimi %2.9, elektrik, gaz ve su sektörünün üretimi ise %7.5 oranında artış kaydetmiştir. Buna göre toplam sanayi üretiminde geçen yılın aynı ayına göre %4.2'lik bir artış gözlenmiştir. 1997 Yılının Ocak ayında ise madencilik sektörünün üretimi %7.7, imalat sanayiinin üretimi ise %1.7 oranlarında azalmış, elektrik, gaz ve su sektörünün üretiminde gözlenen %8 oranındaki artışla birlikte toplam sanayi üretiminde %0.6 oranında bir gerileme ölçülmüştü.

Toplam sanayi üretimibir önceki yılın aynı ayına göre artış kaydederken bir önceki aya göre ise önemli ölçüde düşüş gözlenmiştir. Ocak ayı üretiminin Aralık ayı üretimine göre gerilemesi bu döneme mahsus olmayıp dönemsel bir özellik taşımaktadır; hemen her yıl Ocak ayı değerleri Aralık ayına göre belirgin bir gerileme göstermekte ve bu durum iş çevrimleri veya konjonktür devreleri ile ilgili olarak görülmektedir. 1998 Ocak sanayi üretimi de 1997 Aralık üretiminin %19.3 altında kalmıştır.

	1992-93	1993-94	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98
Aralık	106,1	121,4	107,4	124,3	124,1	143,8
Ocak	99,9	108,4	99,7	112	111,8	116
Değişim	-%5,8	-%10,7	-%7,2	-%9,9	-%9,9	-%19,3

SANAYİ ÜRETİMİ	Önceki yılın aynı ayına göre		Bir önceki aya göre	
	1998	1997	1998	1997
SANAYİ GENEL	4.2	-0.6	-19.4	-10.3
Madencilik	18.6	-7.7	5.9	-15.9
İmalat Sanayii	2.9	-1.7	-23.0	-11.9
Gıda, içki, tütün	13.9	-12.6	-27.6	-29.5
Tekstil, giyim	-11.3	-2.0	-15.0	-5.2
Kağıt ve basım	9.8	-8.6	-4.9	8.3
Kimya	2.0	-4.4	-4.3	1.5
Taş-toprağa day. san.	-1.2	15.0	-16.4	-13.6
Metal ana sanayii	-2.3	12.8	-14.4	-7.1
Metal eşya, makina	7.4	3.3	-41.4	-18.1
Elektrik, gaz, su	7.5	8.0	-2.4	1.3

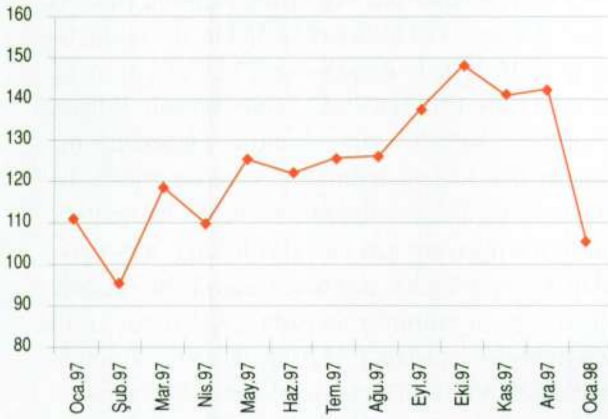
Üretim konusunda işyerlerinin;

1997 yılı Ocak ayında % 27.4 ü artış, % 52.9 u azalış belirtirken,

1998 yılı Ocak ayında % 16.5 i artış, % 51.3 ü ise azalış olduğunu belirtmiştir.

1997 yılı Şubat ayında % 46.2 si artış, % 19.7 si azalış beklerken,

1998 yılı Şubat ayında % 45.8 i artış, % 25.6 sı ise azalış beklediklerini belirtmişlerdir.

Enstitü Başkanlığınca yapılan yazılı açıklamada ayrıca, işyerlerinin üretim, yurtiçi satış, satış fiyatları ve hammadde fiyatları konusunda 1998 yılı Ocak gerçekleşme durumuna ilişkin görüşleri ve 1998 yılı Şubat ayı beklentileri ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır. Yapılan bu değerlendirmeye göre; işyerlerinin 1998 yılı Ocak ayına ilişkin görüşlerinin ağırlıklı ortalamaları, bir önceki yılın yine Ocak ayı hakkındaki görüşlerinin ağırlıklı ortalamaları ile karşılaştırıldığında, işyerlerinin bu ayda bir önceki aya göre üretim ve yurtiçi satışlarının azaldığı, satış fiyatları ve hammadde fiyatlarındaki artışın düştüğü görüşünde oldukları belirlenmiştir. Yine aynı işyerlerinin 1998 yılı Şubat ayı beklentilerinin ağırlıklı ortalamaları bir önceki yılın Ocak ayı beklentilerinin ağırlıklı ortalamaları ile karşılaştırıldığında, işyerlerinin yine bir önceki aya göre üretimlerinin ve yurtiçi satışlarının artacağı, satış fiyatlarındaki artışın düşeceği ve hammadde fiyatlarındaki artışın ise yükseleceği beklentisi içinde oldukları görülmektedir.

Yurtiçi satışları için ise, aynı işyerlerinden ;

1997 yılı Ocak ayında % 17.4 ü artış, % 62.8 i azalış belirtirken,

1998 yılı Ocak ayında % 9.7 si artış, % 71.3 ü ise azalış olduğunu bildirmiştir.

1997 yılı Şubat ayında % 45.5 i artış, % 25.1 i azalış beklerken,

1998 yılı Şubat ayında % 67.6 sı artış, % 4.8 i ise azalış beklediklerini bildirmişlerdir.

Satış fiyatları ile ilgili olarak, bu işyerlerinin ;

1997 yılı Ocak ayında % 75.2 si artış, % 1.6 sı azalış belirtirken,

1998 yılı Ocak ayında % 36.6 sı artış, % 1.3 ü azalış olduğunu beyan etmişlerdir.

1997 yılı Şubat ayında % 56.6 sı artış, % 0.3 i azalış beklerken,

1998 yılı Şubat ayında % 31.8 i artış, % 1.1 i azalış beklediklerini belirtmişlerdir.

Hammadde fiyatları konusunda ise, işyerlerinin ;

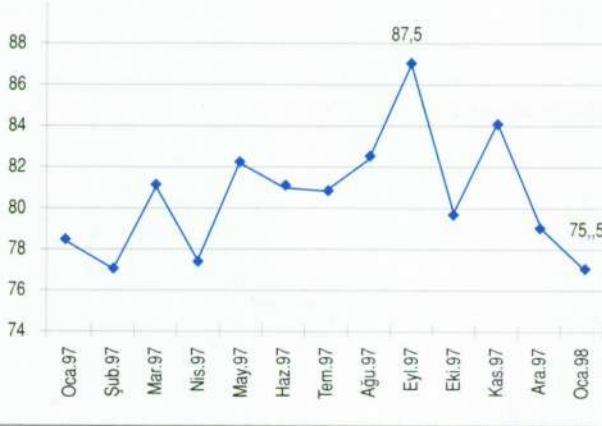
1997 yılı Ocak ayında % 77.8 i artış, % 2.4 ü azalış belirtirken,

1998 yılı Ocak ayında % 61.0 ı artış, % 10.3 ü azalış olduğunu belirtmiştir.

1997 yılı Şubat ayında % 59.2 si artış, % 0.1 i azalış beklerken,

1998 yılı Şubat ayında % 61.2 si artış, % 0.5 i ise azalış beklediklerini bildirmişlerdir

İmalat Sanayii Kapasite Kullanım Oranları

Türkiye ekonomisinin sanayiden sonra bir diğer önemli sektörü olan inşaat sektörüyle ilgili gelişmelere bakıldığında ise bir önceki yıla göre hafif de olsa bir gerileme görülmektedir. 1997 Yılı ilk dokuz ayında, 1996 yılının aynı dönemine göre, yapı ruhsatı alınan yapıların toplam inşaat alanının %1 azaldığı, değerinin ise %94.2 arttığı kaydedilmiştir. Yapı kullanma izin belgesi esas alındığında ise 1997 ve 1996 yıllarının aynı dönemleri itibariyle toplam inşaat alanında %4'lük bir azalış, değerde ise %80.1'lik artış olduğu gözlenmiştir. Bu veriler ışığında inşaat sektöründe küçük de olsa bir arz daralmasından söz etmek mümkündür.

Yatırım ve İstihdam

Hazine Müsteşarlığı'nın verilerine göre; 1997 yılı Ocak - Aralık döneminde toplam tutarı 3 katrilyon 302.6 trilyon lira olan 5 144 yatırım, teşvik belgesine bağlanmıştır. Toplam 335 bin 480 kişilik istihdam yaratacak olması planlanan bu yatırım teşviklerinin %0.8'i tarım, %1.7'si madencilik, %7'si enerji, %27.5'i hizmetler ve %63'ü imalat sanayinde kaydedilmiştir. %98.5'i Sabit yatırım %0.4'ü de sermaye işletmesi payı olarak planlanan yatırımların mahiyetlerine göre dağılımı incelendiğinde, ilk sırayı %79.7'lik pay ve 273 bin 191 kişilik istihdamla(toplam istihdamın %81.4'ü) komple yeni yatırımlar almaktadır. Bunu sırasıyla %11.8 ile tevsi yatırımları, %2.1 ile finansal kiralama ve %2 ile yenileme yatırımları izlemektedir. Teşvik belgesine bağlanan yatırımlarla ilgili dikkat çekici bir diğer nokta ise dünyada büyük önem taşıyan ve hem bilgi çağının toplumunu oluşturmada hem de bu çağın gerektirdiği üretim biçimlerini yakalamada hayati önem taşıyan araştırma-geliştirme(AR-GE) yatırımlarının sadece 180.7 milyar TL. tutar ile en son sırada yer almış olmasıdır.

1997 Yılında verilen yatırım teşvik belgelerinin bölgelere göre dağılımı göz önüne alındığında birinci sırayı, yine, 1824 belge, 111 bin 511 kişilik istihdam(%33.2) ve toplam yatırımlar içinde %44 payla Marmara bölgesinin aldığı görülmektedir. Bu bölgeyi, %14.7'lik pay ve 51 bin 716 kişilik istihdam (%15.4) ile Ege Bölgesi, %13.6'lik pay ve 55 bin 363 kişilik istihdam (%16.5) ile İç Anadolu ve %12.9'lik pay ve 40 bin 971 kişilik istihdam (%12.2) ile Akdeniz Bölgesi izlemektedir. Bölgeler arası gelişmişlik dengesizliği bakımından dezavantajlı durumda olan ve yatırımlara daha fazla ihtiyaç duyan bölgelerin ise bu veriler ışığında, yatırım teşviklerinde geri sıralarda kaldığı ortaya çıkmaktadır. Bu bölgeler arasında, Güneydoğu Anadolu bölgesi, toplam yatırımlar arasında %7.1'lik pay ve 19 bin 440 kişilik istihdam (%5.8) ile teşvikli yatırımlardan göreceli olarak en fazla yararlanan bölge olmuştur. Karadeniz Bölgesi %3.8'lik payıyla Güneydoğu Anadolu'nun arkasından gelmekle beraberistihdam bakımından 42 bin 563 kişi (%12.7) ile daha Güneydoğu'dan da İç Anadolu'dan da avantajlı bir durumda yer almaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi ise hem yatırım tutarı (%1.9) hem de istihdam (8 bin 497 kişi, %2.5) bakımından en sonda gelmektedir.

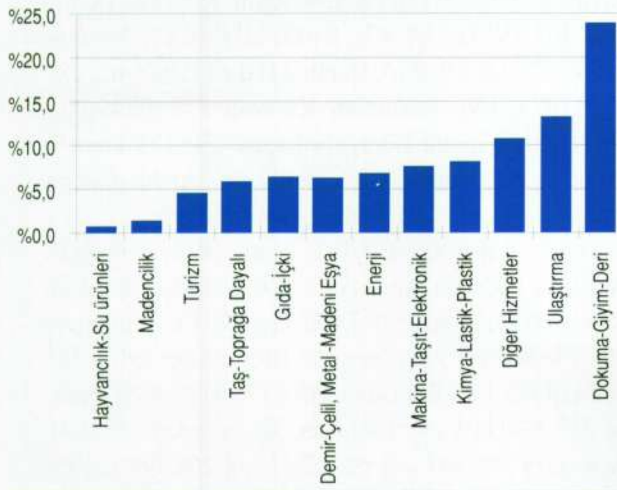
İstihdamla ilgili bir diğer gösterge üretimde çalışanlar ve çalışılan saat istatistikleridir. DİE'nin verilerine göre; on ve daha fazla kişi çalışan özel sektör imalat sanayi işyerlerinin toplam katma değerinin %89'unu oluşturan büyük ölçekli özel sektör imalat sanayi işyerleri ile kamu kesimine ait tüm imalat sanayi işyerlerinde üretimde çalışanların sayısı, 1997 yılı III: üç aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre %6.3 ve çalışılan saat da %6.2 yükselmiştir. Yine bu 1997 yılı III. döneminde üretimde çalışılan saat başına ücret bir önceki yılın aynı dönemine göre nominal olarak %89.1 reel olarak da %0.8 artış kaydetmiştir. Üretimde çalışan kişi başına kazançta ise nominal olarak %85.1 artış olmasına rağmen bu rakam reel olarak %1.3 oranında gerilemeye karşılık gelmektedir. Üretim dışında diğer işlerde çalışanlar için kişi başına kazanç ise nominal ola-

rak %90.6, reel olarak da %1.6 oranında artmıştır. Bu arada reel olarak artış kaydedilen istihdam rakamlarında bu artışın özel sektörden kaynaklandığı, kamu kesiminde ise reel olarak bütün değerlerde gerileme olduğu dikkat çekmektedir.

Üretimde Çalışanlar, Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre % Değişim

	I. Dönem	II. Dönem	III: DÖnem	IV: Dönem
1996	5.1	2.4	Toplam 2.3 Kamu -9.9 Özel 10.5	4.3
1997	5.0	5.1	Toplam 6.3 Kamu - 6.1 Özel 9.7	

Yatırım Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı

Fiyat Endeksleri

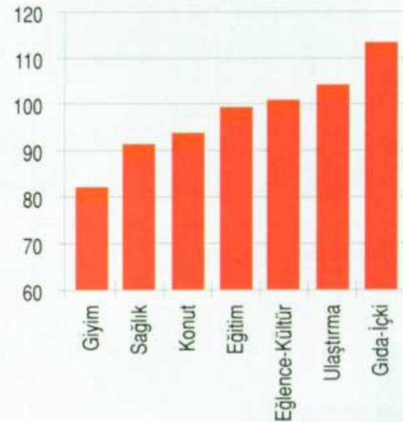
1997 Yılı sonunda hız kazanan ve üç haneli rakamlara ulaşan enflasyon, 1998 yılının ilk ayında yüksek seyrini sürdürdükten sonra, Şubat ayında gerileme göstermiştir. Bu konjonktürel düşüşte, en büyük pay, önceki dönemde enflasyonu artırıcı etkisi olan kamu kesimi fiyat artışının azalmış olmasıdır. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün açıkladığı verilere göre; bu yılın Ocak ayında toptan eşya fiyatları %6.5 tüketici fiyatları ise %7.2 artmışken Şubat ayında toptan eşya fiyatları %4.6 ve tüketici fiyatları da %4.4 oranında artış göstermiştir. Böylece, Şubat sonu itibariyle yıllık enflasyon tüketici fiyatlarında %99.3, toptan eşyada ise %89.9' olarak gerçekleşmiştir. 1997'de toptan eşyada %12.2 ve tüketici fiyatlarında %11.9 olarak gerçekleşen ilk iki aylık enflasyon, 1998 Ocak-Şubat dönemi için sırasıyla %11.4 ve %12 olarak ölçülmüştür. Şubat sonu itibariyle geçen yıl toptan eşyada %78 olan yıllık ortalama enflasyon bu yıl %84.1'e, tüketici fiyatlarında da %79.9'dan %89.9'a yükselmiştir. DİE Toptan Eşya Fiyat Endeksindeki artış kamu ve özel sektör arasında ayrıştırıldığında :

1998 Yılı İki Aylık			Şubat 1998 İtibariyle Yıllık		
Toplam	Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel
11.4	3.2	13.9	89.6	81.6	92.0

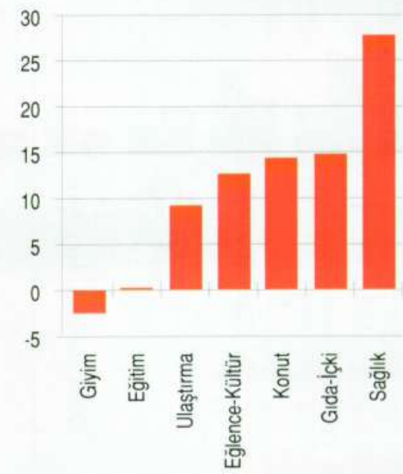
Fiyat artışındaki ağırlığın özel kesimden kaynaklandığı göze çarpmaktadır.

1998 Yılı iki aylık fiyat artışları esas alındığında, fiyatların en hızlı arttığı iller sırasıyla; Diyarbakır (%14.9), Erzurum (%14.5), Zonguldak(%14.2), Kayseri (%14) olurken ekonomik faaliyet açısından ilk sıralarda yer alan iller; İstanbul(%12), Ankara(%10.2), İzmir(12.4), Bursa(11.8), Adana(%10), Konya(%13.2), Kocaeli(%12.7), Gaziantep(%11.5) fiyat artışı bakımından daha gerilerde kalmıştır. İki aylık fiyat artış hızının bölgelerimizdeki sıralaması ise şöyle hesaplanmıştır: Doğu Anadolu(%14.7), Güneydoğu Anadolu(%13.5), Ege(%13), Karadeniz(%12.7), Marmara(%11.9), Akdeniz(%11.4) ve İç Anadolu(%10.8)

Şubat 1998 itibariyle yıllık tüketici fiyat artışı

2 Aylık Tüketici Fiyat Artışı %

2. Dış Kesim

Mal ve Sermaye Hareketleri

DİE ve Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre 1997 yılında toplam 46 milyar 655.3 milyon dolarlık ithalata karşılık 26 milyar 646.2 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirilmiş ve 1996 sonunda %54.1 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı %55.7'ye yükselmiştir. Buna göre ihracat bir yılda %12.5 artarken ithalat artışı %9.2 olmuştur. 1997 Yılı dış ticaret açığı bu veriler ışığında 20 milyar 646.2 milyon dolar olarak hesaplanmıştır.

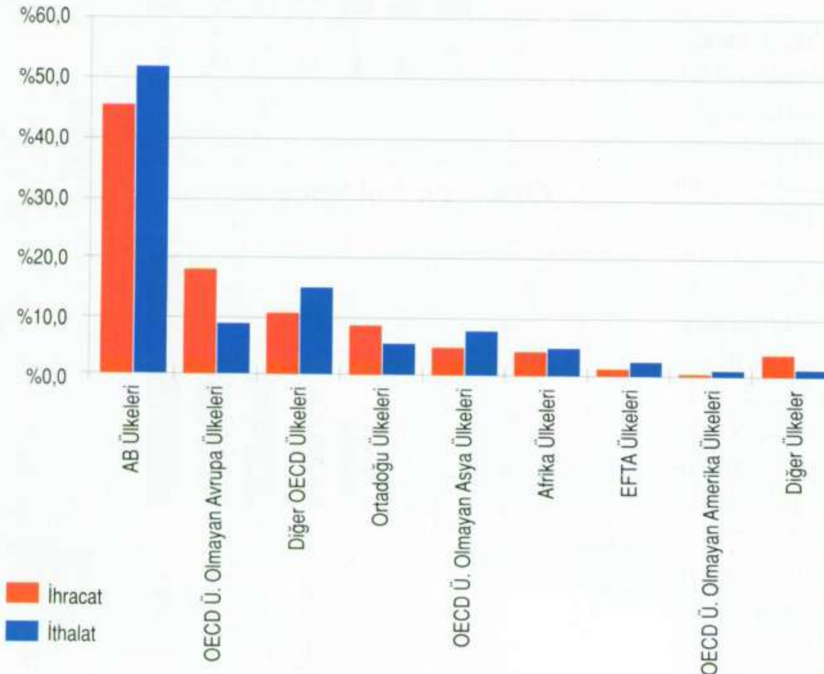
Dış Ticaretin Sektörlere Göre Dağılımı

	İhracat		İthalat	
	1997	1996	1997	1996
Tarım ve Hayvancılık	% 10,4	% 10,7	% 4,9	% 5,0
Madencilik	% 1,5	% 1,6	% 11,2	% 11,9
İmalat	% 88,0	% 87,7	% 83,8	% 83,1
Diğer	% 0,05	% 0,1	% 0,2	% 0,0

Dış Ticaretin Mal Gruplarına Göre Dağılımı

	İhracat		İthalat	
	1997	1996	1997	1996
Sermaye Malları	% 4,9	% 4,7	% 23,4	% 24,1
Ara Mallar	% 42,1	% 41,9	% 64,7	% 65,5
Tüketim Malları	% 52,9	% 53,4	% 11,2	% 9,8
Diğer	% 0,1	% 0,1	% 0,6	% 0,6

Dış Ticaretin Ülkelere Göre Dağılımı

Turizm

1997 yılı Ocak - Aralık aylarında ülkemize gelen toplam yabancı ziyaretçi sayısı 9 712 510 'dur. Bunun 649 212'si denizyolu ile gelen günübirlikçilerdir. 1996 yılı Ocak - Aralık aylarında ülkemize gelen yabancı ziyaretçi sayısı ise 8 536 778 'dir. 1997 yılı Ocak - Aralık döneminde geçen yılın aynı dönemine göre % 13.8'lik artış olmuştur.

1997 yılı Ocak - Aralık aylarında en çok yabancı ziyaretçi girişi yapılan on kapı ise sırasıyla: Antalya Merkez Havayolu 2 852 519 kişi (% 29.4), İstanbul Atatürk Havayolu 2 314 734 kişi (% 23.8), Muğla Dalaman Havayolu 1 004 929 kişi (% 10.3), İzmir Adnan Menderes Havayolu 564 814 kişi (% 5.8), Edirne Kapıkule Karayolu 456 809 kişi (% 4.7), Aydın Kuşadası Denizyolu 362 359 kişi (% 3.7), Kırklareli Dereköy Karayolu 247 757 kişi (% 2.6), İstanbul Galata Denizyolu 187 994 kişi (% 1.9), Artvin Sarp Karayolu 177 102 kişi (% 1.8), Edirne İpsala Karayolu kapısı 169 175 kişi (% 1.7) olup bu kapılardan gelenler Ocak - Aralık dönemi toplam girişinin % 85.7 'sini oluşturmaktadır.

1997 Ocak - Aralık aylarında en çok ziyaretçi gönderen on ülke ise: Almanya 2 340 253 kişi (% 24.1), Rusya Federasyonu 1 017 081 kişi (% 10.5), İngiltere 913 736 kişi (% 9.4), Amerika Birleşik Devletleri 384 702 kişi (% 4.0), Romanya 340 439 kişi (% 3.5), Fransa 333 644 kişi (% 3.4), İran 331 626 kişi (% 3.4), Avusturya 308 347 kişi (% 3.2), İsrail 266 898 kişi (% 2.7), Hollanda 263 954 kişi (% 2.7) 'dir. Bu ülkelerden gelenlerin Ocak - Aralık dönemi içindeki oranı % 66.9 'dur.

1997 Ocak - Aralık aylarında ise toplam 4 545 402 vatandaşımız ülkemizden çıkış yapmıştır. Bu çıkışların % 64.7'si (2 943 158) havayolu; % 25.9'u (1 177 295) karayolu; % 8.9'u (404 228) denizyolu; % 0.5'i (20 721) demiryolu ile gerçekleşmiştir. Bir önceki yılın aynı dönemine göre % 5.5'lik bir artış olduğu görülmüştür.

3. Finansal Kesim

Bankacılık kesimindeki toplam mevduat, 13 Şubat itibariyle 5 katrilyon 363 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Bu rakam, 1997 yılı sonuna göre %4.2 nominal artışa (reel olarak %6.5 ge-

rileme) ve geçen yılın aynı dönemine göre de %91.5 nominal artışa (reel %1 artış) karşılık gelmektedir. Yıl başından beri vadeli tasarruf mevduatları %9.1, vadesiz tasarruf mevduatları %6.1 artarken vadeli ticari mevduatlar %19.6 artmış, vadesiz ticari mevduatlar ise %8.6 oranında azalmıştır. Resmi mevduatlarda ise vadesiz hesaplar %34.2 oranında azalırken vadeli mevduatlar %23.6 oranında artış kaydetmiştir. Vadeli resmi mevduatlardaki yıllık artış ise %598 gibi çok büyük bir değere uşaşmıştır. Bu arada son dönemde hızlı bir artış gösteren repo mevduatla yarışır hale gelmiştir. Alternatif para ve sermaye piyasası araçlarına çok kısa sürede kayabilme özelliği bulunan repo sözleşmelerinin hacmi TL üzerinden açılmış mevduat hesaplarının %64.2'sine ulaşmış durumdadır. Repo işlemleri, 1997 yılı sonuna göre sadece %4.1 artmış olmasına karşın geçen yılın Şubat sonuyla karşılaştırıldığında ise %258 gibi büyük bir artış görülmektedir. Mevduattaki munzam karşılık şartı taşımaması repoyu bankalar açısından cazip kılarken parasal büyüklükler içinde M2 tanımlı geniş para arzının %48.6'sını bulan ve seyyaliyeti bu kadar yüksek bir hesabın görülememesi makroekonomik para politikasının sağlıklılığı açısından önemli bir eksiklik oluşturmaktadır.

Mevduat gelişmeleri ile ilgili bir diğer kritik konu ise kronik yüksek enflasyona bağlı olarak yerli paranın değer saklama özelliğini kaybetmesi sonucu ekonomide yaşanan para ikamesi, bir başka deyişle "dolarizasyon"dur. Banka mevduatlarında dövize kayış 1998 yılı başından beri artış gösterme eğilimine girmiştir. Bir ülkenin tasarruflarını kendi parası dışındaki paralara kaydırmasını ifade eden dolarizasyon göstergelerinin başında kabul edilen yurt içinde yerleşiklere ait döviz tevdiat hesaplarının (DTH) TL mevduatlara oranı; 1997 yılı Ocak ayında %101.1 iken1997 sonunda %108'e, bu yılın Şubat ayı itibariyle de %113.2'ye yükselmiştir. Yurt içi DTH'leri de kapsayan M2Y tanımlı para arzının bileşenlerine bakıldığında da yaklaşık 28 milyar doları bulan DTH'lerin, sadece yerli para cinsinden finansal varlıklardan oluşan M2'yi aştığı ve toplam finansal varlık stokunun %51'ini yabancı para cinsinden varlıkların oluşturduğu görülmektedir.

Bankacılık kesiminin kredi stoku Şubat 1998 itibariyle geçen yıl sonuna göre %16.3'lük nominal artışla (%4.6 reel artış) 8 katrilyon 200.1 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Bu kredilerin %57.1'i TL, %42.9'u da yabancı para cinsinden kredilerdir. Böylece 1997 yılı sonunda %137 olan kredi stokunun mevduatlara oranı %152.9'a yükselmiştir. Bu ise bankacılık kesiminin toplam kredi riskinde bir artış olduğu şeklinde yorumlanabilir. Kredilerin %%54.6'sı özel mevduat bankaları, %33.9'u kamu mevduat bankaları, %2.6'sı yabancı mevduat bankaları, %4.7'si kalkınma ve yatırım bankaları(Türkiye İhracat ve Kredi Bankası'nın toplam kalkınma ve yatırım bankaları içindeki payı %36.4) tarafından verilen kredilerden oluşmaktadır. Geçen yılın Şubatına göre %32.1 oranında (reel olarak %64.2) gerileyen Merkez Bankası doğrudan kredilerinin payı ise böylece %4.2 olmuştur.

Para arzına ait veriler incelendiğinde ise emisyon hacminin 1997 sonuna göre %22.9'luk bir artışla 884.3 trilyona vardığı, böylece o dönemde %63 olan emisyonun rezerv para içindeki payının da %65.2'ye yükseldiği görülmektedir. Dolaşımdaki para, vedesiz mevduatlar ve TCMB'deki mevduatlardan oluşan M1 tanımlı dar para arzının 1997 sonuna göre %10.2'lik artışla 1 katrilyon 433.5 trilyon TL'ye, bu büyüklüğe vadeli mevduatlar ve mevduat sertifikalarının eklenmesiyle bulunan M2 tanımlı geniş para arzının ise mevduatlardaki reel gerilemeye paralel olarak %8.3'lük artışla 5 katrilyon 703.8 trilyon TL'ye ulaştığı görülmektedir.

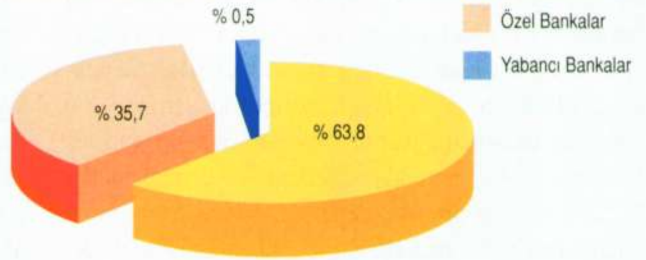
Para ve sermaye piyasalarındaki diğer veriler incelendiğinde bankalardaki hazine iç borçlanma kağıtların portföyünün 1997 yılı sonuna göre 374.7 trilyon TL arttığı göze çarpmaktadır. Yıl başından bu yana %35.6 artış kaydeden bankalardaki Hazine bonosu tutarı 983.1 trilyona, %11.1 artış kaydeden devlet tahvilleri de 1 katrilyon 166.1 trilyona yükselmiştir. Sermaye Piyasası Kurulu'nun Eylül 1997 verilerine göre ise Ağustos 1997 itibariyle nominal değeri 5 katrilyon 367.2 trilyona ulaşan menkul kıymet stoklarının %13'ünün özel kesim, %87'sinin de kamu menkul kıymetlerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Özel kesim menkul kıymetlerinin çok büyük bir kısmı ise (toplam menkul kıymet stokunun %12.7'si) hisse senetlerinden oluşmaktadır. Kamu kesimi iç borcunun bu büyük ağırlığının sonucu olarak bankacılık kesiminin faaliyet gelirleri de klasik bankacılık işlemlerinden para piyasası işlemlerine doğru kaymıştır. Bankacılık kesiminin 30 Eylül itibariyle toplulaştırılmış kar/zarar tablosu verileri ele alındığında; özel bankaların toplam faiz gelirleri içinde kredilerden alınan faiz gelirlerinin payı %59.6 iken menkul değerler cüzdanından alınan faiz gelirleri ise %29.2'yi bulmaktadır. Kamu bankaları için ise bu oranlar, %69.7 ve %13.9 olmuştur. Sektör içinde yaklaşık %70 ağırlığa sahip olan kamu bankaları 30 Eylül itibariyle toplam 68.8 trilyon TL kar açıklar-

Tasarruf Araçlarının Getirisi %

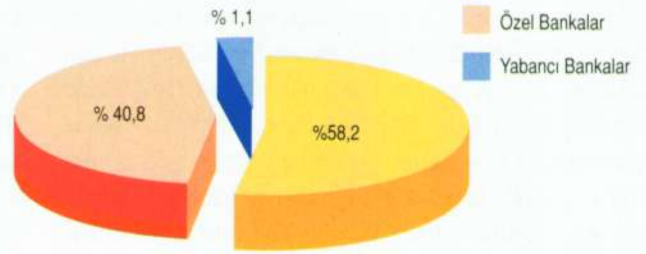
	1998 Yılı 2 Aylık		Son Bir Yıl	
	Cari	Reel	Cari	Reel
MEVDUAT				
Üç Ay	11.6	-0.4	86.8	-6.3
Altı Ay	12.4	0.4	85.2	-7.1
Bir Yıl	13.7	1.5	77.4	-11.0
DÖVİZ				
ABD Doları	11.4	-0.5	87.6	-5.9
Alman Markı	10.2	-1.6	75.1	-12.1
Japon Yeni	14.8	2.5	79.2	-10.1
İMKB Endeksi	-5.2	-15.4	103.0	1.9
TAHVİL-BONO	11.4	-0.5	99.7	0.2
Bir Ay	12.9	0.8	98.9	-0.2
Üç Ay	13.6	1.4	100.9	0.8
Altı Ay				

ken özel bankaların karı 278.8 trilyonu, yabancı bankaların karı da 36.3 trilyonu bulmaktadır.

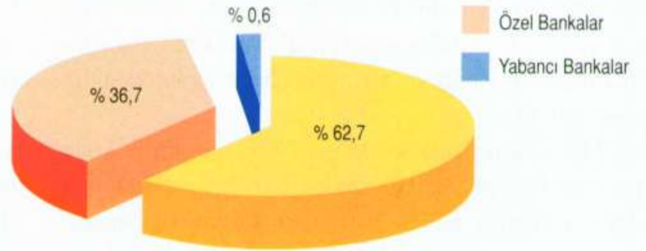
Vadeli Mevduatların Dağılımı

Vadesiz Mevduatların Dağılımı

Toplam Mevduatın Dağılımı

DÜNYA EKONOMİSİ

1997'nin Ardından 1998'e Kalanlar: Uluslararası Finansal Piyasalara Bir Bakış

Lokman GÜNDÜZ

1997'ye büyük umutlarla başlanmıştı. Temel makro göstergeler oldukça parlaktı. Başta A.B.D olmak üzere çoğu ülkelerde büyüme hızı artmış, işsizlik rakamları azalmaya başlamış ve enflasyon da oldukça düşmüştü. Bu olumlu tablo, Asya'daki finansal krizin patlak vermesine kadar sürdü. Uzak Doğu'daki kriz tüm dünya gündemini değiştirdi. Asya krizinin diğer ekonomiler üzerindeki etkileri tartışılmaya başlandı. Böylece finansal piyasalardaki gelişmeler reel ekonomik değişkenlerin yerini almış oldu. Bu yazı da dünya gündeminin değişen atmosferine uygun olarak uluslararası finansal piyasalardaki gelişmeleri ağırlıklı olarak değerlendirmektedir. Ayrıca 1998 yılına ait gelişme ve beklentiler de vurgulanmıştır.

Geçtiğimiz yılın en önemli gelişmeleri Asya'da yaşandı. Asya'daki finansal krizle doğrudan ilgili diğer gelişmeler de göz önüne alındığında uluslararası finansal piyasalarda beş temel eğilimin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar IMF'nin bir çalışmasında belirtildiği gibi kısaca, Asya'daki finansal krizin ortaya çıkması; dolar bazında sabit getirili menkul kıymet piyasalarına büyük miktarlarda sermayenin akması; dolardaki değer artışının devam etmesi; faiz oranlarının görece düşük seviyelerde birbirlerine yaklaşması ve belli başlı borsalarda yaşanan çıkışlardır.(1) Krizin etkileri ayrıştırıldığında bu çoğu gelişmelerin arkasında enflasyon, faiz oranı, büyüme hızı ve kamu açıklarında yakalanan başarılı performansın etkileri bulunmaktadır. Küresel çerçevede para ve tahvil piyasalarında kimi zaman yaşanan dalgalanmalar ise daha çok dolardaki yükselişin sürdürülebilirliğine, para politikalarının değişkenliğine, Avrupa Para Birliği'ne geçişteki ve Japonya'daki finansal sektördeki belirsizliklere bağlı olmuştur.

1997 yılı Uzak Doğu ülkeleri için ne kadar yıkıcı geçmişse, A.B.D. ve Avrupa ülkeleri için de o denli iyi geçmiştir. Gerçekten Batı finansal basınının çoğu kez Asya krizi, Asya finansal krizi, Uzak Doğu döviz krizi, Asya gribi veya sarı tehlike gibi adlandırmalarına maruz kalınsa da; krizin gelişmiş ülkeler üzerindeki etkileri ilk aşamada marjinal kalmıştır. Hatta A.B.D. üzerindeki ilk etkisi uzmanlarca ifade edildiği gibi olumlu bile olmuştur. Sonuçta Asya finansal piyasalarında ciddi bir kriz yaşanmasına rağmen, diğer gelişmiş ülkelerin özellikle sermaye piyasalarında büyük çıkışlar yaşanmıştır. Teknik ifadesiyle 1997 yılı bu ülkelerde boğaların yılı olmuştur.

Avrupa borsaları 1997 yılının büyük bir bölümünü oldukça başarılı geçirmiştir. Lizbon borsası %74,7 artışla en yüksek performansı sergilerken, en düşük performanslı Viyana borsası bile %13.6 oranında artmıştır. Avrupa borsaları genel toplamda Dow Jones Sanayi endeksini bile geride bırakarak yatırımcılarına %22.6'lik bir getiri sağlamıştır. Eurotop 100 endeksi %41.2 artışla 1993'ten sonraki en iyi yılını yaşamıştır. Her ne kadar yılın son aylarında Asya finansal piyasalarındaki karışıklılar tüm piyasaları yumuşatsa da, düşen tahvil getirileri ve yükselen dolar Eurotop endeksinin yıllık %42.6'lık artışına yardımcı olmuştur. Avrupa piyasalarında en iyi performansı finans kesiminin hisse senetleri göstermiştir. Bunda yaygınlaşan şirket birleşme ve satın almalarının önemli payı olmuştur.

Gerçekten de 1997'nin dikkati çeken bir özelliği başta ticaret bankaları olmak üzere şirketlerin birleşme ve satın alma sayılarında yaşanan artış olmuştur. Avrupa'da en büyük ilk on iki birleşme

1) Bakınız: IMF, International Capital Markets: Developments, Prospects, and Key Policy Issues, November 1997.

ve satın almanın yarısından çoğu finans sektöründe gerçekleşmiştir. Örneğin en büyük şirket birleşmesi Swiss Bank Corporation ile Union Bank of Switzerland arasında yaşanmıştır. Avrupa Para Birliği'nin ufukta görünmesinin paralelinde, şirketler kendilerini yeni rekabet koşullarına uyarmaya çalışmışlardır. Özellikle ölçek ekonomilerinden faydalanmak ve teknoloji gibi her yıl büyüyen alanlarda artan maliyetlerini azaltabilmek şirket birleşmelerinin temel amaçları olmuştur.

Avrupa para piyasalarının gündeminde yer alan en önemli gelişme, Avrupa Para Birliği'ne (EMU) geçişle ilgili olmuştur. Avrupa Birliği'nin büyük dönemeci olan tek para, "Euro"ya geçişin 1 Ocak 1999'da başlayacak olması piyasaların bir ölçüde EMU'ya endeksli olmasını sağlanmıştır. 1997 yılı olası EMU üyelerinin sayısıyla ilgi spekülasyonlara sahne olmuştur. Özellikle Maastricht kriterleri arasında bulunan üye ülkelerin bütçe açıklarının GSMH'nın yüzde 3'ünden fazla olmamalıdır ibaresi bir çok AB ülkesine güç anlar yaşatmıştır. 1998 Şubat'ında açıklanan 1997 rakamları EMU trenine ilk aşamada kimlerin binip binmeyeceği konusuna bir açıklık getirmiştir. Her ne kadar Euro'ya hangi ülkelerin dahil edileceği bu yılın Mayıs ayında belirli olacaksa da; piyasalarda beklenilen aralarında İtalya'nın da bulunacağı geniş tabanlı bir birlikteliktir. İtalya'nın bütçe açıkları ile ilgili 1997 rakamlarının iyi çıkması bir tarafa, AB'de belirgin olarak görülen siyasi irade tercihinin de, büyük bir ihtimalle Yunanistan dışında 11 üyeli para birliğini destekleyecek gözükmektedir. Hatırlanacağı gibi İngiltere, Danimarka ve İsveç, EMU'ya ilk etapta katılmayacaklarını bildirmişlerdi.

EMU'nun Avrupa finansal piyasalarındaki ilk etkisi halihazırda faiz oranları üzerinde gerçekleşmiştir. Asya'daki finansal krizin ardından AB ülkelerinde faiz oranlarının beklenilenden daha düşük seviyelerde birbirlerine yaklaşmaya başlamıştır. Halbuki krizden önce başlıca AB ülkelerinin faizleri yükseltmesi ve faiz oranlarının daha yüksek bir seviyede uyumlaştırılması söz konusu idi. Bu düşüşten en çok faydalanan ülkeler İtalya ve İspanya olmuştur. Örneğin Milan borsası. 1998'in başından Mart'ın 11'ine kadarki süre içerisinde %25'lik bir artış göstermiştir.Avrupa Para Birliği'ne hazırlık çerçevesinde faiz oranlarının düşürülmesi hisse senetleri fiyatlarının artmasını sağlamıştır. İçinde bulunduğumuz yılın ilk üç ayında Avrupa borsalarının yükselişlerine devam etmesinde, faiz oranlarının düşmesinin yanı sıra, çoğu ülkede enflasyon rakamlarının düşük çıkması ve ekonomik canlanma belirtilerinin görülmesinin önemli etkisi bulunmaktadır. Avrupa borsaları son yıllarda A.B.D'de de olduğu gibi düşük enflasyonlu fakat istikrarlı bir büyümenin avantajını yaşamaktadır. Son günlerde açıklanan veriler de bu görüşü desteklemektedir. 1997'nin son çeyreğinde İspanya ve Hollanda ekonomileri yıllık bazda %3.6 oranında büyümüştür. Fransa'da enflasyon rakamları 1957'den bu yana ki en düşük seviyesine inmiştir. Almanya'da ise fiyat artışları yıllık %1.1 oranında gerçekleşmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde de sermaye piyasaları 1997 yılında iyi bir performans sergilemiştir. A.B.D borsaları geçtiğimiz yıl iki farklı trende sahne olmuştur. Yüzeyden bakıldığında borsa 1995 ve 1996 yılındaki performansıyla benzer özellikler göstermiştir. Dow Jones sanayi endeksi yüzde 22.6, Standard and Poor's endeksi ise yüzde 31 oranında yükselmiştir. Fakat bu yüksek performansın hemen tamamı yılın ilk yedi ayında gerçekleşmiştir. Bu trenddeki ayrımın oluşması Ağustos ayında başlamıştır. Hong Kong borsasındaki çöküşünün ardından 27 Ekim 1997'de büyük bir düşüş yaşanmıştır. Bu tarih 1987'nin Kara Pazartesi'nin ardından yaşanan en büyük düşüş olarak kayıtlara geçmiştir. Dow Jones sanayi endeksi bir günde 554.26 puanlık, yani yüzde 7.2'lik bir irtifa kaybetmiştir. Ertesi gün ise endeks tekrar toplanmış ve bir günde yüzde 5.7'lik bir artış göstermiştir. 1998'de Avrupa'da olduğu gibi Amerika'da da borsaların Asya krizinin ardından hızla toparlandığı görülmektedir. 2 Şubat 1998'de Dow Jones sanayi endeksi tarihinin en büyük dördüncü çıkışını sergilemiştir. Söz konusu günde endeks 200 puan artarak 8107.8'e çıkmıştır. Böylece endeksin zirveye çıktığı 6 Ağustos 1997'deki performans altı ay sonra tekrar geçilebilmiştir.

A.B.D. tahvil piyasaları 1997 yılında adeta yıldızlaşmıştır. Düşen enflasyon rakamları, görece pasif bir merkez bankası ve çoğu tahvil çeşitlerinde yükselen fiyatlar bu döneme damgasını vurmuştur. 1997 yılının ikinci yarısından sonra tahvillerde sergilenen performans artışı Dow Jones sanayi endeksini bile geçmiştir. En yüksek performans uzun vadeli devlet tahvillerinde görülmüştür. 30 yıllık devlet tahvilinin getirisi yüzde 15'ler dolayında gerçekleşmiştir. Sadece 1 Nisan 1997'den yıl sonuna kadar elde edilen getiri ise yüzde 20.9'dur.

Tahvillerde yaşanan bu parlak günlerin Amerikan ekonomisinin iç dinamikleriyle de yakından ilgisi olmuştur. 1997 yılını Amerikan ekonomisi oldukça başarılı geçirmiştir. Son açıklanan verilere göre A.B.D.'nin reel gayri safi yurt içi hasılası 1997'nin ilk çeyreğinde yüzde 4.03, ikinci çeyreğinde 3.37, üçüncü çeyreğinde yüzde 3.89 ve son çeyreğinde, yani yıllık bazda, yüzde 3.9 oranında artmıştır. Aynı yıl içerisindeki tüketici fiyat artışları 1997'nin ilk çeyreğinde yüzde 2.97, ikinci çeyreğinde 2.37, üçüncü çeyreğinde 2.16 ve son çeyreğinde de yüzde 1.89 olarak gerçekleşmiştir.[2] İşsizlik rakamları da 197'nin ikinci çeyreğinden itibaren yüzde 5'in altına inerek üçüncü ve son çeyreğinde de yüzde 4.9 dolayında gerçekleşmiştir. Böylece Amerikan ekonomisi ekonomik büyümede son 9 yılın en yüksek düzeyini, işsizlikte son 24 yılın en iyi performansını ve enflasyonda da son 11 yılın en düşük oranını elde etmiştir

Güçlü ekonomisinin paralelinde güçlü bir doların varlığı da Amerikan tahvillerini yatırımcılar için cazip hale getirmiştir. Asya krizi başladığında Amerikalı yatırımcıların en büyük korkusu yabancı yatırımcıların kayıplarını telafi etmek uğruna tahvilleri ellerinden çıkarma ihtimalleri idi. Fakat korkulan gerçekleşmemiştir. Dünya piyasalarındaki kargaşa Amerikan tahvillerinin çekiciliğini artırmıştır. A.B.D. Hazinesince açıklanan verilerde toplam bazında bir artış bile söz konusu olmuştur. Beklenildiği gibi Güney Kore, Tayland, Çin, Tayvan ve Singapur'un aralarında bulunduğu çoğu Asya ülkesi ellerindeki tahvilleri satarlarken Japonya ve Hong Kong net alıcı durumlarını korumuşlardır. Buna göre krize rağmen Asya ülkelerinin ellerinde tuttukları A:B.D. tahvil miktarı Mart 1997'de 474 milyar dolardan Kasım 1997'de 480.5 milyar dolara çıkmıştır.

Döviz piyasalarında 1997 yılının gözdesi Amerikan dolarıydı. Dolar, Alman markına ve Japon yenine karşı değer kazandı. Patlayan bir ekonomi, görece yüksek faizler, düşük enflasyon ve merkez bankasına olan güven gibi faktörler Amerikan dolarının tırmanışının arkasında yer aldılar. Amerikan aktiflerine yabancı talebinin yüksek olması da doların yükselişine katkıda bulunmuştur. Amerikan doları 1997 yılına mark ve yene karşı sırasıyla 1.54 ve 115.85 pariteleriyle girerken yıl sonunda dolar 1.794 marka ve 130.28 yene kadar yükselmiştir. Böylece dolar Alman markına karşı son sekiz yılın, İsviçre frankına karşı son dört yılın ve Japon yenine karşı son beş buçuk yılın en yüksek değerlerine ulaşmış oldu. Özellikle geçen yılın sonlarına doğru Asya krizinin etkisiyle kendilerine güvenli bir yer arayan yatırımcılar doları ve dolar bazındaki diğer araçları (Amerikan tahvilleri gibi) cazibe merkezi haline getirdiler. Sonuçta "kaliteye kaçış" olarak adlandırılan bu olgudan en çok karlı çıkan A.B.D. finansal piyasaları oldu. Dolar, diğer para birimlerine karşı da büyük değer kazandı. 1997 yılında doların en çok değer kazandığı para birimleri kuşkusuz Uzak Doğu ülkelerine aittir. Özellikle geçtiğimiz yılın sonlarına doğru Amerikan doları Tayland baht'ına, Malezya ringit'ine, Filipinler peso'suna ve Güney Kore'nin won'una karşı hızla değer kazanmıştır. Sadece Aralık ayında Gü-

2) The Federal Reserve Bank of St. Louis, International Economic Trends, February 1998. Burada ifade edilen yüzde artış, söz konusu dönemin önceki yıldaki dönemine göre artışı ifade etmektedir.

Asya Krizinin Kronolojisi

2 Temmuz Tayland para birimi olan baht'ın düşmesine izin verir ve para piyasalarındaki bu çalgantı çabucak Endonezya, Filipinler ve Malezya'ya sıçrar.

11 Ağustos Tayland, Japonya ve diğer Asya ülkelerinin de desteğiyle IMF'den 17 milyar dolarlık bir kurtarma paketi üzerinde anlaşır.

31 Ağustos Malezya başbakanı Dr. Mahathir Muhammed batılı spekülatörleri ve IMF'yi Asya ekonomilerini tahrip etmekle suçlar.

21 Ekim Endonezya IMF'nin 23 milyar dolarlık paketini kabul eder. Bunun karşılığında harcamalarını kısmayı, cari işlemleraçığını azaltmayı ve bazı bankaları kapatmayı taahhüt eder.

21 Kasım Yaklaşık 110 milyar dolarlık kısa vadeli dış borç tutarının taksitlerini karşılamakta zorlanan Güney Kore en sonunda IMF'ye yardım için başvurur.

22 Kasım Japon otoriteler ülkenin en büyük dördüncü üyük aracı kurumu olan Yamaichi Securities'i kapatırlar. Ardından finansal sistemin ilişkin endişeler yeniden canlanır.

25 Kasım Tayland ve IMF 1997 ve 1998 yılı için sırasıyla %5.6 ve %0.1 gibi düşük büyüme projeksiyonları üzerinde anlaşırlar.

3 Aralık Güney Kore, 57 milyar dolarlık IMF desetkli kurtarma paketini imzalar.
5 Aralık Malezya IMF stili reformları uygulamaya koyar. Buna göre kamu harcamalarının azaltılması ve 1998 yılı içincari işlemler açığının GSMH'ya oranının %3'e çekilmesi hedeflenir.

17 Aralık Japonya aldığı önlemlerin sonuncusu olarak süriz bir şekilde gelir vergisinde indirime gider. Başlangıçta biraz yükselen borsa tekrar tedirgin konumuna döner.

18 Aralık IMF Güney Kore'nin yeni başkanı olarak Kim Dae-Jung'un seçilmesinin ardından bu ülkeye verilen kredilerin ikinci dilimini de serbest bırakır.

21 Aralık IMF'nin yeni yayınladığı World Economic Outlook'ta dünya ekonomisine ilişkin büyüme tahminleri Asya krizi nedeniyle revize edilerek düşürülür.

ney Kore'nin para birimi olan won dolar karşısında yüzde 31 değer kaybetmiştir. Tayland'ın bahtı ise Temmuz 1997'den yıl sonuna kadar ki süre de yüzde 49 değer yitirmiştir.

Kuşkusuz 1997 yılının iz bırakan en önemli gelişmesi Asya krizi oldu. 1997 yılının ikinci yarısında 1980'lı yılların mucize ülkeleri, aniden hastalanarak gribe yakalandılar. Fakat bu grip öyle çabuk geçen türlerden olmadı. Başta kendi komşuları olmak üzere tüm dünyayı etkiledi. Doğrusunu ifade etmek gerekirse, küresel ekonomik sistemin bundan sonra finansal krizlerle başının devamlı belaya gireceğini söylemek yanlış olmaz. Kaldı ki bundan birkaç yıl önce Meksika krizi ilk çıktığında önümüzdeki yüzyılı bu anlamda "kriz yüzyılı" olarak ifade edenler vardı. Yeni dünya düzenindeki krizlerin temel özelliği, reel ekonomik değişkenlerden ziyade finansal unsurlardan kaynaklanmaları ve bu yolla reel ekonomiyi etkilemeleridir. Daha da önemlisi küresel düzenin özü gereği krizden herkese bir pay çıkma ihtimalinin artmasıdır. Artık uluslararası iktisadi yapı birbirine kenetlenerek çok daha sıkı bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi yaratmıştır. Örneğin, Japonya'nın ihracatının yüzde 44'ü Asya ülkelerine yapılmaktadır. Aynı oran A.B.D. için yüzde 30 iken AB ülkeleri için de yüzde 9'dur. Dış ticaret ilişkisinden daha da önemlisi ise, dünya finans piyasalarının küreselleşmesi ve uluslararası para hareketlerinde yakalanan geniş serbestiyettir.

Bilindiği gibi Asya krizi Temmuz 1997'de ilk önce Tayland'da baht'ın değerinin düşürülmesi ile başladı. Ardından Endonezya, Malezya ve son olarak da Güney Kore'yi etkisi aldı. Söz konusu ülkelerin para birimlerinin değerleri dolar karşısında büyük ölçüde eridi. Döviz piyasalarındaki devalüasyonların paralelinde bu ülkelerdeki hisse senedi borsalarında da büyük düşüşler yaşandı. Özellikle Aralık ayında kriz neredeyse zirveye ulaştı. Seul

Uzak Doğu Ülkelerinde Temel Göstergeler(3)

Reel GSYİH Büyüme Hızları (%)

	1994	1995	1996	1997t	1998t	1999t
Ağırlıklı Ortalama	9.1	8.4	7.6	6.5	1.9	5.0
Çin	12.7	10.5	9.7	8.8	7.0	8.5
Hong Kong	5.4	3.9	4.9	5.5	3.2	4.5
Hindistan	8.7	7.3	6.8	6.0	6.0	6.0
Endonezya	7.5	8.2	7.8	4.7	-9.0	3.5
Güney Kore	8.6	8.9	7.1	6.0	-4.0	-0.4
Malezya	9.2	9.5	8.6	7.8	2.0	2.1
Filipinler	4.4	4.8	5.7	5.1	4.0	5.0
Singapur	10.4	8.8	6.9	7.8	0.0	4.0
Tayvan	6.5	6.0	5.7	6.8	5.7	6.0
Tayland	8.9	8.8	6.4	0.6	-8.0	3.4

Tüketici Fiyat Endeksi: Enflasyon (%)

	1994	1995	1996	1997t	1998t	1999t
Ağırlıklı Ortalama	11.3	9.4	6.6	4.1	8.5	8.0
Çin	24.1	17.1	8.3	2.8	2.0	3.0
Hong Kong	8.2	8.6	6.0	5.7	4.0	3.5
Hindistan	10.3	10.0	9.4	7.0	7.0	6.0
Endonezya	8.5	9.4	7.9	6.6	20.0	25.0
Güney Kore	6.3	4.5	5.0	4.4	15.0	7.0
Malezya	3.7	3.5	3.5	2.7	15.0	20.0
Filipinler	9.1	8.1	8.4	5.1	10.0	7.0
Singapur	3.1	1.7	1.4	2.0	3.2	2.3
Tayvan	4.1	3.7	3.1	0.9	3.5	3.0
Tayland	5.1	5.8	5.8	5.6	20.0	25.0

Döviz Kurları : Dolar başına dönem sonu kur

	1994	1995	1996	1997t	1998t	1999t
Çin	8.49	8.32	8.30	8.27	8.5	8.50
Hong Kong	7.738	7.732	7.736	7.750	7.750	7.750
Hindistan	31.6	34.2	35.9	41.00	41.8	43.6
Endonezya	2200	2308	2383	4650	12500	12500
Güney Kore	188.7	774.7	844.2	1415	1850	1350
Malezya	2.56	2.54	2.53	3.89	5.00	5.30
Filipinler	24.15	26.21	26.29	40.00	47.5	49.80
Singapur	1.47	1.41	1.40	1.68	1.80	2.00
Tayvan	26.24	27.27	27.49	32.60	35.00	36.20
Tayland	25.15	25.21	25.61	45.29	55.00	57.50

borsası 2 Aralık 1997'de son 10 yılın en düşük seviyesine ulaşırken 17 Kasım – 2 Aralık arasında %24 oranında irtifa kaybetti. Güney Kore'nin para birimi olan won'un son bir yıldaki kaybı ise yüzde 80'lere ulaştı. Sonuçta aralarında özellikle Tayland, Endonezya, Malezya ve Güney Kore'nin aralarında bulunduğu Uzak Doğu ülkeleri Asya krizinin en büyük kurbanları oldular. Bu ülkelerden Tayland, Endonezya ve Güney Kore'de IMF destekli uygulanan istikrar politikaları da pek başarılı olamadı. 1998'e girildiğinde bu ülkelerdeki kriz atmosferinin henüz daha dağılmadığı görülmektedir. Ocak ortalarında Uzak Doğu ülkelerinin çoğu borsaları en düşük seviyelerine ulaştılar. Bu tarihten sonra kısmi bir canlanma belirtileri görüldü. Fakat kesin olan şu ki; Asya krizinin etkileri bu ülkelerde uzun bir süre daha devam edecektir. Bu ülkelerin ekonomilerine ait beklentiler de bu genel kanıyı doğrulamaktadır. Buna göre krizden en fazla etkilenen ülkeler Endonezya, Tayland ve Güney Kore olacaktır.

Asya krizinin etkilerini en yakından hisseden ülkelerin başında Japonya gelmektedir. Japonya'nın bölge ile oldukça yakın düzeyde ilişkisinin bulunması onu en kırılgan ülkelerin başında getirmiştir. Japonya'nın son yıllarda içinde bulunduğu ekonomik durgunlukla birleşen bu olumsuz atmosfer durumu daha da kötüleştirmiştir. Bilindiği gibi Japon ekonomisi 1996 hariç son yıllarda parlak bir performans sergileyememiştir. Japon ekonomisinin yumuşak karnını oluşturan finansal sektörle ilgili sorunların üzerine bir türlü gidilememiştir. Bu yüzden önde gelen banka ve aracı kurumlar kimi zaman iflasın eşiğine kadar gelmiştir. Japon ekonomisinin çabuk toparlanamaması bölge ülkelerini de olumsuz etkilemiştir. En son Şubat 1998'de G-7 toplantısından çıkan sonuç da bu yönde olmuştur. Buna göre Japonya'nın ekonomiyi canlandırmak üzere bir an önce maliye reformlarına gitmesi öngörülmektedir.

3) Morgan Stanley Dean Witter, Asia: Forecasts, 6 Mart 1998. **t: Tahmini**

Asya Krizi Neden Çıktı ?

Asya'daki Çöküş Yeni Bir Finansal Kriz Teorisinin Doğmasına Yol Açtı

Dr. Kaan Rasim AYTOĞU
İstanbul Altın Borsası Genel Sekreteri ve Altın Rafinerisi Yönetim Kurulu Başkanı

İki aydan az bir zaman öncesine kadar Bill Clinton, Asya para birimlerinin geçirdiği sarsıntıları "yoldaki bir kaç ufak tümsek" şeklinde değerlendiriyordu. Bugün ise artık hiç kimse bu kadar iyimser değil. Gayrimenkul fiyatlarındaki hızlı düşüşler, finansal kurum ve şirketlerin mali sorumluluklarını yerine getirmedeki zorlukları, bölge ekonomilerinin büyüme hızlarındaki düşüşler beklenenden daha vahim bir noktada. Herkes gibi ekonomistler de bütün bunların nedenini anlamaya çalışıyorlar.

En popüler açıklama ise bu ülkenin para birimlerinin bir krizle karşı karşıya olduğu yönünde. Uzun süren spekülatif bir hareketten sonra Tayland, dolar bazında sabit kur politikasını Haziran 1997'de terk etmek zorunda kaldı. Diğer ülkelerin de para birimleri rekabet gücünü kaybedince Tayland'la aynı kaderi paylaştılar. Fakat bu teori Doğu Asya'daki diğer ülkelerin de tamamen farklı bir ekonomiye sahip olan Güney Kore'nin niye bugünkü sıkıntılara girdiğini açıklamaya yetmiyor. Zaten bu teori en başta Asya para birimlerinin niye spekülatif hareketlere hedef olduklarını da açıklayamıyor.

Bugünkü ekonomi bilimi, bir para biriminin kriz yaşaması için iki neden gösterir: Birincisi hükümetin sorumsuz ekonomik politikalar izlemesidir. Eğer sabit kur politikası uygulayan bir ülke bütçe açığını kapatmak için para basarsa yatırımcılar enflasyondan daha az etkilenen yabancı para birimine yönelecekler ve ülkenin döviz rezervleri hızla düşecektir. Belli bir noktadan sonra spekülatörler ülkenin sabit kur politikasını daha fazla sürdüremeyeceğine karar verip para birimiyle oynamaya başlarlar. Ancak bu açıklama Asya'da yaşananlara uymuyor çünkü bu ekonomilerin bütçeleri hemen hemen denk durumda.

Para biriminin kriz yaşamasının ikinci nedeni, sabit kur uygulamalarının hükümetleri kendi para birimlerinin değerini korumak için para politikaları uygulamak zorunda bırakmasıdır. Fakat bir para birimini korumak için faiz oranlarını yükseltmek de ekonomiyi yavaşlatır ve hükümet bir noktada sabit kur politikasını devam ettirmek için artık bu sıkıntıyı çekmemeye karar verebilir. Eğer piyasalar hükümetin sabit kur politikasındaki kararlılığından şüphe ederlerse para birimi üzerinde spekülasyona başlarlar. Bu teori de Asya'daki krizi açıklayamamaktadır.

Doğu Asya ekonomileri bütün farklılıklarına rağmen iki noktada birleşiyorlar. İlk olarak, krizden önce bölgenin tümünde gayrimenkul fiyatlarında şişirilmeye

varan aşırı bir artış yaşandı. İkinci durum ise bu ülkelerin her birinde bankalar ve finansal kurumlar gereğinden fazla riskli projeleri finanse ettiler. Massachussets Institute of Technology'den Paul Krugman yeni ve ilginç bir makalesiyle bu iki faktörün birleşerek nasıl bu çöküşe yol açtığını gösteriyor.

Para birimi krizlerinin nedenleri üzerindeki bilimsel çalışmaların öncülüğünü yapan Krugman, Asya banka ve finansal kurumlarının, faaliyetlerini resmi olarak var olmayan bir hükümet garantisi varsayımı ile sürdürdüklerini belirtiyor. Buna mevzuat yetersizlikleri de eklenince yanlış yatırım kararları alınıyor ve bankalar kâr beklentisi ile riskli projelere giriyorlar. Eğer zarar ederlerse hükümetin bu zararlarını karşılayacağını varsayıyorlar.

Gereğinden fazla güvence ve mevzuat boşluğu içindeki bankalar arasındaki rekabet sonucu, bankalar yatırım kararlarını projeden beklenen ortalama getiri yerine projeden ideal şartlar altında alınacak maksimum kâra göre vermeye başlıyorlar. Krugman buna "pangloss" değeri diyor. Bu durumdan iki sonuç çıkıyor: Çok fazla yatırım oluyor ve "arazi" gibi teminat olarak gösterilebilen ve arzı sınırlı gayrimenkul fiyatları çok fazla artıyor. Krugman şu örneği veriyor: Belli bir arazinin kira bedeli 2/3 olasılıkla 25 ABD Doları, 1/3 olasılıkla ABD Doları olabilir. Bu durumda riske karşı nötr olan bir yatırımcı bu araziye 50 ABD Doları verir. (2/3 x 25 + 1/3 x 100 = 50) Fakat kendini hükümet güvencesinde hisseden banka bu arazi karşılığı, "pangloss" değeri olan 100 ABD Doları'na kadar kredi vermeye razı olur. Sonunda gayrimenkul fiyatları, normal bir piyasadakinin iki katına çıkar.

Böylece oluşan balon, hükümet garantisi devam ettiği müddetçe şişer. Fakat bir noktadan sonra gerçek mutlaka ortaya çıkacaktır. Yatırımlarından beklediği "pangloss" getirisini sağlayamayan ilk banka hükümet tarafından kurtarılır. Ancak bu kurtarma operasyonunun maliyeti hükümetin gelecekteki kurtarma operasyonları için istekliliğini azaltır. Varsayılan hükümet garantileri de olmayınca "pangloss" değerleri çökmeye devam eder ve genel olarak gayrimenkul fiyatları düşer. Bu da batık kredileri ve banka zararlarını beraberinde getirir. Bütün bunlar bir spiral şeklinde kendi kendini besleyen bir kötümserlik havası oluşturur.

Krugman'ın teorisi bir çok konuya ışık tutuyor, özellikle büyük ekonomik şoklar olmaksızın krizin neden bu kadar derinleştiğine. Tabii her model gibi bu da gerçeği basite indirgemekte. Gerçek hayatta, bankalar kendi kapitallerini riske atmakta ve hükümetler de her zararı karşılamamaktadır. Birçok yatırım da, hükümet güvencesi beklemeyen özel şahıslar ve yabancı bankalar tarafından yapılmaktadır. Krugman'ın modeli yabancı ve yerli yatırımcı ayrımlarını dikkate almıyor; ki bu da modelin belirgin bir ihmali. Çünkü yabancı bankalar krizin ilk işaretlerinin alındığı zamanlara kadar kredi vermeye devam ettiler ve bu da Doğu Asya'daki problemlerin büyümesine neden oldu.

Yine de bu modelden ilgi çekici sonuçlar çıkıyor. Birincisi, Asya'nın gerçek problemi bankalar ve mevzuat boşluklarından kaynaklanıyor. İkincisi, bankaların

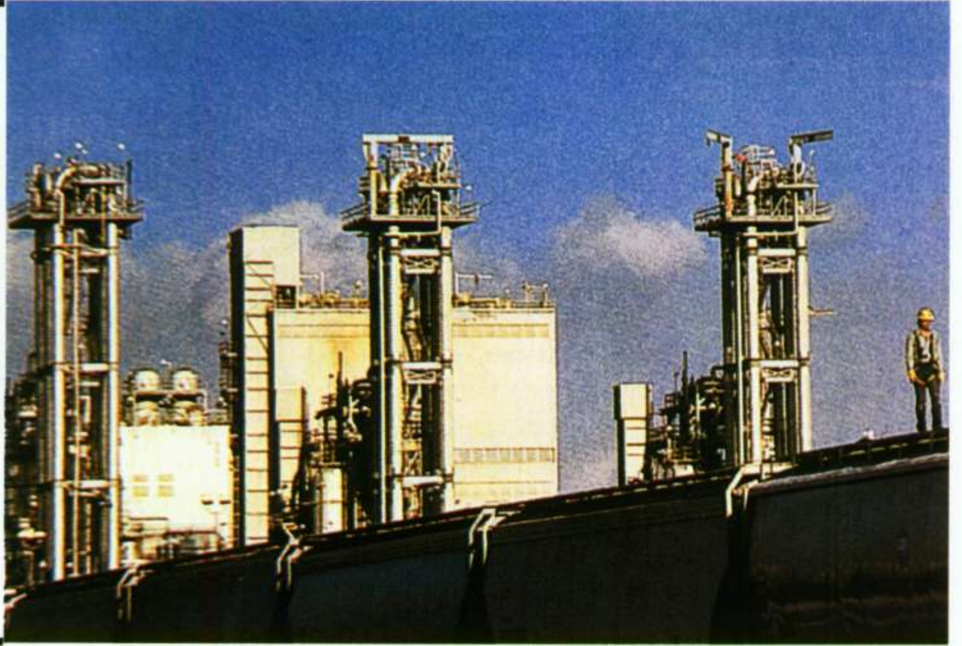
şişirilmiş teminat ve mevzuat boşlukları altında çalıştıkları durumlarda, uluslararası kapital hareketleri ekonomik verimliliği maksimize etmiyor. Eğer yabancı kapital serbestçe akmasaydı, "pangloss" yatırımları yerel faiz oranlarını artırır ve şişen yatırım balonunu yavaşlatırdı. Ancak yabancı kapital girişi balonun daha da şişmesine neden oldu.

Üçüncü olarak, Krugman'ın analizi IMF ve yabancı hükümetlerin zor durumdaki ekonomileri kurtarma mantığını çürütmektedir. Verilen destek yatırımcı güvenini tekrar kazanmak ve ekonomik çöküşü sınırlamaya yönelik olmakla birlikte ekonomilerin içinde yaşadıkları şişkin balon tamamen sönene kadar çöküş devam edecektir. Bu çöküş sona ermeden de yatırımcı güvenini tekrar kazanmak mümkün olmayabilir.

Batı Meydan Okuyor
ya da
Batı Yüzyılı

Barry BUZAN & Gerald SEGAL
Türkçesi : Kemal KAHRAMAN

Batı bir zamanlar olduğu kadar hakim bir unsur değil. Fakat, Doğu Asya'daki ekonomik kriz gösterdi ki, rakip güç merkezlerinin tehdidi altında da değil. Onun yerine, Barry Buzan ve Gerald Segal'ın yeni iddialarına göre, Batıyla diğer kültürler arasında kaynaşmanın öne çıktığı "Batılı" bir döneme giriyoruz.

Samuel Huntington hatalıydı : gelecekte uygarlıklar çatışması olmayacak. Doğu Asya'daki ekonomik kriz – Körfez savaşından daha önemli bir olay - gösterdi ki Doğu Asya Batı'nın esas rakibi olmayacak. Gördüğümüz şey, Asyalıların ilk raundu kaybettikleri bir uygarlıklar çatışması başlangıcı değil. Yeni kitabımız *Gelecek Beklentisi* 'nde tartıştığımız gibi, dünya çapındaki "Batılı" uygarlık, birbirlerinin boğazına sarılmak yerine kültürlerin kaynaşma ve birleşmesini sağlayacaktır. Batılı uygarlık dünyanın başını çeken yerdir . Eğer günümüzden geleceğe doğru uzanan yolda başarılı bir şekilde manevra yapmak istiyorsak, içinde kendi rolümüzü oynadığımız daha büyük bir oyunun açık bir şekilde farkına varmamız gerekiyor.

Prospect, February 1998, s. 18 - 23.

Huntington'un çatışma beklentisi etkileyiciydi ve kendi içinde tatmin edici bir kehanet olabilirdi. Fakat Huntington genelde uygarlığı, özelde batı uygarlığını yanlış anlıyor."Çatışma" planının işe yaraması için uygarlıkları toprak sınırları olarak görmesi ve maddi güçlerini vurgulaması gerekiyor. Gerçekten o basit bir şekilde geleneksel güç politikalarını uygarlık düzeyine taşıyor ve bu şekilde iki yanlış varsayıma saplanıyor : Birincisi, uygarlıklar belirli sınırları ve topraklarıyla devletler gibidir; ikincisi, onlar yine devletler gibi, tek ve birleşik bir aktör olarak davranabilir. Uluslar arası seyahat yapan herkes, uygarlıkların devletler gibi oldu-

ğu düşüncesinin yanlışlığını görebilir. Şanghay, Bombay, Bangkok, Nairobi ve Tokyo gibi Batılı olmayan şehirlerde mimariden fast – foot'a kuvvetli bir Batı etkisi gözleniyor. Ve bu tek yönlü bir cadde değil. Vancouver, San Francisco, London ve Marseilles gibi Batı şehirlerinin binaları, restoranları ve hayat tarzları da aynı şekilde, Batılı olmayan etkiler taşıyor. Artık, halkının yüzünde ve kıyafetlerinde açık bir şekilde önemli bir çokkültürlülük boyutunun mührü bulunmayan herhangi bir büyük şehir düşünmek zorlaşıyor.

Uygarlıklar devletler gibi değildir. Belli bir kaynakları olabilir fakat coğrafi sınırları yoktur. Devletlere göre politika ve davranış açısından çok daha gevşek bir organizasyona sahiptirler. Uygarlıklar en başta düşüncelerle ilgilidir – ve düşünceleri herkesçe bilinen şekliyle belirlemek zordur. İyi fikirler her zaman uygarlıklar arasında seyahat etmiştir ve etkili olmak için maddi güce ihtiyaçları yoktur. Grek ve Roma'ya ait hukuk, felsefe ve politika kavramları, bu imparatorlukların yıkılmasından sonra aradan bin yıl geçmesine rağmen Rönesans Avrupasında olağanüstü etkili oldu. Emperyal bir destekçisi bulunmamasına rağmen İslam bugün yayılmaya devam ediyor. Budizm de asla bir devleti olmadığı halde yayıldı. Uygarlıklar, yaşayan değerlerle çatışma halindeki yeni fikirlere direniş gösterse de çoğunlukla zenginliği, gücü veya hayat tarzını yükseltecek yeni fikirlerin girişine izin verir. Huntington bu noktayı gözden kaçırmak suretiyle uygarlıklar arasındaki daha akıcı ve esnek ilişki ihtimaline kapıları kapattı ve gücü elde var sıfır olarak gördü.

Huntington'un göremediği bir diğer şey, Batı'nın, bugün diğer uygarlıkların içinde yaşadığı siyasi ve ekonomik çerçevelerin hemen hemen tamamını üretmiş olmasıdır ; bağımsız devlet, milliyetçilik, market, siyasi çoğulculuk, bilim, gelişme. Amerika ve Avustralasya'da batılı çerçeve, yerli nüfusu yok eden Avrupalı göçmenler tarafından yüklendi, taşındı ve ekildi. Dünyanın kalan kısmının çoğu yerinde kolonileşmekten kurtulmak ve kayıp bağımsızlığı yeniden kazanmak için batılı siyasi ve ekonomik düşünceleri benimsemek bir önşarttı. Kolonileşmekten çıkış dünyaya batılı imaja göre yeniden şekil verdi (çoğunlukla daha kötü). Dünya, devletler, milliyetçilikler, bilim ve teknoloji dünyası oldu. Soğuk savaş pazarların yayılmasını yavaşlattı fakat bugün pazar da evrensel bir fikir haline geldi. Orijin olarak batılı olmakla beraber bu düşünceler artık batıdan bağımsız kalıcı bir varlığa sahip. Çünkü onlar olmadan modern dünyada hiçbir devlet veya uygarlık, etkisini yaygınlaştırmak şöyle dursun, kendine yetecek gücü üretemez. Bunca batılı temel düşüncenin evrensel hale gelmesi gerçeği, bazılarına (en başta insan hakları ve bireycilik) karşı hala ciddi direnişler olduğu gerçeğinden çok daha ağır basıyor. Batılı fikirlerin evrenselleşmesi aynı zamanda Batılı bir çağın şafağında bulunduğumuz görüşünü destekliyor.

Batılı demekle neyi kastediyoruz ? Aynı şey diğer büyük uygarlıklar için de geçerli. Onlar da orijinal merkezlerinin ötesine yayıldılar, bu süreç içinde kültür ve düşüncelerini kısmen daha geniş nüfuslara aşıladılar. Bunun bir örneği klasik Grek ve Hellen dünyası arasındaki farktır. Grek uygarlığı birbirlerine dil ve kültürle bağlı Greklerin yerleştiği şehir devletleri sistemi olarak yükseldi ve başarıya ulaştı. Yunanistan'ın önce Hellen Makedonyalılar, daha sonra Romalılar tarafından fethedilmesi, Grek sanatı, şehirleri ve halkının Ortadoğunun büyük bir kısmına ve Avrupa'ya yayılmasına yol açtı. Grek kültüründen Hellenistik kültüre geçiş, Bizans imparatorluğunun çöküşüne kadar süren ve Grek düşünce ve kültürünün birçok başka ulus ve uygarlığı etkilediği, yeniden şekillendirdiği 2000 yıllık bir dönemi başlattı. Ortaçağ sonu ve modern çağ başlarında Avrupa'ya enjekte edildiğinde bu fikirler hala güçlüydü. Benzeri bir hikaye Çinlilerle Çinlileşmiş toplumlar arasındaki farkta söz konusudur. Burada odaktaki Çin uygarlığının düşünceleri çevredeki toplumlara nüfuz etmiş ve yeni bir şekil vermiştir : Kore, Japonya, Mançurya, Moğolistan, Vietnam. Fakat Hellenleşmiş, Grek gibi değildir ve Çinlileşenler Çinliler gibi değildir. Her iki örnek, odaktaki bir kültürle onun etkisi altında kalan diğerleri arasındaki kaynaşmayı temsil ediyor.

Şanghay, Bombay, Bangkok, Nairobi ve Tokyo gibi Batılı olmayan şehirlerde mimariden fast – foot'a kuvvetli bir Batı etkisi gözleniyor. Ve bu tek yönlü bir cadde değil. Vancouver, San Francisco, London ve Marseilles gibi Batı şehirlerinin binaları, restoranları ve hayat tarzları da aynı şekilde, Batılı olmayan etkiler taşıyor. Artık, halkının yüzünde ve kıyafetlerinde açık bir şekilde önemli bir çokkültürlülük boyutunun mührü bulunmayan herhangi bir büyük şehir düşünmek zorlaşıyor.

Aynı şey bugün Batı uygarlığı için meydana geliyor. Batılı güçlerin tamamen hakim unsur olduğu "klasik" Batı çağını geride bırakıyoruz. Batı ve diğer kültürlerin kaynaştığı, güç, zenginlik ve organizasyon dağılımı

açısından değişkenlik gösteren Batılı bir çağa doğru hareket ediyoruz. Batılı bir dünya, kuvvetli bir şekilde batılı düşüncelerle şekillenmiş, ama bu fikirlere adapte olmaya istekli ve yetenekli olanların, üretilen zenginlik ve gücü paylaşabildiği bir dünyadır. Batılı dünya aynı zamanda batının iç içe olduğu diğer kültürlerden gelen düşünceleri kendisine uyarladığı bir dünyadır.

Batılı dediğimiz dünya birkaç çeyrek yüzyıldır oluşum halinde. Soğuk savaş devrinden çıktığı için onu daha açık bir şekilde görebiliyoruz. Bunun en uzun geçmişe sahip örneklerinden biri, güç kazandıran batılı düşüncelerin çoğunu yüz yıldan fazla bir zaman önce özümleme fırsatını bulan Japonya. Japonya'nın Avrupa'ya mı yoksa Asya'ya mı ait olduğu sorusu asla cevaplanamayacak. Çünkü burada soru yanlış soruluyor. Japonya farklı bir tarihe ve kültürel köklere sahip ; asla "eski batı"nın bir parçası olamaz. Aynı mantık büyük ölçüde Türkiye için de geçerli. Bu nedenle Avrupa Birliği üyeliğinde birçok sorun çıkıyor. Avustralya'nın bir Doğu Asya devleti olarak kabul edilme arayışı, aynı şekilde faydasız ve dahası, batıdan "kaçış" arayışı içindeki devlet oluşu çok saçma (Asya'daki son çözülme belki de Avustralyalıları yeniden düşünmeye götürür).

Japonya'nın kendi kültürünü batılı düşüncelerle kaynaştırmadaki olağanüstü yeteneği , başarısının sırrıdır. Japonya yalnız Batı düşünceleriyle Asya kültürünü kaynaştırmada benzersiz bir yol bularak değil, aynı zamanda düşünceleri tekrar batıya göndererek Batılı bir oyun oynadı. Bu dönüş trafiği yalnız suçi, sumo ve karaoe gibi yüzeysel süslemelerde değil, zamanında üretim yönetimi sistemleri, minyatürleytirme, ve yüksek kalitede kütlesel üretim maddelerinin üretiminde görülüyor. Batılı uygarlığın parçası haline gelirken Japonya iki yönlü trafiği genişletti. Atlantik ülkelerinden herhangi birinde vitrin, restorant, turistik yerler, iş ve finans merkezi yapılarına bir göz atarsak, Japon etkisinin uzantıları hemen gözümüze çarpar. Aynı zamanda eski batının kendisinin, Batılı dediğimiz evrensel kültüre nasıl dönüştüğü gözler önüne serilir.

Temel Batı düşünceleri paketi olağanüstü oranda kültürel ve siyasi formları içinde barındırabilir. Bu çeşitlilik batılılarda **her şeyden biraz bulunduğu** yönündeki sözlerde kısmen ifadesini bulur : bireyselci Fransız, iyi organize olmuş Alman, pragmatik İngiliz, romantik İrlandalı ve materyalist Amerikalılar. Dil, kültür ve siyasetteki farklılıklar bunu daha ciddi şekilde temsil ediyor. Norveç, Fransa veya ABD'de alkol satın alırken fiyat ve bulma imkanı açısından farkları düşünün. İngiliz ve Danimarkalıların koalisyon hükümetlerine karşı davranışlarını karşılaştırın. Fransa ve İngiltere'deki ağır bir şekilde merkezileşmiş siyasi düzenlemeler ve Almanya, Kanada ve İsviçre'deki ağır bir şekilde özerkleşmiş örneklere bakın. Danimarka karşısında ABD'deki refah düzeyinde yaşamayı deneyin. Bu liste neredeyse sonsuz düzeyde genişletilebilir. Bunların bize söylediği, oyunun bazı temel kurallarını paylaşmakla beraber batı ülkeleri geniş bir kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik çeşitliliği içinde barındırabiliyor. Gerçekten Batı merkezinin bile iki uygarlığı barındırdığına dair görüş halen geçerli : Çok kültürcülüğünü devletler sistemi içinde organize eden, politika ve tarih güçlerine daha açık olan Avrupa; ve çok kültürcülüğünü tek bir devlet içinde kaynaştıran, bilim, rasyonellik ve pazar mantığına daha açık olan ABD. İngiltere'nin 20. yüzyıldaki rolü bu iki kültür arasında paylaştırılabilir. İşte bu çeşitlilik ve rekabet içgüdülerini teşvik etmesi, batının büyük güçlerinden birisidir. Daha birleşik durumdaki Çin'in değil de daha bölünmüş ve rekabetçi Avrupa'nın ilk global sistemi yaratmak üzere yayılmasının bir nedeni budur.

Eski Batı için doğru olan şey, Batılı uygarlık için de doğru olacaktır. Tekrar edersek, Japonya burada mükemmel bir tablo. Japonya'ya gitme fırsatı bulan hiçbir Batılı, olağanüstü farklı bir kültürle karşı karşıya olduğundan en ufak bir kuşku duymayacaktır. Fakat aynı zamanda geniş ölçüde iş, meslek ve kültür faaliyeti bağlantısı kurmasını sağlayacak yeterli düzeyde **paylaşılan oyun kuralları** bulacaktır. "Yerli" batılı ülkeler gibi, Japonya kültürel özgünlüğünü kaybetmeden Batılı paketlerin çoğunu ambarına alabilmiştir.

Paylaşılan düşünceler çerçevesinde kültürel çeşitliliği koruma kabiliyeti, batılı uygarlığın çekici özelliklerinin en büyüklerinden birisidir. Bu daha iyi anlaşılabilseydi, diğer uygarlıklarda modernizasyonun batılılaşmaya ve dolayısıyla kendi kültürlerinin yıkımına veya bozulmasına götüreceğini düşünenlerin korkularını yatıştırma yolunda önemli bir aşama sağlayabilirdi. Bu korku özellikle Asya'nın bir kısmında ve İslam dünyasının çoğu yerinde kuvvetle hissediliyor. Radikal İslamcılar ve "İslami değerleri" savunanlar, batılılaşmadan modernleşmenin mümkün olduğuna, başka bir deyişle daha geniş bir batılı modeli benimsemeden endüstri sonrası refahına sahip olabileceklerine inanmak istiyor. Daha spesifik olursak, kurumlaşmış demokrasi, kanun hakimiyeti ve bireyciliği kabul etmek istemiyorlar. Elimizdeki veriler bunun imkansız bir hedef olduğunu gösteriyor. Batılı paketin unsurları birbiriyle çok sıkı bağlantılı ; diğerleri olmadan bazılarına sahip ol-

mak mümkün değil. En azından uzun vadede bu böyle. Japonya, Kore ve Tayvan tecrübeleri gösteriyor ki birkaç kuşak içinde pazarların başlaması ve bunu izleyen modernizasyon önce çoğulculuğu, sonra demokrasiyi ve nihayet bireyciliğin unsurlarını ortaya çıkarır. Bu açıdan, İslamcılar ve Asya değerlerini savunanlar batılılaşmayı bir tehdit olarak görmekte haklıdır. Modernleşme batılılaşma demektir, ve sunulan paketin önemli bir parçasını reddeden kültürler, Sovyetler Birliği gibi, gelişmelerinin duvara doğru sürüklendiğini görecekler-dir. Fakat Japonya, Kore ve Tayvan örneğinde görüldüğü gibi batılılaşma ne eski batıyla özdeşleşmektir ne de kendi kültürünü kaybetmek. Ve bu çeşitlilik durağan değildir. Batılı uygarlık, değişime ve endüstri ve endüstri sonrası toplumunun problemlerine uyum sağlamanın yeni yollarına açıktır.

Batı'nın üçüncü avantajı ekonomik ve sosyal. Kapitalizmle diğer uygarlıklardan daha uzun süre birlikte yaşadığı için Batının, kurumlarını global bir pazarda hayatın baskılarına adapte etmek için daha fazla zamanı vardı. Halen dünyanın diğer kısımlarına göre daha gelişmiş ekonomik kurumları var. Pazarlar ve özellikle finans sistemleri daha iyi düzenlenmiş, sosyal ve siyasi hayata daha iyi entegre olmuş durumda.

Son iki çeyrek asır boyunca Doğu Asya ülkelerinin çoğu Batılı oyuna dahil oldu. Bunu batılı paketteki anahtar fikirlerin hepsini olmasa da bir kısmını adapte ederek gerçekleştirdi. Devletler ve nasyonalizm dekolonizasyon sürecine uyum sağlamakta pek zorlanmadı. Pazarlar ve ekonomik açıklık daha büyük bir direnişle karşılaştı, fakat 1980'li yıllarda komünist Çin bile otoriter ekonomiye bağlılığını terketti.Batılı paketin bazı kısımları Doğu Asya ve başka yerlerde hala kuvvetli bir direnişle karşılaşıyor. Bunlardan en dikkat çekici olanları, demokrasi, kanun hakimiyeti, sivil toplum ve insan hakları. Fakat hiç kuşku yok ki, insanlığın neredeyse üçte birini içine alan Doğu Asya'da son zamanlarda gözlenen olağanüstü ekonomik büyüme, anahtar batılı fikirler benimsenmeden meydana gelemezdi.

Asya'nın mevcut ekonomik krizi Huntington'un analizi için bir test gibi göründü ve başarısız kaldı. Birçok Doğu Asya ülkesi ve birzaman için Japonya Finans Bakanı bile "Asya problemlerine Asyalı çözüm" gibi fikirlerle oyalandı, fakat menzillerine yönelen ABD ve AB yaylım ateşinden sonra Doğu Asyalıların çoğu, Doğu Asya'daki ekonomik ve siyasi sistemleri liberalize etmek üzere IMF şartlarıyla gelen Batılı paketi kabul etti. Tayland, Endonezya, hatta Güney Kore bölgedeki komşusu olan Asyalıları IMF'i devreden çıkarmak üzere ikna etmeye çalıştığı zaman Japonya ve Singapur, kendi Milyarlarının ancak IMF öncülüğündeki bir kurtarmayla kullanılabileceğini söyledi. Doğu Asya'daki sermaye ve para fiyatlarının alaşağı olması, Asyalıların kendine özgü bir kapitalizm geliştirdikleri şeklindeki kanıyı boşa çıkardı. IMF'li teknokratlar kendi ilaçlarına "global normlar ve kurumlar" adını veriyor fakat bunlar aslında Batılı normlar ve kurumlar. Asya ekonomileri toparlanmak istiyorlarsa Batılı ilacı almak zorundalar.

Batılı uygarlık global ölçüde açılım sağlarken eski Batı güçlü bir odak olarak varlığını sürdürüyor. Antik Yunan'ın aksine Batı dış güçler tarafından bastırılmış değil. Tam tersine daha yakında soğuk savaşı kazandı ve dünya gücünün ağırlık merkezi olma özelliği devam ediyor. Diğer birçok uygarlık halen büyük askeri, sanayi, teknolojik ve finansal güç özellikleri göstermekle

beraber, eski Batı hala öncü özelliğini koruyor. Ve gittikçe daha fazla temel Batılı fikirler paketi tarafından şekillenen bir dünyada Batının hayati avantajlara sahip olması şaşırtıcı değil.

Batı'nın anahtar avantajlarından birisi askeri güç. Başka bölgelerin çoğunun aksine batı, kendi içinde herhangi bir savaş tehlikesiyle karşı karşıya değil. "Demokratik barış" adı verilen bu olgu, Atlantik devletlerinin kaynaklarını birbirleriyle silahlanma yarışına harcamadıkları ve soğuk savaş sırasında olduğu gibi, dış askeri rekabete karşı dayanışma gösterebildikleri anlamına geliyor. Onların askeri güvenliğinin sağlam temelleri var ve bu, Doğu Asya'yla taban tabana zıt bir durum. Doğu Asya'da Kore ve Tayvan savaşları Japonya üzerine büyük baskı uygulayacak ihtimaller olmaya devam ediyor. Batı halen hakim bir askeri potansiyeli elinde tutuyor ve bunu ittifak sistemleriyle pekiştirmiş bulunuyor. Bu sistemler yalnız ortak askeri tatbikatlar (Nato'da) yapmakla kalmıyor, giderek artan oranda, güç kullanmanın yegane meşru yolu haline geliyor. Askeri olarak Batı hem güçlü, hem de yüksek düzeyde caydırıcı bir özelliğe sahip : bu kombinasyon onu geçmişteki veya günümüzdeki diğer büyük güçlere göre daha güvenilir hale getiriyor.

Batının ikinci avantajı politika alanında. Bütün Batılı devletler kökleri derinlere giden demokrasilere sahip. Bu durum yüksek düzeyde olmak üzere hem siyasi meşruiyet, hem de siyasi istikrar sağlıyor. Batı siyaseti elbette birçok açıdan sorgulanabilir ve demokrasi, **bütün diğerlerini saymazsak** en kötü yönetim biçimi olmayı sürdürüyor. Fakat Batı artık iç veya dış olsun milli politikalarında temel bir değişiklik ihtimali ile karşılaşmıyor. Bu ancak Çin, Rusya ve Endonezya gibi otoriter veya yarı demokratik yerlerin kaderi olabilir. Kanun hakimiyeti veya insan haklarına riayet etmeyen demokrasi dışı ülkeler, geleceğin enformasyon ekonomileri için hayati bir öneme sahip olan yaratıcı düşünceyi geliştirmeye ve korumaya hiç uygun değil.

Batı'nın üçüncü avantajı ekonomik ve sosyal. Kapitalizmle diğer uygarlıklardan daha uzun süre birlikte yaşadığı için Batının, kurumlarını global bir pazarda hayatın baskılarına adapte etmek için daha fazla zamanı vardı. Halen dünyanın diğer kısımlarına göre daha gelişmiş ekonomik kurumları var. Pazarlar ve özellikle finans sistemleri daha iyi düzenlenmiş, sosyal ve siyasi hayata daha iyi entegre olmuş durumda. Orada daha az ahbap kapitalizmi, mafya kapitalizmi, kurumlaşmış yolsuzluk ve para politikaları var. Bu, o şeylerin olmadığı anlamına gelmiyor, fakat onlar diğer birçok sisteme göre daha az belirleyici rol oynuyor. Ve bu durum kriz zamanlarında batılı kurumların istikrar ve meşruiyetini daha da güçlendiriyor. Daha "olgunlaşmış" olduğu için, Batı hemen hemen kesin bir şekilde, bazı az gelişmiş bölgelerin içinde taşıdığı olağanüstü gelişme potansiyelinden mahrumdur. Fakat hızlı gelişmenin faturası, siyasi istikrarsızlık, kötü çalışma şartları ve çevre felaketleridir. Genç nüfusa sahip olan ülkelerde, sadece artan iş gücünü absorbe etmek için bile olsa gelişme daha hızlı olmak zorunda. Parlak gelişme, dünya gücünün tepe noktalarını ele geçirme kabiliyetinden çok, bir anlamda Asyalıların merdivenlerin ne kadar alt basamaklarında bulunduğunun da göstergesi.

Batılı düşünceler (devlet, pazar, milliyetçilik, demokrasi, bireycilik) bütün dünyaya şekil verdiği için Batı'nın kendisi öndeki yerini korumak için daha az da olsa bir uyum sağlama süreci yaşıyor. Sonuç, birçok açıdan batılılaşmanın zaferinin diğer bir adı olan globalleşme sürecidir. Batı, açıklık politikalarını nasıl yürütmesi gerektiğini zaten biliyor ve halen çokkültürcülükle mücadele ediyor olmakla beraber genel olarak daha geçişli sınırlarla yaşamaya çok iyi uyum sağlamış durumda. Dünyanın kalan kısmının çoğu ve özellikle Doğu Asya, dışa açıklıkla yeni yeni karşılaşıyor. Doğu Asyalılar dünya ekonomisinin açık olması gerektiğinden çokça söz etti fakat kendi toplumlarını sınırlı bir biçimde dışa açtı. Orta ve uzun vadede liberal paketin sadece bir kısmına sahip olarak bu işi yürütemezler. Eğer gelişmelerinin sona ermesini istemiyorlarsa ya hep ya hiçle karşı karşıyalar. Doğu Asyalıların çoğu dışa açıklığı başarılması zor bir hedef olarak görecektir. Hem devlet ve vatandaşları arasında daha dengeli bir ilişki kurma anlamında, hem de sınırlarında dış dünyayla daha özgür alışverişe izin veren büyük ve devamlı geçitler bırakma anlamında. Çin, Kore ve Japonya. Hepsi de uzun bir dış dünyaya kapanma geleneğine sahip; Kore, bir zamanlar "münzevi millet" adıyla ünlüydü. Bu gelenekler dış dünyayla olan sadece siyasi değil, ekonomik ve sosyal ilişkileri de engelleme işlevi görüyor. Bunlar Amerikanın izolasyoncu eğilimini nisbeten daha zayıf gösteriyor.

Batının gücü aslında onun, bireysel olarak insanoğlunun insani potansiyellerini daha önce asla olmadığı kadar kullanmasını sağlayan sosyal, ekonomik ve siyasi organizasyon formları bulmasında yatmıştır ve halen yatmaktadır. Bireyin zincirlerinden boşanmış büyük enerji ve yaratıcılık kaynakları, askeri ve ekonomik güçten müzik, sanat ve modaya kadar her şeye dönüştürülmektedir. Bunu yapmak içinse bireysel gelişme

Mevcut Asya krizinin gösterdiği gibi o toplumlar hala aile, klan, kabile, gelenek, sınıf ve devletin aşırı etkileri altında kıvranıyor. Mafyaları hatırlatmaya bile gerek yok. Batılı fikir paketiyle kendi kültürleri arasında makul bir sentez arayışı açısından Çin ve ikinci kuşak Güneydoğu Asya ülkelerinin, değil Japonya, daha Güney Kore, Tayvan ve Singapur'un başarılarını yakalamak için bile alacak çok yolu var.

imkanlarını bloke eden eski kurumların - aile, klan, kabile, gelenek, sınıf, devlet - sınırlarını yıkmak gerekir. Daha çok bireysellik ve daha fazla meritokrasiye, ve bunları bir sosyal düzen çerçevesinde dengelemeye ihtiyaç var. Kimse ideal sosyo - politik - ekonomik karışımı bilemez, fakat Batının konumu hepsinden daha iyi. Mevcut Asya krizinin gösterdiği gibi o toplumlar hala aile, klan, kabile, gelenek, sınıf ve devletin aşırı etkileri altında kıvranıyor. Mafyaları hatırlatmaya bile gerek yok. Batılı fikir paketiyle kendi kültürleri arasında makul bir sentez arayışı açısından Çin ve ikinci kuşak Güneydoğu Asya ülkelerinin, değil Japonya, daha Güney Kore, Tayvan ve Singapur'un başarılarını yakalamak için bile alacak çok yolu var. Pazarlarını serbest hale getiren bütün bu ülkeler Batılı medeniyete doğru hızla yol alıyor. Bazıları çok yol aldı fakat diğerleri, en dikkat çekicisi Çin olmak üzere, içeride ve dışarıda pazarın gerektirdiği sosyal ve siyasi adaptasyonlarla karşı karşıya gelmekten kaçınıyor.

Batılı uygarlık Asya'da açılım kazandıkça Batının kendi reformlarına yol açan birçok düşünce üretecektir. Eski Batının zayıf yanlarından birisi, bireyin aşırılıklarına olan eğilimidir ki bu aile ve toplum üzerinde çürütücü etki yapmaktadır. Bu belki modernizasyonun ilk atılımlarını gerçekleştirmek için gerekliydi fakat kapitalizmin endüstri sonrası aşamasında hala bir avantaj olup olmadığı pek belli değil. Bireycilik enformasyon ve yaratıcılığa dayanan geleceğin ekonomileri için hayati bir önem taşıyor, fakat Batı toplumlarının çoğu artık öğrendi ki bireyler de kendilerini destekleyecek topluma ihtiyaç duyar. Asya da toplum ve pazarı harmanlama problemiyle karşı karşıya fakat o, 18. ve 19. yüzyıl Avrupasındakinden çok farklı bir sosyal ve ekonomik davranış karışımıyla yüzleşiyor. Asya kendine özgü çözümler bulurken Batı belki birey, aile, kariyer ve toplum arasında denge kurmanın nasıl başarılacağını öğerenebilir. Böyle bir denge bulmak, bütün Batılı uygarlıkların ortak problemi.

Artık şurası açıklık kazanmıştır ki, bütün o Asya değerleri çevresindeki düşünceler, Asya ülkelerinin Batılı uygarlığa ulaşmak için daha ne kadar yol alması gerektiğini gösteriyor. Asya değerleri, Victoria çağı değerlerinden (güçlü aile, güçlü devlet, güçlü milliyetçilik) ayrılamaz, bu da endüstrileşmeden demokratikleşmeye kadar her şeyde Doğu Asyalıların çok geriden gittiği gerçeğinin altını çiziyor. Eski Batı her düzeyde ve bütün sektörlerde derin kök salmış uluslararası ve uluslaraşırı kurumlar açısından zengin bir ekipmana sahipti. Bu gerçek bir "güvenlik toplumu"dur. Asyalılar Batıyla karşılaştırabileceğimiz her şeye yeni yeni başladı. ASEAN etkileyici fakat onun esas etkisi, Güneydoğu Asya'nın nisbeten küçük güçleri arasında geçerli. Kuzeydeki Çin, Japonya, Tayvan ve Kore gibi çok daha büyük güçler üzerinde pek az etkisi var. Onların kurumları ise hala ince bağlara sahip ve bölgesel güvenlik organizasyonu kurmaktan çok uzak. Ekonomik problemlerinin çözümleri hala Batılı güçlerden geliyor ve ABD Doğu Asyanın askeri güvenlik anahtarını elinde tutmaya devam ediyor. Bölgedeki bazı devletlerin hiçbir diplomatik ilişkisi yok ve bazıları halen teknik ola-

rak birbirleriyle savaş halinde.

ASEAN'ı kısmen ayrı tutarsak, Asya'da daha geniş siyasi bir vizyon açısından yapılmış fazla birşey yok. Japonya, ulusal veya uluslararası düzeyde olsun hala politikayı düşünmekten kaçınıyor. Çin, bölgenin klasik hükümdar - teba politikalarını yeniden keşfetmek ister gibi görünüyor. Güneydoğu Asya'nın çoğu dar bir temeli olan ve kendi özel çıkarları peşinde koşan elitler tarafından yönetiliyor. Batı, dinamiklerinden bir kısmını kaybetmiş olabilir fakat o hala tek siyasi vizyon kaynağı. İster AB'nin Batı kaynaklı devletler sistemi öngören yeni bir siyasi form icad etme politikası olsun, ister Transatlantik liberal dünya düzeni vizyonu olsun.

Batı, Asyanın ekonomik yeteneklerini yeniden ele geçirmesini çok istiyor. Bu, gelişme ve rekabete olan inancın gereği. Daha geniş bir Batılı dünyanın yapılanmasını eklemeye bile gerek yok. Fakat Batı kendi serüveninden biliyor ki kapitalizm yoğun bir rekabet gerektirir ; Asyalılar gelişme basamaklarını tırmanırken şirketlerinden bir çoğu başarısız kalacak - kalmalı. Modern ekonomiler daha güçlendirilmiş kadınlara gerek duyuyor fakat bu çok özel olduğu söylenen Asyalı aile ve sosyal değerlerine bir meydan okuma anlamına geliyor. Orta sınıf bireyleri daha çok güçlendirmek kaçınılmaz olarak - evet kaçınılmaz olarak - daha büyük bir siyasi çoğulculuğa götürüyor, bu da daha geniş bir siyasal katılım talebi ortaya çıkarıyor. Bir enformasyon ekonomisi için de zaten bunlar gerekli. Doğu Asya'daki krizden çıkarılacak bir sonuç varsa o da şudur : Doğu Asya ekonomileri, daha açık, daha çoğulcu, daha demokratik, kısacası daha Batılı olmadan gelecekte ekonomik başarılar kazanamayacaktır.

Bu meydan okumaya cevap veren Doğu Asyalıların başarı şansı iyi durumda. Ne de olsa bu devletler modernizasyonun kapitalizme gerek duymadığı yönündeki eski saplantıları yıktı. Çin'deki kapitalist devrim, komünizmin hezimete uğramasında hayati bir rol oynadı. Fakat eski Batı tarihi gösteriyor ki geçmişteki başarılar gelecektekiler için bir garanti değildir. Batılı düşüncelerin mantığı Doğu Asyalılar için zor sorular ortaya çıkarıyor, tıpkı eski Batı için olduğu gibi. Fakat daha Batılı bir Asya olmadan, Asyalılar Batının yeniden oluşum sürecinde büyük bir rol oynama şanslarını kaybedecekler. Eski Batı, işbirliğine, rekabete ve tartışmaya hazır. Ekonomileri başarı kazanmazsa ve Batılı düşünce akımlarının dışında duruyor gibi görünürlerse Asyalılar bu tartışmalarda güçlü bir sese sahip olmayacak.

Bazı devletler ve uluslar bu meydan okuma karşısında başarısız kalacak. Batı tarafından üretilen güçlendirici düşüncelerden birçoğunu başarılı bir şekilde kavramış olan Doğu Asyalılar kaybedenler arasında olmamak için olağanüstü bir şansa sahip. Fakat bu şansı zirveye taşımak için adaptasyon ve açıklığa olan bağlılıklarını derinleştirmeleri gerekiyor. Bunu yapmayı başaramazlarsa kendileriyle birlikte, Batı ve insanlık tarihinin gelişmesi, oldukça yüksek bir fatura ödeyecektir.

DOSYA

Girişim Kültürü ve Girişimcilik

Birey ve Devlet İkileminde Türk Liberalizmi

Atilla PAMİRLİ

Türk liberalizmi genellikle kendisi de mirasçıları kadar eklektik olan Genç Osmanlı düşüncesine dayandırılır. Genç Osmanlılar'ın ve özellikle Namık Kemal'in yapmak istediği, Aydınlanma Devri fikirlerinin, mesela tabii haklar, sosyal mukavele ve sorumlu idare gibi fikirlerin Osmanlı Devleti'nin İslami tabiatı zedelenmeden yer alacağı teorik bir çerçeve geliştirmekti. Bu ilk "liberal" söylem siyasi işlerde ilahi otoriteyi sorgulamaktan çok istibdatı hedef seçti ve Batılı liberal fikirlere İslami karşılıklar bulmaya çalıştı. Onlar için asıl mesele, devlet ve toplum, din ve ladini işler, veya kamusal ve özel alanlar, birey ve cemaat arasındaki ilişkiyi dönüştürme değildi. Genç Osmanlı düşünürleri Osmanlı Devleti'ni bir arada tutmak gibi pragmatik bir gayeye yönelmişlerdi ve İslamcılığın ilk nüvesini içinde barındıran bir Osmanlıcılığı savunuyorlardı. Bu eklektik ve pragmatik tavrın nedeni olarak, Osmanlı devletinin İslami siyasasının "ileri" ve "üstün" görülen Batı'ya karşı merkezi bir konum teşkil etmesi iddia edilebilir. Bence, Türk liberalizminin etrafında yığılan bu gibi iddiaları, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük gibi diğer düşünce ekollerine teşmil etmek yanlış olmaz.

Sabahaddin'e göre, sosyal evrim sadece *formation particulariste,* yani toplumun esasının üretken, özerk ve müteşebbis bireyler tarafından teşkil edilmesiyle mümkün olabilirdi. Bu bağlamda eğitim büyük bir rol oynayacaktı. Bu onun hayran olduğu Anglo-Sakson tecrübesinin gösterdiği ekonomik kalkınma düşüncesinin başka bir vechesini teşkil eder.

Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, liberal söylem çoktan İslamcı söyleme tecmil edilmişti. Mesela, Tunuslu Hayrettin Paşa, Batılı fikirlerden bahsederken, Batı'daki bireyin yeri ve sınırlı mutlakiyetin Hıristiyanlığın laikleşmesinin bir sonucu olduğunu vurguluyordu. Teklif ettiği ise, aynı yolu izlemekti. Bu sebeple liberal haklar söylemi bir anlamda Osmanlı hükümranlığının esas tabiatının muhafaza edilmesine yönelik bir strateji haline dönüşmüştü. Sultan Abdülhamid Han'ın idaresi sırasında liberalizm diğer Batılı düşünce ekollerinin türevleri gibi önem kazandı.

Bu silsilede en önemli isim Prens Sabahaddin'di. Sabahaddin, Osmanlı'nın asalet tanımayan anlayışına aykırı olarak sadece Batılı muhataplarının gözünde önemli görünmek için Prens ünvanını almıştı. Bu kompleksin doğrudan bir tezahürü onun İngiltere'nin Osmanlı'yı vesayet altına almasını desteklemesidir. Böylece ilk esaslı Türk liberal düşünürü de tabileri gibi Batılı siyasi korumacılığı itikat bellemiş oluyordu. Prens Sabahaddin Fransız kaynaklı *meslek-i içtimai* ekolünün Türkiye temsilcisi. Bu ekol, *science sociale* adı verilen ve öncüleri Demolins ve Le Play olan, toplumların gelişme evrelerinin bireye ve aileye dayandığını, mesleklerin inkişaf etmesiyle toplumun da inkişaf edeceğini savunan bir düşünce akımı. Sabahaddin, bu düşünürlerin özellikle sosyal dönüşümün siyasi değişimi öncellemesi gerektiği yönündeki görüşlerine bağlanmıştı. Bu şaşırtıcı bir şey değildi, zira Sabahaddin de önceki "liberal" düşünürler gibi Osmanlı devletini yokolmadan kurtaracak bir çözüm arıyordu ve bu noktada Osmanlı toplumunun dönüşümü elbette önem taşıyordu. Sabahaddin'in meşhur *teşebbüs-i şahsi* ve *adem-i merkeziyet* fikirleri, her ne kadar Osmanlı için ayrı ve tutarlı bir teorik altyapı teşkil etmese bile, onun

toplumda radikal bir değişimin gerektiği yönündeki görüşünü vurgulamasına yaradı. Sabahaddin'e göre, sosyal evrim sadece *formation particulariste*, yani toplumun esasının üretken, özerk ve müteşebbis bireyler tarafından teşkil edilmesiyle mümkün olabilirdi. Bu bağlamda eğitim büyük bir rol oynayacaktı. Bu onun hayran olduğu Anglo-Sakson tecrübesinin gösterdiği ekonomik kalkınma düşüncesinin başka bir vechesini teşkil eder. Bu sınır ötesi model arayışı zamanının ve hatta günümüzün Türk siyasi düşüncesinin eksenlerinden birini oluşturuyor. Ancak sonraki baskı ile toplumu modernleştirme taraftarlarının aksine, Sabahaddin bireye dayalı sosyal kalkınmanın formüle edilmesinin batılılaşma olmadığını, çünkü her sosyal değişimin evrensel kanunlara tabi olduğunu savunuyordu.

Her dalda gezen Cumhuriyet aydını Ahmet Ağaoğlu da Prens Sabahaddin gibi, sosyal değişimin toplumu Batılılaşma yolunda modernleştirmek için elzem olduğunu savunur. Rus ajanlığı ile işe giren, Türkçülükten İttihatçılık ve nihayet Kemalistliğe doğal bir süreç içinde intisap eden ve bundan hiç bir rahatsızlık duymadığını belirten Ağaoğlu'nun düşüncesi Sabahaddin'e göre çok daha tutarsız ve karışıktır.

Sabahaddin'in bürokrasiden nefreti, onun liberal düşüncesinin diğer önemli bir yanıdır. Çünkü o devletin kotarmaya çalışacağı tepeden gelen her modernleştirme çabasının sosyal yapı değişmeden boşa çıkacağına inanıyordu. Bu nedenle Sabahaddin CHP'nin atası sayılan İttihat ve Terakki Fırkası'nın önce çekirdek kadrosunda yer alırken sonra muhalifi haline gelmişti. Hukuk ve idarenin sosyal temellerini vurguladığı için Jakobenizme karşıydı. Bu bakımdan, Sabahaddin bu geleneği sonra devam ettiren ve Cumhuriyet rejimi ve toplum arasındaki mesafe iyice büyüdüğünde bu açığı kapatmaya çalışan muhafazakar hükümetlerin tabi olduğu İslamcı çizginin bir müttefiki sayılabilir. Bu gerçek bize, Türkiye'deki gerçek devlet dışı muhalefetin hangi ideolojiye mensup olursa olsun İslami sembol ve hareketlerle bezendiğini göstermekte.

Her dalda gezen Cumhuriyet aydını Ahmet Ağaoğlu da Prens Sabahaddin gibi, sosyal değişimin toplumu Batılılaşma yolunda modernleştirmek için elzem olduğunu savunur. Rus ajanlığı ile işe giren, Türkçülükten İttihatçılık ve nihayet Kemalistliğe doğal bir süreç içinde intisap eden ve bundan hiç bir rahatsızlık duymadığını belirten Ağaoğlu'nun düşüncesi Sabahaddin'e göre çok daha tutarsız ve karışıktır. Bir yandan istibdatın her türüne karşı olduğunu söylerken ve bireyin eylem alanının genişletilmesini savunurken yine de devleti merkeze oturtur. Ağaoğlu'nun sonraki yazıları ve özellikle yarı-sosyalist devletçi Kadro dergisi çevresi ile olan polemikleri onun bireysel özgürlükleri az çok devleti güçlendiren bir faktör olarak gördüğünü sergiler. Bu nedenle, Prense Sabahaddin gibi onun da perspektifinde bireyin devlete karşı konumu en iyimser bir ifadeyle muğlak kalır. Ağaoğlu'nun Turancılığı bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Prens Sabahaddin ile paylaştığı diğer bir görüş te, bireyin Şark'ta boğulduğu, Garb'de ise aksine hürleştiğidir. Ağaoğlu'nun Şark'ın sosyal yapısı ve istibdat hakkındaki görüşleri çağdaşı olan düşünürlerin Oryantalist eğilimleriyle paralellik arzeder. Avrupa medeniyetinin tüm dünyaya hakim olduğu için bütün olarak bütünüyle benimsenmesi gerektiğini inançla savunur.

Ağaoğlu da insanların hürriyetleri elde etmelerinin onların eğitilmelerine bağlı olduğu görüşündedir. Bu görüşün en güzel tasviri onun Cumhuriyet idaresini yüceltmek için yazdığı ütopik eseri *Serbest İnsanlar Ülkesinde*'de bulunabilir. Onun Avrupa'da ahlakın olmasına karşılık Türkiye'de olmadığına dair iddiası oldukça su götürür. Çünkü tutarlı bir liberal çerçevede herhangi bir ahlaktan bahsetmek çoğunlukla göreceliği yani Kantçı ahlak anlayışını çağrıştırır. Prens Sabahaddin'in bireysel teşebbüs ve adem-i merkeziyet gibi Batılı uygulamaları sadece Osmanlı'nın devamını temin için teklif etmesine benzer bir şekilde, Ağaoğlu Batılı tecrübeyi idealize ederek baskıcı bir Cumhuriyet'in devamı için bireysel hürriyetleri savunur.

Bu tesbitler bize, Türk liberalizminin diğer Türk ideolojilerinin düçar olduğu sınırlamalar ve paradokslara sahip olduğunu gösteriyor. Başlıca paradoks, benim "devlet sorunsalı" olarak adlandırdığım noktadır. Böyle bir liberal çerçevede devletin merkezi konumunu kabul ettikten sonra, Batı liberalizminin en saf halde ithal edilmiş görüşleri bile bireye karşı daha güçlü bir devlet için "taktikler" haline gelmektedir. Tarihi örnekler vermek gerekirse, İttihat ve Terakki Fırkası'nın ilk kurucularından olan Prens Sabahaddin'in, İttihatçılar iktidara geldikten sonra "hain" olarak adlandırılması ve göreceli olarak "liberal" gündemleri olan 1924 yılının

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve sonraları 1930 yılının Ağaoğlu'nun da kurucuları arasında bulunduğu Serbest Fırkası'nın kısa sürede "devletleştirilme"si zikredilebilir.

İkinci sorunsal bireyin Osmanlı'da zirveye ulaşan cemaatçi gelenekteki rolü ile ilgilidir. Hem Sabahaddin hem de Ağaoğlu cemaatçi geleneği suçlarlar ve bireyin alanının genişletilmesini teklif ederler. Ancak ikisinin de zihinlerinde kamu ve özel alanlar arasında belirli bir sınır çizili değildir. Mesela Ağaoğlu mükemmel ve Batılılaşmış bir toplum için bireyin "vazifeleri"nden bahseder. Bu devletin "resmi" vazifelerinden ayrı bir şey değildir. Yine, Ağaoğlu'ndan daha tutarlı görünse de Sabahaddin'in tüm reform teklifleri, devletlerinin hürriyet ve serbestiyet "bahşetmesi" beklenen bir topluma göndermelerle doludur.

Bireysel hareketin sınırlarını belirleyen de devletin kendisidir. İslam geleneğindeki tüm yarı-liberal unsurları attıktan sonra bireyin ya da devletin hangi entellektüel veya siyasi geleneğe bağlı olması gerektiği çıkmazıyla karşılaşan Türk liberalleri, kendi konumlarını meşrulaştırma güçlüğüyle karşılaşmışlardır.

Bu bizi Türk liberalizminin "eklektik" yönüne getiriyor. En Batı karşıtı görünen ancak Batılı fikirleri içselleştirmiş İslamcılık gibi, Türk liberalizmi de bireyi değil, devleti koruyan faydalı taktikleri içermektedir. Mesela, Ağaoğlu açıkça kendini Kemalist, devletçi ve devrimci olarak ilan etmekte, bunların herhangi tip bir liberalizm ile mütenasip olup olmaması onu ilgilendirmemektedir.

Özetlemek gerekirse, siyasi kültürün ilahi kurallarla şekillendiği ve beraberlik ve cemaat birliği hissinin her zaman güçlü olduğu bir toplumda, herhangi bir liberal yaklaşım için en güç iş, bireyi ve onun hürriyetlerini savunmaktır. Tarihi arkaplan Batı'ninkinden oldukça farklıdır. Bu, Türk liberalizminin başka bir yanılgısıdır. Türkiye'de haklar, anayasa, mukavele, sivil toplum, vs. gibi tüm argümanlar her zaman devlet tarafından sahiplenilmiş ve manipüle edilmiştir. Bireysel hareketin sınırlarını belirleyen de devletin kendisidir. İslam geleneğindeki tüm yarı-liberal unsurları attıktan sonra bireyin ya da devletin hangi entellektüel veya siyasi geleneğe bağlı olması gerektiği çıkmazıyla karşılaşan Türk liberalleri, kendi konumlarını meşrulaştırma güçlüğüyle karşılaşmışlardır.

Sonuçta haklar ve özgürlükler taleplerinin, Tanzimat ve Islahat Fermanları ve Kanun-i Esasi gibi dış menfaatlerle oluşan ve jeopolitik oyunların sonucunda şekillendiği bir ülkede, liberallerin dış müdahale ve kendi halkları arasında, aynen devlet ve birey arasında olduğu gibi şaşkın kalmaları hiç de şaşırtıcı değil.

Rekabet Kurulu İkinci Başkanı Prof. Dr. Tamer Müftüoğlu ile *Girişimcilik* Üzerine

Ali Sali

Girişimci piyasanın kokusunu çok iyi alabilen bir kişi. Hatta şunu söyleyebiliriz, bazı insanlarda bu iki nitelik bir araya gelebilir. Bir insan hem teknokrat hem girişimci olabilir. Bu haliyle ben inanıyorum ki, önümüzdeki yıllarda girişimci ve teknokrat iki ayrı grup olarak veya aynı insanda bütünleşmiş olarak ekonomik arenanın en önemli aktörü durumuna gelecektir.

A.S.: Hocam isterseniz, Türkiye'de ve Batı'da girişimciliğin karşılaştırılmasıyla başlayalım konuya.

Müftüoğlu: İlk önce girişimcilikten başlayalım. Çünkü ben bu konuda değişik düşünüyorum, girişimcilik çok önemli bir kavram.

A.S.: Peki temelden başlayalım... Girişimcilik nedir o zaman?

Müftüoğlu: Girişimcilik nedir? Son zamanlarda en çok sözü edilen, tüm dünyada kullanılan bir kavram girişimcilik. Bu kavram daha önce de elimizde olan bir kavramdı. Daha çok iş adamlığıyla, sermayedarlıkla, patronlukla özdeşleştirilen bir kavramdı. Fakat kavram bilgi toplumuna girerken, sanayii sonrası toplumuna girerken kanatimizce çok farklı bir içerikle dolmaya başladı. Bu yeni içeriğiyle de girişimci, artık toplumun en dinamik grubu olarak kabul ediliyor. Dolayısıyla ilerlemeyi en fazla etkileyen ekonomik arenanın en önemli aktörü olarak ortaya çıkıyor. Kanatimce girişimcinin yanında diğer bir ekonomik grup da teknokrat grubu. Teknokrat yenilikleri yaratan, yenilikler tabii malzemede yenilik, makinada yenilik, süreçte yenilik, pazarda yenilik, finansmanda-yönetimde yenilik. Girişimci ise bunu piyasalaştırabilen, piyasanın kokusunu çok iyi alabilen bir kişi. Hatta şunu söyleyebiliriz, bazı insanlarda bu iki nitelik bir araya gelebilir. Bir insan hem teknokrat hem girişimci olabilir. Bu haliyle ben inanıyorum ki, önümüzdeki yıllarda girişimci ve teknokrat iki ayrı grup olarak veya aynı insanda bütünleşmiş olarak ekonomik arenanın en önemli aktörü durumuna gelecektir. Burada sanayii toplumuna göre bilgi toplumunun en büyük avantajı sermaye ile sanayi toplumundaki iki önemli aktör emek ve sermaye arasındaki çıkar çatışması bu iki grup arasında yok. Teknokrat ve girişimci arasında bir çıkar çatışması yok. Tam tersine bir çıkar bütünleşmesi, sinerjik bir ilişki söz konusu. Dolayısıyla bilgi toplumunda bu bütünleşme aynı zamanda sosyal açıdan ve çok önemli olumlu unsurları bir araya getirecektir. Zira sanayii toplumu verimlilik açısından çok önemli gelişmeler kaydetti. Verimliliği yüzlerce misli artırdı. Fakat ekonomik arenadaki iki önemli aktörün sermaye ve emeğin arasındaki çıkar çatışması da iki tane dünya savaşını meydana getirdi. Yani ızdırapları arttırdı. İkinci dünya savaşında yüz milyona yakın insan öldü. Dolayısıyla bu yeni dünyada girişimci ve teknokrat arasındaki sinerjik ilişki bu açıdan bizim geleceğe daha iyimser bakmamızı gösteren bir gelişme olarak algılıyorum. Girişimci bu açıdan toplumun en dinamik, zeki, atılgan insanları, yerinde duramayan insanları. Bunlar işlerini çok iyi bilen insanlar. Aynı zamanda biraz önce de sözünü ettiğim gibi piyasanın kokusunu çok iyi alabilen insanlar. Buna ben aklın piyasalaştırılması demek istiyorum. Bu tabii yine bi-

zim algıladığımız şekilde olumsuz bir anlamı var, aklın piyasalaştırılması kavramının. Fakat şunu vurgulamak istiyorum, tüm teknik gelişmelerin, yeniliklerin piyasalara, piyasaların ihtiyaçlarına doğru yönelmesi...

A.S.: Piyasa olumsuz bir anlam içeriyor!..

Müftüoğlu: Yok yok, şu açıdan. Tamam, piyasalaşma Türk terminolojisinde biraz olumsuzdur. Fakat burada piyasalaşma derken etkin bir piyasayı düşünüyorum. Yani rekabetli bir piyasa, etkin bir piyasa, tekelci unsurların olmadığı bir piyasa. Herkesin daha düşük maliyetle daha kaliteli mal üretme yolunda yarıştığı bir piyasayı kapsıyor. Böyle bir piyasanın varlığı halinde piyasanın talep tarafının ihtiyaçlarına yönelik olarak gelişmelerin, değişimlerin, innovasyonların oluşturulması insanların ekonomik mutluluğunu beraberine getirecek. Kanaatimce ekonomide çok önemli sıçramalar olacaktır. Belki bunun da işaretlerini başka gelişmiş ülkelerde artık alıyoruz. Artık dünyada bir istikrar söz konusu, artık enflasyon sıfırlanıyor. Bizim 60'lı yıllarda konulmuş olan philips eğrisi falan vardı. Enflasyon ve istihdam arasında bir plays off ilişki. Şimdi artık sıfır bir enflasyon. Ekonomik gelişme aynı zamanda şeffaflık içinde bir ekonomik gelişme olarak algılanıyor. Ekonomik gelişme aynı zamanda rüşvetin olmadığı, insanların birbirine kazık atmadığı bir ekonomik gelişme olarak algılanıyor. Çıkar çatışmalarından dolayı senin zararına ama benim kârıma şeklindeki o gergin ilişkilerden yavaş yavaş çıkmaya başlıyoruz.

A.S.: Teorik olarak belki böyle de hocam pratize edilebilecek mi...

Müftüoğlu: Pratikte de mümkün olabilir, işte malzeme sektöründeki gelişmeler... Artık malzeme bir tek faktör olmaktan çıkıyor. Beş altı tonluk bakırla elde ettiğimiz bir iletişim kapasitesine bir iki kilogramlık bir fiber-glasla elde edebiliyorsunuz. Ham maddesi de çok ucuz. Artık işçilik ihtiyacı büyük miktarda azalıyor. Eskiden işçilik maliyeti toplam maliyetin yüzde 40-50-60'lara çıkarken bugün artık bu yüzde 10-15'lerin üzerine çıkmıyor. Hatta bir çok işletme değerlendirmelerinde işçilik maliyeti yüzde 15'in üzerine çıktığı zaman bir rahatsızlık ve hastalık işareti, bir semptom olarak algılanıyor. Artık o işlerin büyük çoğunluğu makinelere ve robotlara devrediliyor. Fakat burada insanın o entellektüel üretkenliği ön plana çıkıyor. Entelektüel üretmenlik ise planlamadır, organizasyondur ve girişimciliktir özellikle. Entelektüel üretkenliğin fiziki üretkenliğe göre çok büyük farklılıkları var. Bir, belirli bir zamana bağlı değilsiniz, 9'la 17 arasında çalışmak gibi bir zorunluluk yok. Onu, robotlar sisteme koyuyorsunuz onlar 24 saat çalışıyorlar. Artı robotların çalışmasında insan hakları gibi, çalışma süresini kısıtlama azaltma gibi yine emek sermaye arasındaki bir çıkar çatışması yok. Robotu 24 saat çalıştırabilirsiniz. Hiç bir sorun yok. Fakat burada entelektüel üretmenlikte insan gece de çalışabilir. Veya yoğunlaştırır iki saatlik işi bir saate indirebilir. Önemli olan onun o işi hakikaten istenilen şekilde yerine getirebilmesidir. Tabii bu bambaşka unsurlar, bambaşka işletmeler, bambaşka sistemler gerektiriyor. Bu konudaki gelişmeler kanaatimce başladı. Fakat çizgileri henüz çok net değil. Ben şunu tekrar vurgulamak istiyorum; bu kapsamda girişimcilik çok önemli bir meslek durumuna geliyor. Ben şuna inanıyorum ki 20'nci yüzyılın başlarında yöneticilikte ortaya çıkan gelişmeler önümüzdeki yüzyılda girişimcilikte ortaya çıkacak. Yöneticilikte bu yüzyılın başında Taylorizm, Favorizm, Fordizm artık yöneticiliğin öğretilebileceğini kabul ediyor. Pek tabii ki insanın doğuştan sahip olduğu nitelikler önemli. Fakat öğretilebilmelidir. Girişimcilik için de aynı şey söylendi. Girişimcilik doğuştan olur diye bugün ben inanıyorum ki önümüzdeki yıllarda girişimcilik okulları da açılacak. İnsanların girişimcilik niteliklerinin arttırılması gerekecek. Girişimciliği sadece belirli bir işe sahip olmak olarak düşünmüyorum. Bürokraside de girişimcilik olur. Bilim adamlığında da girişimcilik olabilir.

Ben şuna inanıyorum ki 20'nci yüzyılın başlarında yöneticilikte ortaya çıkan gelişmeler önümüzdeki yüzyılda girişimcilikte ortaya çıkacak. Yöneticilikte bu yüzyılın başında Taylorizm, Favorizm, Fordizm artık yöneticiliğin öğretilebileceğini kabul ediyor. Pek tabii ki insanın doğuştan sahip olduğu nitelikler önemli. Fakat öğretilebilmelidir.

A.S.: Ben de o konuya gelecektim hocam. Sanki hep özel sektörü, özel teşebbüsü ilgilendiren bir durummuş gibi görünüyor. Kamuda da yok mu girişimcilik... Türkiye'de gözleyebildiğiniz bir örnek var mı?

Müftüoğlu: Benim Türkiye'de konuşmalarımda da sık sık işaret ettiğim bir örnek 1930'lu yıllara ilişkin bir örnektir. 1930'lu yılların başında Muammer Tuksavul isminde genç bir insan Almanya'da kimya öğrenimi yapar Türkiye'ye döner. Muammer Tuksavul'u bir yıl

önce kaybettik, 90 küsür yaşında. Kendisi Türkiye'ye döndüğü zaman Kazım Taşkent'le tanışır. Kazım Taşkent de o zaman şeker sektörünü Türkiye'de oluşturuyor, şeker fabrikalarını yapıyor. Daha sonra 40'lı yıllarda bankacılık sektörüne girdi, Yapı Kredi'yi kurdu. Zannedersem 1934 yılında kendisi Turhal şeker fabrikasının kurulmasıyla görevlendiriliyor. Turhal'a gidiyor. Orada kendi ifadesiyle, anılarını Doğu'dan Batı'ya adlı anı kitabında derlemiştir. Turhal'a gittiği zaman Turhal'da elektrik bile yoktur. "Gemici feneriyle günde üç vardiya çalışıyorduk" diyor. "Her hafta sonu ücretlerini verdiğimiz zaman etraftan topladığımız köylü işçiler, o kadar parayı ellerine geçirdikten sonra, artık bir daha çalışmamak kararıyla köylerine dönüyorlardı. Bir daha gelmezlerdi. Her hafta yeniden etraftaki köylerden işçi toplardık" diyor. Alman mühendisler gelmişler, "Alman mühendisler için İstanbul'daki Alman Hastanesi'nin ahçısını Turhal'a getirdik" diyor. "Bir domuz çiftliği yaptırdım. Onları o şekilde orda tutmaya çalıştım" diyor. "Türk mühendisler için tiyatro grupları getirdim İstanbul'dan" diyor "Ve 8 ay içinde üretime geçtik. " 1934'ün şartlarında 8 ay içerisinde fabrikayı kuruyorsunuz ve 8 ay sonra şeker üretimi başlıyor. Biz 1978'de temeli atılan Kırşehir'deki Petlas'tan 1991'de araba lastiklerini çıkarmaya başladık. İçinde bulunduğumuz imkanlara rağmen. İşte bu bir girişimcilik örneği. Fakat tabii burada sözünü ettiğimiz girişimci Tuksavul'a yetki de veriliyor. Görevle birlikte yetki de veriliyor; "Git yap." İstanbul'daki Alman hastanesinin aşçısını getirebiliyor. Tiyatro grubunu getirebiliyor. Siz şayet görev verdiğiniz 20-30 bin personelin çalıştırıldığı bir işletmenin Genel Müdürü'ne şöför alma yetkisini bile vermezseniz, tabii onun, girişimcilik olsa bile o potansiyel ortaya çıkmaz veya girişimci olmayan insanları da oraya rahatlıkla koyabilirsiniz. Nitekim bu konuda büyük işletmelerde girişimcilik açısından beni çok etkileyen bir örnek de 1994 yılında Berlin'deki Avrupa Kalite Ödülü Toplantısında Siemens Yönetim Kurulu Başkanı Neinrich von Pirer tarafından verildi. Heinrich von Pirer konuşmasında "Biz Siemens'te bir yeniden yapılanmaya gidiyoruz" dedi. "Bu yeniden yapılanma sonucunda tüm dünyadaki Siemens grubunu 250 bağlantısız parçaya ayıracağız. Bu daha sonra 2500, daha sonra da 25 bin parçaya kadar çıkacak belki" diyor. Şöyle bir benzetme yaptı; "Biz daha önce okyanusta bir transatlantik gibiydik. Şimdi 250 sürat motoruna çeviriyoruz. Yarın 2500 sürat motoru olacağız, ilerde 25 bin sürat motoru olacağız. Artık bizim bir kaptana değil 250, 2500, 25 bin kaptana ihtiyacımız var." Buradaki kaptanlar girişimciler. Artık büyük işletmelerin de, bürokrasinin de emir alan ve emri uygulayan insanlardan ziyade, karar verebilen, piyasanın değişen şartlarına göre kararları oluşturabilen, alternatifler arasından seçim yapabilen kişilere ihtiyacı var.

A.S.: *O zaman karar vermek mevkiinde olan insanların yetkiyle donatılmasının aynı zamanda, mobilize hale getirilmeleri anlamına da alacağız girişimciliği...*

Müftüoğlu: Girişimci piyasanın değişen koşullarına göre, varolan imkanları, o ihtiyaçları karşılamaya yönelik, zamanında, miktarında yönlendirebilen insandır. Artık tabii, bunun sadece bulunduğumuz yere hatta bulunduğumuz ulusal sınırlara değil tüm dünya olarak algılanması gerekiyor. Bugünkü girişimci ihtiyaç duyduğu malzemenin birini dünyanın bir köşesinden, ötekini dünyanın bir köşesinden temin ediyor ve üretimi bir yerde yapıyor, ürünü başka yerde satıyor.

A.S.: *O zaman Türkiye açısından şöyle bir şanssızlık mı söz konusu hocam. Kamu çok hantal işliyor. Çok hantal bir çalışma mekanizmasına sahip. Oysa girişimcilik bunun tam zıddı bir hareket tarzını gerektiriyor. Türkiye'nin, özellikle kamuda böyle bir şansı yok anlamına mı alacağız...*

Müftüoğlu: Hayır. Ben tam tersine Türkiye'nin çok sağlam bir bürokratik geleneğe sahip olduğunu düşünüyorum. Türkiye bürokrasi açısından az gelişmiş bir ülke falan değil. Osmanlılar'dan gelen çok sağlam bir bürokratik yapısı var. Belki son 15-20 yılda bu biraz delindi. Daha bir kolaylaştırıldı ama, bazı kurallar, çok önemli kurallar gözardı edildi. Fiilen ortadan kaldırıldı ama yapı olarak hala Türkiye'nin bürokratik yapısı kanaatime göre çok sağlam. Bizim burada Türkiye olarak olaya baktığımız zaman güçlü ve zayıf taraflarımızı, kanaatimce sanayi toplumunda zayıf olan bazı niteliklerimiz Türk toplumu olarak bilgi toplumunda güce dönüşür. Bunlar nedir: Bunlardan bir tanesi fazla disipline olmamaktır, bir diğeri ortaklık yapamama bireysel hareket etme. Bireysellik bilgi toplumunda çok önemli. Türkiye'de ortaklık örneği çok azdır. Türk insanı, Türk işadamı geçmiş dönemlerde ortaklıkta çok başarısız olmuştur. Çok az sayıda başarılı ortaklık örneği verebiliriz. Sanayi toplumunda ortaklık fevkalade önemli. Çünkü büyümek zorundasınız, rekabet edebilmek için. Büyüdükçe insanın sınırları var, psikolojik, fizyolojik, parasal sınırları, ekonomik sınırları var, bir araya gelmek zorundasınız. Türk insanı bir araya geldiği zaman o olay yürümüyor. Türkiye'de çok az sayıda başarılı ör-

nek vardır. Ortaklık örneği vardır. İçine girdiğimiz ve devam edecek olan sanayi sonrası toplumda ise bu ortaklık zorunluluğu büyük ölçüde ortadan kalkıyor gibi geliyor bana. Bireysellik ön plana çıkıyor. Artık o 250-2500 kaptanlara ihtiyaç var.

İkinci olarak Türk insanı çok cesur, çok cesaretli, çok çalışkan ve özellikle son zamanlarda iyi yaşamanın da kokusunu aldıktan sonra kendine güveni arttı. Kendine güveni şöyle arttı; Türkiye'nin en küçük köyünden bile bir iki kişi bugün Almanya'da, Hollanda'da bulunuyor. Artık Türk insanı dışarıya açılmaktan korkmuyor. Benim komşum çıktıysa ben de çıkarım diyor. İkincisi televizyon vasıtasıyla tüm dünyayı görme imkanına sahip oldu.

A.S.: *Sürekli diyenlerden beklemek "yapılması lazım, yapmaları lazım" türünden bir yaklaşım anlayışı aynı zamanda girişimciliğin önündeki bir engel de değil midir?*

Müftüoğlu: Girişimcilik olayını Türkiye özeline indirirken bu konulara girmeyi ihmal ettik. Bizim kültürümüzde girişimcilik biraz yabancı bir unsur. Hatta biliyorsunuz ticaret de bahis konusu. Benim bilimsel olgudan emin olmadığım ama kaba çizgilerle ifade ettiğim bir süreç, Türk insanı Ortaasya'dan Anadolu'ya geldiği zaman ticaret konusunda çok başarılı olmuş. Yabancı bir yörede kendisini kabul ettirmek ve kurduğu ahilik teşkilatıyla ürünlerinin kalitesi, belli standartlara uyma konusunda çok başarılı olmuş. Hatta Osmanlılar'ın kuruluş döneminde de çok etkili olmuş. Sadece ticaret alanında değil, Devletin kuruluşunda da etkili olmuş. Fakat Osmanlılar İmparatorluk durumuna geçince her nedense İmparatorluğu oluşturan toplumlar arasında bir iş bölümü yapmışlar ve Türk toplumuna ticaret işini vermemişler. Ticareti başkalarına vermişler. Ve türk toplumu üçyüz-dörtyüz yıl bu işten uzak kalmış. Ticareti tamamen unutmuş. Ta ki Tanzimat'tan sonra birtakım değişmeler var. Türkü ticarete sokmak gibi. Bu konuda biliyorsunuz en etkili dönem İttihat ve Terakki dönemidir. İttihat ve Terakki döneminde Türk insanından, Türk ve müslümandan girişimci yapma konusunda çok önemli atılımlar olmuştur ama daha çok İttihat ve Terakki dönemi, Birinci Dünya Harbi mağlubiyetinden dolayı çok kısa süren bir zamandı. Yeni Cumhuriyet de bu konuda çok iddialı girmişti. Hatta Cumhuriyet ilan edilmeden 9 ay önce İzmir'de toplanmış olan iktisat kongresinde 16-17 Şubat 1923'te alınan prensip kararlarından bir tanesi de Türk insanından girişimci yapmak. O zaman girişimcilik, ticaret olayı sadece bildiğiniz gibi azınlıkların elinde büyük ölçüde. Bu konuda bayağı önemli tedbirler alınıyor, teşvik önlemleri alınıyor Türk insanını ticarete sokmak için. Fakat bu çok zor. Çünkü hakikaten Türk insanının devlet sisteminde, tecrübesinde, dünyasında ticaret olayı fazla yok. Bu arada 1929'da dünya krizde. Biliyorsunuz serbest ticarette klasik liberalizme karşı büyük bir güvensizlik yarattı ve devletçilik başladı. Sadece Türkiye'de değil tüm dünyada devletçilik başladı ve genç Cumhuriyet de 1931 yıllarında rotasını devletçiliğe doğru çevirdi. İşte bu yıllarda zannedersem 1933'te Sümerbank kuruldu. Devlet işletmeleri kuruldu. Bu dönemde daha sonra Keynes'te devlet müdahaleciliği teorik olarak da kanıtlandı; Devlet direkt müdahale etmelidir ekonomiye şeklinde. Bu sosyal refah devleti olayından sonra tüm dünyada devlet ekonomiye müdahale etmeye başladı. Biz bunu 50'li yıllarda bir dönüşüm olur diye düşündük ama bunu tam değerlendiremedik. Ta 1980 yılında piyasa ekonomisi olayı ön plana çıktı. Ve gördük ki Türk insanı bu konuda hakikaten başarılı olabilecek. Bu konuda elde ettiğimiz başarı kanaatimce çok iyi bir şekilde etüd edilmesi gerekir. Bunlar bizim istikbale iyimser olarak bakmamızı gerektirecek gelişmelerdir. Birden bire ihracatta büyük bir sıçrama söz konusu oldu. Bilhassa 94'teki krizin mesela cumhuriyet tarihinin en önemli krizi diyebileceğimiz bir krizdi o, yokmuş gibi atlattık. Burada hakikaten Anadolu'daki o girişimci potansiyelin kuvveden fiile çıkması çok etkili oldu. Ama burada belki devletin girişimciyi dejenere etmeme konusunda teşvik önlemlerini ayarlaması lazım. Girişimciyi bedavacılığa alıştırmamak lazım. Çünkü insanın doğasında da bir yararcılık var. Yani külfete katlanmadan nimeti elde etmek. Girişimcilik zor olaydır. Dolayısıyla sahaya bu zor olayı başarabilecek insanlar çıkmalıdır.

Türk insanı Ortaasya'dan Anadolu'ya geldiği zaman ticaret konusunda çok başarılı olmuş. Yabancı bir yörede kendisini kabul ettirmek ve kurduğu ahilik teşkilatıyla ürünlerinin kalitesi, belli standartlara uyma konusunda çok başarılı olmuş. Hatta Osmanlılar'ın kuruluş döneminde de çok etkili olmuş. Fakat Osmanlılar İmparatorluk durumuna geçince her nedense İmparatorluğu oluşturan toplumlar arasında bir iş bölümü yapmışlar ve Türk toplumuna ticaret işini vermemişler.

A.S.: İstismara açık ve istismar eden insanları örnek olarak seksenli yıllar açısından, bunlar gözönüne alındı. Hep bunlar öne çıkarıldı. Bu da devletin birtakım teşvik önlemlerini almasında etkili oldu mu? Devletin girişimcilerle ilişkisi hangisi düzeyde?

Müftüoğlu: Türkiye'de biliyorsunuz özellikle finansman alanında önemli teşvikler veriliyor. Düşük faiz şeklinde. Fakat burada belki finansman desteği önemli. Finansman desteği yanında biraz önce sözünü ettiğimiz o insan yetiştirme olayı fevkalade önemli. Bir de finansman desteği çok tehlikeli bir destek. Şöyle tehlikeli bir destek; finansman ihtiyacı olmayan hiç kimse yoktur. Herkes aklının çok iyi olduğuna, dünyanın en kabiliyetli insanı olduğuna, ama parası olmadığına inanır ve o parayı ister. Mesela bugün enflasyon oranının yüzde 100'leri bulduğu son 10-15 yıldan beri yüzde ellinin altına düşmediği bir ülkede siz yüzde onyirmi-otuz'lara faizle bir kredi verirseniz bu girişimciliği dejenere eder. Ancak bu kadar, mevcut piyasanın faiz oranıyla da kimse para alamaz. Çok fazla, çok yüksek faiz oranları. Neden? Devlet borçlanıyor. Bir faiz indirimi yapılmalıdır, ama bu reel faizin altında negatif faiz olmamalıdır. Bunun yerine uzun vadeli krediler teşvik edilmelidir. İlk üç-dört yılı ödemesiz şeklinde. Bu, mesela risk sermayesi olarak teşvik edilmelidir. Bu, veinture kapital olayı teşvik edilmelidir. Öbür türlü bu paraya ulaşmak için büyük bir hücum oluyor ve para kimin elinde kalıyor, hakikaten gerçek girişimcinin elinde mi kalıyor, işte o soru işareti. Eğer siz teşviki gerçek girişimciye ulaştırabilirseniz o zaten kar topu gibi büyür. Çünkü gerçek girişimciyi ben bir sanat adamına benzetirim. Onun sanatı da ekonomik değer yaratmalıdır. Ekonomik değer yaratamazsa zaten mutsuz olur. Öteki ise üçkağıtçıdır. Parayı ele geçirmek istemektedir. Şimdi bu seleksiyon olayı çok önemli. Seleksiyon olayı kolay bir olay değil tabii, zor bir olay. Çünkü biraz önce ifade ettiğim gibi herkes bunu ele geçirmeye çalışacak.

A.S.: Bunu ayırt etme mekanizmaları var mı?

Müftüoğlu: Bunu da yaparak öğreneceğiz. Dış ülkelerdeki deneyimleri, çok iyi etüd edeceğiz. Mümkün olduğu kadar para boşa gittiği zaman bundan hiç zarar görmeyecek insanları değil de, para mekanizmasının başına zarar görecek, insanları koymamız gerekir. Çünkü siz geldiğiniz zaman bundan bir zararınız yoksa rahat verebiliyorsunuz. Milton Freidman'ın biliyorsunuz bu durumu ifade eden Freidman Matrisi vardır. Matrisin iki satırı, iki sütünü vardır. Satırları kimin parası, sütunlar kimin için ayırıyorum. Kimin parası? Benim param, başkasının parası. Satırlar da kendim için harcıyorsam, hem kalite hem fiyatı önemlidir. En iyi kaliteyi en düşük fiyata elde etmek için uğraşırım. Birinci satır ikinci sütun, kendi paramı başkası için harcıyorsam fiyata önem veririm kaliteye önem vermem. En düşük fiyatı tercih ederim. Ne de olsa para benden çıkacak, başkası onu kullanacak. İkinci satır birinci sütun, başkasının parasını kendim için harcıyorum. Bu defa benim için önemli olan kalitedir, fiyat ne olursa olsun. Çünkü parasını ne de olsa başkası verecek. Son sütun, başkasının parasını başkası için harcıyorum, ne fiyat önemli ne kalite önemli. Biz bu ekonomik olayların mümkün olduğu kadar birinci ölçüye doğru götürebilirsek, kendi parasını kendi için harcayan insanlar. Çok önemli bir hususu söyleyeyim; Parası olan insanlar ve girişimciler. Bir ekonomide genellikle hem para sahibi olan, hem de girişimci olan insan sayısı azdır. Büyük çoğunlukda bu ayrılır. Adamın parası vardır girişimciliği yoktur. Ya da girişimciliği vardır parası yoktur. Öyle mekanizmalar oluşturacaksınız ki o parası olan insanların o parasını alıp girişimcilik niteliğine sahip olan insanlara aktaracaksınız. İşte bunu yapabilecek olan bankacılık sistemidir. Bunu yapabilecek olan sermaye piyasasıdır. Bu mekanizmaların da en etkin şekilde kullanılabilmesi lazım. Biraz önce sözünü ettiğim o risk sermayesi olayının Türkiye'de bu konuda sözü çok edilen bir kavram oldu bu risk sermayesi. Vakıfbank bir şirket kurdu, Halkbank kurma aşamasında. Tübitak piyasaya giriyor. Orda TTGV (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı) o kapsamda risk sermayesi uygulamaları başlıyor. Bu leasing, factoring gibi olayların bu tarafa doğru kaydırılması lazım. Bu da çok önemli. Çünkü, leasingte mülkiyet gitmediği için ipotek önemini büyük ölçüde kaybediyor. Çünkü girişimcilik niteliğine sahip insanların çok da malı mülkü yok ipotek verecek. O insanların potansiyelini devreye sokabilme kolay birşey değil tabii. Bankacılık da ayıklamak zorunda. Çünkü herkes kendini öne atıyor ben bu işi yaparım diye. Yapan insanın sonuçta yapamazsa bir bedel ödemesi lazım. Hiçbir bedel ödenmediği zaman insanların cesareti artıyor, ama onun cehalete dayanan veya üçkağıtçılığa dayanan bir cesaret olmaması lazım. Bu konulara yavaş yavaş giriyoruz. Belki şu dönem de en büyük şanssızlığımız Türkiye'nin toplam tasarruf potansiyelinin çok büyük bir kısmını, özel bankaların da büyük kısmını devlet kullandığı için, özel bankaların büyük kısmı zaten holdinglerin file'ında olduğu için Türkiye'nin toplam tasarrufu genellikle büyük ölçüde devle-

te ve büyük holdinglere kayıyor. Yeni girişimci adayları için, özellikle küçük ve orta işletmelerden ziyade yeni girişimci adaylarına çok önem veriyorum.

***A.S.:** Şimdi Anadolu sermayesinin önde gelen büyük holdinglerinden biri, Sermaye Piyasası Kurulu ile de bir ara başı derde giren bir holding, "Biz risk sermayesini fiilen uyguluyoruz, ama yasal düzenleme, özellikle SPK' nın düzenlemesi buna uygun olmadığı için bizim taleplerimizi karşılayamıyor" şeklinde bir eleştiri getirmişti. Bu arada bu türden örnekler, risk sermayesinin önünü kesmiyor mu?*

Müftüoğlu: Tabii birtakım uyumsuzluklar olacak. Burada konuşmamızın başında ifade ettiğim o karşılıklı güvensizlik olursa çok kötü. Yasa yapılıyor. Yasada muhakkak uygulanamayacak birşeyler çıkacaktır. O düzeltmeleri en kısa zamanda yapmamız lazım. Fakat maalesef bizim yine bu kurumda yapılaşmamız zor işliyor. Hele yasa değiştirme olayı Türkiye'de biliyorsunuz çok zor bir olaydır. Fakat bu muhakkak düzelecektir. Belki bu konuda ihmal ettiğimiz bir husus, sermaye piyasası yasasının oluşturulmasında işçi şirketleri konusunu çok iyi etüd etmemiz lazım. Çünkü işçi şirketleri oluşumu aslında kendiliğinden olan bir sermaye piyasası oluşturuyor. Bugün yasal düzenleme çerçevesinde olmadığı için o potansiyeli çarçur ediyoruz. Başarısız oluyor. Fakat bir deneyimdir bizim için. O deneyimin, o tecrübenin çok iyi bir şekilde etüd edilip, yasa hazırlanırken bu tecrübelerden yararlanılması lazımdı. Şimdi son oluşturulan sermaye piyasasında, tabii yasa oluşturuldu. Gerçek, şimdi yasanın içine sokuluyor. Ötekisinde ise bir oluşum kendiliğinden zaten vardı. Şimdi tabii yasanın içine gerçek sokuşturulurken elbise bazan vücuda tam oturmuyor. Son olarak SPK biliyorsunuz bu konuda bayağı önemli bir çalışma yaptı. Bir kanun taslağı hazırladı. Panellerde tartışılıyor. O gündemde şu anda. Bu konuda görüşü olan, tecrübesi olan, mevcut sistemde şu şöyle olsa daha iyi olur diyebilecek kişi ve kuruluşlarımızın bu dileklerini SPK'ya götürmesinde büyük yarar var. Çünkü artık son aşamasına da geliyor bu konuda her şey. Yeni taslağı ben çok iyi bilemiyorum, ama çok ciddi bir şekilde bir taslak hazırlanıyor.

***A.S.:** Yeni düzenleme yapıldıktan sonrra, fiili durama uyması için, fiili durumda birtakım budamalar mı düşünülüyor, bu mu gözüküyor?*

Müftüoğlu: Mevcut yapı yeniden ele alınacak. Biraz önce sözünü ettiğim tecrübeler ışığında, belki aynı durum bizim başımıza gelebilir 5-6 sene sonra. Şunları şunları değiştirelim.Çünkü yasayı uygulamaya koyuyorsunuz. Yasa dediğimiz olay bir çerçeve. Bir binanın odaları gibi. Bazı odalar bomboş kalıyor, bazı odalar ise tıkış tıkış oluyor. Bazı odalar yağmur alıyor, bazı odalar sıcaktan içine girilmiyor. Orda görüyorsunuz, şuraya pencere yapsak iyi olur. Şu odayla şu oda arasında bir irtibat kursak iyi olurmuş. Onlar düzeltmede gündeme gelen hususlar oluyor.

Mesela bugün enflasyon oranının yüzde 100'leri bulduğu son 10-15 yıldan beri yüzde ellinin altına düşmediği bir ülkede siz yüzde on-yirmi-otuz'lara faizle bir kredi verirseniz bu girişimciliği dejenere eder. Ancak bu kadar, mevcut piyasanın faiz oranıyla da kimse para alamaz. Çok fazla, çok yüksek faiz oranları. Neden? Devlet borçlanıyor. Bir faiz indirimi yapılmalıdır, ama bu reel faizin altında negatif faiz olmamalıdır.

***A.S.:** Hocam, siz aynı zamanda üniversite içinden gelen birisiniz. Üniversitelerin girişimciliğe bir katkısı veya girişimciliğin önünü açmaya dönük bir işlevi var mı?*

Müftüoğlu: Ben en çok girişimci adaylarına bel bağlıyorum. Onları desteklemek lazım derken olay fiilen başladı. Doğrudan üniversitelerden gelmedi de gençlerden geldi. Mesela ben Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesiyim. Bildiğiniz gibi Siyasal Bilgiler Fakültesi daha ziyade bürokrat yetiştirmeye yönelik bir fakülte. Fakat bizim fakültedeki öğrencilerin bayağı önemli bir kısmı son sınıfa geldikleri zaman kendi işlerini kurma konusunda oldukça hevesliler. Genç insanlarımız ben şurda bürokrat olayım şu büyük holdingde yönetici olayım, falanın yanında olayım, gittikçe artan bir şekilde ben kendi işimi yapayım diyor. Şunu itiraf etmek zorundayım, kendi işini kuran insanlarımız çok da okuma imkanı bulamamış. İyi bir yere girememiş olan insanlarımız, seleksiyon şeklinde işliyor. Toplumun en iyi eğitim görmüş insanları ya bürokrasiye gidiyordu ya da özel sektörde yönetici oluyordu. Okuyamayan insanları da tüccar yapıyorlardı. Biliyorsunuz Kayseri'nin de güzel bir sözü vardır, zeki çocukları işe sokarlar diye. Fakat sözde birçok zeki, çok dinamik biraz önce sözünü ettiğim girişimcilikte görmek istediğimiz nitelikler zeki, dinamik, genç, birkaç lisan bilen, dünyaya açık, kendine güvenen, insanlara ihtiyaç var. Bir, ev kadınlarından girişimci yapma projesi ve bu daha ziyade örgü,

ufak tefek işler. Bir de, özelleştirme kapsamından dolayı işini kaybedenleri girişimci yapma. İşini kaybedenler değil, en iyileri girişmci olması lazım. Girişimcinin içini öyle doldurmamız lazım. En dinamik, en atılgan, en iyi yetişmiş insanlarımızı sahaya çıkarmamız lazım. Üniversitede bu kendiliğinden ortaya çıkıyor. Biraz önce de dediğim gibi bu üniversitenin kendinden gelmedi, mesela şunu (kayıt cihazını işaret ediyor) dünyada en iyi yapabilen, daha iyisini yapma konusunda gerekli niteliklerle donatılmış bir insanı ön plana çıkarıyor. 1960'lı yılların ortasında Almanya'da bir fizikçi Prof. Herbert Fugs'un bir kitabı çıkmıştı; "Ekonomik Gücün Formülü" diye. Fugs, geçmiş yılların donelerine dayanarak ekonomik gücü şöyle bir formülle ortaya koyuyordu. Ekonomik güç=çelik üretimi çarpı enerji üretimi çarpı üçüncü dereceden karekök nüfus sayısı ekonomik gücü etkiliyordu. Yani çelik üretimine ve enerji üretimine göre nüfus sayısı. Üçüncü dereceden bir karekök içinde etkiliyordu. Artık bu sanayi toplumundaki formül belki günümüzde şöyle değiştirilmesi gerekecek: Ekonnomik güç=enerji üretim alanı çarpı çelik üretimi olabilir ama nüfüs sayısı artık üçüncü dereceden kuvvetle denkleme girmesi lazım, ama buradaki nüfus sayısı biraz önce de ifade ettiğim gibi, nitelikli nüfus sayısı. Burada tabii aynı zamanda sosyal açıdan da çok önemli bir sorunla karşı karşıyayız. Ben bu sağlıklı, dinamik, genç nüfusumu çok iyi eğitemezsem bu gücüm benim için en büyük tehlike olabilir. Çünkü insan unsuru öyle makina falan gibi değildir. Yaşaması lazım, yemesi lazım, içmesi lazım. Sadece nitelikli insanla üretebileceğiz önümüzdeki dönemde. Vasıflı işçilik diye bir şey yok. Fakat herkes tüketmek zorunda. Sen niteliksizsin diye tüketemezsin diyemezsiniz. Yaşlısı da, genci de, niteliklisi de, niteliksizi de, herkes tüketecek. Fakat eğer çok az sayıda insan üretir de çok fazla insan tüketirse, üreten insanların da üretkenlikleri tehlikeye girer. Hatta benim en büyük korkum o üretken insanlar Türkiye'yi terkediyor. Bu açıdan bu genç insanlarımızın, hem girişmcilik hem de tüm diğer kurumlarımızın çözümü ve Türkiye'nin 21'inci yüzyılda hakikaten mutlu, müreffeh bir toplum olarak yaşayabilmesi için ön şart olarak görüyorum. Ve burada hiçbir mazeret ortaya konmadan çözüm için gereken neyse o yapılmalıdır. Yani Milli gelirin şu anda yüzde 3'ünü mü eğitime veriyoruz. Yüzde 10'unu vermemiz gerekirse yüzde 10'unu vermemiz lazım. Yüzde 15'ini vermemiz gerekirse yüzde 15'ini vermemiz lazım. Ama şundan emin olmamız lazım. Bu verdiğimiz milli gelirin kısmı hakikaten eğitim için etkin olarak kullanılmakta mı?

***A.S.:** Bizde yerleşik bir anlayış var hocam. Her şeyi devletten beklemek. Bir takım şeyleri Devlet'in yapmasını beklemek belki biraz tuhaf kaçacak. Genç nüfusun harekete geçirilmesi için, eğitim sisteminde bir takım revizyonların yapılması için devlet ne yapıyor? İleriye dönük olarak bir umut taşıyor musunuz bu konuda?*

Müftüoğlu: Umut taşımamak için bence hiçbir neden yok. Artık Türk toplumu biraz önce ifade ettiğim gibi dünyaya bakıyor. Şayet bu işi başarılı olarak götüremezsek 10 yılda yapabileceğimiz işi 30-40 yılda yaparız. Tünelin öbür ucundan sapasağlam çıkmamız mümkünken yara bere içinde çıkarız. Fakat muhakkak tünelin öbür ucundan çıkacatır Türk toplumu. buna mahkumdur bir defa. İçinde bulunduğu coğrafi konum ve şimdiye kadarki tarihsel gelişim süreci içinde başka alternatifi yok. Fakat bizim amacımız 30-40 yılda değil 10 yıl sonra tünelin öbür tarafına geçmesi. Yara bere içinde değil sapasağlam geçmesi. Hakikaten de olayı 30-40 yıla kadar uzatmanın, yara bere içinde kalmanın hiçbir anlamı yok. O bizim enayiliğimiz olur, o duruma düşersek. Burada tabii hem devlete, hem aydın insanlarımıza çok önemli görevler düşmektedir. Son zamanlarda etik alanda çok rahatsız eden bazı şeyler, söz konusu. Temennimiz, çeşitli kuruluşlarımızın, insanları uyarı görevlerini yapıp, çok kısa sürmesini dilediğimiz bu sallanma döneminin geçmesi. Bunun için de birbirimize saygılı olmak zorundayız, birbirimize sevgili olmak zorundayız. Hepimizin bu vatanı sevdiğine inanmamız gerekiyor. Hiçbir insanı suçlu olmadan suçlamamamız gerekiyor. Tabii yargımızın suçlu olanı biran önce ortaya çıkarabilmesi gerekiyor. Onun için yargının gerekli maddi ve insan unsurlarıyla donatılması gerekiyor. Bu da çok önemli bir konu. Haksızlığa uğrayan insan, hakkını alabilmeli en kısa zamanda. Haksızlık yapanlar onun cezasını çekebilmeli. Çünkü ekonomide hepimizin bildiği bir gerçek vardır; her nimet bir külfet karşılığıdır. Fakat tek tek birey seviyesinde bu geçerli değildir. Başkalarını külfetlendirerek nimetlenebilirsiniz ve bu insanın doğasına da uygundur. Az külfetle çok nimet elde etmek hatta homo economicus, ekonomi rasyonelitesi de bunu gerektirir. Fakat başkalarını külfetlendirmeden külfetle nimet arasındaki farkı maksimize etmek lazım. Hatta bu açıdan belki bir ekonomik suç kavramının gündeme getirilmesi lazım.

***A.S.:** Gündeme getiriliyor mu?*

Müftüoğlu: Bizim rekabet kurumunun en önemli görevlerinden bir tanesi de bu. Bizim vazifemiz sahada

faul yapan, faulle gol atan oyuncuya sarı kartı, gerektiğinde kırmızı kartı göstermektir. Bugün böyle bir kuruluş oluşturuldu. Biz eğer görevimizi yerine getirebilirsek artık sahada faul yaparak gol atmak yasak olacak. Bunu yapan ceza alacak. Belki sadece kırmızı kart görmekle kalmayacak beş altı maç sahaya çıkamayacak, belki bir daha sahaya çıkma imkanı bulunmayacak. Bunun muhakkak getirilmesi lazım diye düşünüyorum.

Girişimcilik bu değil tabii. Girişimcilik, rekabet etmekten korkmamak, yani 100 metre koşusunu en iyi koşanla yarışacaksınız. Rakibin elini ayağını bağlarsanız, olmaz tabii. Şimdi buna alışıldığı için bizde olay çok kolaymış gibi algılanıyor. Kişi bir iki başarıdan sonra kendisine güveni iyice artıyor. "Herhalde Allah beni farklı yarattı" diyor .Ondan sonra da güm gidiyor tabii.

A.S.: *Veya Allah'ın yürü ya kulum dediği...*

Müftüoğlu: Bir-iki-üç-dört derken bu iş çok ciddi bir iş. Kendini sürekli yenileyeceksin. Sürekli uzaklara ufuklara bakacaksın, bilgileneceksin, piyasaları dolaşacaksın, fuarları dolaşacaksın, rakipler neler yapıyor, müşteriler nasıl, yeni finansman imkanları var mı?

A.S.: *Siz uzun zamandır bu işin içindesiniz. Peki girişimcilik kavram olarak içeriği doluşturulmuş şekilde algılanıyor mu?*

Müftüoğlu: Konuşmamın başında ifade ettiğim bu yeni dünyanın, bilgi toplumunun girişimciliğinin tam algılandığına inanmıyorum. Hatta bu açıdan hep KOBİ'lerle küçük ve orta boy işletmelerle birlikte telaffuz edilen girişimciliğin KOBİ'lerden tamamen ayrı telaffuz edilmesi gerektiğini düşünüyorum.. Olay bir KOBİ olayı değil girişimcilikte ve bilgi toplumunda önemli olan da girişimcilik. Girişimcilik sadece özel sektör olayı değil.

A.S.: *Bürokraside nasıl sağlanır girişimcilik?*

Müftüoğlu: Biraz önce sözünü ettiğim yetki almaktan korkmayan, yetkisini en iyi şekilde kullanabilen, piyasadaki değişimleri takip edebilen...

A.S.: *Rekabet belki, denilebilir mi?*

Müftüoğlu: Bu arada tabii şunu hiç bir zaman gözardı etmememiz lazım. Piyasaları hep ön plana çıkarıyoruz, ama bazı alanların piyasalaştırılmaması lazım. Ekonomiyi böyle bütün hayatın tamamını kapsayan bir alan olarak düşünürsek çok büyük hata yaparız. Hatta şunu bile söyleyebiliriz, ekonomik zenginlik arttıkça ki son zamanlarda bunun çok hızlı bir şekilde arttığını hissediyorum, ekonominin önemi azalıyor. Diğer alanlar, mesela bir adalet sektörünü piyasalaştırmak diye bir şey düşünemezsiniz. Kurallar koyacaksınız, eşitlik orada ön plana çıkacak mesela. Halbuki piyasa ekonomisinde eşitsizlik hakim. Yani piyasa ekonomisinde de eşit olmayın, daha iyi koşun, birinci olun diye koordinasyon. Çünkü iki tarafta koordinasyondan yarar görüyor. Konuşmamın başında ifade ettiğim sinerjik etki gibi, insanlar arasındaki bu koordinasyon, her iki insanın da verimliliğini arttırıyor.

Bir Amerikalı'nın yönetimi başka, bir Japon'un başka, bir Alman'ın başka, ama bizim başkaydı. Şimdi girişimcilikte de buna çok dikkat etmemiz lazım, çünkü burada ön planda olan ne makinadır, ne inşaattır, ne kimyadır, bugün ön planda olan insandır. Ve biz kendi insanımıza uygun, kendi kültürümüze uygun, onu en iyi şekilde değerlendirecek bir girişimcilik eğitimini tespit etmemiz lazım. Üniversitelerimize bu konuda tabii çok önemli bir görev düşüyor.

A.S.: *TRT'deki dersleriniz devam ediyor mu? Hiç hedef koydunuz mu bu konuda önünüze, işte şuna ulaşmak istiyorum gibi?*

Müftüoğlu: Bu yıl sonunda elimde bayağı bir dökümanım oldu, bir kitap çıkarabilmek için; Türkiye'de girişimcilik üstüne Türkiye'ye özel olarak. TRT'deki daha özeldi. Bundan önceki girişimcilik konusundaki çalışmalarım demeyeyim de, kamuoyuna yönelik olarak konuşmalarım daha ziyade, genel kapsamda sanıyorum. Biraz önce ifade ettiğim gibi olayın Türkiye üzerinde, Türk toplumunu esas alarak, incelenmesi çok büyük önem taşıyor. İşte bu konuda bir-iki adım atabilmek, binaya biriki tuğla koyabilmek. Zamanla örnek olayların artmasıyla bu konudaki çalışmaların artmasıyla o bina yavaş yavaş yükselecek. Buna çok ihtiyacımız var.

A.S.: *Türk toplumunda tespit edebildiğiniz birtakım özellikler bu anlamda, tabii bunların da dışında birtakım örnekler var mı hocam?*

Müftüoğlu: Ben kitabımda bu konuya bayağı yer verdim. Orada benim üzerinde durduğum örnek olaylar vardır. Vurgulamaya çalıştığım örnek olaylar vardır. Türk insanının biraz önce ortaklık konusundaki tutuma değindik. Türk toplumunun bu konudaki genel yapısına ilişkin olarak benim çok hoşuma giden bir dörtlüğü

Gaziantep'teki bir toplantıda bir işadamı dile getirdi. Şöyle diyor dörtlük: "Fakiri; kuru inadı, memuru; süslü avradı, zengini; şımarık evladı batırır" derken ben bunu girişimciliğe şu şekilde adapte ettim. İşe yeni başlandığı zaman, küçük boyutlarda başlandığı zaman değişen şartlara uyum sağlamak fevkalade önemlidir. Değiştiremediğin zaman kendin değiş. "Memuru süslü avradı batırır derken", belirli bir büyüklüğe geldikten sonra yani küçükten ortaya doğru gerçerken 15-20 personel çalıştırıyorsun, gösteriş yatırımlarından uzak dur, ayağını daha sağlam yere basmak için gerekli yatırımları yap. "Zengini şımarık evladı batırır" derken Türkiye'de çok sık rastladığımız bir olgu, birinci jenerasyondan ikinci jenerasyona geçiş çok tehlikeli. Genelde yüzde 90'ı aşkın olumsuzluk söz konusu. Bunu çok iyi ayıklamamız lazım. Genelde birinci nesil ikinci nesil çocuklarını yetiştirirken çok büyük hatalar yapıyorlar. Biraz önce sözünü ettiğimiz gibi bu nesil çok güzel bir eğitim imkanı bulamadığı için belirli bir büyüklükten sonra onun sıkıntılarını yaşamaya başlıyor. Üniversiteler yavaş yavaş kendisini buna uyduruyor ama. Mesela bizim Ankara Üniversitesi'nde Rektörlüğe bağlı Kültür, İşletmecilik ve Girişimcilik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KİGAUM) bir birim oluştu. Aynı şeyler Boğaziçi Üniversitesi'nde var, ODTÜ'de var, İzmir'de var. Bu çok güzel bir gelişme. Tabii bu talebe arz cevap verecek. Yavaş yavaş girişimcilik konusunda doktora yapan arkadaşlarımız var. Belki önümüzdeki 5-6 yıl içinde girişimcilik konusunda ayrı kürsüler oluşturulacak, ayrı bilim dalları oluşturulacak. Girişimcilik insan olayı da olduğu için, biz girişimcilik eğitimi yaparken kendi insanımızı çok iyi tanımak zorundayız. Yani biz bir Japon'dan, bir Hintli'den, bir Alman'dan girişimci yapmayacağız. Türk insanından girişimci yapacağız. O zaman Türk insannının hamuruna uygun bir eğitim, girişimcilik eğitimi oluşturmamız lazım. Belki bu sanayi toplumunda önemli değildi. İyi bir makine mühendisi için gerekli eğitim programı Almanyada da, Amerika'da da, Japonya'da da, İngilterede de Hindistanda da aynıydı. Ama iyi bir girişimci için değil.

A.S.: *İnsan faktörü giriyor devreye, insan faktörü ön plana çıkıyor...*

Müftüoğlu: Tabii, insan faktörü. Hatta belki biz bunu yöneticilikte de yapmalıyız. Yöneticilikte de insan faktörü ön planda. İyi bir yöneticilik eğitimi derken biz hep Amerika'dan, Almanya'dan, Japonya'dan aldık yöneticilik programlarını. Halbuki bize uygun bir yöneticilik programı oluşturulabilirdi. Çünkü yöneticilikte Türk toplumunun deneyimi çok fazladır. Türk toplumu biraz önce ifade ettiğim gibi, Osmanlı döneminde ticaretten uzak tutuldu, ama yöneticilikten uzak tutulmadı. Bürokrasi yönetiminde ön plandaydı. İmparatorluğu yönetti. Bilmem kaç yüzbin tane askeri alıp Anadolu'dan, Arabistan'dan Viyana'ya götürdü. Altı ay süresince bu kaç yüzbin insanı ordan alıp oraya götürmek, yenilen bir orduyu tekrar geri getirmek, bu büyük bir yönetim olayı. Bütün bunları çok iyi etüd etmemiz lazım. Orada çok büyük hatalar yaptık. Bir Amerikalı'nın yönetimi başka, bir Japon'un başka, bir Alman'ın başka, ama bizim başkaydı. Şimdi girişimcilikte de buna çok dikkat etmemiz lazım, çünkü burada ön planda olan ne makinadır, ne inşaattır, ne kimyadır, bugün ön planda olan insandır. Ve biz kendi insanımıza uygun, kendi kültürümüze uygun, onu en iyi şekilde değerlendirecek bir girişimcilik eğitimini tespit etmemiz lazım. Üniversitelerimize bu konuda tabii çok önemli bir görev düşüyor. Maalesef üniversitelerimizin bu konudaki, geçmişteki durumları çok iyi değil, hep ithalat yaptı. Onun için kendimizi iyi bilmemiz lazım.

A.S.: *Kırıkkale üniversitesi doktora dersleriniz devam ediyor mu?*

Müftüoğlu: Maalesef, maalesef üniversitelerde ders yapamıyoruz artık. Burası ön plana çıktı (Rekabet Kurumu). İnşaallah buradaki deneyimlerimizle ilerde o görevimizi daha iyi yapmak için gerekli birikimleri sağlarız. Bizim meslekte bu da çok önemli. Biraz önce ifade ettiğim gibi uygulamayla çok içiçe olmazsak hep ithalat yapıyoruz. Dışarda yapılanlara kalıyoruz.

A.S.: *Üniversite öğrencilerinin o anlamda motive ettiğini söylediniz biraz önce... Doktora öğrencilerinizde olsun, yüksek lisans öğrencilerinizde olsun, girişimciliğe dönük olarak motive edebiliyor musunuz? Yoksa akademik düzeyde mi kalıyor sadece...*

Müftüoğlu: Girişimciliğe yönelik olarak mesela tez yazan epey arkadaşımız var son dönemlerde. Ben bu konuyla çok uğraştığım için genellikle jürilere beni çağrıyorlar.

A.S.: *İktisat fakültelerinin o anlamda, girişimci yetiştirme konusunda etkisi var mı?*

Müftüoğlu: Biraz önce sözünü ettiğim hareketler var. Bankacılıkta, küçük işletmecilikte girişimcilik. Tabii girişimciliği bu küçük işletmecilikten ayırmak lazım. Artık dünyada büyük küçük orta büyüklükte işletme ayırımı yapılmamaktadır. Kocaman Siemens 25 bin

tane kaptana teslim ediliyor artık. Büyük küçük olayı değil. Önemli olan çalışan insanları mümkün olduğu kadar çok sayıda girişimci yapmak. Yani emir alıp uygulayan, talimat alıp uygulayan insan değil, araştırıp uygulayabilen insan tabii ekonomik arenada ön plana çıkıyor. Değişen şartlara göre uyum sağlayabilen. Tabii burada çok önemli koordinasyon olayları ortaya çıkıyor. Çünkü emir komuta zincirinde koordinasyon olayı ön plana çıkıyor. Aynı merkezden talimat verildiği için, talimat verilirken o koordinasyon kendiliğinden kavranıyordu. Şimdi tek tek birimlere büyük yetki verdiğiniz zaman, o koordinasyonun sağlanması lazım. İçinde bulunduğumuz teknolojik gelişmeler, iletişim sektöründeki teknolojik gelişmeler tabii bu konuda çok büyük imkan veriyor. Baktığınız anda hemen bilgisayarı görüyorsunuz. Artık emirle koordinasyon değil de bilgiyle koordinasyon ön plana çıkıyor. Siz bilgileniyorsunuz. Mesela Japonya'daki adam ne yapıyor? Hemen görüyorsunuz. Yanınızda çalışıyormuş gibi Japonya'daki adamla işbirliği yapabiliyorsunuz. Tabii buradaki işbirliği koordinasyonunu insanların algılaması lazım. Emir vererek koordinasyon değil iki tarafın arzusuyla, kendi isteğiyle, bankayla karşı karşıya geldiği zaman, ihracata girdiği zaman bu eksikliklerini görüyor, eğitim eksikliklerini görüyor ve çocuğunu en iyi şekilde eğitmek için büyük çaba sarfediyor. Fakat çocuğunu çok iyi şekilde eğitirken ona girişimcilik ruhunu öğretmiyor. Halbuki kendini başarıya götüren asıl faktör o, hırs, çalışma azmi. Çocuk kolaycılığa kaçıyor. Hatta bu konuda kızını evlendirirken damat seçiminde mesela başarılı olabiliyor. Ben bunu şuna benzetiyorum: Çok iyi bir ressam resmin karşısına geçtiği zaman bir keyif alır, kahvesini içerken. İyi bir müzik bestelersiniz ondan büyük bir keyif alırsınız, bilimadamı bir kitap yazar onun bir rahatlığı vardır, bir mutluluğu vardır, adeta uçarsınız. Bir şey yaratabilme, bir şey ortaya koyabilme, yani insanı Allah'a yaklaştıran en önemli unsur bir şey yaratabilme olayı. Girişimcilikte de yarattığınız ekonomik değeri ortaya koyan işletme, fabrikadır. Onun devamı sizin için çok önemli. Bu açıdan baktığımız zaman da Türkiye'de 50-60 yaşını aşan işletme göremiyorsunuz. Dışarıya gittiğiniz zaman bakıyorsunuz 100-200-300 yıllık. Ve bugünün dünya çapındaki holdingleri zamanında ufak bir atölyede başlamış.

***A.S.:** Türkiye'yle batının belki farkı da bu mu?*

Müftüoğlu: Evet. Yani bu çok önemli bir olgu tabii. Burada işadamlarının bu konuda dikkatlerini çekmek lazım. Kuruluşlar bir vakıflaşma gibi, mesela Üzeyir Garih, İshak Alaton'un grubunda oluştu. Diğer kuruluşlarda aynı durum var. Fevkalade önemli bir konu bizim toplumumuzda.

***A.S.:** Sivil toplum örgütlerinde hocam girişimcilerin bir etkisi var mı? Girişimci yöneticilerin bir etkisi var mı? Yani sivil toplum örgütlerini yönlendirmek onların hareketlerini mobilize etmek gibi...*

Müftüoğlu: Tabii sivil toplum örgütlerinden çoğu, işadamları tarafından kuruluyor. İşte bu SİAD'lar çok yaygınlaştı biliyorsunuz Aşağı yukarı her şehirde var. Bu konuda oldukça dinamik bir yapıya sahip. Fakat tabii ben tekrar şunu vurgulamak istiyorum; girişimcilik, işadamlığı konusunun kavram içereğini çok yüceltmeliyiz. Çünkü yine Türkiye'de çok yaygın olan bir olgu; cesaretin cehalete dayanmasından kaynaklanıyor bu. Türkiye tabii çok uzun yıllar ithal ikamesiyle yaşadığı için de başarı çok kolay. Yani önemli olan birşey üretmek. Üretilirse devlet onun ithalatını yasaklıyor, fiyatı size kalıyor, kazanıyorsunuz. Burda da kendisine güveni geldi. Fakat cesareti yanında olumsuz bir unsur, bu cesaret cehaletin verdiği bir cesaret değil de bilgilenmiş, nitelikli bir insanın cesareti olması lazım. Maalesef insanlarımızı niteliklendirme konusunda başarılı olamadık. Eğitim sistemimizi ona göre oluşturamadık. Çok az insanımızı eğitebildik. Hatta mevcut eğitim sistemimiz de bizi bilgi toplumuna götürebilecek bir eğitim sistemi değil. Eğitim olayı en nicel açıdan ele alınması lazım. Daha çok insanımızın daha uzun süre eğitilmesi şeklinde ele alınması lazım. Son karar bu konuda güncel boyutta bir katkı olarak kabul edilebilir 8 yıla geçiş. Fakat aynı zamanda nitel açıdan da eğitimimizi değiştirip gelecek dünyanın ihtiyaçlarına yönelik olarak insanların eğitilmesi lazım. Sanayi toplumuna göre daha başka nitelikler insanımıza kazandırmamız lazım. Bence burada en büyük sorun eğitim. Bugün Türkiye'nin tüm gücüyle bu genç, sağlıklı, hırslı, çalışkan insanlarını en iyi şekilde eğitmenin yol-

Bugün Türkiye'nin tüm gücüyle bu genç, sağlıklı, hırslı, çalışkan insanlarını en iyi şekilde eğitmenin yollarını aramalı. Bu konuda bütçemizde para yok, Türkiye fakir hiçbir gerekçe burada söz konusu olmamalı. Çünkü fakirlikten kurtulmanın kanaatimce tek yolu budur. Bu konuda çok iddialı bir şekilde planlar, programlar yapmalıyız ve yürürlüğe koymalıyız.

larını aramalı. Bu konuda bütçemizde para yok, Türkiye fakir hiçbir gerekçe burada söz konusu olmamalı. Çünkü fakirlikten kurtulmanın kanaatimce tek yolu budur. Bu konuda çok iddialı bir şekilde planlar, programlar yapmalıyız ve yürürlüğe koymalıyız.

A.S.: *O türden hazırlıklar var mı hocam?*

Müftüoğlu: Uzun vadeli bir konu olduğunu da zannetmiyorum. 10-15-20 yıllık perspektifi kapsayan bir plan olacak. Mesela şu üniversite giriş sınavlarında... İçim sızlıyor, çocuk günde on saat çalışıyor ve hiç bir şey öğrenmiyor. Türkiye'de çok büyük bir fiyasko oluşmuş, üniversiteye giriş sınavları diye. O da çocuğa hiçbir nitelik vermiyor. Sadece ezberlettiriyor.

A.S.: *O zaman zihniyette bir değişiklik gerekiyor...*

Müftüoğlu: Bu üniversite giriş sınavı piyasası İngilizce öğretmeye yönelsin. Şimdi ben liseyi bitiren çocuğumu üniversiteye alamıyorum. Ve biliyorum ki çocuğum üniversiteye girerse, hangi fakülteye girerse girsin okuyacak. Ben bunu şuna benzetiyorum; en ileri teknolojiyle çalışan çok mükemmel makineleri fabrikamda tutuyorum, çalıştırmıyorum. Günümüzde artık insan unsuru, genç, sağlıklı insan unsuru en önemli üretim faktörüdür. Ben şuna inanıyorum, Avrupa'nın bize gıptayla baktığı ve Avrupa Birliği'ne girersek en güçlü yanımız bu genç, sağlıklı, nitelikli insanımız. Bunu bizim en iyi şekilde kullanmamız lazım. Ortadoğu'da İran'ın, Irak'ın Suudi Arabistan'ın petrolü var, bizim insanımız onlardan çok daha verimli. Çünkü önümüzdeki günlerde sanayi sonrası toplumunda, bilgi toplumunda sermaye emek yanyana değil insan birdenbire öne fırladı, üretim faktörü olarak. Fakat hangi insan? Piyasanın mantığı bu, uygulanır, ama adalet sektöründe bu çok tehlikeli bir şey. Adalet sektöründe tam tersine hareket etmemiz lazım. Piyasalaşmaları hiç sokmamamız lazım, o toplumu allak bullak eder. Yani ver parayı al kararı böyle bir şey olur mu! Bitirir, toplumu bitirir. Orda piyasalaşmak diye bir şey yok. Mesela askeri alanda piyasalaşmak diye bir şey yok. İç güvenlik konusunda piyasalaşmak diye bir şey yok. Hatta sağlık ve eğitim konusunda da piyasalaştırmanın çok sınırlı olması gerekir. Bir insan parası yok diye çocuğunu muayene ettiremezse, çocuğunu tedavi ettiremezse veya parası yok diye okutmazsa toplum çatlar, mahvolur. O fakirmiş, zenginmiş hiç önemli değil. Bizim cumhuriyetin kuruluşunda, oluşumundan beri bir leyli-i meccani diye bir sistem vardır. Başarılı çocukları ilkokuldan bitirince alınıyordu, devlet öğrencisi oluyorlardı. Ortaokul, liseyi devlet okutuyor, tüm masraflarını karşılıyor, üniversiteyi yurtlarda devlet okutuyor. Avrupa'ya, Amerika'ya gönderiyor, orada doktora yapıp geri geliyor. Bu sistem 70'li yıllara kadar çok iyi çalıştı. O kadar başarılı oldu ki bu sistem, mesela bugünkü Cumhurbaşkanımız o sistemden çıkmıştır. Turgut Özal o sistemden çıkmıştır. Bugün bilim adamlarımızın, askerlerimizin, bürokratlarımızın çoğu o sistemden çıkmıştır, sanatçılarımızın çoğu o sistemden çıkmıştır. Tabii şimdi biz o sistemi bıraktık. Bırakın Almanya'da, Fransa'da doktora yapmayı herhangi bir fakülteye girmek için üniversiteye giriş sınavı yapılan yerlere 50-60 milyon vermeden bu işi yapamıyorsunuz. Burda oturmuyor da Ağrı'nın bir köyünde oturuyorsanız zaten yollayamıyorsunuz oraya. O pırlanta gibi çocuklar yarışın dışında kalıyor. Dolayısıyla eğitim sisteminin muhakkak sağlanması lazım. Bizim her insanımızı eğitmemiz lazım. Her çocuğumuzu eğitmenin yollarını bulmamız lazım. Hatta ona uygun eğitim planları geliştirmemiz lazım. Ekonomiyi çok fazla abartmamamız lazım. Bundan yine 7-8 sene önce İdil Biret'le bir gazetede ropörtaj vardı. İdil Biret'e gazeteci soruyordu "Siz 7 yaşında harika çocuk olarak anne babanızla birlikte Paris'e gönderildiniz. Bütün masrafı ailenizin de dahil olmak üzere devlet üstlendi. Bugün çok saygın bir sanatçısınız. Dünya çapında bir piyanistsiniz. Harika bir sanatçısınız, ama sizden başka bir harika çocuk yok muydu bu sizin için şans olmadı mı?" diye soruyor. Orada İdil Biret'in çok çarpıcı bir cevabı var: "Her çocuk harikadır." Hakikaten her çocuk harikadır. Bu hiçbir teknolojinin yaratamayacağı bir şeydir. Bizim bunu en iyi şekilde değerlendirmemiz lazım. Piyasalaştırma derken, arz ve talebe olan eğilimi piyasalaştırmamız lazım. Tabii etkin bir piyasaya kavuşturmamız lazım. Korunan, bir yere kadar koruyacaksınız. Evet siz olaya yeni başlamışsanız 10 yaşındaki çocuğu 20 yaşındaki bir delikanlıyla ringe çıkaramazsınız. Ama 10 yaşındaki çocuğu 20 yaşına geldikten sonra hala çocuğun elini ayağını bağlayın da öyle dövüşeyim derse ona da fazla müsamaha etmemek lazım.

A.S.: *Hocam bize vakit ayırdınız, size çok teşekkür ederim.*

Müftüoğlu: Ben çok teşekkür ederim.

Halk Sermayesinin Yeni Yatırımlarda Değerlendirilmesi

Muharrem KARSLI

Giriş

Memleketimizde iktisadi faaliyetler hızla gelişmekte ve bu gelişme büyük şehirleri aşarak Anadolu'ya yayılmaktadır. Gayrisafi milli hasıla artışının fert başına milli gelire yansımasındaki yavaşlık hızlı nüfus artışından ileri gelmektedir.

Ama, buna rağmen, Türkiye'de global olarak hızlı bir büyüme süreci yaşanmakta, bu süreç, toplumun çeşitli katmanlarında önemli bir sermaye birikimi meydana getirmektedir. Son yıllarda bu birikim süreci Avrupa'da yaşayan Türk vatandaşlarında da kendisini göstermekte ve bu kesim büyük bir sermaye potansiyeli arz etmektedir.

Biriken sermaye doğal olarak yatırım alanı aramaktadır. Bir yanda elinde yatırım alanı arayan halk sermayesi, bir yanda da iş yapmak isteyen ama yeteri kadar sermayesi bulunmayan girişimciler bir araya getirilmeyi beklemektedir.

Bir grup küçük kapital sahibi ayrı ayrı portföyler oluşturmak yerine, kapitallerini birleştirerek bir anonim şirket kursalar ve anonim şirketin sermayesinden kuruluş masrafları çıktıktan sonra kalan ile menkul kıymetlere yatırım yaparak bir portföy oluştursalar, ortaya bir yatırım ortaklığı (investment company) çıkar.

Sermaye İle Teşebbüsün Bir Araya Gelmesinde Çeşitli Modeller

Sermaye ile teşebbüsü bir araya getiren en klasik mekanizma bankacılık sistemidir. Ancak, bankacılık sistemi, halk sermayesini girişimcilere esas itibarıyla yabancı kaynak olarak kiralar, kira bedeli faizdir.

Bankalar, girişimcilere iştirakler mekanizması yoluyla öz kaynak da sunabilirler. Fakat, bu tip yatırım hem istisna; hem de asıl para sahibini yatırımın risk ve karına iştirak ettirmeyen, para sahibi açısından yine faize dayalı ödünç verme mekanizmasına dayanır.

Hem sermaye sahipleri, hem de girişimciler açısından öz kaynağa dayalı mekanizma ise anonim şirkettir.

Anonim şirketler bizzat kendileri, ikinci bir mekanizmaya gerek kalmadan halk sermayesini kendilerine çekebilirler. Ancak, her çaptaki girişimci halk sermayesini cezbedecek imkanlara sahip değildir.

Özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ'ler) anonim şirket mekanizması içinde dahi kurulsalar halktan sermaye toplamakta zayıf kalırlar. Özellikle yeni girişimler, halkın sermayesiyle kendilerine katılması için gerekli güveni sağlayamazlar. İşte burada ikinci bir mekanizmaya ihtiyaç duyulur: Bu güveni sağlayacak bir mutavassıt kurum ve mekanizma.

Bu mutavassıt kurum; yatırım ortaklığıdır.

Yatırım Ortaklıkları

a) Dünya Yatırım Ortaklıkları

Yatırım ortaklığı (investment trust) modelini basit bir yaklaşımla şöyle açıklamak mümkündür. Bir grup küçük kapital sahibi ayrı ayrı portföyler oluşturmak yerine, kapitallerini birleştirerek bir anonim şirket kursalar ve anonim şirketin sermayesinden kuruluş masrafla-

rı çıktıktan sonra kalan ile menkul kıymetlere yatırım yaparak bir portföy oluştursalar, ortaya bir yatırım ortaklığı (investment company) çıkar.

Bazı ülkelerde başka şirket şekline göre de kurulmakla beraber (Alymanya'da limited şirket) bizim kanunumuz anonim şirket şeklini öngörmüştür.

Portföyün sahibi anonim şirket olduğuna göre, her ortak şirketteki ortaklık payı oranında da olmak üzere portföy üzerinde mülkiyet ve söz hakkı sahibidir. Fakat, bu hakları doğrudan doğruya kullanamaz, daha önce incelediğimiz anonim şirket mekanizması (genel kurul ve yönetim kurulu) yoluyla kullanılır. Anonim şirketin çalışma dönemi sonunda portföy yatırımı ve yönetimden sağladığı bilanço kârı anonim şirket prosedürü içinde ortaklara dağıtılır.

Yatırım ortaklığının yatırım uzmanları kendilerine güvenen yüzlerce, hatta binlerce ortağın menfaatlerini azami kârla asgari risk arasında optimal bir denge (profit optimization) kurarak korurlar. Ortaklığın geniş imkânları sayesinde piyasa ve menkul kıymetler hakkında süratli ve sağlam bir istihbarat ve ortakları aydınlatma hizmeti de sağlarlar.

Anonim şirketin genel mal varlığı (bina, demirbaş, ihtiyat ve karşılıklar vs.) ile menkul kıymetler portföyü birbirinden farklı veya bağımsız değildir. Yatırım ortaklığını yatırım fonundan ayıran en önemli özellik buradadır.

Dünyada yatırım ortaklıkları sabit ve değişken sermayeli (closed end-open end) olabilmektedir. Değişken sermayeli şirket kara Avrupası ticaret hukuku sistemine (biz dahil) uymadığından, bu tip yatırım ortaklıkları Anglo-Sakson ülkelerinde gelişmiştir. Esasen ilk yatırım ortaklıkları da geçen yüzyılın ikinci yarısında İskoçya ve İngiltere'de görülmüştür. Değişken sermayeli şirkette sabit ve belli bir sermaye yoktur, ortaklığa katılanlar çoğaldıkça yeni hisse senetleri basılır. Böylece şirketin sermayesi büyür. Ortaklıktan ayrılanlar yeni girenlerden çoksa, çıkanların fazlasına ait hisse senetleri tedavülden çekilir, böylece şirketin sermayesi küçülür. Kontinental (Kıt'a Avrupası) ticaret hukuku sisteminde böyle bir şey ancak kooperatiflerde mümkündür. Anonim şirketlerde sermaye belli prosedürle artırılır veya azaltılır. Bunun dışında sermaye sabittir. Oysa, yatırım ortaklıkları geniş kitlelere hitap eder, hisse senetleri hergün büyük çapta alınıp satılan ve büyük çapta ortak giriş çıkışları olan kuruluşlardır. Değişken sermayeli şirket türü bir ihtiyaçtır. Kara Avrupası hukuk sistemi buna imkân vermediği için bu ülkelerde, özellikle İsviçre'de yatırım fonları daha çok gelişmiştir. Yatırım fonları, bu ihtiyaca cevap vermektedir.

Kanun öncesinde kurulmuş bazı yatırım holdingleri bu anlamda yatırım ortaklığı ile benzerlikler göstermektedir. Ancak, bu yatırım holdinglerinin yatırım ortaklıklarından önemli farkı, bunların sabit bir iştirakler portföyü oluşturmaları, direkt yatırımlarla uğraşmaları, bunların yönetim sorumluluğunu almaları ve borsada devamlı menkul kıymet alım satımı yapmamalarıdır. Yatırım ortaklıklarının memleketimizdeki yatırım holdinglerinden en önemli farkı da buradadır. Yatırım ortaklıklarının sabit değil, hareketli ve dinamik bir porföyü vardır. Portföyün terkibi devamlı değişir ve yatırımlar portföy yatırımıdır, fabrika kurma gibi işlerle uğraşılmaz, portföyde hisse senetleri bulunan şirketlerin yönetimine karışılmaz. Bu nedenledir ki, yatırım ortaklıklarında Fransa ve İsviçre'de "yatırım" (investment) kelimesi yerine çok defa "gerance" ya da "placement" kelimesi kullanılmaktadır ki, böylece bu şirketlerin gerçek yatırımdan ziyade portföy yatırımı ve portföy idaresiyle uğraştığı, portföyüne aldığı ve portföyünden sattığı hisse senetlerinin temettü ve değer artışlarıyla yetindiği anlaşılmaktadır.

Şüphesiz, yatırım ortaklıkları portföylerini uzman yöneticiler eliyle yönetirler, yatırım riskini sektörlere ve şirketlere en iyi şekilde dağıtırlar. Yatırım ortaklığı asla borsada oynamak ve spekülatif kazançlar (windfall gains) elde etmek için kurulmaz.

Yatırım ortaklığı birden fazla ve çeşitli portföyler oluşturabilir. Yatırım ortaklığının hisse senetlerini elinde bulunduranlar bütün bu portföyler üzerinde hak sahibidir.

Yatırım ortaklığı zaman zaman portföyüne yeni menkul kıymetler alır, portföyündeki kıymetlerden bazılarını satar. Alım ve satımda en iyi zamanlamayı yapabilmek ise çalıştırdığı uzmanların görevidir.

Her yatırımcı yaptığı yatırımda kârın azami, riskin asgari olmasını ister. Oysa yatırımda kar ve risk böyle ters orantılı değil, aksine doğru orantılıdır. Yani ne kadar kâr bekliyorsak, o kadar çok riski göze almak zorundayız. O halde, azami kâr ve asgari risk bir araya hiçbir zaman gelmez. Bunlar arasında her yatırımcı kendi tercihini yapar. Çok riski göze alıp çok kazanmak isteyen bir yatırımcı spekülatif yatırımlara yönelir. Fa-

kat bir bir, yatırım ortaklığının yatırım uzmanları böyle bir yola gidemezler. Kendilerine güvenen yüzlerce, hatta binlerce ortağın menfaatlerini azami kârla asgari risk arasında optimal bir denge (profit optimization) kurarak korurlar. Ortaklığın geniş imkânları sayesinde piyasa ve menkul kıymetler hakkında süratli ve sağlam bir istihbarat ve ortakları aydınlatma hizmeti de sağlarlar.

b) Hukuk Sistemimizde Yatırım ve Ortaklıklar

Yatırım ortaklıkları hukuk sistemimize Sermaye Piyasası Kanunu ile girmiş ve bu kanunla düzenlenmiştir. Kanun yatırım ortaklıklarını iki maddesiyle kısaca düzenlemektedir. Ayrıntılar ise Kurul'un;

Seri: IV No: 4 Yatırım ortaklıklarına ilişkin esaslar tebliği ile düzenlenmiştir. (R.G. 31.7.1992/21301)

SPK m. 35/1'de yatırım ortaklıkları "sermaye piyasası araçları, gayrimenkul, altın v e diğer kıymetli madenler portföyü işletmek üzere kurulan anonim ortaklıklar; olarak tarif edilmektedir. Tebliğ'de ise daha geniş bir tanım yapılmıştır. Tebliğe göre, yatırım ortaklıkları "sermaye piyasası araçları ile ulusal ve uluslararası borsalarda veya borsa dışı organize piyasalarda işlem gören altın ve diğer kıymetli madenler portföyü işletmek üzere anonim ortaklık şeklinde veya kayıtlı sermaye esasına göre kurulan sermeya piyasası kurumları"dır.

Kanun'da yapılan değişiklikler kadar yatırım ortaklıkları ve yatırım fonları yalnız menkul kıymetlere yatırım yapabiliyorlardı. Kanundaki değişiklik yatırım ortaklıklarıyla yatırım fonlarının değişik yatırım porföyleri oluşturmalarına imkân verdiği gibi, karma portföylerde yapılabilmektedir.

Yatırım ortaklığı halka açık ve kayıtlı sermayeli anonim şirket olarak Sermaye Piyasası Kanunu'na tabi olduğu gibi, bu kanunda hüküm bulunmayan hallerde, T. Ticaret Kanunu'nun ve Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu'nun genel hükümlerine tabidir.

Yatırım ortaklıkları, hisse senetlerine yatırım yaptıkları ortaklıkların sermayesine ve yönetimine hakim olma amacı güdemezler.

Portföyünün en az % 25'ini Türk hisse senetlerine yatıran yatırım ortaklıklarına "A Tipi Yatırım Ortaklığı" adı verilmektedir.

(Tebliğ m. 3)

Tebliğ'de yatırım ortaklıklarının işlevleri, portföy işletmek amacıyla,

- Ortaklık portföyünü oluşturmak, yönetmek ve gerektiğinde portföyde değişiklik yapmak,
- Portföy çeşitlendirme yoluyla yatırım riskini faaliyet alanlarına ve şirketlerin durumlarına göre asgariye indirecek şekilde dağıtmak,
- Menkul kıymetlere, mali piyasa ve kurumlara, şirketlere ilişkin gelişmeleri sürekli izlemek ve portföy yönetimiyle ilgili önlemleri almak,
- Portföyün değerini korumaya ve arttırmaya yönelik araştırmalar yapmak şeklinde ifade edilmektedir.

Yatırım ortaklıkları portföy işletmeciliğine ek olarak aşağıdaki işleri de yapabilirler;

- Danışmanlık (Kurul'dan izin almak şartıyla)-
- Menkul kıymetlere vezne hizmetleri,
- Saklama, anapara ve kupon tahsilatı, rüçhan haklarının kullanılması,
- Vekaleten oy kullanma.

Portföy işletmeciliği şu faaliyetleri kapsar:

- Portföye alınacak kıymetlerin seçimi, iyi bir risk dağıtımı,
- Yeterince değer artışı sağlayan ve/veya daha fazla portföyde tutulmasında yarar görülmeyenlerin seçimi ve satılması,

Yatırım Ortaklıklarının Kuruluş ve Faaliyet Şartları

Yatırım ortaklıkları en az 100 milyar TL başlangıç sermayesiyle halka açık anonim şirket statüsünde ve kayıtlı sermaye esasına göre kurulurlar. Hisse senetleri nakit karşılığı çıkarılıp halka arz edilmek üzere Kurul'a başvurulur. Şirket unvanında "Yatırım ortaklığı" ibaresi bulunması ve esas sözleşmenin de kanun ve tebliğ hükümlerine uygun olması şarttır. Kuruluş diğer halka açık anonim şirketlerde olduğu gibi ani veya tedrici şeklinde olabilir. (m. 5) Kurucular hakkında da diğer sermaye piyasası kurumlarında aranan şartlar aranır. Esas sözleşmede yukarıdaki hususlar belirtilir. Nama yazılı hisselerin devrinde kısıtlama bulunmaması gerekir. Ayrıca, birinci temettü dağıtımıyla ilgili sermaye piyasası mevzuatına uygun hükümlerle, portföy yönetimi ve yatırım ilkeleri ve politikasına yer verilir. (m. 6)

Ani kuruluş halinde; yatırım ortaklığının kuruluşu tamamlandıktan sonra halka açılma, ya kurucu ortakların kendi hisselerini halka arz etmeleri, ya da sermaye artırımı yapılarak artırılan sermayeye ait hisselerin halka arzı yoluyla gerçekleştirilir.

Faaliyetlerle İlgili İlke ve Kurallar

Yatırım ortaklıklarının yapamayacakları işler tebliğde şöyle sıralanmıştır (m. 17):

- Ödünç para verme işleri,
- Mevduat toplama,
- Ticari, zirai ve sınai faaliyetler,
- Aracılık faaliyetleri.

Yatırım ortaklıklarının faaliyetleriyle ilgili diğer kısıtlamalar şunlardır:

- Hiçbir ortaklıkta sermayenin ya da tüm oy haklarının % 9'undan fazlasına sahip olamazlar.
- Sermaye ve yedek akçeleri toplamının % 10'undan fazlasını bir ortaklığın menkul kıymetlerine yatıramazlar. Bu sınır, portföy değerinin değişmesi veya rüçhan haklarının kullanılması nedeniyle aşıldığı takdirde fazla kısmın en geç 3 ay içinde tasfiyesi gerekir. Belirtilen süre içinde elden çıkarmanın imkânsız olduğu veya büyük zarar doğuracağının belgelenmesi halinde bu süre kurul tarafından uzatılabilir.
- Kurucu intifa senedi, oydan yoksun hisse senedi, yönetim kurulu üyelerinin seçiminde oyda imtiyaz hakkı tanıyan hisse senetleri dışında imtiyaz veren hisse senedi ve 360 gün ve daha uzun vadeli borçlanma senedi ihraç edemezler.
- Faaliyetlerinin gerektirdiği miktar veya değerden fazla taşınır ve taşınmaz mal edinemezler. Bu miktar ve değer, sermaye ve yedek akçelerinin % 10'u ve/veya aktif toplamının % 5'inden fazla olamaz.
- Borsada veya borsa dışı teşkilatlanmış piyasalarda işlem gören kıymetlerin portföye alımları ve satımlarının borsa veya bu piyasalar kanalıyla yapılması zorunludur.
- Rayiç bedelin üstünde varlık satın alamaz veya rayiç bedelin altında varlık satamazlar. Rayiç bedel, borsada işlem gören varlıklar için borsa fiyatı, diğerleri için işlem gününde şirket açısından oluşan alımda en düşük, satımda en yüksek fiyattır. Varlık satımlarında satış bedeli tam olarak nakden alınır.
- Portföyündeki varlıkları esas itibariyle rehin veremez ve teminat olarak gösteremezler. Ancak, kredi temini için portföyün % 5'ini teminat olarak gösterebilir ve Kurul düzenlemeleri çerçevesinde ödünç menkul kıymet verebilirler.
- Risk sermayesi yatırım ortaklıklarının hisse senetleri hariç Türk ve yabancı yatırım ortaklıklarının hisse senetleri ile yatırım fonlarının katılma belgelerine yatırım yapamazlar.
- Yatırım ortaklıklarının portföylerine yabancı kıymet alabilmesi için, bunların türlerini, özelliklerini ve hangi borsa veya borsa dışı organize piyasalardan alacaklarını esas sözleşmelerinde belirtmiş olmaları şarttır.
- Yatırım ortaklıkları, sermaye ve yedek akçeleri toplamının % 25'ini Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar çerçevesinde alım satımı yapılabilen sermaye piyasası araçlarına yatırabilirler. Ancak ortaklıklar, portföylerindeki varlıkların riskten korunması amacıyla, portföylerine sözleşme tutarı sermaye ve yedek akçeleri toplamının % 5'ini geçmemek koşuluyla yabancı vadeli işlem sözleşmelerini ve opsiyonları dahil edebilirler. % 5'lik oran, bu fıkranın birinci cümlesindeki % 25'lik oranının hesaplanmasında dikkate alınır.
- Çıkarılmış sermaye ve yedek akçeleri toplamının % 10'undan fazlasını altın ve diğer kıymetli madenlere Yatıramazlar.
- Yatırım ortaklıkları, kısa süreli fon ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, kredi kuruluşlarından çıkarılmış sermayesi ile yedek akçeleri toplamının % 20'sine kadar kredi alabilir veya aynı sınırlar içinde kalmak ve sermaye piyasası mevzuatına uymak suretiyle, 360 gün ve daha kısa vadeli borçlanma senedi ihraç edebilirler. (m. 19)

Yatırım ortaklıkları sermaye artırımı yaptıklarında, bütün anonim şirketlerde olduğu gibi, ortakların yeni sermaye üzerinde rüçhan hakları vardır. Ancak, kullanılmayan rüçhan haklarına ait hisse senetlerinin nominal değerinin altında olmamak üzere piyasa fiyatı ile halka arz edilmesi şarttır. (m. 20)

Yönetim Kurulu üyelerinin çoğunluğunun T.C. vatandaşı olması şarttır. Yönetim kurulu üyeleriyle genel müdür ve müdürlerde aranan şartlar diğer sermaye piyasası kurumlarındaki şartlara benzer. (m. 22)

Yatırım ortaklığı aynen aracı kurumlardaki muhasebe standartları, mali tablolar ve bağımsız denetim kurallarına tabidir. (m. 24)

Ortaklığın kârı; portföyündeki menkul kıymetlerin alım satımından doğan kâr, gerçekleşen faiz, temettü ve benzeri gelirlerin toplamından amortisman ve genel yönetim giderleri gibi giderlerin düşülmesinden sonra bulunan tutardır.

Yatırım ortaklıklarının halka açılabilmesi, halkın bu ortaklıklara güven duyması kadar, ortaklığın hisse senetlerine likidite kazandırılmasına da bağlıdır. Halk bir yatırım ortaklığının hisse senetlerini aldıktan sonra dilediği veya ihtiyacı olduğu zaman bunu elden çıkarabilmelidir. Bunun da üç yolu vardır;

- Hisse senedini bir tanıdığına devretmek,

- Borsada veya piyasada satmak,

- Ortaklığa iade etmek,

Bu üç yoldan hisse senetlerini kolayca paraya çevirebilmesinin de iki şartı vardır;

- Hisse senetlerinin hamiline yazılı olması, nama yazılı olanların da devrinin kolay olması,

- Yatırım ortaklığının kendi hisse senetlerini geri satın alabilmesi.

Kanunda yatırım ortaklığının hisse senetlerinin nama ya da hamiline yazılı olacağına dair bir hüküm bulunmaktadır. Şu halde hisse senetlerinin hamiline yazılı olmasına bir mani yoktur, esasen bunun aksi de düşünülemez.

Kendi hisse senetlerini geri satın almaya gelince; ticaret hukuku sistemimize göre, bir şirketin kendi hisse senetlerini satın alması sermaye azaltma anlamı taşır, bunun da kanunsal gösterilen bir prosedürü vardır. Gerçekten de, muhasebe tekniği bakımından, bir şirketin kendi hisse senetlerini satın alması sermayenin azalması sonucunu verir. Ticaret Kanunumuz anonim şirketin kendi hisse senetlerini temellük etmesine ve rehnalmasına izin vermemektedir. (TTK m. 329/1) Ancak, kanun bu yasağa altı tane istisna getirmiştir. Bunların yatırım ortaklıklarını ve bütün aracı kurumları ilgilendiren en önemlisi, "Hisse senetlerinin devir ve rehnalınması keyfiyetinin esas mukaveleye göre şirket konusuna giren muamelelerden" olmasıdır. Demek oluyor ki, bir anonim şirket, faaliyet konusu itibariyle bir menkul kıymet yatırım ortaklığı, bir aracı kurum ya da bir banka ise, ana sözleşmesinde hüküm bulunmak kaydıyla kendi hisse senetlerini satın alabilir.

Bir anonim şirketin kendi hisse senetlerini satın alması ancak geçici olmak kaydıyla ve tekrar satılmak üzere mümkündür. Genel kurul günü şirketin portföyünde kendi hisse senetleri varsa, bunlar genel kurulda temsil edilemez.

Yatırım ortaklığı, kendi hisse senetlerini satın aldığında bunları diğer menkul kıymetlerle aynı portföye mi koyacaktır? İş hacmi küçük olan yatırım ortaklıklarında portföy çeşitlendirilmesine gidilmemiş olabilir. Fakat büyük iş hacmine sahip yatırım ortaklığında, en azından, yatırım portföyü ile diğer sebeplerle iktisap edilmiş menkul kıymetlerin konulduğu portföy ayrılmıştır ve yatırım ortaklığının kendi hisse senetlerini yatırım portföyüne koyması düşünülemez.

Yatırım ortaklığının yukarıda belirtilen sebeplerle disponibilite bulundurması gerektiği gibi, kendi hisse senetlerini alıp satmak için de belli bir fonu hazır bulundurmak zorundadır. Disponibilitenin nakit para olarak ya da bankada vadesiz mevduat olarak tutulması şart değildir, her dönemde süratle paraya çevrilebilen bir kıymete de bağlanabilir. Bunun klasik örneği devlet tahvilidir. Fakat kanun ve Tebliğ bu konuda yönetimi serbest bırakmıştır.

Yatırım ortaklığı da, yatırım fonunda alduğu gibi, kendi hisse senetlerini alıp satarken giderlerini karşılayacak bir prim uygulayabilir. Kendi hisse senetlerini geri satın alma konusunda mecburiyet getirilmemiştir. Bunun sebebi açıktır: Özellikle ülkemiz gibi ekonomisi istikrara kavuşmamış piyasalarda bazı ekonomik olaylar (faizlerin yükselmesi, yeniden değerleme, vergi düzenlemeleri gibi) halkın topluca bir piyasadan başka bir piyasaya yönelmesine, arz-talep dengesinde büyük değişmelere, dolayısıyla menkul kıymetlerin fiyatlar genel seviyesinde büyük ve uzun süreli dalgalanmalara sebep olmaktadır. Menkul kıymet fiyatlarının topluca düşmesi ve uzun bir süre düşük kalması yatırım ortaklığının bütün paydaşlarının hisse senetlerini geri vermek için ortaklığın gişelerine üşüşmelerine sebep olacaktır. Buna ortaklığın para yetiştirmesine imkân olmadığına göre, bir yerden sonra geri satın alma işini durdurabilmesi gerekir.

c) Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıkları (RSYO)

Sermaye sahipleriyle girişimcilerin bir araya gelmesinde GİRİŞ bölümünde sözü edilen mekanizmalar içinde küçük ve orta ölçekli işletme (KOBİ) tipine en yakın ve en uygun mutavassıt mekanizma Risk Sermayesi Yatırım ortaklığıdır.

Risk sermayesi yatırım ortaklığı (venture capital investment company) üzerinde yıllarca tartışmalar yapıldıktan sonra nihayet

Seri: VIII No: 21 Tebliğle (R.G. 6.7.1993/21629 mük.) mevzuatımızda yerini almış bulunmaktadır.

Sermaye sahibi ile müteşebbisin birbirinden gittikçe ayrıldığı iktisadi hayatta, bazı dinamik ve elinde iyi projeler bulunan fakat sermayesi olmayan girişimcilerle, sermayesi olan, riski seven ve yüksek kazanç bekleyen, fakat bunu gerekleştirecek teşebbüs gücünden yoksun kimseleri bir araya getiren yatırıma risk sermayesi yatırımı denilmektedir.

Tebliğ'e göre, girişim şirketleri, sınai uygulama veya ticari pazar potansiyeli olan araç, gereç, malzeme, hizmet veya yeni ürün, yöntem, sistem ve üretim tekniklerini meydana getirmeyi amaçlamalı ve sermaye desteği ile bunu gerçkeleştirmeye çalışmalıdır.

Risk sermayesi yatırım ortaklığı da tebliğde şöyle tanımlanmaktadır: "Kayıtlı sermayeli olarak kurulan, başlangıç veya çıkarılmış sermayelerini sermaye kazancı elde etmek amacıyla risk sermayesi yatırımlarına yönelterek risk sermayesi yatırım faaliyetinde bulunan ortaklıklara RSYO denir".

Bu çalışma tarzı T. Sınai Kalkınma Bankası'nın geçmiş dönemlerdeki faaliyetleriyle benzerlik göstermektedir. Uygun bulunan bir proje, sermaye ve Dünya Bankası kredileriyle desteklenerek, şirket başarı kazanıp, hisseleri değerlendikten sonra elden çıkarmak ve yatırım fiyatıyla satış fiyatı arasındaki farktan kazanç sağlamak.

Kuruluş ve Halka Arz

Risk sermayesi yatırım ortaklıklarının kuruluş şartları diğer yatırım ortaklıklarıyla büyük benzerlik taşımaktadır. En önemli iki şart asgari sermaye (en az 100 milyar TL) ve kayıtlı sermaye (300 milyar TL) konusundadır.

RSYO'nun esas sözleşmesi de diğer yatırım ortaklıklarının esas sözleşmelerinin içerdiği konuları içerir. RSYO'da aynen diğer yatırım ortaklıklarında olduğu gibi ani ve tedrici usulle kurulabilir.

Kurucuların nitelikleri, kuruluş izni, hisse senetlerinin Kurul kaydına alınması, başvuru için gerekli belgeler, faaliyet izninin verilmesi, tescil ve ilan, ilan ve reklamlar, hisselerin halka arz ve satışı, satılamayan hisseler, kuruluş genel kurulu (tedrici kuruluşta), kuruluş bilançosu, faaliyete geçme şart ve esasları tamamıyle diğer yatırım ortaklıklarıyla aynıdır.

Sınırlamalar

RSYO'lar da diğer yatırım ortaklıklarının yapamadığı işleri yapamazlar. Yatırımları da aynı şekilde sınırlamaya tabidir. Özel kısıtlamalar da şunlardır;

- RSYO'ların, sermayenin % 10'undan fazlasına sahip hissedarlarının, yönetim kurulu üyelerinin, üst düzey yöneticilerinin ayrı ayrı ya da birlikte sermayesinin % 10 veya fazlasına sahip oldukları şirketlere yatırım yapabilmeleri için esas sözleşmede açık hüküm bulunması şarttır.
- RSOY'lar yatırım yaptıkları girişim şirketlerinin menkul kıymetlerini en çok 10 yıl süreyle portföylerinde tutabilirler.

Yönetim İlkeleri

RSYO'ların yönetim ilkeleri, faaliyet konularındaki farklardan dolayı, diğer yatırım ortaklıklarıyla benzerlikler kadar farklı hükümler de içerir:

- Yatırım ortaklıkları portföy yatırımı yaptıkları için, yatırım yaptıkları şirketlerin yönetimine katılamazlar. RSYO'lar ise, tam aksine, yönetime katılabilirler ve katılmak ihtiyacındadırlar. Bu şirketlere gerekli danışmanlık ve yönetim hizmetleri sunabilirler. (m. 20) (TSKB modeli)
- Diğer yatırım ortaklıklarında olduğu gibi, hemcinslerine yani diğer RSYO'lara yatırım yapamazlar. Ancak, diğer yatırım ortaklıkları RSYO'lara yatırım yapabilirler. (Seri: VI No: 4 Tebliğ m. 18)
- Yönetim Kurulu seçiminde aday gösterme imtiyazı dışında imtiyazlı hisse senedi ihraç edemezler.
- Yatırımlarını bir yatırım sözleşmesi çerçevesi içinde yaparlar. Sözleşme esasları (m. 22) de gösterilmiştir.
- İhtiyaçtan fazla ve her halükarda çıkarılmış sermayenin % 10'undan fazla taşınır ve taşınmaz mal edinemezler.

Yatırım Sözleşmesi

RSYO'lar girişim şirketlerine öz sermaye yatırımı (hisse alımı) yapabilecekleri gibi, yabancı kaynak yatırımı (tahvil ve türevlerin alımı) da yapabilirler. (m. 22) Hisse yatırımında hisselerin kâr payı, oy hakkı; ön alım (rüçhan) hakkı; borçlanma senetleri alımında faiz, itfa, erken geri ödeme hisse senediyle değiştirilebilir tahvil varsa değiştirme oran ve esasları sözleşmede belirtilir.

Ayrıca, RSYO'nun şirket yönetiminde temsil edilme ve bilgi alma hakkına ilişkin esaslar, teminat, şirketin hangi yatırım aşamasında finanse edileceği, şirketi üretim, pazarlama, borçlanma, temettü dağıtma politikaları üzerinde RSYO'ya tanınan yetkiler, sözleşme süresi içinde şirketin ortaklık yapısında ve esas sözleşmesinde RSYO'ya danışmadan değişiklik yapılıp yapılamayacağını, şirketin başka firmalarla birleşmesi, aktiflerini ve sahip olduğu patent ve lisansları satması vs. gibi konulara da yatırım sözleşmesinde yer verilir.

Bir Dünya İşletmesi Olmanın Stratejisi

Sami Kılınç

Giderek hızlanan Değişim

Şirketlerin bir dünya işletmesi olabilmesi için hammaddelerini uluslararası pazarlardan alarak, bütün dünyaya pazarlaması yetmez. Günümüzde dünya işletmesi olma, herşeyden önce, yönetim felsefesi, organizasyon yapısı, rekabet anlayışı ve çalışanlarından kaynaklanır. Bunun için küreselleşen dünya pazarlarında işletmelerin kendilerine sağlam bir yer tutabilmeleri, bütün ülkelerdeki gelişmeleri çok yakından izlemelerine bağlıdır. Yirmibirinci Yüzyıl'a doğru, büyük bir hız ve yoğunluk kazanan değişmelere ayak uyduramayan işletmeler, dünyada her eve giren ürün hizmet ve bilgi üretme yolunda başarılı adımlar atamazlar.

Avrupa'da 1750 yıllarında başlayan Sanayi devrimiyle üretim araçları ve metodları hızla değişmeye başladı. Tarıma dayalı ekonomik hayat kırsal alanlardan şehirlere ve sanayi merkezlerine kaydı. Makinalaşmanın hızlanarak, üretimi artırmasıyla, klasik ustalığın yerine herkesin bir ucundan tuttuğu "Montaj" hattı geçti. Amerika'da Taylor, "Bilimsel Yönetim" akımıyla her alanda kitle üretimine geçilmesinin öncülüğünü yaptı. Henry Ford 1800'lerin sonunda "Yürüyen Montaj Hattı" tekniğini otomobil üretiminde başarıyla uyguladı.

Yirminci Yüzyılın ilk yarısına kadar, genel olarak dünyada bir üretim yetersizliği görülür. Arzın yetersizliği ve talebin fazlalığı İşletme Yönetimine "Üretici Kraldır" anlayışını getirdi. Her ürettiklerini kolaylıkla satabilen şirketler, organizasyon yapılarını söz konusu anlayışın doğrultusunda oluşturdular.

İşletmelerin "dalgasız bir denizde" seyreden kaptan rahatlığıyla sürdürdükleri Yönetim Stratejileri 1973 yılındaki petrol kriziyle büyük ölçüde değişmek zorunda kaldı. Aslında petrol krizi bir referans noktası olması bakımından önemlidir. Söz konusu tarihlerde petrol krizi yalnızca bir uyarıcı oldu. Üretimde bilgisayarların kullanılması iletişim ve ulaşım araçlarının hızlı gelişmesi işletme politikalarında köklü değişikliklere yol açtı. Kapalı ekonomilerin yıkılmasıyla, küresel ekonominin ortaya çıkması, barışa yönelik ticari yapılanmaları hızlandırdı. Berlin duvarı gibi sınırların da ortadan kalkmasıyla, işletmelerin gündeminde rekabet ilk sıraya yerleşti.

İşletmeler arasında giderek hız ve yoğunluk kazanan rekabetle, üretimdeki arz ve talep dengesi bozuldu. Artık bir çok üretim konusunda, talep fazlasından daha çok üretim fazlası gözleniyor. İşletme stratejilerinde üretici krallığının yerine tüketici krallığı geçti. Ürettikleri ürünleri kolaylıkla pazarlayamayan işletmeler, aşağıda sıralanan alanlarda yeni stratejiler geliştirmeye başladılar.

1) Üretilen ürün ve hizmetlerin kalitesini geliştirme ve fiyatlarını düşürme.
2) Organizasyon yapılarını ve yönetim anlayışını değiştirme.
3) Müşterilere karşı tutum ve davranışları gözden geçirme.
4) Satıcılarla ilişkileri yeniden düzenleme.
5) Üretim teknolojisini geliştirme.
6) Pazarlardaki değişmelere ayak uydurma.

Dünyanın büyük bir pazara dönüşmesi Japonya'dan Amerika'ya kadar bütün ülkelerdeki işletmeleri, yeni gelişmelere ayak uydurma konusunda araştırmalar yapmaya zorluyor. Bu çalışmalar sonucu, Toplam Kalite Yönetimi, Değişim Mühendisliği, Yalın Üretim ve Yönetim Süreç Odaklı Örgütlenme benzeri yeni yönetim ve işletme politikaları doğdu.

Giderek hızlanan rekabette, dünya pazarlarında sağlam bir yer tutabilmek için, geliştirilen söz konusu yöntem ve yönetim stratejilerinin amacı, üretilen ürün ve hizmetlerin kalitesini artırma ve maliyetleri düşürmedir. Bunun için de üretim süreçleri, müşteriler, organizasyon yapıları, yeni ürünler, katma değerin büyütülmesi, bütün teknik ve yöntemlerin ortak araştırma konusudur.

Her gün yeni ürünlerin pazara çıktığı, ülke rekabetinin yerine global rekabetin geçtiği, Internet ağlarının oluşturduğu Dolar'ın, Mark'ın, değerlerindeki değişmelerin, ülkeleri etkilediği bir dünyada, işletmelere ve yöneticilerine büyük görevler düşüyor. Dünyadaki bu hızlı gelişmelere ayak uydurabilmek ve hızlanan rekabet ortamında pazarda kalabilmek için, bütün kurum ve kuruluşların, değişmeye hazır olmaları gerekir.

İletişim ve ulaşım araçlarındaki hızlı gelişmeler, Avrupa ülkeleriyle Çin ve Hindistan gibi işgücünün ucuz olduğu ülkelerde ticaret hacmini büyük ölçüde artırdı. Havayolu kargo taşımacılığının hızlanmasıyla, Türkiye'nin Avrupa'ya olan coğrafi yakınlık avantajı önemini büyük ölçüde yitirdi. Ancak Özal döneminin teşvikleri, Türkiye'nin doksanlı yıllar öncesinde önemliolan coğrafi yakınlık, ucuz işgücü gibi avantajları, özellikle tekstil alanında faaliyet gösteren işletmeleri büyük yanılgıya sürükledi.

Türkiye'de işletmeler artık dalgasız olmaktan daha çok dalgalı denizlerde yol almak zorundadır. Pek çok İşletme Yöneticisi söz konusu pazar daralmasınının, Batı ile Doğu Almanya'nın birleşmesinden kaynaklandığını tahmin ederek, geçici olduğunu düşünüyor.

Türkiye'de bir çok İşletme Yöneticisi doksanlı yılların ilk yarısında yaşanan "Stratejik Dönüm Noktası"nın hala farkında bile değil. Şirketlerin organizasyon yapıları yeni gelişmelere uyum sağlamaktan çok uzak.

Türkiye'de Strateji Dönüm Noktası

Dünyanın büyük bir pazara dönüşmesi ve hızlı değişim, bütün üretim ve hizmet sektörlerinde köklü dönüşümlere yol açacak. Çünkü küreselleşme Sanayi devrimi gibi, şirketlerde Stratejik Dönüm Noktasını oluşturacaktır. Rekabet ortamının değişmesi, bilgisayar teknolojisinin her alanda kullanılmaya başlanması, verimlilikte yarışın herşeyin önüne geçmesi, işletmelerin stratejilerini büyük ölçüde değiştirecek.

İşletmelerde Stratejik Dönüm Noktası kaçınılmaz olduğuna göre, bir işletme için önemli olan, bu noktayı önceden tahmin ederek, gerekli tedbirleri alabilmedir.

Türkiye'de Tekstil ve Konfeksiyon üretim ihracatı 1992 ve 1993 yıllarında sektörel bir Stratejik Dönüm Noktası yaşadı. Çünkü Özal döneminde uygulanan ihracatı destekleme ve gerçekçi döviz kurları tespiti politikaları bırakıldı. Ayrıca, düşük maliyetli işçiliğe dayanan tekstil ihracatı, başta İstanbul olmak üzere, rakip ülkelerin fiyatlarıyla rekabet edemez hale geldi.

Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla, ithalat ve ihracatta ülkeler arasındaki sınırlar da önemini büyük ölçüde yitirdi. Avrupa ülkelerinde gümrük oranlarının düşürülmesi, kota ve benzeri engellerin esnek hale getirilmesi, Türkiye'yi Asya ve Pasifik ülkeleriyle karşı karşıya getirdi.

Her İşletme yöneticisi Intel'in yöneticisi Andre Grove gibi sektöründeki Stratejik Dönüm Noktasının farkına vararak, gerekli tedbirleri almak zorunda. İşletme yöneticileri yaşadıkları stratejik dönüm noktalarının bilincinde olmazlarsa, daha sonra yaşanabilecek dönüm noktalarını da zamanında göremezler.

Şekil 1 : İşletmelerde Stratejik Dönüm Noktası

Stratejik dönüm noktalarını zamanında görebilen işletmeler, diğer işletmelerden daha avantajlı konuma geçmek için, gerekli stratejik kararları kolaylıkla alabilir.

Önce Vizyon Sahibi İnsan

İşletmelerin en önemli sermayesi, geleceğe dönük stratejiler geliştirmesini bilen, değişik kademelerdeki vizyon sahibi yöneticileridir. Bir işletmede, çalışanlar, yöneticileri, ustaları ve işçileriyle birlikte, o işletmenin rekabet gücünü belirleyen en önemli rekabet unsurunu oluşturur. Bu yüzden, bir işletmenin gelecekteki başarısı, büyük ölçüde insana yapılan yatırımlara dayanır.

Üretim için gerekli teknoloji, aynı konuda başarılı olan ülkelerden transfer edilebilir. Sermaye akışlarında sınırların önemini yitirdiği bir ortamda, dünyanın her ülkesinden finansal kaynakda bulunabilir. Ancak bir işletmeyi dünya pazarlarına taşıyacak yönetici ve çalı-

şanları her zaman, her yerde bulmak sanıldığı kadar kolay değildir.

Bir işletmede "Önce İnsan" denildiği zaman, şirketin basit bir üretim merkezi, değişik makinalar, bürokrasi ve organizasyon şemasından daha ileri bir anlam ve önem taşıdığı vurgulanmak istenir. Sosyal sorumlulukları olan, çalışanların bir aile bilincinde olması, ekip çalışmasının öne çıktığı bir yapı, önce insan yaklaşımıyla oluşturulur. Böylece işletmede katı organizasyon şemelarının ve beton binalarının ötesinde, karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı, bir üretme ve çalışma düzeni ortaya çıkar.

İşletmelerde çalışanların önce insan anlayışı doğrultusunda sürekli eğitilmeleri gerekir. Bunun için, Türkiye'nin sosyal ve eğitim ortamının dünyadaki gelişmeler ışığında iyileştirilmesi şarttır. Her işletme, şirket politikalarına uygun bir işletme kültürü oluşturmak için, sürekli gayret göstermelidir. Çok farklı yönetim anlayışı olan işletmeler de sağlıklı bir şirket kültürü ve takım ruhu oluşmaz.

İşletmeleri, çalışanları mutlu olduğu, her çalışana adaletle davranıldığı, birlikte çalışma anlayışının öne çıktığı, yöneticinin çalışanlara sevgi ve şefkatle yaklaştığı, çalışanların yöneticilere karşı sevgi beslediği bir kurum haline getirme, şirketin yönetim kademeleriyle birlikte çalışanlarının elindedir. Çünkü bir işletmede işine ve işlerine sevgiyle bağlanan bir insandan daha üretken bir unsur kaynak olmadığı gibi, daha güçlü bir kaynak da yoktur.

Süreç Odaklı Olmak

Bir işletmede süreç, kendi içerisinde oluşturulan bir takım faaliyetler dizisinin, doğal iş akışı sonucu katma değer ekleyerek yaptığı iş veya ürünü müşteriye sunma işlemidir. Sözkonusu müşteri, işletme içindeki bir başka bölüm olacağı gibi, bitmiş bir ürün veya işlemin şirket dışındaki bir kullanıcıya sunulması da olabilir.

İşletmeler süreç odaklı bir organizasyon olup olmadıklarını çalışanlarının aşağıdaki sorulara verdikleri cevaplara göre karar verebilirler.

1) Çalışanlar kendi kusurlarını başka birim veya kişilerde arıyorlar mı?

2) "Bu benim hatam değil" cümlesi çalışanların konuşmalarında ne kadar yer tutuyor?

3) Çalışanlar ne yapmaları gerektiğini yöneticilerinin söylemesini bekliyorlar mı?

4) İşletmede herkes başarılı olmak için, okulda öğrendiklerini yeterli buluyor mu?

5) Çalışanlar geçmiş yıllardaki başarılarıyla yetinme eğilimindeler mi?

6) Çalışanların ne kadarı, geçmişte çok çalıştık, şimdi biraz ağırdan alalım inancındadır?

7) Çalışanlar yeteneklerinin değerlendirildiği ve katkılarının üst yönetim tarafından değerlendirildiğini düşünüyorlar mı?

8) Çalışanlar işletmenin başarısını yalnızca kendilerinden mi biliyorlar?

9) Çalışanlar geleneksel çalışma anlayışı ve düzeninin değişmesinden rahatsız oluyorlar mı?

10) Çalışanlar hızla değişen rekabet ortamına ayak uydurmak için yapılan köklü değişimlere ve müşterilerinin isteklerini karşılama çalışmalarına "Yapsınlar görelim" diye mi bakıyorlar?

11) Çalışanlar sabah vaktinden önce işe gelmek için yarışıyorlar mı?

12) İşletmede işin bitmesi bekleniyor mu?

Yukarıdaki sorulara verilen cevaplar arasında, "evet" varsa, işletme süreç odaklı bir iş ve yönetim stratejisi izlemiyor demektir. Böyle bir işletmede bütün çalışanlar, süreç odaklı çalışma mantığı ve işletme organizasyonu konusunda ciddi bir gayrete girmeliler. Başta süreç sorumlulukları olmak üzere, bütün çalışanlar, sağlıklı bir değişim ve dönüşüm olmadıkça, işletmelerin süreç odaklı bir yapılanmaya gitmeleri oldukça zordur.

Bütün dünyada, hızla değişen ortama ayak uyduran ve dinamik örgütlenme yapılarıyla önde gelen şirketlerin, başarılarının temelinde mükemmel üretim ve iş süreçlerinin olduğu görülür. General Electric, Wal-Mart, Intel, Hewlett-Packard Sony ve Toyota gibi şirketlerin başarıları, rakiplerine göre, daha iyi iş ve üretim süreç-

lerine sahip olmalarından kaynaklanır.

Süreç odaklı şirket yapılanmasının en güzel örneklerinden biri de bir "futbol takımı"ndaki örgütlenme oyun tekniğidir. Süreç sahibinin antrenör olduğu düşünülürse, üç ana görevin, onun tarafından çok iyi yerine getirilmesi gerekir.

1) İyi bir süreç dizaynı, başka bir deyişle, uygulanabilir bir oyun planı.

2) Dinamik bir süreç liderliği veya antrenörlük

3) Sürecin veya takımın maddi ve manevi açıdan savunulması.

Süreç sahibi yani takımın antrenörü, mevcut sürecin iyileştirilmesi, süreçte yer alan ekibin desteklenmesi ve teşvik edilmesi yanında, gerektiğinde şartlardaki değişmelere ayak uydurabilmek için, köklü değişikliklere gitmesini bilmelidir.

Bütün dünyada işletmelerde ordu benzeri örgütlenmeler yerine, orkestra veya futbol takımını örnek alan örgütlenmeler geçiyor. Böyle bir örgütlenme için, süreç odaklı olmak büyük önem taşır. Etkin bir süreç lideri, nihai sorumluluğun, ekibinden önce kendisinde olduğunu bildiği için, güçlü ve bilgili insanlarla çalışmaktan çekinmez. Tam tersine başarılı olmak için, çevresine nitelikli kişileri toplamaya önem verir.

Çok iyi hazırlanmış bir süreçte lider, ekibini eğitir, verimliliği artırma yolunda yenilik yapmasını özendirir. Başarısının ekibinin başarısına bağlı olduğunu bilir. Ekip olarak, hiyerarşik örgütlerde pek görülmeyen bir yardımlaşma ve dayanışma gösterirler.

Süreç odaklı örgütlenmelerde, becerikli çalışmasını seven, kendine güvenen ve bağımsız düşünmesini bilenler kolaylıkla bir araya gelirler. Onlar pazara veya sahaya kazanmak için çıkarlar, kararlılıkları başarılı olmalarında büyük rol oynar. Çünkü çalışanlar veya oynayanlar birbirlerine güvenirler.

Müşteriyi Her Zaman Haklı Görme

Bir işletmenin müşteri odaklı olması, ürünlerin satıldığı veya hizmetlerin sunulduğu kimselere çok kibar davranması demek değildir. Müşteri odaklı olmak her şeyden önce müşterinin istediği zaman, kalite ve fiyatta ürün ve hizmet sunmayı başarmaktır.

Satılan ürün veya sunulan hizmette müşteri beklediği kaliteden daha fazlasın bulabiliyorsa, işletme müşteri odaklı olma amacına ulaşır. Öngörülen kalitenin altında, zamanında teslim edilmeyen ve fiyat konusunda çekici olmayan bir ürün veya hizmeti üretmenin, işletme açısından bir anlamı olmadığı gibi, bir faydası da olmaz. Çünkü müşterisi olmayan bir ürün veya hizmeti üretmenin işletmeye sağlayacağı hiç bir kazanç olmaz.

Bir işletmede şirket ve müşteri açısından süreçler üç ana grupta toplanabilir.

1) Katma değer üreten süreç: Müşteri bedelini ödeyerek satın alır.

2) Kendisi katma değer üretmeyen süreç: Müşteri için bu sürecin değeri olmaz. Ancak katma değer üreten bir ön hazırlık olabilir.

3) Yalnızca israf olan süreç: Bu tip işlemlerin işletmeye ve müşteriye hiç bir katkısı yoktur.

Bir işletmede süreç odaklı olmak, verimi artırmanın yanında müşteri tatminini de büyütür. Çünkü böylece katma değer üretmeyen süreçler bütünüyle ortadan kaldırılır. İşletmeler, hem kendileri, hem de müşterileri için katma değer üreten süreçlerle hedefleri ve amaçlarına ulaşırlar.

Bir işletmenin katma değerini, gereksiz işlemlerden arındırılmış süreçler artırabilir. Bu yüzden müşteri odaklı bir işletme olmak için, ilk önce "Mükemmel Süreç" yapısına ulaşmak gerekir. İkinci olarak da katma değer üretmeyen süreçler, örgüt yapısından bütünüyle çıkarılmalıdır. Bunun için de süreç sahiplerinin, hep birlikte hem kendi alanlarından, hem de bütün işletmeden, faydasız süreçleri bir bir ayıklamaları, üretimdeki verimliliğin artırılması için vazgeçilmez bir önem taşır.

Ekonomide arz ve talep dengesinin arzın aleyhine değişmesi "müşteriyi kral" yapan unsarların başında gelir. Arzın talepten fazla olduğu bir ekonomide, her müşteri istediği ürün ve hizmeti değişik işletmelerden sağlayabileceği gibi, istediği kalite ve standardı da alma gücüne sahiptir.

Günümüzde işletmelerin karşılaştığı temel sorunlardan biri de müşterinin istediği ürün veya hizmetlerin kalite ve standartları konusunda objektif kriterlerin oluşturulmamasıdır.

Çoğu defa işletmelerde ilgililer "elimizden geleni yaptık" veya "ancak bu kadar olabilir" diyerek kalite konusunda dikkatli davranmazlar. Oysa, müşteri odaklı bir işletmede çalışanların hepsi, müşterinin istediği kalite ve standardı tutturduktan sonra yorumu müşteriye bırakmalıdır.

Bir işletmeye bir kere sipariş veren değil, birden fazla sipariş vermek için çırpınan gerçek müşteridir. Böyle bir müşterinin istediği kalite ve standart da ikinci defa geldiği için, fazlasıyla tutturulmuş demektir. Bir işletme için müşteri odaklı örgütlenmede bu noktadan sonra başlar. Gerçek müşteri, aileye katılan müşteridir.

Katma Değer Artırmaya Çalışma

Dünyanın başarılı işletmeleri, geleneksel iş anlayışlarını değiştirerek, en zor şartlarda bile "katma değer" üretebilecek esnekliğe sahip olabilen kuruluşlardır. Bu bağlamda Amerika'daki Wal-Mart Marketler Zinciri geleneksel market anlayışında, devrim yaptı. Benzer bir başarıyı da Almanya'da Aldi Marketler Zinciri gösterdi.

Avrupa'daki geleneksel mağazacılık stratejisinde, 20 veya 25 kişiyle yapılan işleri, 3 veya 4 kişiyle yürüten Aldi Firması, işletmede çalışanların sayısını azaltarak, katma değerini büyüttüğü gibi, Almanya'da rekabet gücünü de arttırdı. Benzer şekilde Wal-Mart satışlarına göre genel giderleriyle birlikte, diğer maliyet unsurlarını da düşünerek, inanılmaz fiyatlarla kaliteli ürünler satma başarısını gösterdi. İşletmenin bu başarısı, onu Amerika'nın büyük kentlerinde marketler açma yanında, ülkenin dev kuruluşlarından biri haline getirdi.

Wal-Mart'ın başarısı, geliştirdiği iş süreçleri, satın alma işlemlerinde bilgi akışı düzeniyle, bütün marketlerinde sıfır stokla çalışmasından kaynaklanır. Bir işletmenin sosyal sorumluluklarını yerine getirebilmesi, ortaklarına, müşterilerine ve çalışanlarına daha faydalı olabilmek için, mutlaka katma değerini artıracak stratejiler geliştirmesi gerekir.

İşletmelerde katma değer artırmanın "olmazsa olmaz" şartları vardır. Bunların belli başlıları aşağıdaki şekilde sıralanır:

1) İşletmede maliyetin sürekli gözden geçirilerek, diğer işletmelerle rekabet gücünün artırılması.
2) İşletmelerdeki üretim ve hizmet süreçlerinin ayrıntılı analizlerle, verimliliğin düzenli bir biçimde artırılması.
3) İşletme kaynaklarının katma değer doğuracak alanlara ve ürünlere yönlendirilmesi.
4) Katma değer üretme esnekliği daha büyük olan ürün gruplarıyla, daha fazla katma değer sağlayan müşterilere yönelinmesi.
5) İşletmenin katma değer üretmeyen, israfa yol açan işlem ve süreçlerden bütünüyle arındırılması.
6) Katma değer oluşumuna olumsuz katkıda bulunan tedarikçi firmalarla değil, olumlu katkıda bulunan firmalarla çalışması.
7) İşletmenin üretim ve hizmet yapısında yer alan bütün süreçlerde, teknolojik gelişme ve bilgisayarlardan sonuna kadar yararlanılması.
8) Üretim, süreç ve yöntemlerinde veya alternatif üretim merkezlerinin oluşturulmasında yeni teknolojilerin uygulanması.

Bir işletmenin katma değer odaklı bir strateji izleyebilmesi için, bütün üretim ve hizmet süreçlerini, ayrıntılı bir biçimde gözden geçirmesi gerekir. İşletmelerin başarısı, katma değerlerini artırmaya bağlıdır. Bir işletmenin kârı katma değerin bir parçasıdır. İşletmenin faaliyet gösterdiği toplumda ortakları, çalışanları, tedarikçi firmaları, finans kurumları ve devletle sağlıklı bir bütün oluşturabilmesi, katma değerini büyütmesine bağlıdır. Ürün ve hizmetlerin katma değeri arttıkça işletmenin de katma değeri artacaktır.

Süreç Sorumlusu Olma veya Yönetimde Yeni Anlayış

Ülkeler arasında sınırların ve mesafelerin kalkmasının ortaya çıkardığı sorunların, üstesinden gelmek için, işletmelerin bir "değişim felsefesi" benimsemeleri gerekir. Önümüzdeki yıllardaki gelişmelerden en az etkilenecek firmalar, değişimi kurumsallaştıran kuruluşlar olacak. Değişimi işletme stratejisinin bir parçası haline getiren firmalar, önümüzdeki yıllardaki belirsizlik ortamından en az etkilenecekler.

İşletmelerde, dünyadaki gelişmelere ayak uydurmada yapılacak değişimin öncüleri, süreç sorumluları veya yeni yönetim anlayışını benimseyen yöneticiler ola-

cak. Söz konusu yöneticilerin şirket müdürü ve iş anlayışları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1) Yapılan iş ve süreçte performansı arttırma gayreti içinde olurlar.

2) Risk alırlar ve yeri geldiğinde insiyatifini kullanırlar.

3) Dünyadaki gelişmelere ayak uydurma kabiliyetleri yüksek olur.

4) Hızlı karar alırlar.

5) Ekip olarak çalışmayı sever ve özendirirler.

6) Sorunları çözmede karşılıklı bilgi alış verişinde bulunmaktan ve tartışmadan hoşlanırlar.

7) Sözlerini yerine getirmeye özen gösterirler.

8) İşyerinde karşılıklı güven ortamı oluştururlar.

9) Müşteriler, çalışanlar ve satıcı işletmeler arasında karşılıklı saygı ve sevgiye dayanan ilişkiler kurarlar.

10) İşyerindeki tutum ve davranışlarında, çalışanların performansını değerlendirmede objektif olmaya gayret ederler.

İşletmelerde süreç sorumluları, dünyada giderek hız ve yoğunluk kazanan rekabet ortamına ayak uydurma yolunda çalışanlarla birlikte organizasyon yapısının da değişmesini özendirmekle kalmazlar, gerekli önlemleri de alırlar. Yeni yöneticiler, sürekli dalgalı denizlerde yolculuk yaptıklarının bilincinde olmak zorundadırlar. Bunun içinde hem işletme içinde hem de işletme dışında aşağıdaki sorunları zihinlerinde taşırlar.

1) Yapılan işler daha hızlı ve verimli nasıl yapılabilir?

2) Aynı işleri yaparken, üretim ve hizmet hacmini düşürmeden maliyetleri azaltmak mümkün mü?

3) Rakip işletmelerden geri kalmamak için hangi adımlar atılmalı?

4) Çalışmanın amacı nedir? Yapılan iş niçin yapılıyor?

5) Organizasyon yapısında yer alınan işletmenin ülke ve dünya ekonomisindeki yeri ve önemi nedir?

6) İşletme ulusal ve uluslararasında hangi pazarlara ürün ve hizmet sunuyor?

7) İşletme çalışanları müşterilerini iyi tanıyor mu?

8) Birlikte çalışılan kişi ve kuruluşlar ortak hedefler doğrultusunda gayret gösterme yolunda nasıl özendirilebilir?

9) Yapılan her işi daha iyi yaparak mükemmele nasıl ulaşılır.

Bir dünya işletmesi olmak için yeni stratejiler ve yönetim anlayışı geliştirirken, her kademede çalışanların şirket kültürü doğrultusunda sürekli eğitilmeleri gerekir. Çalışanların birbirine ve müşterilerine kenetlenmesi yeni bir yönetici ve yönetim anlayışıyla mümkündür.

Yeni Yönetici ve Yönetim Anlayışının Ana Özellikleri

Yeni yönetim anlayışında yönetici, emir veren bir üst olmaktan daha çok takım antrenörü gibi, çalışanlar arasında birlik ve beraberliği sağlayıcı biri olmalıdır. Bunun içinde yaptığı işi inanarak yapmalı ve her zaman ulaşacak bir hedefi olmalıdır. İşine bütünüyle kendini vermeyen, çalıştığı takımla bütünleşmeyen yöneticilerin başarılı olma şansları çok yüksek değildir.

Başarılı bir yönetici olmanın ana özelliklerinden biri, hedefin sağlıklı olarak belirlenmesidir. İşletmede çalışan herkes bu hedefin ulaşabilir olmasına inanmalıdır. Takımına güvenmeyen bir antrenör nasıl küme düşürse, çalışanlarına güvenmeyen bir işletme de satışları ile birlikte verimliliğini de artıramaz. Belirlenen hedefler doğrultusunda hep birlikte çalışmayı başaran işletme yöneticileri, kurumlarını kolaylıkla dünya pazarlarına taşıyabilirler.

İşletmelerde kısa ve uzun dönemde ortaya çıkan sorunlar, ürün ve hizmet üretim süreçleri, çalışanlara yeni bilgi ve öğrenme kapılarını açar. Bir işletmede öğrenme her şeyden önce, belirlenen hedeflere ulaşma yolunda çalışanların üretici gücünü geliştirmektedir. İşletmelerde bu sürecin her aşama ve kademede devam etmesi gerekir. Başarılı yönetici çalışmalarını sürekli öğrenmeye özendiren bir futbol takımı antrenörü gibi olmalıdır.

Futbol maçlarında çok hata yapılır. Başarılı takım, hata yapmayan değil, maç sırasında daha az hata yapan takımdır. Ürün ve hizmet üretimi sürecinde, değişik kademelerdeki yöneticiler, hata noktalarını iyi analiz ederek, işlemleri standartlaştırmayı başaranlardır. Bir işletmede sürekli bir eyleme dönüştürülen eğitimle, çalışanların üretme güçleri büyütüldüğü gibi, iş yetenekleri de geliştirilir.

Süreç sahibi yönetici, değişen şartlara yeni kural ve yöntemlere kolaylıkla uyum sağlamasını başarabilir. Kendi tutum ve davranışlarını kolaylıkla değiştirebilenler, çalışanlarıyla birlikte çevrelerini de değiştirirler. Değişen şartlara ve oyunun yeni kurallarına ayak uyduramayanlar, daha etkili kural ve yöntem geliştiremedikleri gibi, eski kural ve yöntemlere de körü körüne bağlanarak, tutucu bir konuma düşerler.

Yeni yaklaşımı benimseyen yöneticilerin, sözleriyle davranışları uyumlu olmalı. Çünkü çalışanlar, süreç sa-

hibi yöneticilerin tutum ve davranışlarını dikkatle izlerler. İşletmenin üretim gücünü artıran tutum ve davranışlar çalışanlar tarafından tekrarlanır. Bu yüzden, iyi bir çalışma ortamı oluşturamayan, sözleriyle davranışları birbirini tutmayan yöneticiler, çalışanların performansını artırmada başarılı olamazlar.

İşletmeleri uzun dönemde başarılı kılan, unsurlardan en önemlisi, yöneticileriyle birlikte çalışanlarının ahlaki ilke ve değerlere önem vermesidir. Ahlaki ölçüler, işletmelerin kurumsal çalışanlarında kişisel ilişkilerinde, toplumun bütün kesimleriyle sağlıklı bir ortam oluşturmayı kolaylaştıracaktır. Çünkü şirketlerin başarılı olmasında en büyük sermaya adalet ve dürüstlüktür.

Süreç sahibi yöneticiler, birlikte çalıştığı kimseler arasında taraf tutmamalı, herkese adil davranmalıdır. Bir süreçte birlikte çalışanlar, yönetici ve takım arkadaşlarının dürüstlüğünden kuşkuya düşmemelidir. Çünkü dürüstlüğün egemen olmadığı bir ortamda, sürecin performansını artırmak mümkün değildir. En yüksek performans sahipleri, en çok katma değer üreterek, şirketin başarısına katkıda bulunanlardır.

Sonuç

Bir ülkenin veya bir tolumun çalışma ve kazanma arzusu, ürün ve hizmet üretme gücünü büyüten tutum ve davranışları destekleyen kültürü, o ülke ve toplumun gerçek gücünü gösterir. İlginç bir örnek olarak, Singapur'un olağanüstü performansı gösterilebilir.

Singapur'un ekonomik başarısının sırları, eğitime önem veren, kendine güvenen, kişisel sorumluluğu ve yaptığı işten mutlu olmayı öne çıkaran kültüründe aranmalıdır.

Her ülkenin kültüründe, işletmelerde süreç odaklı yapılanmayı kolaylaştıran veya zorlaştıran unsurlar vardır. Sözgelimi Amerikan kültüründe, takım çalışması yerine, bireysellik daha ağır bir biçimde hissedilebilir. Buna karşılık Amerika'da girişim ruhu, yenilik yapma ve buluş yapma yeteneği daha güçlüdür.

Japon kültürü takım çalışmasına çok yatkın olmasına rağmen, her şeyin mutabakatla yapılması, değişimlerin radikal değil de yavaş yavaş olması, işletmelerde süreç odaklı örgütlenmeleri zorlaştırır.

Bizim kültürümüz takım çalışmalarına çok yatkındır. Eğitim sisteminde yetersizlikler, Türk toplumunun yapısını oluşturan değerlerdeki aşınmalar, işletmelerde süreç odaklı yeni stratejiler geliştirilmesini zorlaştırabilir. Ancak eğitimi işletmelerin vazgeçilmez bir işlevi haline getirerek, sosyal yapıdan kaynaklanan olumsuzlukların önüne geçilebilir.

Türkiye'de işletmeler geçmişte "Lonca"larda görülen dayanışma ve yardımlaşma atmosferini yakalayabilirlerse, dünya firması olmak için gerekli olan stratejileri kolaylıkla geliştirebilirler. Sözkonusu teşkilatlar daha önce işini çok iyi bilen usta ve yardımcılarını yetiştirmeyi başarmışlar. Süreç odaklı yapılanmada da süreci iyi bilen ve bir çok işi birden yapabilen bütünü iyi gören yönetici ve ustalara ihtiyaç vardır.

Türkiye'nin gelecekteki başarısı, Anadolu işletmelerinin bir dünya firması olmak için yeni stratejiler geliştirmesine bağlı. Türkiye, işletmeleriyle dünya pazarlarına açılamazsa, uluslararası ilişkilerin yeniden düzenlenmesinde de söz sahibi olamaz. Dünyada artık ülkelerden daha çok, dünya firması olmuş işletmeler savaşıyor. Dünya firması olabilmek için de yeni ürünler, yeni hizmetler ve yeni stratejiler geliştirmek gerekir.

Dünya firması olabilmek için, yeni stratejiler geliştirmek bütün Anadolu işletmelerinin değişmez hedefi olmalıdır.

Araştırma
DOSYA

Örgüt Kültürünün Temel Öğeleri ve Ahilik Kültürü

Dr. İhsan CORA

I-GİRİŞ

Müşterek insan faaliyetlerinin bir sistemi olan örgütler, içinde doğup büyüdükleri çevrenin bir ürünüdürler. Bu çevre son yıllarda giderek artan bir ölçüde değişmeye ve belirsizleşmeye başlamıştır. Sürekli değişen çevre şartları örgütlere bazen fırsatlar sunarken bazende tehditler oluşturur. Örgütle çevre arasındaki karşılıklı etkileşim ve bağımlılık sebebiyle çevrede meydana gelen degişiklikler örgütleri de değişmeye zorlamaktadır. Bu nedenle örgütler; günümüz insanının geçmiş yıllarda olduğundan daha büyük öneme sahip fakat çok daha karmaşık boyutlar kazanmış bir sorunudur. Bir yazar bu konunun önemine işaret ederek şöyle demektedir (1). Örgütler, yüzyılımızın ünüformasız orduları haline gelmişlerdir. Dünya artık ünüformalı ordulardan daha çok üniformasız ordularla işgal ediliyor.

Bu makalede amacımız bazıları tarafından önemsiz ve basit konularmış gibi görülen fakat bir örgütün başarısının temel dinamiklerini oluşturması nedeniyle son derece önemli olan efsaneler, törenler, semboller, kahramanlar vb. unsurların örgüt kültürünün ve dolayısıyla başarısının oluşumundaki önemini belirtmektir. Bu noktanın önemini belirttikten sonra atalarımızın uygarlıklar yurdu Anadolu'da yüzyıllar önce kurup geliştirdikleri; sanatı güzel ahlak ile süsleyen, emekle sermayeyi barıştıran, kardeşlik temeli üzerine kurulu bir esnaf ve sanatkar örgütü olan AHİLİK ÖRGÜTÜ ve AHİLİK KÜLTÜRÜ'nün oluşumunda önemli bir yeri olan efsaneler, törenler, semboller ve kahramanları açıklamaktır.

1) Ersin Nazif Gürdoğan - **Günler Akarken** - İz Yayıncılık - İst. 1996, sh.138

II- Örgütler ve Örgüt Kültürü

Örgütler, insanların çok farklı nitelikteki ihtiyaçlarını karşılar. Bu nedenle insanlar yaşadıkları sürece etrafları örgütlerle çevrili olacaktır. Bir örgütün ortaya çıkmasının en genel şartlarından biri karşılıklı yardımlaşma ve güçleri birleştirmedir. Dolayısıyla insanlar tek başlarına gerçekleştiremiyecekleri işler için diğer insanların yardımlarını istemekte ve onlarla işbirliği yaparak güçlerini birleştirmektedir. Böylece ortak bir takım amaçlarını karşıladıkları gibi kendi kişisel hedeflerinin de gerçekleşmesine katkıda bulunurlar (2).

Örgütler; kendilerine hayat veren bir çevre içinde yaşarlar. Bu çevre son yıllarda giderek artan bir ölçüde değişmeye ve belirsizleşmeye başlamıştır. Örgütle çevre arasındaki karşılıklı etkileşim ve bağımlılık sebebiyle çevrede meydana gelen değişiklikler örgütleri de zorlamaktadır (3).

Bazı örgüt teorisyenleri 1970'lerden önce örgütle ilişkili olarak kültür kavramından bahsetmişler ve örgütler içindeki alt kültürler üzerinde durmuşlardır. 1970'li yıllarda ise örgütsel davranışı kültür ve kültürle ilgili diğer kavramlarla açıklamaya çalışmışlardır (4). Kültür; işyerinde veya günlük hayatta insan davranışlarını etkileyen ve biçimlendiren bir olgu olarak tanımlanabilir (5). Örgüt kültürünü ise bir çok yazar, genel olarak paylaşılan inançlar, değerler, anlamlar bütünü olarak tanımlamışlardır (6).

İşletme örgütleri konusunda yapılan araştırmalar başarılı işletmelerin belirgin ve güçlü kültürlerinin olduğunu göstermiştir (7). İşletmeler için bulunan bu sonuç devletler için de geçerlidir. Kendi kültürüne sahip çıkan ve güçlü kültür oluşturan devletler ileri gitmişler başka milletlerin kültürlerini taklit etmeye çalışan devletler ise geri kalmışlardır. Günümüzde bunun en güzel örneği Japonya'dır. Japon firmalarının incelenmesi bunların aralarında büyük benzerlikler olduğunu göstermektedir. Bu firmalar arasındaki benzerlikler ve bütünleşme o kdradar büyüktür ki adeta bir Japonya A.Ş.'den bahsedilmektedir. Bu durum organizasyon kültürünün yöresel bir değer ve çevre ile yakın ilişkisi olduğuna işarettir (8).

Matsushita adındaki Japon işletmesinin bir yöneticisi şöyle diyor; " Mahsushita'nın yönetim felsefesi bizim için çok önemlidir. **Bu felsefe Japonluğumuzdan taviz vermeden batı ülkelerindeki işletmelerin verimine ulaşmamızı sağlar. Belki Matsushita'nın en büyük zaferi batının akılcılığı ile doğunun maneviyatcılığını dengelemesidir (9).**

Bu değerler, çalışanları bütünleştiren motive eden emir ve komuta akışındaki herhangi bir aksaklık durumunda onlara yol gösteren işletme kültürünün temelini oluşturur. Bir çok Japon firması gibi insan eğitimine çok önem veren Matsushita bu disiplini uzun ve çok yönlü bir eğitim programı ile sağlıyor. Nitekim üretim, muhasebe ve satış gibi bölümlerde çalışan yöneticilerin hepsi işe başladıktan sonra altı ay bilfiil satış yaparak veya hiç olmazsa bir perakende satış noktasında çalışarak ürünleri, müşterileri ve satış sürecini tanıyorlar. Sonra bir fabrikanın üretim hattında herhangi bir işte çalışıp üretim ortamı ve sorunlarını öğreniyorlar. Ayrıca sürekli olarak firmanın " Ana iş ilişkileri, çalışanların akideleri ve yedi manevi değeri" personele öğretiyorlar (10).

III- Örgüt Kültürünün Temel Öğeleri

Örgüt kültürünün temel öğelerini (i) örgütsel semboller (ii) efsaneler ve kahramanlar (iii) törenler ve semboller (iv) paylaşılan temel değerler ve inançlar' şeklinde sıralıyabiliriz.

(i) Örgütsel Semboller: Semboller, ulusal kültür içinde olduğu kadar örgütsel kültürler içinde de geniş bir yer tutarlar. Farklı biçimlerde kodlanmış özel anlamlar olarak örgütsel semboller örgüt üyeleri tarafından paylaşılan çeşitli kültürel öğelerin en kapsamlılarıdır. Bunlar anlam zenginliği oluşturan heyecan uyandıran ve inançları eyleme sevk eden davranışsal ifadeler, çeşitli fiziksel nesneler olabilirler (11). İnsanların yaşamında egemen olan bazı toplumsal değerler ve normlar belli bir sembolle de ifade edilebilmekte ve bu şekilde de daha belirgin bir hale gelmektedir. Bu sembol bir tören, bir ayin, bir işaret, bir jest, bir sözcük, bir kişi v.b. olabilmektedir (12). Bir örgütte sembollerin bir takım fonksiyonları vardır. **Çünkü hem örgüt içindeki bireyler ve hem de örgüte yeni giren bireyler örgütsel yaşamı ve bu yaşamdaki değerleri, inançları,**

2) Ömer Dinçer - **Yahya Fidan İşletme Yönetimi** - Beta A.Ş. I.Baskı İst. 1996, sh.375

3) Ömer Dinçer - **Örgüt Geliştirme, Teori Uygulama ve Teknikler** - Timaş A.Ş. I. Baskı İst. 1992, s.V

4) Trice M. Harrison and Janice M. Beyer, **"Studying Organizational Cultures Through Rites and Ceremonials."** Academy of management Review s.653

5) Ural Sözen - **Örgütlenme Kuramı** - Ank.1980 sh.109

6) Mehmet Şişman - **Örgüt Kültürü** - Anadolu Ün. Yay. No:732 Esk. 1994 sh.58

7) Cem M. Kozlu - **Kurumsal Kültür: Amerika, Japonya ve Türkiye: Başarılı Firma Yönetimlerinde Kurumsal Kültürün Rolü** - Defne Yay. İst. 1998 s.63

8) Tengiz Üçok - **Organizasyon Kültürünün Oluşumu** - D.E.Ü. İk.İd.Bil.Fak. Dergisi Cilt 4 sayı 1-2, 1989 sh.309

9) Kozlu - s.57

10) Kozlu - s.57

11) MEEK, V.Yynn, **"Organizational Culture: Origins and Weaknesses"** Organization Studies, 1988, s.466

12) Barlas **Tolan. Toplum Bilimine Giriş.** 3. Baskı Savaş Yay. Ank.1983 s.243

normları büyük ölçüde örgütsel semboller yoluyla öğrenmektedir. Bu nedenlede örgütsel semboller örgüt üyeleri arasında kullanılan bir iletişim ve öğrenme aracıdır.

(ii) Efsaneler ve Kahramanlar: Efsaneler, örgütün geçmişiyle ilgili yaşanmış bir takım olayları yansıtır. Başarılı örgütlerde yönetici ve işgörenler, örgüt felsefesini yansıtan çeşitli hikayeler, anılar anlatırlar, örgütsel kahramanlardan ve onların başarılarından bahsederler. Örgüt kurucuları, yöneticiler veya başarılı olmuş işgörenler hakkında anlatılan bu efsaneler örgütün temel değerlerini taşımakta, bütünleşme ve kontrol işlevi görmektedir. Bu efsaneler aynı zamanda örgüt içinde kabul edilen sosyal sınıf, güç ve statülerin de önemli göstergeleri olmakta, örgüt üyelerine rollerini tanımada ve kimin nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda da rehberlik yapmakta ve örgütsel sorunların çözümüne de ışık tutabilmektedir [13].

Kahramanlar ise, takdir edilen özelliklere sahip ölmüş ya da yaşayan gerçek ya da hayali kişiler olabilir. Örgütsel kahramanlar örgüt açısından ideal özelliklere sahip olarak görülen üyelerdir. Bir örgütün sürekliliğini ve başarısını sağlamak için kurucusunun yapabileceği en etkin şeyin sağlam, kalıcı, yenilik ve büyümeye açık ama temel değerlerden taviz vermeyen bir örgüt oluşturmaktır. Çünkü nasıl ki temel değerler ve inançlar örgüt kültürünün temelini oluşturuyorsa kahramanlarda bu değerleri sembolize eden örnekleri ortaya koyar [14].

Etkili ve güçlü örgütler, fikir düşünce, davranış, şahsiyet ve başarılarıyla örgütün değerlerini temsil eden örgütsel kahramanları devamlı yaşatır, anar ve kutlar. Hatta o kahramanı hiç görmemiş ve tanımamış bile olsa. Örneğin IBM firmasında bu firmanın kurucusu yıllar önce ölen T.J. Watson hakkında öyküler anlatanların büyük çoğunluğu ne onu tanımışlar ve ne de onun içinde çalıştığı günlük ortamı yaşamışlardı. Ama anlattıkları öykü ve efsaneler örgütün paylaşılan değerlerini, yani O'nun kültürünü ifade ediyordu [15]. İşte bütün bu öyküler-hikayeler ve kahramanlar aracılığıyla örgüte yeni girenler ve eski üyeler kahramanların felsefelerini öğrenirler.

(iii) Törenler ve Semboller: Törenler toplumsal yaşamda olduğu kadar örgütsel yaşamda ve örgüt kültürü içinde de önemli bir yer tutar. Bu tören ve toplantıların başlıcaları; karşılaşma, buluşma, anma, kutlama, emeklilik, nişan, düğün, mezuniyet günleri, tanışma çayları yemek toplantıları, kokteyler, piknikler, geziler, bayram ziyaretleri v.b. dir.

Ülkemizde hergün TV'de izlenen istiklal marşı ve bayrak töreni camilerde cemaatle kılınan namaz, ilkokullarda her sabah içilen ant, kutlanan milli ve dini bayramlar, nasıl ki insanları manevi ve milli değerlerine, kültürüne bağlayan önemli etkenler ise güçlü örgüt kültürlerinin de bu tür sembollerle pekiştirildiğini söyliyebiliriz [16].

Batı toplumlarındaki yılbaşı kutlamaları ve piknikler çeşitli örgütler tarafından kullanılan birlik ve beraberlik amacına yönelik törensel etkinliklerdir. Bu toplantılarda yeme içme konuşma ve eğlenme etkinlikleri paylaşılan temel değerleri ifade etmektedir. Yılbaşı toplantıları genellikle yılbaşı efsanesi, noel ağacı, geleneksel giyecek ve yiyecekler hediyelerin değişimi v.b. etkinliklerden oluşur. Tabii ki bütün bu etkinliklerin temel amacı örgütün sürekliliğini sağlamaya dönük olarak örgüt üyelerini ortak değerler ve amaçlar etrafında toplamak birlik ve beraberliği sağlamaktır. Hemen hemen bütün örgütlerin törensel davranış biçimlerine sahip oldukları ve örgütler içindeki gündelik çoğu hareketlerin törensel nitelikli hareketler olduğu söylenebilir [17].

Japon işletmelerinde çeşitli toplantılar yanında sabahları topluca yapılan kültür fizik hareketleri, hep birlikte söylenen örgüt marşları iş gücünün sağlıklı kalmasına ve örgütsel bütünleşmeyi sağlamaya yönelik törensel etkinlikler arasında sayılabilir [18]. **Örneğin Matsushita, felsefesini bir firma marşı ile seslendiren ve yazılı bir ant ve yasa ile açıklayan bir Japon firmasıdır. Her sabah saat 8'de ülkenin değişik şehirlerinde 87.000 çalışanının firma andı ve marşını söylemesi belki bazılarını güldüren bir olay ama "Matsushita" lıları birleştiren onları bir toplum yapan bir olgudur [19]. Canon fabrikalarında çalışmalar, sabahları fabrika bahçesinde yapılan toplu cimnastikle başlar. Beş dakika süren bu cimnastikten sonra işçiler gruplandıkları atölyelerin önünde yumruklarını sıkıp kollarını uzatarak çalışma yeminlerini ederler. "Bugün de hiç hata yapmayacağız!"** [20]. Örgütsel törenlere katılanlar zaman, mekan, eylem, sorumluluk gibi bazı öğeleri de paylaşmaktadırlar. Paylaşılan bu de-

13) WEICK, Karl E; **"Organizational Culture as. a Source of High Reliability" California Management Review,** 29/2:, s.125

14) Kozlu s.67

15) Kozlu s.64

16) Kozlu s.68

17) TRİCE M. Harrison and Janice M. BEYER, **"Studying Organizational Cultures Through Rites and Ceremonials"** Academy of Management Reviex 9/4: s.468-69

18) Meek, s.469

19) Kozlu s.56

20) Çağdaş Büro Dergisi - Ekim 1987 sayısı s.170

ğerler hikayeler kahramanlar v.b. başka semboller yoluyla da nesilden nesile aktarılır.

Ayrıca bir de fiziksel semboller vardır ki bunlar, örgüt üyeleri için bir takım özel anlamlar taşıyan, çağrıştıran, mesajlar sunan kültürel ögeler olarak tanımlamabilir. Fiziksel semboller arasında örgütün mimari özellikleri, çalışma yerlerinin düzenlenmesinde kullanılan mobilyalar, araçlar, gereçler, örgütün kullandığı teknoloji örgüt üyelerinin giyim özellikleri, örgütle ilgili flama, amblem, afiş, poster, rozet v.b. sayılabilir [21].

(iv) Temel Değerler ve İnançlar : Değer kelimesi; soyut bir kavram olup benimsenen, üstün tutulan, aranan, gerçekleştirilmek ya da ulaşılmak istenen, ilgi çeken, iyi doğru güzel gibi çeşitli anlamları kapsamaktadır [22]. Örgüt ve yönetim acısından ise değerler, bir örgütte neyin istenir, neyin istenmez olduğunu belirleyen ve çalışanlarca benimsenen inançlardır [23]. Örgütsel değerlerin temel kaynağını örgütün içinde yer aldığı toplumun geliştirdiği inançlar oluşturur. Bunun yanısıra her örgüt kendi değerlerini geleneklerin ve bunlarla ilgili kütürünü ve buna dayalı iklimini oluşturur.

Firmalarda ise yöneticilerin ve çalışanların paylaştıkları temel değerler firma kültürünün temelini oluşturur. Çalışanlara müşterek çalışma sonucu erişebilecekleri hedefleri gösterir. Ayrıca bu hadeflere ulaşmak için takip edilecek stratejilerin ana noktalarını ortaya çıkararak çalışanlara ve davranışlarında bağlı olacakları kriterleri gösterir. **A.B.D.de firmaların kütür yapıları üzerinde yapılan bir araştırmada başarılı firmaların "değerler" e çok önem verdikleri görülmüştür.** Genel olarak bu firmaların şu üç özelliklerinin olduğu ortaya çıkmıştır [24].

i- İşlerini nasıl yürütecekleri konusunda açık ve kesin felsefelerinin olması.

ii- Firma yönetiminin temel değerleri organizasyona iletmeye ve değişen ekonomik ortama ve iş ortamına uyum sağlayabilmek için değerleri şekillendirmeye büyük önem verdiklerini

iii- En alt kademedeki bir çalışandan tepe yöneticisine varıncaya kadar bu değerlerin neler olduğunu bilip paylaştıklarını.

Temel değerler, çalışanlar açısından firmalarını diğer firmalardan ayırt eden özelliğini tanımlar. Çalışanlar, değerler sayesinde özellikle inanarak ortak hedeflere doğru daha bir azimle çalışmaya yönelirler. Belli gelenek ve törenleri olan organizasyonlar üyelerinin ortak değerlerde birleşmelerini kuvvetlendirmek ve onlarda birlik ruhunun oluşmasını sağlamak için bir üretim bandında bininci, onbininci, yüzbininci otomobilin üretimini herhangi bir biçimde kutlarlar. Bu anlamda temel değerler örgüt misyonunun bir alt kümesi olarak algılanabir. Çünkü bir örgüt misyonunun belirgin özelliklerinden biri paylaşılan ortak değer ve inançlardır. Bu değer ve inançlar işletmede çalışanların hepsine bir anlam kazandırmakta ve ortak bir istikamet sağlamaktadır [25]. İşte bütün bunlar (semboller, efsaneler, kahramanlar, törenler ve değerler) bir organizasyonda insanla ilgili her şey olarak nitelenen kültürün belli başlı öğelerini oluşturur.

IV- Ahilik Örgütü ve Ahi Evran

Ahilik; XIII. y.yılın ilk yarısından başlıyarak XX. y,yılın başlarına kadar Anadolu'nun şehir kasaba ve hatta köylerinde esnaf ve sanatkarlara eleman yetiştiren işleyiş ve kontrollerini düzenleyen bir örgüttür [26]. Ahilik ahlak ve tesanüde dayanan İslami esaslar üzerine kurulmuş bir esnaf ve sanatkar örgütüdür. Ahilik bütün bir toplumu ilgilendirmekle birlikte esas itibarıyla esnaf ve sanatkarlar arasında benimsenmiştir. Bu bakımdan ahilik denilince esnaf, esnaf denilince ahilik akla gelmektedir.

Ahilik, "kardeşlik" anlamına gelir. Kelimenin nereden geldiği hususunda iki ayrı görüş vardır. Birincisi Arapça "kardeş" manasına gelen "ahi" kelimesinden, ikincisi ise orta Asya Türkçesinde eli açık cömert manasına gelen "akı" kelimesinden geldiğidir. Burada bize göre önemli olan kelimenin aslının nereden geldiği değil bu; ekonomik, sosyal ve dinsel örgütün adının kardeş olması ve temelinde de kardeşlik ruhunun bulunmasıdır. Çünkü yaklaşık 700 sene sonra bugün toplum olarak en büyük ihtiyacımız "kardeşlik" anlayış ve düşüncesidir [27].

Anadolu Malazgirt savaşıyla Türkler tarafından fethedildikten sonra bir çok kez Orta Asya'dan gelen Türk göçlerine kucak açmıştır. Yüzyıldan fazla süren bu göçlerin ilk yapılanları isteyerek yapılmıştır. Son yapılanlar ise kanlı Moğol saldırıları nedeniyle mecburen yapılmıştır. Çünkü Moğol saldırılarından

21) HOFSTEDE, Geert, **"Corporate Culture: Organizing for Cultural Diversity"** European Management Jaurnal, 7/4: s.391

22) Cemal Yıldırım, **Eğitim Felsefesi,** A.Ü.A.Ö.F. Yay. Eskişehir, 1987 s.34

23) İ. Ethem Başaran, **Örgütsel Davranış,** A.Ü.E.Fak. Yay. No:108 Ank.1982 s.112

24) Kozlu s.64

25) Dinçer s.57

26) Neşat Çağatay - **Bir Türk Kurumu olan Ahilik** - S.Ü. Yay, 2. Baskı Konya 1981 sh. 3

27) Beşir Hamitoğulları - **İktisadi Kalkınmamızda Ahiliğin Anlam ve Önemi - Ahilik ve Esnaf** - İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Birliği Yay. İst. 1986 s.135

kaçmak için o dönemin Taşkent, Buhara, Semerkant, Merv gibi uygar büyük kentlerin esnaf ve sanatkarlarının büyük bir kısmı göç yollarını izleyerek Anadolu'ya gelmiştir. Türk kökenli bu esnaf ve sanatkarlar yeni geldikleri Anadolu topraklarında iki önemli tehlikeyle karşılaştılar. Birincisi Rum kökenli yerli halk karşısında tutunarak sanat ve ticaret kabiliyetlerini geliştirmek ihtiyacı, ikincisi ise onları Anadolu'ya kadar kovalayan Moğol saldırıları karşısında savaş güçlerini artırmak ihtiyacı (28).

İşte bu şartlar Türk toplumunu yeni bir örgütlenme tipine doğru zorladı ve eski Türk Akılık ve Alplik gelenekleri eski Arap fütüvvet ideali İslami muhteva ile birleşerek AHİLİK örgütünü ortaya çıkardı. Dolayısıyla ahiliğin kaynağı içinde doğup büyüdüğü dönemin tarihsel şartları, toplumsal yapısı ve İslam inancıdır diyebiliriz.

Ahilikte insan, sistemin esasını oluşturmakta ve her şey onun dünya ve ahiret saadeti için düzenlenmiştir. Bu düşünce ahilerin dünya için ahiretini ve ahiret içinde dünyasını terk etmeyen dengeli bir anlayışı geliştirmelerini sağlamıştır. Ahiler çatışmacı değil uzlaşma ve dayanışmacı bir ruh yapısına sahiptirler. Zengin ile fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye halk ile devlet, kısaca toplumun bütün fert ve kurumları arasında iyi münasebteler kurarak herkesin huzur içinde yaşamasını sağlamak ahiliğin temel amacıdır (29). Kendinden önce etrafındakileri düşünen ve kollayan, insanlık, kardeşlik cömertlik gibi ilkeleri ve haramdan kaçınma gibi davranışları prensip edinen bu örgütlenme modeli güzel ahlakı, yeni bir sermayeye dönüştürmüştür (30).

Anadolu'da ahiliğin kurucusu Ahi Evran'dır. Ahi Evran ekonomik güce ve ekonomik bağımsızlığa önem vermiş olan bir Türk İktisat bilginidir. Esas adı Mahmut B. Ahmet El Hoy'idir. Ahi Evran O'nun menkıbevi adıdır. Yaşadığı tarih ise kesin olarak belirlenememiştir. Çeşitli kitaplarda verilen tarihler arasında bir insan ömründen daha uzun süre fark vardır. Örneğin bunlardan birinde (1236-1329) tarihleri arasında yaşadığı belirtilirken (31) bir diğerinde (1172-1262) yıllarında yaşadığı yazmaktadır (32). İlk eğitimini Horasan yöresinde yapmış ve muhtemelen ikinci göçler sırasında Anadolu'ya gelmiştir. Fahru'd Din-i Razi'den ders alan Ahi Evran

28) Hamitoğulları s.139

29) Yusuf Ekinci - **Ahilik ve Meslek Eğitimi** - MEB yay. İst. 1990 s.22

30) Beşir Hamitoğulları - **Ahiliğin Çağdaş Türkiye Bakımından Önemi ve Değerlen-dirilmesi - Türk Kültürü ve Ahilik** - Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yay. İst. 1986 s.125

31) Refik Soykut - **Esnaf Kimdir.** Afşanoğlu Matbaası Ank. 1978 s.74

32) Çağatay sh.56

hocası ve kayınpederi olan Evhadu'd Din Kirmani ile birlikte Anadolu'ya gelmiş Kayseri'de bir "dabakhane" kurarak "debbağlık" yapmıştır. Teşkilatçılığı, becerisi ve yüksek ahlakı sayesinde büyük bir saygınlık kazanmış ve örgütün başkanı (ahi babası) olmuştur. Bir süre sonra 32 kola ayrılan sanat dalları zamanla Anadolu'da, Balkanlar'da, Kırım'da gelişerek geniş bir örgüt haline gelmiştir.

V- Ahilik Kültürünün Temel Öğeleri

1- Ahilikte Törenler

Ahilik örgütünde örgütün ortak yaşantısına yön veren bir çok törenler olduğunu görüyoruz. Bunların başında çıraklık, kalfalık, ustalık ve peştemal (şedd) kuşanma törenleri gelir. Dinlendirici, eğitici ve öğretici özellikleri olan bu törenler örgüt felsefesini göze, kulağa, kalbe ve ruha hitap edecek biçimde şekillendiren gösterilerdir.

Günümüzde törenlerin uygulamasıyla ilgili olarak çeşitli kitaplarda anlatılanlar yazılı belgelerden daha ziyade kulaktan kulağa ve dilden dile sürüp gelen bilgilerden oluştuğu tahmin edilmektedir. Zamanın şartları, beldenin özelliği, mali imkanlar, sosyal ve kültürel seviyeler törenleri etkilemiştir. İşte bu gibi nedenlerle zaman içinde çeşitli değişikliklere uğrayan bu törenler bazen cami, mescit, esnaf odası, zaviye v.b. kapalı yerlerde yapılırken bazende nesire-namazgah-bahçe-koruluk gibi açık yerlerde yapılmıştır. Ancak bu türden değişikliklere rağmen özde önemli bir fark meydana gelmemiştir [(32)].

Örneğin C.H. Tarım Yol atası ve yol kardeşi edinme töreni de denilen çıraklık törenini şöyle anlatmaktadır [(33)]. ...." Ol mecliste yeni bir talip (çırak), Nakibe, ... falanı atalığa ve filanı da kardeşliğe kabul ettim der. Nakip ol talibin eline yapuşup, satniale gelip selam verir ve der ki; -bu aziz kardeşin bu insaf katında durmaktan muradı siz ihtiyarların huzuru şerifinde Nim-tarik olmak ister. Filan ihtiyarı yol atalığına ve falanı da kardeşliğe kabul kıldı. Dünyada muhabbet ahirette şefaat için ne buyurursunuz? Mahfil ehli mübarek olsun derler, selamet ve tekbir getirildikten sonra nakip hazırlanan hediyeleri yol atasıyla iki yol kardeşleri önüne kor ve geri geri papuçluğu gelüp ol talibin eline yapuşup yol atasının önüne iletir. Talip iki dizin çöküp oturur, iki yol kardeşleri dahi gelip talibin biri sağında ve biri solunda otururlar. Ata ve oğlu sağ ellerin sunup baş parmakların birbirine karşılıklı koyup el tutuşurlar, ellerinin üzerine bir mendil örterler ve iki yol kardeşler talibin eteğine yapışıp yol ataya kulak verirler. Yol ata Kuran-ı Kerim'den bir parça okur. İki yol kardeşleri ellerini talibin eteğinden çekip atayla oğlun üzerine koyar. Yol atası bir hadis-i şerif okur ve şu öğütleri verir: Pir'inden yüz döndürmeyesiniz, farzı terketmeyesiniz, sünnete kehil olmayasınız, dininizi, malınızı ve helalinizi saklayasınız. Evet dedüğünüzü lazım kılasınız, her kanda varırsanız izzet ve ikramla varasınız, ne yerde oturşanız edeple oturasınız, duracak hizmette durasınız, elinizle komadığınızı almayasınız. Yol ata ve üç kardeş antlaşırlar. Eğer yarın hak dergahında ve Peygamber huzurunca kabul benim olarsa sissiz cennete girmeyem ve eğer kabul olursa bensiz cenete girmeyesiz ve bana şefaat edesiz. Bu antlaşmadan sonra fatiha ve tekbir okunur, mürit stajyer mertebesine erer."...

Bu törenler hakkında çeşitli kitaplarda anlatılanların tamamını burada özetlemiyor ancak şu noktaya dikkatleri çekmek istiyoruz [(34)]. Ahilik örgütünde törenler çok önemli bir yer tutmaktadır. Hatta bazı yazarlar örgüt yaşantısının baştan başa bir tören olduğunu ileri sürmektedirler [(35)]. Örgütün yüzyıllar boyunca yaşamasının bu törenlere ve şekilciliğe çok önem vermesiyle ilgisi olması gerekir. Öyleki örgütte kesin kurallara töre ve törenlere bağlanmamış hiçbir faaliyet yoktur. Ayrıca bu törenler anlamsız bir takım seremoniler olmayıp örgütün ideoloji ve kıymet hükümlerinin zihinlere ve kalbe yer etmesi amacına yöneliktir. Mesela çıraklık törenlerinde örgüte kabul edilen bir çırak düzenlenen törenin anlamı kadar şaklininde etkisi altında kalmakta ve bu şekilde ciddi bir atmosfer içine girmektedir [(36)].

2- Ahilikte Semboller

Ahilikte sembol olarak bazı maddelere ve iş avadanlıklarına özel bir önem verilirdi. Özellekle törenlerin yapıldığı yerlerde toprak, su, tuz, terazi, taş, süpürge'nin bulundurulmasına dikkat edilirdi. Bu sembollerin taşıdıkları anlamları şöyle açıklıyabiliriz [(37)].

Toprak; Hayata gelinen, nimet bulunan ve sonunda dönülecek olan yerin toprak olması nedeniyle hiçbir zaman unutulmaması içindir.

Su; Hayat buluşun, hareketin, yaşayışın bir ifadesidir.

Tuz; Hayatın tadı, ezası, vefası, sefası.

Terazi; Dengeyi kurmanın fazileti, ölçü tartı ehli olmanın, helal ka-

33) Cevat Hakkı Tarım - **Tarihte Kırşehri** - Gülşehri Yeni çağ Matbaası - İst. 1948 sh.73

34) Bu törenlerle ilgili olarak - Bkz. Yusuf Ekinci - **Ahilik ve Meslek Eğitimi** s.-39-43 Refik Soykut - **İnsanlık Bilimi Ahilik** - s.32-40 Sebahattin Güllülü - **Ahi Birlikleri** - s.156-161 Mithat Günata - **Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar** s.80 C.H.T. - **Tarihte Kırşehri - Gülşehri** s.69

35) Güllülü s.157

36) Güllülü s.156

zancın, adaletten şaşmamanın semboli olarak bulundurulur.

Taş; Kuşatılan peştemalı, erkanı ve hakkı ile taşıyanların her işinin rast gideceği, başarılara ulaşacağı, tuttuğu böylesine taş bile olsa altın değerine dönüşeceği, ama yolunu sapıtır ise başına düşüp canını acıtabileceğine işaret eder.

Süpürge; Temizliğe işarettir. Bir işi tadında bırakıp kesmesi için su ile birlikte kullanılması gerektiği gibi; tören başlangıcında yol açma temizleyip güzelleştirme anlamında da kullanılır.

Diğer yandan ahilikte "şedd" yahut "peştemal" ın ve bir de "şalvar" ın özel bir anlamı ve önemi vardır. Umumiyetle büyükçe bir havluya benzeyen peştemal (şedd) pamuklu bezden yapılmış olup yollu ve iki renkıdir. Törenlerde peştemal önce uzun tarafından beşe, sonra kısa tarafından üçe katlanarak hazırlanmış durumda bulunurdu. Peştemalın önce beşe bükülmesi, beş vakit namaza beş büyük peygambere İslam'ın beş şartına, beş nesneye iman getirmeye (Allah'ın birliğine, Meleklerine, Kitaplarına, Resullerine, Kıyamet gününe) işaretti (38).

Burada yeri gelmişken şu noktadan da bahsedelim. Ahilik örgütü fütüvvet, melamilik, batınilik v.b. gibi çeşitli örgütlere benzetilmekle beraber bunların haricinde "masonluk" örgütüne de benzetilmektedir. Esasında bu benzetme oldukça ilginçtir. Masonlukta da ahilite gördüğmüz çıraklık, kalfalık, ustalık, üstadlık gibi hiyerarşik yapının bulunması, törenlerin birbirine benzemesi, her iki örgütte de gizliliğe önem verilmesi, bazı iş avadanlıklarına özel anlamlar verilmesi gibi nedenler bu benzerliğin örnekleridir (39). İşte büyük ölçüde bu benzerliklere dayanarak bazı yazarlar ahiliğin masonluktan etkilendiğini ileri sürmektedirler. Fakat bize göre ahilik masonluktan değil masonluk ahilikten etkilenmiş olabilir.

Bunların haricinde her esnafın kendine has bir sancağı ve birde sancaktarı vardır. Genel olarak bu sancak yeşil atlastan olur, üzerine ayetler yazılır. Kırmızı beyaz ipekten bir kordunun uçunda o esnafın alameti (amplemi) bulunurdu. Mesela bazı esnaf topluluklarının amplemleri şöyledir. Yorgancıların küçük bir atlas yorgan, nalbantların bir gümüş nal, ayakkabıcıların zarif bir çift patik, berberlerin küçük bronz bir boğaz leğeni, şekercilerin konik ve yaldızlı bir şeker külahı, çiftçilerinde bir demet başak.

Ayrıca her esnafın bir davetçisi vardı. Görevi mütevelli heyetinin odasını açıp kapamak, temizlemek, gerekli kişileri çağırmak, namaz vakitlerini ve akşamları dükkanların kapanma zamanını ilan etmektir. Her esnafın bir bekçisi vardı. Çarşıyı süpürür, akşamları kapanan dükkanların kontrolünü yapar, kilitlenmeden unutulmuş olanları sahibine haber verir, geceleri çarşıyı bekler. **Her esnafın bir de duacısı vardır. Sabah namazından sonra esnaf başkanın dairesi önünde toplanan esnafa dua ettirir. Bundan sonra herkes dükkanına dağılır. Duadan önce hiç bir dükkan açılmaz (40).**

Her esnafın sandığında altı kese (torba) bulunurdu. Bunlar

i- Atlas kese; Esnaf vakfına ait huccet ve yazışma evrakı bunun içinde saklanırdı.

ii- Yeşil kese; Esnafa ait vakıf akarlarının senetleri ve tapu senetleri bunun içinde saklanırdı.

iii- Örme kese; Vakıf paralarının konmasına ve saklanmasına mahsustu.

iv- Kırmızı kese; Faize verilen paraların senetleri saklanırdı.

v- Ak kese; Her türlü gider senetleri ile onaylanmış yıl hesapları bunun içinde saklanırdı.

vi- Kara kese; Tahsili imkansız senetler ve bunlarla ilgili şeyler saklanırdı (41).

Burada şu noktayıda hemen belirtelim. Günümüzde, sendika (syndicat) kelimesi büyük ihtimalle ahilikteki esnaflar arasında bir yardımlaşma faaliyeti olan "sanduka" da denilen orta sandıklarından alınmıştır (42).

3- Ahilikte Menkıbeler

Ahilik örgütü ile ilgili olarak anlatılan menkıbelerin başında Ahi Evran ve O'nun bir ejderhayla olan hikayesi gelir. Söz konusu bu menkıbeye göre Ahi Evran Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas'ın oğludur ve asıl adı Mahmud'dur. Bedir savaşında gösterdiği yararlılıktan dolayı Hz. Muhammed kendisine "Sultan Ahi Evran" adını vermiştir. Amcası oğlu Hz. Ali'nin kızıyla evlenen Ahi Evran pek çok yer gezdikten sora nihayet Kırşehirde yerleşmiştir. ...... "Kırşehir'e kadem bastıklarında ayan ve ekabir geldiler ya devletlü bizim havfimiz vardır, bir ejderha peydah oldu, onun şerrinden bizi halas eyle deyu niyaz ettiler ve ejderhayı ona gösterdiler. Dua edüb ejderhanın yüzünü yüzüne sürerek ol ejderhayı kendine muti ve munkad eyledi. Evran

37) Refik Soykut - **İnsanlık Bilimi Ahilik** - s.40

38) C.H.T. Age. s.69

39) Güllülü s.161, Çağatay 70-73, İlhan Tarus Çalışma Bakanlığı Yay. Ank. 1947 - Ahiler s.23

40) Cumhuriyetin 50. yılında Esnaf ve Sanatkar - Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu Yay. Ank. 1973, s.56

41) Cumhuriyetin 50. yılında Esnaf ve Sanatkar - s.66

sensin deyüb azize kendini teslim eyledi. Aziz Evran ol ejderhanın doğazına zincir takıp karhanenin tahtına bağlayıp cümle nas böyle görücek küllühüm muti olup Ahi Evran sultanın karına ve kisbine ocağın ve tarikatının devamına dua ve sena eylediler (43).

Bir başka kaynağa göre Ahi Evran Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas'ın onüçücü göbekten torunu olarak gösterilmektedir. Birçok yerde anlatılan Ejderha menkıbesinin değişik bir çok varyantından biri de şöyledir. .... "Ahi Evran Denizli'den sonra Kayseri'ye gelmiş ve burada debbağlık yapmaya başlamıştır. Kimsenin yapamadığı cinsten renk renk deriler işlediği için orada bir debbağ ustası kendisini Kayseri Valisine şikayet etmiş; bir adam debbağhanede misafir olup deri işler miriye vergi vermez, demiştir. Bunun üzerine Kayseri Valisi kendisini çağırtmak üzere adamlar göndermiş fakat gidenler, debbağhaneye vardıklarında Ahi Evran'ın yanında bir ejderha görmüşler korkup kaçmışlardır (44).

Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas'ın oğlu olduğu söylenerek Ahi Evran'a mal edilen olaylar yaklaşık 800 yıllık bir tarihi dönemi içine alır. Ancak bu fark çok önemli değildir. Çünkü örgüt üyeleri Ahi Evran'ı bir kere Ahiliğin kurucu ve piri olarak kabul ettikden sonra tarikat geleneğinde olduğu gibi geçmişinin İslam büyüklerinden birine bağlanması normaldir. Hatta bu durum dini ve psikolojik bir zorunluluktur. Çünkü bu bağlantı bir kan bağlatısı olarak söylense bile aslında bir inanç bağlantısı ve bir manevi mirası işaret etmektedir (45).

Ahiler; örgüt kültürünü oluşturan temel değerleri beyitlerle ifade ederek işyerlerine asarlardı. Mesela bunlardan biri şöyledir;

"Her seherde besmeleyle açılır dükkünımız.
Eğrisi Varsa Bizim Doğrusu Elbet Sizin
Ahi Evran Velidir Bizim Pir'imiz Üstadımız
Ziyadesi Zarar Verir Kanattır Karımız."

Bir diğeri ise;

"Hak ile Sabır Dinleyip
Akıl ve Ahlak ile Çalışıp
Bize Gelen Bizdendir.
Bizi Geçen Bizdendir."
şeklindedir.

4- Ahilikte Esnaf Pirleri ve Gelenekler

Pir; bir ekolun kurucusu anlamındadır. Ahilikte bütün sanatların birer Pir'i vardı. Ahi olan kişi sanatının, pirinden kendi ustasına kadar olan bütün büyüklerine içten bağlanırdı. Nasıl ki tarikat geleneğinde araya vasıta (şeyh, mürşid) koymadan hakka ve hakikate varmak ne kadar imkansız ise ahilikte de bir ustaya bağlanmadan sanat'da olgunluğa ermek o kadar imkansızdır (46). Bunun için her meslek sahibinin pirine aşırı hürmetle bağlanması ve ona derin saygı duyması istenirdi. Bu inanç ahileri örgüt içinde sanatlarına bağlı insanlar haline getiriyordu. Sanat Pirleri de o sanatı yapmış peygamber ve ulu kişiler arasından seçilmiştir. Mesela bazı meslekler ve pirleri şöyledir.

Çiftçilerin piri Hz. Adem, Terzilerin piri Hz. İdris, demircilerin piri Hz. Davut, tüccarların piri Hz. Muhammed, Gemicilerin piri Hz. Nuh basmacıların piri Hz. Yuşa, cerrahların piri Hz. Lokman, debbağların piri Ahi Evran, berberlerin piri Selmani Pak, hallaçların piri Mansur Hallaç, bakırcıların piri Ebu Habibi Muhuttin....vs. dir.

Yeniçeriliğin ilk zamanında Osmanlı Hükümdarları (Yeniçeri Birinci Ortasının birinci neferi) kaydedilmiş, ulufe dağıtımında fiilen hazır bulunup, ismi çağrıldığında ileri çıkıp ilk ulufeyi almış, bir yeniçeri kılığı ile yeniçeriler arasında karavana başına oturmuş, birlikte çorba içmişlerdir. Padişahlar bu ve benzeri gelenekleri bıraktıkdan sonradır ki tarihte meşhur olan o kazan kaldırmalar başlamıştır.

VI-SONUÇ

Hem örgüt içindeki bireyler ve hem de örgüte yeni giren bireyler örgütsel yaşamı ve bu yaşamdaki değerleri, inançları, normları büyük ölçüde örgütsel semboller, törenler, kahramanlar, efsaneler yoluyla öğrenir. Bu yolla edindiği temel değerler ve inaçlar, örgüt üyelerini bütünleştiren motive eden emir komuta akışındaki herhangi bir aksaklık durumunda onlara yol gösteren örgüt kültürünün temelini oluşturur.

Dünya çapında üne sahip bir Japon işletmesi olan **Matsushita** da, firma marşını ve andını söylemeden işe başlanmıyor. **Canon**, firmasının fabrikalarında ise her sabah iş; yapılan toplu bir cimnastik ve işçilerin çalışacakları atölyelerin ön-

42) Refik Soykut **Esnaf Kimdir** - Ank. 1978 s.102

43) Tarım, s.78

44) Tarım s.80

45) Bu menkıbelerin sosyolojik izahları için Bknz. Güllülü s.149-151

46) Sabri F. Ülgener - **Çözülme Devri Zihniyeti,** Der yay. İst.1981, s.90

lerinde yumruklarını sıkıp kollarını uzatarak "bugün de hiç hata yapmayacağız" şeklinde çalışma yeminlerini ederek başlıyor. Yine dünyaca ünlü **IBM** firmasında, firmanın kurucusu T.J. Watson'la ilgili öyküler anlatanlar ne o kişiyi tanımışlar ve ne de O'nun içinde çalıştığı günlük ortamı yaşamışlardır. Bunlar dünyaca tanınan uluslararası faaliyette bulunan başarılı firmalardan sadece üç tanesidir. Başarılarını ise büyük ölçüde oluşturdukları firma kültürlerine borçludurlar. Bu kültürün oluşumunda ise örgütsel semboller, törenler, efsaneler, kahramanlar v.b. ögelerin büyük rolü vardır.

Benzer özellikleri atalarımızın yüzyıllar önce uygarlıklar yurdu Anadolu'da esnaf ve sanatkarlar birliği olarak kurdukları **Ahilik Örgütünde** de görüyoruz. Matsushita yada Canon çalışanlarının her sabah firma marşını ve andını söylemeden işe başlamadıkları gibi ahiler de her sabah topluca dua yaptıktan sonra "besmeleyle" dükkanlarını açardı. IBM firmasının çalışanları hiç görmedikleri yıllar önce ölen firmanın kurucusu T.J.Watson'la ilgili çok çeşitli öyküler anlattıkları gibi Ahiler de Pir'leri Ahi Evran'la ilgili menkıbeler anlatmaktadırlar.

Ahilik örgütünün üyesi bir esnaf malında herhangi bir kusur varsa satarken bunu alıcıya söylerdi. Komşusu siftah etmemişse ikinci defa mal satmayı ayıp sayardı. Komşusuna ödünç para vereceği zaman, komşum utanmasın ve ticari itibarı sarsılmasın diye gizlice verirdi. İşte bu fevkalade durum onların temel değerlerinin ve inançlarının, kısacası kültürlerinin bir ürünüdür.

Endüstri İlişkilerinde Yeni Boyutlar

HAK-İŞ Genel Başkanı *Salim Uslu İle* Görüştük

Çerçeve: *Bir sivil toplum örgütü ve girişimi olarak HAK-İŞ nasıl bir ortamda kuruldu ve bugüne kadar iş dünyamızda ne gibi fonksiyonlar üstlendi?*

Salim Uslu: HAK-İŞ, Türk siyasi hayatında çalkantıların, kaosların, istikrarsızlıkların ve huzursuzlukların en yüksek olduğu bir noktada doğmuştur. HAK-İŞ'in kurulduğu bunalımların olduğu bir siyasi konjonktür ortamı dikkate alındığında HAK-İŞ'in önemi daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

HAK-İŞ kurulduğunda, Türk çalışma hayatı ve sendikal hareketinde ilk konfederasyon olmamıştır. Aksine HAK-İŞ, Türk sendikal hareketinin akışının bir aşamasında meydana gelmiştir.

HAK-İŞ'in belli bir süreç içinde meydana gelmesinin mesajı son derece önemlidir. Çünkü HAK-İŞ, çalışma hayatı ve sendikal hareketin var olan kurumlarına rağmen bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Bir ihtiyacın ve bir beklentinin ürünüdür. Bu ihtiyaç ve beklenti ise sağduyulu, kararlı, ilkeli, tutarlı ve sorumlu bir sendikal anlayış ve teşkilatın varlığına olan hasret olmuştur. İşte HAK-İŞ, bu ihtiyaç ve beklentiye binaen hayata gelmiştir.

HAK-İŞ, çalışma hayatı ve sendikal hareketin var olan kurumlarına rağmen bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Bir ihtiyacın ve bir beklentinin ürünüdür. Bu ihtiyaç ve beklenti ise sağduyulu, kararlı, ilkeli, tutarlı ve sorumlu bir sendikal anlayış ve teşkilatın varlığına olan hasret olmuştur. İşte HAK-İŞ, bu ihtiyaç ve beklentiye binaen hayata gelmiştir.

HAK-İŞ şimdi 22. yaşına girmiştir. Genç olması ve yakın geçmişine rağmen kuruluş amaç ve ilkelerine uygun etkin faaliyet yapmış, büyük sorumluluklar üstlenmiş ve bunları da başarı ile hayata geçirmiştir. Özellikle 1980 öncesi sendikal hareket hem Türkiye ve hem dünyada göze alındığında sendikal hareketini militan ve bir sendikacılık anlayışına ve çıkar çatışmasına dayandığı hatırlanmalıdır. Bu anlayış paralelinde gerek Türkiye ve gerekse dünyanın birçok bölgesinde çalışma hayatı huzur ve istikrardan uzaktı. Oysa HAK-İŞ'i özellikle daha güçlü ve etkin olmaya başladığı 1980'li yıllardan sonra Türk çalışma hayatında istikrar ve huzura doğru gelişen çizgide HAK-İŞ'in damgası aranmalıdır. HAK-İŞ, milli ve evrensel değerleri bir özümseme ve gerçek hayata yansıtma kimliğidir.

HAK-İŞ, 22 yıllık genç geçmişinde endüstriyel ilişkilerden ekonomiye, dış politikadan iç politikaya, diyalogtan işbirliğine, kalkınmadan demokrasi ve çağdaşlaşmaya, refahtan huzura, sosyal güvenlikten adalete, demokratik anayasadan kadın haklarına kadar hemen her temel ülke sorununda aranan sağduyulu bir ses, açılımların, değişimin ve yeniliklerin adresi olma gayreti içinde olmuştur.

Bu açıdan bakıldığında HAK-İŞ'in üstlendiği çizgi ve misyonu şöyle özetlemek mümkündür.

- Hak-İş, ülkenin ve çalışanların bulunduğu sorunların bilincinde ve sorumluluğunda hareket etmiştir.
- Şeffaf, açık ve iletken sendikacılık anlayışını tartışmasız sürdürmüştür.
- Toplumsal uçurumların giderilmesi ve toplumsal birlikteliğin güçlenmesi için mücadelelerini bütün işçilerimizle birlikte vermiştir.

Konfederasyonumuzun hareket noktasını, insan ve emeğin korunması ve güçlendirilmesi, demokrasi ve özgür sivil toplum yapılanması, kimlik ve inançlar, temel hak ve hürriyetler, sosyal gelişme ve teknolojik ilerlemenin gerçekleşmesi, milli bütünleşme ve toplumsal barışın sağlanması oluşturur.

Hak-İş, sendikal mücadelesinde, sendikal demokrasinin güçlenmesini, bilgi üretimi ve kullanımını esas alan, diyalog ve barışa önem veren bir yol takip etmiştir. Etmeye de devam edecektir.

HAK-İŞ, sendikacılığı sosyal gelişme ve teknolojik ilerlemeyi sağlayan, sağlıklı bir ekonomik gelişmeyi başaran ve adil bir bölüşümün tüm topluma yansıtılmasını sağlayan önemli sosyal hareket olarak algılamakta ve uygulamaya çalışmaktadır.

Örgütlü bir toplum, gerek demokrasinin, gerekse gündemdeki sorunların çözümü için vazgeçilmez unsurdur. Sendikalar, geleneksel tanımlarına ek olarak, çağdaş örgütlenme kavramlarıyla birlikte ele alınmak zorundadır.

Hak-İş, ülke sorunlarıyla daima yakından ilgilenmektedir. Yasalardan doğan ve uygulamada görülen haksızlıkları ve yanlışlıkları her fırsatta dile getirerek uyarıda bulunmayı kendine bir görev saymaktadır.

Hak-İş'in faaliyetleri, uğraşı alanları, çalışmaları iç politikadan, temel sendikal hak ve özgürlükler, ekonomiden, sosyal gelişme ve kalkınmaya, demokratik anayasadan sosyal devlete, dış politikadan demokrasi ve değişen dünya olaylarına kadar geniş bir yelpazeyi içerir.

Hak-İş, yeni, çağdaş, demokratik ve modern bir sendikal anlayışın ülkemize hakim olması için mücadelesini sürdürmüştür ve sürdürecektir.

Hak-İş, ekonomi ve işletmelerde ilgili tarafların çıkar çatışması yerine çıkar paralelliğinin hakim olması, uzlaşmaya dayalı, katılımcı bir endüstriyel demokrasi ilkesinin çalışma yaşamının yaygın kütürü haline gelmesi için gayret sarfetmiştir.

Kısacası Hak-İş, kurulduğu günden bugüne, sendikal hareketin militan bir çizgiden barışçıl temellere oturtulmasını sağlamak, sendikal kültürde tabu olan hususlara, kronikleşmiş, kemikleşmiş noktalara barışçıl ve kucaklayıcı bir üslup getirmek, işçi-işveren ilişkilerini düzenlemek, işyerinde; ortak sorumluluk, kalite, eğitim, verimlilik, rekabette birlikte sorumluluk üstlenmek, hizmet sendikacılığı, insanı merkez alan politikalar oluşturma, demokratikleşme, gibi birçok alanda yeni açılımlar, yeni yorumlar getirmek gibi çalışmalarıyla yenilikçi misyonun sahibi olmuştur.

***Çerçeve:** Türkiye'de genel olarak kamu ve özel sektörde sendikalar nasıl bir fonksiyon görüyor? Mevcut endüstri ilişkileri sendikaya ne şekilde ne ölçüde ihtiyaç duyuyor?*

Salim Uslu: Hak-İş sorumluluğu paylaşan, katılımcı ve demokratik, çağdaş bir anlayışla, gerçekçi, hizmete yönelik, sorumlu, menfaat paralelliğine dayanan, her türlü yeniliğe ve gelişmeye açık bir sendikal anlayışın endüstri ilişkilerine hakim olmasına gayret sarfetmektedir.

Özel sektör sendikacılığında ise, işçi ve işverenin aynı gemide yolculuk ettiği bilinci hakim olmak zorundadır. Her iki kesim de, gemi batınca sadece kaptanın değil, yolcuların da batacağını gözönüne alarak bir ilişki sisteminin oluşturmasına ihtiyaçları vardır.

Bugün tüm dünyada sendikaların fonksiyonları, yeni şartlara göre yeni şekiller almaktadır. Ancak örgütlenme ve mücadele başlangıcından bugüne kadar değişik formlara girmekle birlikte özünde nitel değişikliğe uğramıştır.

Çağdaş endüstriyel ilişkilerde de örgütlenme kaçınılmazdır. Örgütlenme, sorumluluğu birlikte üstlenme, disiplin, bilinç, sorumluluk ve organize çalışmayı, dolayısıyla işverimini ve kaliteyi artırıyor.

Sendikaları yalnızca toplu iş sözleşmesi yapan, greve giden, ücret pazarlığı yapan kurumlar olarak görmek ve sınırlandırmak yanlıştır. Sendikalar birer sivil toplum örgütleridir ve aynı zamanda mensuplarının, ücret sorunlarının yanısıra toplumsal, kültürel, eğitim, sağlık, hatta politik sorunlarıyla da ilgilenmek durumundadırlar.

Pek tabii çalışanların mesleki formasyon kazandırılması ortak işletme kültürü ve bunun gerisindeki felsefenin paylaşılması, verimlilik ve kalite bilincinin geliştirilmesi de yeni sendikal anlayışın ve Hak-İş'in temel karakterini oluşturmaktadır.

Örgütlü bir toplum, gerek demokrasinin, gerekse gündemdeki sorunların çözümü için vazgeçilmez unsurdur. Sendikalar, geleneksel tanımlarına ek olarak, çağdaş örgütlenme kavramlarıyla birlikte ele alınmak zorundadır.

Çalışma hayatının, sendikalara büyük ihtiyaç duy-

duğu açıktır. Dünya ülkelerine ve şirketlerine baktığımızda başarılı büyük ve rekabet edebilen fimaların sendikal açıdan örgütlü olduğunu görüyoruz. Sendikalar, ücretten öte, işlerine bir disiplin, bir uyum ve organize şekilde davranmayı getirerek yeni bir ivmeyi sağlamaktadır. Bu gelişmiş Avrupa ülkeleri ve ABD'de böyledir. Türkiye'den Avrupa'da ödül alan işlerleri de örgütlü şirketlerdir.

Bir an için aksi durum olan örgütsüzlüğü düşünelim. O zaman mantığımızı geriye doğru işletmek zorunda kalacağız ve sonuçta kurumsallaşmamış yapıya kadar geriye giden bir noktaya gideriz. Şimdi dünya, çağdaş, rekabetçi, gelişen ve değişen bir dünyadır. Gerekleri vardır. Her kesimin kendi açısından yerine getireceği sorumluluklar vardır. İşverenler, sendikaların fonksiyonlarını üstlenemezler. İşverenler, enerjilerini, aksine çağdaş dünyada kendi yerlerini almak ve pazar alanlarını genişletmek yönünde harcamalıdırlar.

Sendikaları yalnızca toplu iş sözleşmesi yapan, greve giden, ücret pazarlığı yapan kurumlar olarak görmek ve sınırlandırmak yanlıştır. Sendikalar birer sivil toplum örgütleridir ve aynı zamanda mensuplarının, ücret sorunlarının yanısıra toplumsal, kültürel, eğitim, sağlık, hatta politik sorunlarıyla da ilgilenmek durumundadırlar.

Kaldı ki, çağdaş işletmecilik anlayışı sadece yeni pazar stratejileri, yeni teknoloji ile yakalanamaz. Yeni yönetim teknikleri geliştirmek, davranış bilimlerinden yararlanmak ve insan yeteneklerini özgürce kullanabilecekleri mekanizmalar geliştirmek, insanların motive edilmesi, toplam kalite gibi yeni yöntemlere de uygulanmaktadır.

F.Almanya dünyada diyaloğun verimlilik ve işbarışı üzerindeki etkisini ilk gören ve bunu Endüstriyel İlişkilerin temeli haline getirerek işçi-işveren diyaloğunu kurumsallaştıran örnek bir ülkedir.

Diğer taraftan sivil toplum örgütlerinin yıldızlarının parladığı bir dünyada sadece belli kesimlerin örgütlenmesiyle yetinilirse ve diğer kesimler toplumun en büyük kesimini oluşturuyorsa bu güdük bir sistem olur. Bu genel ihtiyaçtır ki, yeni arayışlar ve beklentilerdir ki diğer işveren kuruluşları yanında kısır doğmuş veTürkiye'de ve dünyada yerini alma yönünde mesafeler kaydetmiştir diye inanıyoruz.

Çerçeve: *Türkiye'deki demokratik ortam, bir sivil toplum örgütü olarak sizin çalışmalarınıza ne ölçüde izin veriyor? Ne gibi problemleriniz var? Devlet veya hükümetten beklentileriniz neler?*

Salim Uslu: Türkiye'de sivil toplum kavramı ve oluşum zemini yeterince gelişmemiştir. Aslında sivil toplum, demokrasi, sendikal hareket gibi kavramları Türkiye'nin tarihi ve sosyo-politik yapısıyla birlikte ele almak gerekiyor. Bu kavramlar birbiriyle içiçe geçmiş ve birbirinin gelişmesini sağlayan kavramlar. Birinin olması yada gelişmesi öbürünün de varlığını ve tekamülünü sağlıyor.

Türkiye'de demokrasi ve sivil toplum kavramları ne yazıktır ki, zaman zaman akılalmaz tartışmaların odak noktasını oluşturuyor ve bu tartışmalardan yara alıyor. Türkiye'de bu kavramlara yönelik somut müdahaleler, tüm alanları olduğu kadar sendikal hareketi ve endüstriyel ilişkileri de etkisi altına alıyor.

Türk endüstri ilişkileri ve sendikal hareketi, kendi ilkelerini, normlarını, temayüllerini yeterince geliştirememiş durumda ancak geçmişteki yanlışları düzelterek, yenileşerek yoluna devam ediyor. Türkiye'de Anayasa, yasalar, gelenek ve teamüller her ne kadar bu işi zorlaştırsa da dünyada esen demokrasi rüzgarları kaçınılmaz olarak endüstri ilişkilerini de etkisi altına alacaktır. Bu yönde gelişim göstereceğini umuyor ve gayretlerimizi bu yönde sarfediyoruz.

Sendikal hareket hem gelişmeleri ve hem de ayak bağlarını birlikte yaşıyor. Çalışma kanunları ve Anayasa hala 1980'de kalmıştır. Diğer taraftan sendikalarımız dünyaya açılan, ülkemizde sosyal etkinliğini artırmaya çalışan noktadadırlar.

Çerçeve: *İşverenler genel olarak sendikaya nasıl bakıyor? Olumlu veya olumsuz tavırları hangi faktörlerden kaynaklanıyor? Mesela daha muhafazakar olanlar işçi hareketlerine daha olumsuz mu bakıyor? Geleneksel olarak işçi hareketi daha çok sol hareketlerin tekelinde görülüyor. Özellikle Anadolu şehirlerinde yaşanan ekonomik atılımlar yeni Anadolu müteşebbisleri ortaya çıkardı. Bunlarla olan ilişkileriniz nasıl oluyor?*

Salim Uslu: Doğrusu ülkemizde çalışma hayatı kültürü tam gelişmemiş, milli ve uluslararası normları ve kuralları bir potada eritememiştir. Sendikal alanda olduğu gibi işveren dünyasında da çok güçlü bir işveren kültürü gelişirse daha örgütlü bir toplumu başaracağımıza, güçlü plural ve dengeli bir yapı ile geleceği daha iyi kucaklayacağımıza inanıyoruz.

Sendikalar demokrasinin olmazsa olmaz koşuludur. Ancak dünyaya şöyle bir göz attığımızda en anti-demokratik yönetimlerden Sovyet sisteminde bile sendikalar öyle ya da böyle var olmuşlardır. Orta Doğu'daki anti-demokratik totaliter yönetimlerde yapısı ve fonskiyonları şu ya da bu olsa da sendikalar vardır. Ancak işverenler anti demokratik Sovyet sisteminde hiç olmamışlardır. Orta Doğu'da da çok güçlü oldukları söylenemez. Kısacası en az işverenler kadar demokratik, çağdaş ve örgütlü bir toplumda sendikalara da ihtiyaç vardır.

Ne işçi hareketi, ne müteşebbislik hiç kimsenin tekeli altında değildir. Sermayenin yeşili-beyazı-kızılı olamayacağı gibi sendikacılığını da bir görüşe endekslemek mümkün değildir. Ancak bazı eğilimler sendikacılığa değişik anlamlar yüklemiş olabilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Batı Sanayi Devrimi sonrasını ve kapitalizmi yaşarken, İmparatorluk, gerek çeşitli baskı gruplarının üretimi sınırlı tutmaya zorlaması, gerek yabancılara verilen ekonomik imtiyazlar, gerek ticaret ve üretim gelenekleri bir burjuva sınıfının oluşmasını engelledi. İmparatorluk'ta üretim ve ticaret çok büyük oranda azınlıkların tekelinde kaldı.

Cumhuriyet ise buna karşı bir milli burjuva oluşturma gayretine girdi. Sonuç ise, belki futbol ilişkisiyle daha iyi açıklanabilir, üç büyükler benzeri bir duruma geldi. Tıpkı İstanbul takımlarının her zaman kayırılmaları, Anadolu takımlarına yükselme fırsatı verilmemesi gibi, Anadolu sermayesi de devlet kanatları altında yetişmiş olan bu sermaye karşısında hep cılız kaldı. Bugün Anadolu sermayesi bir gelişme içindedir. Bu diğer sermaye yanında ülkenin topyekün bir silkinme ve kalkınma gayreti içinde olmasına bir işarettir.

Ayrıca Anadulu sermayesinde millilik vasfı daha da gelişmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul Sermayesi kendi çıkarlarını tercih ederken, Anadolu Sermayesi Kuvay-ı Milliye hareketine destek olmuştur. Bu nedenle Anadolu Sermayesinin Milli ve Stratejik çıkarlarımız açısından desteklenmesi gerekir.

Bugün YENİ ENDÜSTRİYEL İLİŞKİLER kavramı ve olgusundan bahsetmek durumundayız. Dünün kavram, kalıp ve çerçevesi bugüne dar gelmektedir. Bu çerçevede endüstriyel ilişkilerde ortaya çıkan ve hepimizi ilgilendiren yeni kavramlar vardır. Bu kavramları hepimizin birlikte ele alıp iyice algılaması ve doğru yorumlaması gerekir.

Çerçeve: *Japon modelinde sendika yerine şirketi aile gibi gören bir anlayış olduğu söyleniyor. Bu anlayışta sendika bir huzursuzluk kaynağı gibi görülüyor. Ağır sanayinin eski önemini kaybettiği, üretimin büyük ünitelere bölünme eğilimi gösterdiği bir zaman dilimindeyiz. Şirket, yönetim,üretim alışkanlıkları değişiyor. Gelişmekte olan bu yeni endüstri ilişkilerinde sendikanın yeri sizce ne olacak?*

Salim Uslu: Sendikaların bir huzursuzluk kaynağı olarak görüldüğü görüşü aşırı ve suni bir nitelemedir.

Japon modeli endüstriyel ilişkilerde bir arayıştır. Geleneklerine bağlı Japonya'nın kendi kültürü ve şartlarını da dikkate alarak geliştirdiği bir modeldir.

Bugün dünyada, Endüstriyel ilişkilerdeki gidişat ve gelişmeleri 3'e ayırmak mümkündür.

1) Japon modeli: Toplam kaliteye dayanan sorumluluğun en ücra birimlere kadar dağıtılması. Diğer taraftan çalışan herkese iş güvencesi sağlanması ve işverenler tarafından üstlenilmesi. Gelir dağılımının dengeli biçimde yapılması ve toplumun bütününün kucaklanması. Şirketlerin dünyada rekabet ederek başa görüşmesi.

Japonya'da sendikalar son derece güçlüdür. Bu model sendikaları dışlamıyor. Japon sendikaları dünyada da önde gelmektedir.

2) Amerikan Bireyciliği: Yine Amerikan kültürüne göre geliştirilmiş bir model. Amerika'da da sendikacılar güçlüdür. Devlet yönetimine katılırlar. Son olarak Clinton'un iş başına gelmesinde önemli katkı sağlamışlardır.

3) Avrupa Sosyal Modeli: Bu model herkese temel yaşam standartları garantisini ve imkanını veren br model. Uzlaşma, katılma, işbirliği ve diyaloğa dayanan bir model. Bu model korporatist bir anlayışa dayanır. Kriter, norm, yapı, fonksiyon, felsefe ve anlayışının ülkemize de taşınarak yeniden yorumlanarak geliştirilmesini faydalı görüyoruz. Rekabetçi, güçlü ekonomi, kimsenin aç ve açıkta kalmadığı bir model.

Değişen dünyada endüstriyel ilişkiler de ciddi bir şekilde nasibini almaktadır. Değişen dünya ile endüstriyel ilişkilerde kavramlar, yaklaşımlar, metodlar ve anlayışlarda değişme ve gelişme ile karşı karşıyadır.

Dolayısıyla bugün YENİ ENDÜSTRİYEL İLİŞKİ-

LER kavram ve olgusundan bahsetmek durumundayız. Dünün kavram, kalıp ve çerçevesi bugüne dar gelmektedir.

Bu çerçevede endüstriyel ilişkilerde ortaya çıkan ve hepimizi ilgilendiren yeni kavramlar vardır. Bu kavramları hepimizin birlikte ele alıp iyice algılaması ve doğru yorumlaması gerekir. Bu kavramlardan bazıları şunlardır:

- Yeni Endüstriyel İlişkiler Kavramı
- Kalifikasyon, ehliyet
- Rekabet
- İstihdamın artırılması
- İşsizlik virüsü
- Bilgi toplumu
- Ömür boyu eğitim, bilginin kullanılması
- İnsan kaynakları
- Çalışma Barışı
- Diyalog
- Sosyal Politika ve adalet
- Esnek çalışma
- Part-time çalışma
- Devamlılık
- İstikrar vb.

Çalışma hayatına taraf olan hiç kimsenin ortaya çıkan ve kendini hissettiren bu kavramlara kayıtsız kalma şansı yoktur. Bu kavramlar, hiç bir tarafın dayatması ya da istismarına hizmet etmemelidir.

Bugün endüstriyel ilişkilerde ortaya çıkan hususlar paniğe kapılmadan ve krize düşmeden ele alınmalı, yeni, çağdaş ve istikrarlı endüstriyel ilişkiler kurulup güçlendirilmelidir. Bu çerçevede bir çarpıcı durum olarak işsizlik tartışılmıştır. Örneğin işsizliği tamamen menfi bir faktör olarak almak yerine iyi bir düzenleme ile bu potansiyelin doğru olarak emek piyasasına sunulması endüstriyel ilişkiler ve ekonomi için ivme olacaktır. Dünya ekonomi, sosyal ve endüstriyel ilişkilerde ulaştığı düzey ve birikimleri bakımından bunu sağlayacak güçtedir.

Emek övülmüş bir eylemdir. Yusuf Hashacip Kutatgu Biliğ'de *Ömür aziz değil, Emek azizdir" diyor. Emek başka insanların ve toplumun nimetlerinin artması için uygulanan eylem olduğu için övülmüştür.

Sendika, Emeğin savunucusudur. Gelişmeler ne olursa olsun, odağında insan olacaktır. Emek olacaktır.

Bu taleplerimizin karşılanmasında, toplumun tüm bireylerine olduğu kadar çalışan kesime de büyük sorumluluklar düşmektedir. Zaten bugüne kadar kötü ekonomik gidişattan birinci derecede etkilenen, her seferinde de faturaya ödeyen, çalışan kesim olmuştur.

Sendikalar, emeği savunduğu, örgütlendiği sürece var olacaktır. Bugünkü şartlar altında sendikalara olan ihtiyaç daha da artmaktadır.

Diğer taraftan, sendikalar, bulundukları ülke şartlarına göre diğer sosyal sorumluluklar da üstlenirler.

Kosova ve Bosna Hersekte Sırp saldırılarına, Irak'ta ambargo ve dış müdahalelere; Filistinde ve Azerbeycan'da işgale; Polonya'da komünizme; Rusya'da darbeye karşı; Doğu Avrupa'da çağdaşlık ve özgürlük için sorumluluk yüklenmektedirler. Son günlerde Türkiye'de yaşanan olağanüstü süreçte sendikalar da kendi anlayışları ve bakış açılarına göre sosyal bir işlev üstlenmektedirler. Türkiye ve dünyadaki bu gelişmeleri iyice dikkate alarak sendikal örgütlenmeye geniş çerçeveden bakmak zorundayız.

***Çerçeve:** Türkiye'nin ekonomik gidişini ve bunun içinde çalışan kesimin rolünü nasıl görmek istiyorsunuz?*

Salim Uslu: Türkiye'de ekonomi bildiğimiz gibi seyretmeye, hatta kötüleşerek kronikleşmeye devam ediyor. İşbaşına gelen hiçbir hükümet diğerinden daha iyi olmuyor.

- Enflasyon yeniden 3 haneli rakamlara çıkmıştır. Artık görünen o ki, enflasyon konusunda söyleyecek tek söz "bizi enflasyonumuz ile baş başa bırakın." olmaktadır. İlk kez ülkemizdeki enflasyon lobisi de artık meşruluk kazanmaya başlamıştır.
- İç borç, bir bataklık olmaya devam etmektedir. İç borcun, devletin ekonomik ihtiyacından kaynaklanmayıp, ne gibi amaçlara hizmet ettiği de artık ortaya çıkmıştır.
- Dış ticarette açık eski minval üzere büyümeye devam ediyor.
- Dar gelirlilerin ücretleri, istenilenin çok gerisindedir.
- Döviz kurları da bu şartlar altında tahmin edildiği gibi, hızla artmaktadır.

Kısacası makro dengeler her zaman olduğu gibi bozulmaya devam etmektedir. Genel olarak vergi reformundaki çalışmalar dışında ekonomide tablo hiç de iyi değil. Ekonomi, toplumu istenmeyen bir noktaya doğru itiyor. Bu duruma Cumhurbaşkanı bile isyan eder olmuştur.

Çalışma hayatı, endüstriyel ilişkiler ve sendikal hareketin önünde çok cidde problemler vardır.

Bu sorunlar,

- Sendikasızlaştırma
- Kaçak İşçilik
- Sigortasız çalışma ve çalıştırma
- Kayıt dışının aşırı boyutlarda olması
- Gelir dağılımı adaletsizliğinin çığ gibi büyümesi
- Yüksek enflasyon
- Yüksek işsizlik
- Memurlara, grevli-toplu sözleşmeli sendika hakkının verilmemesi
- Çalışma mevzuatının anti-demokratik olması
- Mevcut sosyal güvenlik kurumlarının kriz içinde olması
- İşsizlik sigortası ve diğer çağdaş sosyal güvenlik kurumlarının kurulamaması
- Gerçekçi, demokratik ve katılımcı bir ESK'nın oluşturulamayışı
- Çalışma hayatında güçlü bir diyalog mekanizması oluşturulamaması
- Asgari ücretin vergi dışı bırakılamayıp, sefalet ücreti olması
- Ülkeyi yoksullaştıran bir özelleştirme anlayışının olması
- Taşeron çalıştırmasının yaygınlaştırılması
- Zorunlu Tasarrufun bir hak gaspı şeklinde varlığını sürdürmesi
- Kadın ve çocuk işçiliği sorununun büyük olması

şeklinde sıralanabilir

Türkiye, demokratik bir sürecin yakalanması gayreti içinde olmalıdır.

Türkiye yarına, gelişmişliğe, demokratik ve müreffeh standartlara gözünü dikmelidir.

- Bilgi toplumu iyice algılamalıdır ve Türkiye gereğini yerine getirme ve hazırlığını yapma uğraşısı içinde olmalıdır.
- AB entegrasyonu gerçekten önemsenmeli, AB ile ilişkiler yeni bir boyutta ciddi bir stratejik politikaya bina edilmelidir.
- Toplumumuz sosyal olarak kucaklanmalıdır.
- Türkiye, 2000'li yıllara her türlü alanda dinamizm ile girmelidir.

Bu taleplerimizin karşılanmasında, toplumun tüm bireylerine olduğu kadar çalışan kesime de büyük sorumluluklar düşmektedir. Zaten bugüne kadar kötü ekonomik gidişattan birinci derecede etkilenen, her seferinde de faturayı ödeyen, çalışan kesim olmuştur.

Aydınlık bir Türkiye, daha çok çalışan, üreten, düşünen, emek veren, yatırım yapan bir kesimin eseri olacaktır. Böyle bir Türkiye'de en çok memnun kalacak kesim de yine çalışan ve işvereni ile bütün herkes olacaktır.

DOSYA

"Veren El" Olmada Çarşının Yolunu Öğrenme Ya Da Girişimcilik

Prof. Dr. Nazif GÜRDOĞAN

Dünyada özellikle doksanlı yılların ilk yarısındaki gelişmelerle, ülkeler arasındaki siyasal, ekonomik ve kültürel sınırlar anlamını büyük ölçüde yitirdi. Sınırların ortadan kalkmasıyla, eğitimden ekonomiye, yönetimden girişimciliğe kadar her alanda köklü dönüşümler yaşanıyor. Dünyadaki gelişmelere ayak uydurmada, amaçlarla araçları birbirine karıştırmayan, vizyon sahibi, öğrenme coşkusuyla dolu girişimciler büyük önem kazanıyor. Çünkü onlar ekonomik, sosyal ve kültürel hayatın yaşanır kılınmasında, evrensel ilke ve etik değere bağlı örgütleriyle belirleyici bir işlev yükleniyor.

Hızla değişen araçlarla zaman içinde değişmeyen amaçların yakalanması, evrensel değerlere saygılı, doğruyu arama ve bulma yolunda kendini sürekli yenileyebilen girişimcilerle sağlanır. Değişmeyen dünyanın ev-

rensel değerleriyle ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümün yolunu açmada girişimcilerin en büyük silahı, iki günü birbirinden farklı kılmada, toplumun üretici gücünü harekete geçirme yetenekleridir.

En geniş anlamıyla girişimci, tükettiği ürünün hizmetten kat kat fazlasını üretme yolunu açarak, toplumun üretici gücüne katkıda bulunandır. Bu yüzden, değişik alanlardaki girişimciler, ülkelerin en etkin ve en üretgen kaynağını oluştururlar. Zamanın gerektirdiği bilgilerle donanmış girişimci, sermaye ve doğal kaynaktan daha önce gelir. Günümüzde dünya ölçüsünde başarılı olmuş, gönüllü ya da ticari kurum ve kuruluşların başarısı, fiziksel ve finansal varlıklarından daha çok bilgiye dayanan girişimci insan gücünden kaynaklanır.

Gelecek yıllarda kurum ve kuruluşlarda, Thomas Stewart'ın "Intellectuel Capital" isimli kitabında vurguladığı gibi, beyin gücü, büyük önem kazanacak. Örgütlerde entellektüel sermayenin göze görünen en güçlü yüzü, onları peşlerinden sürükleyen girişimcilerdir. Önümüzdeki yıllarda, örgütler gibi, ülkelerin de üretim gücü, parasal kaynaklardan önce bilgi ve insana yapılan yatırımlardan gelecek. İnsan kaynaklarının başında da dünyayı ötedünyanın işyeri gibi gören girişimciler gelir.

Örnek girişimler, dünyanın en büyük bilgisayar parçaları üreticisi Intel'in kurucu yöneticisi Andre Grove gibi, ürünlerinde bir hata olduğu zaman ne pahasına olursa olsun, doğru olanı yapma kararlılığında olanlardır. Onlar evrensel değerlere ve etik kurallara bağlı kalarak doğruyu ararken, ayrıntıları gözden kaçırmazlar, hayale kapılmazlar, yere sağlam basarlar ve günlük hayatın gerçeklerinden kopmazlar. Girişimciler, risk almaktan kaçınan örgütlerin ne kâr ne de zarar edeceğini çok iyi bilirler.

Girişimciler, üretim gücünü büyütürken, amaçlar, araçlar, zamanla değişen ve değişmeyen değerler, doğru düşünme ve doğruyu arama konusunda da düşünmek zorundalar. İş dünyasının öncüleri, Lester Thuron, Tom Peters, Michael Hammer, Philip Kotler yanında, Farabi, Buruni, İbn Haldun, Gazali, Mevlana ve Yunus'u da iyi bilmeliler. Düşünce ve bilgi dünyasının yıldızlarını tanımadan, tarım, sanayi, bilgi ve hikmet devrimini kavramak oldukça zordur. İş dünyası yalnızca Değişim Mühendisliği, Toplam Kalite Yönetimi, Strateji Geliştirme eğitimi alarak, üretici güçlerini büyütemezler. Veren el olmada, çarşının yolunu öğrenmek için, daha geniş daha zengin ve daha derin bir dünyaya açılmak gerekir.

Çarşının yolunu öğrenenler, bilgilerini, tecrübelerini ve birikimlerini kullanarak, üretim gücünü büyütmede, büyük başarı gösterebilirler. Çünkü çarşıyı iyi bilenler, müşteri odaklı olmanın yolunu da kolaylıkla bulabilirler. Çarşıda başarı, müşterinin istediği ürün ve hizmetleri en uygun bir biçimde karşılamaya bağlıdır. Müşterisi olmayan bir ürünü üretmenin ya da satmanın ticari açıdan hiçbir anlamı yoktur. Bir ülkede ekonomiye verilecek en büyük zarar, müşterisi olmayan biri ürünü üretmeye kalkışmadır. Bu yüzden, İşletme denetiminde, pazarlama ve pazar araştırması vazgeçilmez bir önem taşır.

İslam kültüründe dünya ile ahiret bir bütün olarak ele alınır. Dünyasız bir ahiret, ahiretsiz bir dünya düşünülemez. Bu yüzden, Peygamber şehri Medine'de olduğu gibi, Müslümanların kurduğu Şehirlerin Merkezinde Cami ve çarşı bulunur. Cami ile çarşının birbirini nasıl tamamladığını gösteren ilginç örneklerden biri, İstanbul'daki Laleli Camisidir. İki yüzyıl önce inşa edilmiş olmasına rağmen, Laleli'de cami ve çarşı eşsiz bir uyum ve düzen içindedir. Cami çarşıyı, çarşı da camiyi dünya ile ahiretin birbirini tamamladığı gibi, tamamlar ve bütünler.

Stewart adı geçen kitabında İsveçli araştırmacı Westerman'ın İsveç ile Hollanda ve İngiltere'deki İşletmelerin verimlilik farklarını araştıran 1768'de hazırladığı bir rapordan sözeder. Westerman, İsveç ile Hollanda ve İngiltere'de tersane ve seramik fabrikalarının temelde aynı makinalara sahip olmalarına rağmen, İngiliz ve Hollandalıların başarılarının kaynağında, sabit tesis ve makinelerden daha çok onları kullanmadaki maharetlerinde olduğunu ortaya çıkarıyor. İngiliz ve Hollandalılar, aynı fabrikalarda İsveçlilerin iki katı üretim yapabiliyorlar.

Geçmişte olduğu gibi, günümüzde de, işletmede çalışanların bilgi ve becerisi, girişimcilerin vizyonu, üretim gücünü büyütmede sürükleyici bir işlev yüklenir. Girişimciler bilgi, tecrübe ve sezgilerini kullanarak, örgütleriyle birlikte çevrelerini de daha üretgen bir hale getirirler. Girişimciler iş hayatında çekirdekteki ağacı görmenin coşkusunu yaşarlar.

İslam tarihinde örnek girişimcilerden biri, Abdurrahman b. Afv'dır. Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlar ekonomik zorluklarla karşılaşınca, Peygamber'den yardım isterler. Bunun üzerine Peygamber, bir Medine'li ile bir Mekke'liyi kardeş ilan ederek, güçlerini birleştirip, birlikte çalışmalarını önerir. Medineliler varlıklarını, Mekkeliler de bilgi ve emeklerini bir araya getirerek, bir "Kardeşlik ortaklığı" kurulur. Sağlanan gelir de ortaklar arasında paylaşılır.

Sezai Karakoç, **"İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü"** isimli kitabında, sözkonusu ortaklığın, Müslüman toplumların ekonomik yapı ve sosyal dokusunu dönüştürmede büyük bir işlev yüklenebileceğini söyler. Toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel canlılığı gönüllü kuruluşlarla birlikte, üretim gücünü artıran ticari örgütlerden kaynaklanır. Ticaretin gelişmediği bir toplumda değişik alanlardaki üretim çalışmaları da canlılık kazanamaz. Bu yüzden, Müslüman toplumlarda ticaret sürekli özendirilir.

Ortaklık yapmada, sonradan Medine'nin en büyük tüccarlarından biri olan Afv'ın, Medine'li zengin kardeşi, bütün varlığının yarısını ve uygun bulursa ayrılabileceği iki eşinden biriyle de evlenebileceğini söyler. Ancak büyük sahabi, böylesine özverili bir öneri karşısında, kardeşine başarı ve mutluluk dileyerek, "Sen bana çarşının yolunu göster" der. Çarşının yolunu öğrenen Afv, Medine'nin güçlü zenginlerinden biri haline gelir. O öylesine bir "Veren el" olur ki, on büyük sahabi ile birlikte Cennet'le müjdelenir. Onlar girişimin olduğu kadar, ortaklığın da İslam tarihinde ilk güzel örneklerinden birini verirler.

Çarşının yolunu öğrenenler, bilgilerini, tecrübelerini ve birikimlerini kullanarak, üretim gücünü büyütmede, büyük başarı gösterebilirler. Çünkü çarşıyı iyi bilenler, müşteri odaklı olmanın yolunu da kolaylıkla bulabilirler. Çarşıda başarı, müşterinin istediği ürün ve hizmetleri en uygun bir biçimde karşılamaya bağlıdır. Müşterisi olmayan bir ürünü üretmenin ya da satmanın ticari açıdan hiçbir anlamı yoktur. Bir ülkede ekonomiye verilecek en büyük zarar, müşterisi olmayan biri ürünü üretmeye kalkışmadır. Bu yüzden, İşletme denetiminde, pazarlama ve pazar araştırması vazgeçilmez bir önem taşır.

Büyük Sahabi Afv, ticaretteki başarısını iş yerine gelen hiçbir müşterisini geri çevirmemesine bağlar. Hz. Ali, az kâr ile yetinmeyenlerin, daha fazlasını bulamayacaklarını söyler. Bunun için, Anadolu'daki işyerlerinde "Müşteri Velinimetimizdir" yazılı levhalar vardır. Bu yaklaşımın çağdaş İşletme bilimindeki karşılığı, "Müşteri Sultandır" anlayışıdır. Çünkü müşterilerinin taleplerini, onların istedikleri fiyat ve kalitede karşılayamayan işletmeler, uzun süre ayakta kalmayı başaramazlar.

Girişimcilerin öncülüğünde gönüllü yarı ticari işletmeler, ürün ve hizmetlerini satın aldıkları, kendi ürün ve hizmetlerini pazarladıkları kişi, kurum ya da kuruluşlarla büyük bir aileye benzerler. Aile içindeki bir işletme, kazanmak istiyorsa, diğer işletmelere de kazandırmak zorundadır. Dünyanın her yerinde işbirliği ya da ticaret karşılıklıdır. İşbirliğinin devamlı olabilmesi için iki tarafın da kazanması gerekir. Tek yönlü ticaret olmaz.

Günümüzde savaşlar yön ve hedef değiştirdi. Artık dünyada cephelerin yerine pazarlar, orduların yerine de girişimcilerin başını çektiği örgütler geçti. Sözkonusu pazarlarda yer tutabilmek için, dünya maliyetlerinde ürün, hizmet ve bilgi üretmesini bilmek zorunludur. Başarılı bir girişimci olmak için, bir ülkenin değil, bütün dünyanın en iyisi olmaya çalışılmalıdır. Girişimcileriyle, ürünleriyle ve hizmetleriyle dünya pazarlarında kendilerine sağlam bir yer tutamayan ülkeler, devletler arasındaki ilişkilerde de söz sahibi olamazlar.

Büyük bir üretim güçsüzlüğüne düşen Türkiye'nin, yeniden yapılanması, tarım, sanayi ve hizmet kesiminde faaliyet gösteren kamu, özel ve gönüllü kuruluşlardaki girişimcilere bağlı. Anadolu'nun ekonomik sosyal ve kültürel dönüşümünde girişimciler belirleyici olacaklar. Çünkü girişimciler, ithal ettikleri ürün ve hizmetlerle birlikte kültür de ithal ettikleri gibi, ihraç ettikleri ürün ve hizmetlerle de kültür ihraç ederler. Sony'nin ürünlerinin olduğu her ülkede Japon kültürü, açık ya da dolaylı bir biçimde kendini gösterir. Aynı şekilde IBM'in ürünlerinin kullanıldığı her evde Amerika en azından diliyle vardır.

Girişimciler bir ülkenin kaynaklarını ürün ve hizmete dönüştürürken, hem kendilerini hem de çevrelerini değiştirerek, toplumun üretici gücünü üstsel olarak büyütürler. Üretken bir yapılanmaya gidemeyen toplumlar, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel standartlarını geliştiremezler. Değişmeyen evrensel amaçlarla, hızla değişen araçları kullanmasını bilemeyenler, dünyadaki gelişmelere ayak uyduramazlar. Bir toplumun üretici gücü, toplumun fiziksel, finansal ve kültürel kaynaklarının en verimli bir biçimde değerlendirilmesine dayanır. Bunun için, Anadolu insanının içinden çıkmış milyonlarca girişimcinin el ele vererek, dünya çarşılarının yolunu iyi öğrenmeleri gerekir. Çünkü dünya çarşılarının yollarını bilmeyenler, ülkelerinin üretim gücünü büyütemedikleri gibi, "veren el" olma yolunda ilerleyemezler.

Araştırma

DOSYA

Hukuksuzluk ve Girişimcilik Ahlakı

Yrd. Doç. Dr. Ömer TORLAK
Kırıkkale Üniversitesi İİBF. İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

Girişimci Olmanın Gerekleri

Mal veya hizmet üretimi için gerekli kaynakları bir araya getiren, kazanma ya da kaybetme riskini üstlenen kişiler, girişimci olarak isimlendirilirler. Piyasaya sunulan mal ve hizmetlerin hem sayı hem de çeşit bakımından sayılamayacak kadar artmış olması ve ayrıca yatırımlarda kullanılan finansal kaynakların büyümesi, girişimcilerin katlanmak durumunda oldukları riski de fazlalaştırmıştır.

Diğer yandan, girişimcilerin de sosyal yapı içerisinde faaliyet gösteren birer unsur olmalarından ötürü, faaliyette bulunulan toplumun değer yargılarına uygun hareket etmek de kaçınılmaz olmaktadır. Yine, uluslararası pazarların oldukça küçüldüğü günümüz dünyasında, evrensel değerlerin ve muhatap toplumu oluşturan insanların inanç, tutum ve ahlaki değerleri de, girişimciler tarafından gözardı edilemeyecek faktörler olarak kabul edilmektedirler. Bu perspektiften bakıldığında, böyle riski artan ve etkileri genişleyen bir işi üstlenen kişiler olarak, girişimcilerin bazı vazgeçilemeyecek özelliklere sahip olmaları gerektiği anlaşılmaktadır.

İnsanların büyük bir bölümünün elinde bulunan pa-

rasal değerleri, sonunda kayıp ihtimali de olan bir yatırıma yatırma cesaretinin olmadığı dikkate alındığında, bu riski üstlenmeleri bakımından, girişimcilerin risk üstlenme özelliğine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Yine bu işe soyunan bir kişinin gayretli ve çalışkan olması, bu çalışkanlığıyla birlikte aynı zamanda, elinde bulunan parasal değerleri kullanmada tutumlu davranarak girişimlerinde kullanmayı tercih ettiği de görülmektedir. Ayrıca böyle bir iş üstlenecek olanların, yeniliklere açık, gelecekle ilgili tahmin ve isabet gücü olan, güvenilir bir kişiliğe sahip olarak verdiği sözde durmaları da, kendilerinde olması beklenen diğer asgari nitelikler olarak sıralanabilir. Elbette, insan olmak bakımından, bazı durumlarda bu niteliklere uygun olmayan tutum ve davranışlar içerisinde olunabileceğini kabul etmek zorundayız. Fakat burada önemli olan, hata yapmama ve bu niteliklere uygun hareket etme noktasında samimi olarak gayretli olmaya çalışmaktır.

Öncelikle girişim niyeti olan birinin elinde, kendine ya da başkalarına ait kullanılmak üzere, bir sermaye bulunmalıdır. Bu sermaye girişimcinin düşündüğü işe yatırma noktasında, onun insiyatifinde olmalıdır. Bunun bir diğer anlamı da, iş sonucu oluşacak zararın girişimciye ait olmasıdır. Yani, bu işe girişen kişi riski üstlenmek, kullanım hakkının kendinde olduğu başkalarına ait sermayelerin zararını karşılamak durumundadır. Zaten o, büyük oranda kendi sermayesini ve belirli nisbette de ticari geleceğini ve itibarını riske atmış olmaktadır.

Kendini hem maddi hem de manevi riske sokan birinin, olumlu sonuçlar elde edebilmesi için haklı olarak, çalışkan ve gayretli olması beklenir. Öyle ki, yapılan işin selameti açısından, gerek düşünce gerekse fiili eylem bakımından süre ile sınırlandırılmamış bir çalışma içinde olunacak ve bu arada dinlenme ve sosyal ilişkilere olması gereken zaman ayrılamayacaktır. Bununla bağlantılı olarak bir diğer açıdan, özel tüketim harcamaları kısılacak ve oluşacak tasarruflarla işe takviye yapılacaktır. Böyle bir duruma karşı, girişimcinin aile ilişkilerinin kuvvetli olmasına, dolayısıyla iyi bir aile ve yakın çevre desteği sağlamış olmasına şiddetle ihtiyacı bulunduğu aşikardır.

Girişimcide bulunması gereken bir diğer hususiyet, yeni fikirlere açık olma, yenilik oluşturma noktasında gayretli ve kabiliyetli olmadır. Bu da, genel kültür, iş konuları ve insanlar arası ilişkileri güçlendirici şekilde, okuma, gelişmeleri izleme ve ilgili kişi veya kuruluşlarla haberleşmeyi zorunlu kılmaktadır. Gelişmeyi sağlayıcı ve yenilikler ortaya çıkarmaya yönelik bu tür faaliyetlerde süreklilik olmasına da özellikle titizlik gösterilmelidir. Zira, belirli bir zamanda uğraşılan işle ilgili yoğunlaşmak asıl olmakla beraber, diğer yandan değişim ve gelişmelerin takibi düzenli olarak yapılmalıdır. Bu şekilde, o andaki işle ilgili düzenlemelerin zamanında yapılma şansı yakalanabileceği gibi, yapılması mümkün bir başka iş fırsatının da değerlendirilmesi mümkün olabilecektir.

Zaman içerisinde böyle bir yaklaşıma sahip girişim ruhu taşıyan kişilerde, geleceği tahmin etme ve gelecekte olabilecek değişimlere karşı tedbir alabilme becerisinin gelişmesi de beklenir. Zaten, özellikle yoğun rekabetin ve oldukça belirsizliğin yaşandığı bugünün iş dünyasında, girişimci olabilmenin ve bu noktada ayırdedici bir vasfa sahip olabilmenin yolu da, geleceği tahmin edebilme kabiliyetinin gelişmesinden geçmektedir. Geleceğin tahmini noktasında girişimciyi bir kâhinden ayıran en önemli faktör, onun sadece varsayımlarla değil geçmiş veriler, yapılan araştırma sonuçları ve tecrübelerine göre hareket etmesidir. Buna rağmen, yanılma ihtimalini kabul etmesi ve yanıldığını anladığı veya sezdiği anda yeni bir karar almaktan kaçınmaması da, bu aşamada zikredilebilir. Bir girişimciye kaynaklarını teslim eden ya da kullandıranlar açısından, geçici süreli bir kayıp değil, bilerek yapılan yanlış ve hatalı karar sonucu devam eden ve büyüyen bir kayıp daha önemlidir. Çünkü onlar, böyle gereksiz inadi davranan birinden kaynaklarını en kısa sürede geri alma yolunu arayacaklardır.

Girişimcide bulunması gereken bir diğer hususiyet, yeni fikirlere açık olma, yenilik oluşturma noktasında gayretli ve kabiliyetli olmadır. Bu da, genel kültür, iş konuları ve insanlar arası ilişkileri güçlendirici şekilde, okuma, gelişmeleri izleme ve ilgili kişi veya kuruluşlarla haberleşmeyi zorunlu kılmaktadır. Gelişmeyi sağlayıcı ve yenilikler ortaya çıkarmaya yönelik bu tür faaliyetlerde süreklilik olmasına da özellikle titizlik gösterilmelidir.

İşte bu aşamada bir başka özellik olarak, güvenilirlik ve sözünde durma vasıfları karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de bir girişimcinin belki de sahip olabileceği ve kesinlikle yitirmemesi gereken önemli bir nitelik olarak, bu iki özellik zikredilebilir. Bazı işlerde kaybedebilen bir girişimci, gerçekten güvenilir olduğunu kanıtlamış ve verdiği söze sadık olduğundan şüphe edilmiyorsa, bu kişinin geçici süredeki hatasından kaynaklanabilecek kayıplar, yine onun hatasından kısa sürede dönme ve samimi gayretinden ötürü, kısa sürede bertaraf edilebilir. O kişinin

çevresine sunduğu güven, onun zor zamanlarında desteklenmesi için önemli bir gerekçe olacaktır.

Açıklamaya çalıştığımız bu asgari özelliklere sahip olanların ayrıca doğuştan, aileden, eğitimden ve çevreden kazandığı değerler sonucu oluşan, inanç, tutum, kişilik ve davranışlarında farklılıklar bulunması da, gayet doğaldır. Bu birbirinden çok farklı olabilecek yapılarıyla birlikte, iş esnasında girişimcide olması istenen bazı değerlere de ihtiyaç vardır. Bu değerleri bir bütün olarak, "girişimcilik ahlakı" şeklinde isimlendirmek mümkündür. Girişimcilik ahlakı adı altında aşağıda açıklamaya çalışacağımız ahlaki kalıpların aslında, girişimcilerle birlikte çalışan profesyonel yöneticiler için de oldukça gerekli olduğu anlaşılacaktır.

Girişimcilik Ahlakı

Müşteriye dönük olma, müşteri odaklı hareket etmenin gerekli olduğunun artık herkesçe kabul edildiği bir ekonomik hayatta, üretilecek herhangi bir mal ya da hizmetle ilgili üretim öncesinden başlayıp satış sonrasına uzanan bütün faaliyetlerde, yukarıda sıralamaya çalıştığımız girişimci vasıfları yanında, ihtiyaca uygun mal veya hizmet üretilmesi, kaynak kullanımında israfçı olmama, tüketicinin kararını kısıtlamama, onları aldatmama, rakipleri kötülememe, en iyiyi yapmaya çalışma, kaliteyi ve tatmini esas alma ve benzeri ahlaki değerlerin oluşumuna şiddetle ihtiyaç hissedilmektedir. Bugün bu konularla ilgili profesyonel yöneticilerin kararları ağırlıkta gibi görünse de, girişimcilerin bu ve benzeri konularda kuşanacakları ahlaki yapı hem kendilerini hem de yöneticileri olumlu şekilde yönlendirici ve kontrol edici olacaktır.

Girişimci, risk üstlenme ve tutumlu olmasına paralel olarak, her türlü kaynak kullanımında gereksiz tüketimden kaçınma ahlakına sahip olmalıdır. Mal veya hizmet geliştirme ve üretiminde bütün hassasiyetini kuşanarak, en uygun kaynakları en uygun yerlerden bularak en uygun miktarda kullanmak durumundadır.

Gerek basılı gerekse görsel medyada, müşteriye ve topluma zararlı olabilecek yanlış ve hatalı ticari faaliyet sonuçlarına sıkça rastlanmaktadır. Bu tür durumlar ortaya çıktığında ise, ilgili işletmelerin ayakta kalma şansları oldukça azalmakta, ayakta kalmayı başarsa dahi rekabet etme şansları ortadan kalkmaktadır. Üstelik böyle bir duruma düşen işletmenin girişimcisi, çalışkan ve yeniliğe açık, sözüne güvenilebilir bir kişi de olabilir. Fakat, bu girişimcinin müşteriye dönük eylemlerde kendisinin ve yöneticilerin hatalı veya dikkatsiz davranmaları bile, ahlaki olmayan durumlarla karşılaşılmasına sebep olmaya yetecektir.

Girişimci, risk üstlenme ve tutumlu olmasına paralel olarak, her türlü kaynak kullanımında gereksiz tüketimden kaçınma ahlakına sahip olmalıdır. Mal veya hizmet geliştirme ve üretiminde bütün hassasiyetini kuşanarak, en uygun kaynakları en uygun yerlerden bularak en uygun miktarda kullanmak durumundadır. Bu noktada, özellikle insan sağlığı, doğal çevre ve toplumsal menfaatlere uygun olmayan kaynak kullanımından kaçınılması gerektiğini kendine şiar edinmelidir. Bunları kendisine kazandırmaya çalıştığı gibi, yöneticilerini de bu konuda uyarma ve kontrol etme sorumluluğunu yerine getirmelidir.

Kaynak kullanımı noktasında gösterilmesi gereken hassasiyet aynı zamanda, üretilecek mal ve hizmetlerin tüketicilerin ihtiyacına uygun olması ve ihtiyacın tatmin edilmesi konusunda da esirgenmemelidir. Çünkü, ihtiyaca uygun olarak üretilmeyen her türlü mal ve hizmet de esasında, bir türlü kaynak israfı olarak kabul edilmelidir. Yine üretilen mal ve hizmetlerin kullanımına uygun olup olmadıkları da, kaynak kullanımında tasarruf bakımından önemlidir. Uzun süre kullanılabilecek bir malın tamamı veya belirli bir bölümünün dayanıksız yapılması sonucu kullanılmaması, tekrar değerlendirilemeyip çöpe atılması, hep kaynak israfına neden olan durumları işaret etmektedir. Bu yüzden, üretilecek mal ya da hizmetlerde ihtiyaca uygunluk yanında kullanıma uygunluğa da dikkat edilmek suretiyle, kaynak israfının önüne geçmek mümkün olabilir.

Bir başka ahlaki yön, girişimcinin tüketiciye yönelik yapılan, reklam, kişisel satış, katalog, kullanma kılavuzu vb. doğrudan veya dolaylı iletişimlerde, baskıcı olmaktan kaçınmaktır. Aynı zamanda, bu tür iletişimlerle onları aldatmamak, eksi ve yanlış bilgilendirmemek de,,ahlaki açıdan dikkate alınmalıdır. Bugün oldukça çeşitli alternatif arasından seçme şansına da sahip olan tüketicileri, bu şekilde bir veya iki kezlik kandırmalar mümkün olabilmekte fakat, uzun dönemde bu konularda ahlaki tutum ve davranış göstermeye çalışan girişimci ve yöneticilerin, dolayısıyla onların işletmelerinin başarılı oldukları da açıkça anlaşılmış bulunmaktadır.

Bazı girişimcilerin yine ahlaki olmayan bir şekilde, rakiplerini kötüleme yolunu tercih ettikleri görülmektedir. Oysa, zaman içerisinde kendine has bir söylem geliştiremeyen girişimcilerin yenilik oluşturamadıkları,

güvenilirliklerini yitirdikleri ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, sadece rakibi kötülemek suretiyle ayakta kalmak ve başarılı olmak gibi ahlaki olmayan durumlara tevessül edilmemeli, girişimciler kendi özelliklerini ahlaki yönden geliştirme ve olgunlaştırma sonucunda başarının yolunu aramalıdırlar.

Girişimcilik ahlakı açısından geliştirilmesi gereken bir başka özellik de, aynı zamanda yenilikçi olmanın bir gereği olarak kabul edebileceğimiz, rakipleri veya mevcut olanı taklit etme hastalığına düşmemek olmalıdır. Böyle bir hastalığa yakalanan girişimcilerin kısa sürede bazı işler dolayısıyla kazançlı olmaları muhtemel olmakla beraber, uzun dönemde bu gibi ahlaki olmayan bir eylem sonucu kazançlı çıkmak çok zordur. Nitekim bugün, pek çok girişimcinin bu konu yüzünden birbirleriyle davalı durumda olduklarına şahit olunmaktadır.

Üretim ve satışa yönelik olarak ifade etmeye çalıştığımız bu özelliklere sahip olmaya çalışacak bir girişimci, bunlara ilaveten, müşteri hizmetinin oldukça önemli hale geldiği rekabetçi piyasa şartlarında, en iyi hizmeti sunma ve kalite sorumluluğunu da yüklenmek zorundadır. Bu şekilde, bir taraftan bu noktaya kadar harcadığı emek ve gayretten tüketicileri uygun bir şekilde haberdar etmiş olacak, bir taraftan da girişimcilik ahlakının topluma yerleşmesinde diğer girişimcileri toplumsal bazda tüketicilerin zorlamaları açısından harekete geçirici bir adım teşkil edecektir.

İfade etmeye çalıştığımız bütün bu ahlaki iyileştirmelerin girişimciler nezdinde kabul görmesi ve uygulanabilme şansının artmasında, toplumsal ahlaki değerlerin revaçta ve işliyor olmasına olan ihtiyaç kadar, düzgün adil işleyen bir hukuk ortamına da ihtiyaç olduğu çok açıktır. Zira, bu iki mekanizmanın zayıflaması ya da çalışmaması halinde, toplumsal ahlak gibi girişimcilik ahlakının da ahlaki olmayan istikamette yol alacağı muhakkaktır. Bu noktada, yozlaşmış veya adaletli bir şekilde çalıştırılmayan bir hukuk sisteminin ve toplumsal ahlaki değerlerin ortaya çıkaracağı girişimciliğin ahlaki olarak oldukça tartışılır olduğu da kabul edilmelidir. Bugün yaşadığımız ortamda, hemen her gün ahlaki bakımdan tartışılabilir birçok girişimcilik örneği de bunun önemli bir göstergesi olsa gerekir.

Hukuksuzluk ve Yeni Girişimcilik Örnekleri

Kanunların ve bunlara bağlı birtakım mevzuatın hukuk olarak yerleştirilmeye çalışıldığı ve özellikle ekonomik ve siyasal güce sahip olanların bu mevzuattan muaf olma çabalarının yoğun olarak yaşandığı günümüz dünyasında, tabii ki yukarıda kısaca tanımlamaya çalıştığımız bir girişimcilik ahlakının olumlu cevap bulması beklenmemelidir. Bir başka ifadeyle, böylesine ahlaki karmaşanın, hukuk adına hukuksuzluğun yaşandığı bir ortamda, ahlaki olmaya gayret edenler değil, bunun dışında ölçüsüzce ve ahlaki olmayan bir şekilde davrananların el üstünde tutulduğu sıkça görülmektedir. Böyle bir sonucu yaşayarak gören pek çok insan ise, zaten müsait olan şartlar çerçevesinde, yeni girişimcilik örneklerine talip olmaktadır.

Girişimcide olması gereken riske katlanma, bu yeni girişimcilik örneklerinde riski bir başkasına ve özellikle kamuya yükleme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yozlaşan ve dikkate alınma ihtiyacı hissedilmeyen ahlaki değerlerle işlemeyen veya adil çalışmayan bir hukuk ortamında, girişimciliğe soyunanlar işin riskini kendileri değil de, bu işe elverişli hale gelen batık kredilerle kamuya ya da ödünç alınan paraları iade etmemek suretiyle şahıslara yüklemeyi, yeni girişimcilik becerisi olarak rahatlıkla kullanabilmektedirler. Bu noktada, bu yeni tür girişimcilerin ekonomik, siyasal ve sosyal ilişkilerinin, kendilerine sağladığı geniş alana da dikkat çekmemiz yerinde olacaktır.

Zayıflayan ahlaki ortamda dizginlenemeyen aşırı kazanç tutkuları, sonu gelmeyen şahsi çıkarcılığa dönüşebilmektedir. İnsanın girişimci olarak aşırı çıkar peşinde koşmaya başlaması, çalışkanlığı önemsiz görmesine, yenilik peşinde koşmaktansa taklitçiliğe yönelmesine, rakipleri karalamasına, kaynak kullanımında israfa düşmesine, verdiği sözde durmamasına ve güvenilirliğini kaybetmesine sebep olacaktır. Müşteriye hizmeti ve kaliteyi esas alan bir anlayış yerini, kişisel çıkarları hedefleyen bir zaafiyete devredecektir. Bu anlayışa sahip yeni girişimciler, kendi çıkar dünyaları içinde sadece kendi yaşam standartlarını artırma uğraşı göstereceklerdir. Kendi dışlarındaki dünyanın sorunları ve olumsuz ahlaki durumlarla kendilerini sorumlu saymak gibi bir dertleri de olmayacaktır. Hatta çok yakınlarında bulunan arkadaş, komşu ve akrabalar içerisinde yardım ve destek bekleyenlere dahi kapalı hale gelebileceklerdir. Belki bu durumda olanlara karşı duyacak-

Üretim ve satışa yönelik olarak ifade etmeye çalıştığımız bu özelliklere sahip olmaya çalışacak bir girişimci, bunlara ilaveten, müşteri hizmetinin oldukça önemli hale geldiği rekabetçi piyasa şartlarında, en iyi hizmeti sunma ve kalite sorumluluğunu da yüklenmek zorundadır.

ları az da olsa vicdan azabının çıkarlarını zedeleyebilme ihtimaline karşı, böyle bir tutum onlar için zorunlu olmaktadır.

Bunlarla bağlantılı olarak, bu anlayışa bürünenlerin çok az bir gayretle çok fazla şeye sahip olma arzuları da gündeme gelecektir. Az çalışma sonucu elde edilen büyük parasal ve makam değerleri, arkadan gelen yeni nesiller için de çekici bir durum olarak algılanabilmektedir. Bu algılamayı güçlendiren husulardan biri az çalışma sonucu çok kazanmanın adeta bir erdem olarak görülebilmesine yol açan ahlaki yozlaşma ve buna müsait hukuk fakiri bir sistem iken, bir diğer husus ise, bu tür yeni girişimcilerin savurganlığa varan özendirici harcamaları ve bu harcamaların lüks hayat adına kamuya yansıması olmaktadır. Eğer böyle bir çalışma karşılığı, ne pahasına olursa olsun çok kazanma mümkün ve bu kazancın istenildiği şekilde harcanabilmesi de özen duyulması gereken bir durum ise, o halde çalışkan olmanın, tutumlu olmanın, risk üstlenmenin, sözünde durma ve benzerinin, ahlaklı girişimci olma adına öneminden bahsetmek anlamsız olacaktır.

Bütün bunlardan sonra, haklı ve haksızın neredeyse ayırdedilemediği, haksızın hakkını alamadığı, haksız rekabetin neredeyse yasalaştığı ve insanların herhangi bir ahlaki erdeme riayet etme endişesi taşımadığı bir karmaşa içerisinde, toplumun genelinden olduğu gibi, girişimci olarak faaliyetlerini sürdürenlerden de sözde durma gibi bir erdemi beklemek yanlış olacaktır. Çünkü, sözün ve söz olarak kabul edilebilecek yazılı belgelerin dahi, bir geciktirme, yanıltma ve yanlış yönlendirme aracı olarak kullanıldığı böylesi hukuksuzluk ortamlarında, yeni girişimciler açısından verilen sözlerin çok fazla bir anlamı da olmayacaktır.

Girişimciler bir yandan kendilerine ait amaçları gerçekleştirme bir diğer taraftan da toplumsal amaçlara hizmet etmenin dengesini kurmak durumunda olduklarını unutmamalıdırlar. Ahlaken bir girişimciyi bu iki yönlü fonksiyonunu icraya zorlayabilmek için öncelikle, doğru ve adil işleyen bir hukuk sistemi ile takviye etmek zorunludur. Ayrıca toplumsal ahlakın ayakta tutulmasına olan ihtiyaç zaten ortadadır. Bu şekilde desteklenmeyen girişimcilerin elbette, belirtmeye çalıştığımız yeni girişimcilik türlerine yönelmesi normal bir sonuç olarak değerlendirilmelidir. Zira, hukuksuzluk ve ahlaki yozlaşma bir başka şekilde tanımlandığında, bir boşluğun ifadesi olarak kabul edilebilir. Hiç şüphesiz, hayat boşluk kabul etmemekte ve bir boşluk varsa bu muhakkak, şayet onun yerine geçecek olumlu bir mekanizma yoksa olumsuzu ile doldurulmaktadır.

Doğru Tercihe Yönelme

Bir tarafta bütün cazibesiyle kişisel menfaatleri artıran sınır tanımaz yeni girişim becerileri, diğer tarafta ahlaki ve hukuki ölçülere uymayı gerektiren ve kısa sürede kayıp olarak kabul edilen ahlaki girişimcilik örnekleri ve oldukça yoğun ekonomik, sosyal ve siyasal karmaşa içerisindeki girişimcilerin bu iki seçenek arasındaki tercihlerinin artan önemi. Ya salt şahsi çıkar ya da şahsi çıkarını sadece maddede görmeden toplumsal menfaatlerle dengeli bir karar. Gerçekten de belirtmeye çalıştığımız karmaşa içerisinde zor bir karar. Ancak, her halukârda doğru tercihin bulunması gerekmekte ve doğru tercihle toplumun, dolayısıyla girişimcilerin ahlaken ıslahı mümkün gözükmektedir. Hemen her meslekte olduğu gibi, burada da doğru tercih girişimcilerin çabasını gerektirmektedir. Ancak toplumun diğer fertlerinin yardım ve desteklerine olan ihtiyaç da unutulmamalıdır.

Batı ve İslam İktisadında Teşebbüs Hürriyeti

Doç.Dr. Adem ESEN
Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F.

İnsan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik iktisadi faaliyetler, hayatın genel seyrinde önemli bir yere sahiptir. Bu faaliyetlerin şekil ve muhtevasının düzenlenmesi ise iktisadi yapı yanında siyasi, sosyal ve dini yapıyı ilgilendirir. Bunun için teşebbüs konusu benimsenen hayat düzeni ile içiçedir. Ayrıca iktisadi hayatı düzenleme veya iktisadi faaliyetlere katılmada devlet, önemli bir role sahip olduğundan teşebbüs hürriyeti incelenirken devletin iktisadi fonksiyonları ele alınır. Aşağıdaki çalışmada seküler anlayış yanında İslam iktisadi açısından da teşebbüs hürriyeti konusu incelenmeye çalışılmaktadır.

I. Teşebbüs ve Müteşebbis Kavramları

İşletme biliminde işletme ile teşebbüs (girişim) kavramları çoğu zaman aynı anlamda kullanılmaktaysa da her iki kavram farklıdır. İşletme, mal veya hizmet üreten, fabrika, atölye, mağaza gibi teknik bir birim, teşebbüs ise hukuki, iktisadi ve mali bir birimdir. Buna göre her teşebbüs bir eşletmedir ama, her teşebbüs işletme değildir. Bununla beraber teşebbüslerin mülkiyetleri özel veya kamu kesimlerine ait olabilirler. Nitekim KİT denildiğinde, sermayesinin yarıdan fazlası devlete ait olan siyasi, iktisadi, sosyal ve mali gayelerle kurulmuş teşebbüsler akla gelir.

Müteşebbis (girişimci), emek, sermaye ve tabii kaynakları yani, üretim faktörlerini, başkalarının ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetleri tedarik etmek üzere ve uygun şekilde biraraya getiren kimsedir. Müteşebbis kâr etmek arzusu ile hareket eder ve zarar tehlikesine (riske) katlanır. Bu sebeple teşebbüs, üretim faktörleri arasında sayılır. Müteşebbisin fonksiyonları kısaca; üretim faktörlerini biraraya getirerek mal ve hizmet üretmek, işletmenin siyasetini tespit etmek, yeni pazarlar bulmak, yeni üretim metodları, mal veya hizmet ile dağıtım kanalları araştırmak, ürünlerin kalitesini yükseltmek, hammadde kaynakları bulmak ve riske katlanmaktır.[1]

Müteşebbis ile yönetici farklıdır. Yönetici başkası adına faaliyeti idare eder ve maksadı kâr etmek değildir. Yönetici, çalışmasının karşılığında ücret alır. Bu sebeple yönetici, emek karşılığı çalışır. Müteşebbis üretimde teknik yenilikler (innovation) meydana getirdiği ve riske katlandığı için gelirden pay alır. Ancak iktisatçıların üzerinde en çok tartıştıkları konuların başına bu pay, yani kâr gelir.

Küçük işletmelerde genellikle yöneticiler aynı zamanda müteşebbistir. Böyle işletmelerde müteşebbis tek stratejisttir. Ancak işletmeler büyüdükçe müteşebbis ile yönetici ayrılmaktadır.[2]

II. İktisadi Hürriyet Kavramı

Hürriyet, değer yargılarına göre çeşitli tanımları yapılan bir kavramdır. İktisadi hürriyetler; çalışma hürriyeti, mülk edinme hürriyeti, sosyal güvenlik talep etme hürriyeti olarak sıralanmaktadır.[3] Teşebbüs hürriyeti de iktisadi hürriyetler içinde ele alınmaktadır. İktisadi hürriyet, siyasi hürriyete ulaşmada mecburi bir araçtır. Bununla birlikte iktisadi düzenlemelerdeki hürriyet, geniş anlamdaki hürriyetin bir parçasıdır.[4]

A. Batı Düşüncesinde İktisadi Hürriyet

İnsanların iktisadi faaliyetleri ile ilgili iki yol vardır: Birincisi, zor kul-

1. Güngör Onal. **Temel İşletmecilik Bilgisi.** İstanbul-1993, Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayını. s. 2?3.

2. İsmet Mucuk. **Modern İşletmecilik.** İstanbul, 1985. Der Yayınları s. 22; Lawrence R. Jauch; William F. Glueck, **Business Policy and Stratejik Management.** Fifth Edition. McGraw-Hill Book Company. 1988 s. 52.

3. Ahmet Mumcu. **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri.** Ekli 2. Baskı Ankara-1994, s. 167.

4. Friedman. **Kapitalizm ve Özgürlük.** s. 27.

Lassir-faire görüşünü fizyokratlardan ileri derecede savunan A. Smith'e göre kendini sevmek, çalışmak, duygusallık ve mübadele eğilimleri sayesinde insan harekete geçer. Kişi kendisinin hakimi olduğuna göre kendi çıkarını gözetirken hür olmalıdır. Herkes kendi çıkarını takip ederken, "görünmez el" tarafından, kendi dileği olmaksızın toplum yararına da hizmet eder.

Gönüllü olarak ve bilerek her iki tarafın gerçekleştirdiği bir iktisadi faaliyetten, her bir taraf menfaat sağlar. Gönüllü mübadele aracılığı ile düzenlenmiş bir düzen rekabetçi kapitalizm denilen, hür ve özel teşebbüs ekonomisidir. Burada teşebbüsler özeldir ve anlaşmayı yapan taraflar esas itibariyle fertlerdir. Bireyler mübadele işlemini yapmakta serbesttirler. Bir fert diğerine zor kullanamaz.[6]

lanılmasını gerektiren merkezi yönlendirme, diğeri fertlerin gönüllü işbirliğidir. Birinci yol, totaliter devlet gerektirir. Diğerinde ise piyasa önemlidir.

18. yüzyılda Fransa ve İngiltere'de merkantilizme tepki olarak doğan yeni sınai kapitalizm sınıfının faaliyetini sınırlayacak tüm engellere karşı çıkılmıştır. Bu düşünce, merkantilizmin tekeline, kamu denetimine ve soyluların toprak mülkiyetinden doğan güçlerine karşı çıkarken yeni sınıfın çıkarı için hürriyet, hür teşebbüs istemiştir. Bu dünya görüşü fizyokratlar, klasikler ve ne-o klasikler tarafından haklı gösterilmeye çalışılmıştır. Liberalizmin kaynağı "tabii kanun felsefesidir". Görünmez el tarafından yönetilen toplumda piyasa ekonomisinin kanunlarına uyulur. Toplumun işleyişindeki belirli amaç, toplumun maksimum refahıdır. Kanunların tabiiliğinden maksat, bunlara müdahale edilmemesidir. Dolayısıyla laisser-faire, tabii kanunların en iyi işleyişini sağlayacak hukuk sistemini kurma dışında piyasaya müdahale edilmemesini ve sadece piyasa kanunlarının serbestçe işlemesini sağlamaktadır. Yine bu görüşe göre, tabiatta bulunan rekabet; en dayanıklı ve güçlü olanın yaşaması, dayanıksız ve güçsüz olanın tasfiye olması ve eşitsizlik gibi tabii kanunlardır. İktisadi liberalizm özel mülkiyet, ferdi teşebbüs ve serbest rekabete dayanan, kendi kanunlarına göre tabii uyum içinde işleyen toplumda maksimum refahın olabileceğini savunur. İşte liberal iktisatçıların kurdukları teorik sistemler ne olursa olsun, kurulan modeller bu temele, lasser-faire'e dayanmıştır.[5]

"Serbest ekonomi belli bir grubun insanların istemeleri gerekenler olarak düşündüklerini değil, insanlar neleri istiyorlarsa onları verir".[7] Bununla birlikte serbest piyasanın varlığı devlete olan ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Devlet oyunun kurallarını belirler, kararlaştırılan kuralları yorumlar ve uygulanmasında hakemlik yapar. Piyasanın yaptığı şey, siyasi kanallar aracılığıyla karara bağlanması gereken sorunlar dizisini büyük ölçüde azaltmak, böylece devletin oyuna doğrudan katılması gereğini en aza indirmektir.

İktisadi güç siyasi güce katılırsa yoğunlaşma hemen hemen kaçınılmaz gibi görünür. Öte yandan eğer iktisadi güç, siyasi ellerden ayrı ellerde tutulursa, siyasi güce bir denetim ve muhalif olma hizmeti verebilir.[8] İnsanlar herhangi bir şeyi savunabilmeleri için ilk önce kendi hayatlarını kazanabilmeleri gerekir. Bu da tüm işlerin siyasi otoritenin elinde olan ülkelerde çok zordur.

Liberalizm ferdi, ahlaki meseleyle baş başa bırakır.

Klasik iktisatçılar tam rekabet için bazı fraziyeler ortaya koymuşlardır. Bunlar; arzedenler ve talep edenlerin atomizitesi, malların homojenliği, iktisadi faaliyete katılmanın ve çıkmanın serbestliği, üretim faktörlerinin serbestçe yer değiştirmesi ve piyasanın şeffaflığıdır. Ancak bu faraziyelerin gerçekleşmesi çok zordur. Çünkü mal ve hizmet arz edenlere talep edenlerin sayısı çok defa sınırlıdır. Mallar da homojen değildir. Üretime katılmayı engelleyen birçok faktör vardır. Üretim faktörleri yer değiştirmede tamamen serbest değildir. Piyasa-

5. Gülten Kazgan. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi.** s. 43, 49, 50; Arif Ersoy. **İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi.** s. 137, 149.

6. Friedman. s. 33.

7. Friedman. s. 34.

lar da şeffaf değildir. Bu sebeple tam rekabet hemen hemen görülmemiştir.

Tabii düzende çok ısrarlı olan laisser-faire düşüncesini milli ve milletlerarası seviyelerde tekellere mahkum olmuştur. Serbest rekabet, özel ve kamu kesimlerinden gelen birçok baskıya maruz kalmıştır. Gizli el, iktisadi meselelere çözüm bulamamış ve devletin piyasaya müdahalesi gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda devletin fonksiyonları da artmış, koruyucu ve gözetleyici sıfatlarına düzenleyici ve kefil sıfatları eklenmiştir.

Teoride serbesti, üretimin bollaşmasına yol açar. Ancak kapitalizmde üreticiler eşit rekabet imkânına sahip değildir. Bu sebeple tekelcilik ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte üretimin bollaşması, kalite ve kalitenin artması sosyal refahın sağlanması anlamına gelmemektedir. Çünkü üretimin paylaşımında kapitalizm başarısız. Doktriner kapitalizm burada maddi ögelere önem vermektedir. Dolayısıyla güçsüz kimselerin kurtlar sofrasında yaşama hakkı yoktur.

Birçok yazar kapitalizm ile piyasa ekonomisinin özdeş değil, tamamen zıt oldukları ve kapitalizmde serbest rekabetin kural değil istisna olduğu, temel kuralın rekabetten kaçmak, onu bastırmak ve fiyatları belirleme gücünü ele geçirmek olduğunu iddia etmektedirler. Bu işte kapitalizmin garantörü devlettir. Küçük teşebbüslerin hürriyet alanı olan piyasa, tekellerin baskısı altında ve tekeller gücünü zekâ ve hilelerinin yanısıra devletten almaktadırlar.[9] Eski tarz kapitalizm rekabete dayanıyordu. Yeni kapitalizmde ise oligopollerin fiyat rekabetini azaltma hususunda güçleri artmaktadır. Dolayısıyla devlet içinde devletler oluşmaktadır.[10]

Ancak liberalizmin bazı özellikleri ayakta kalmıştır;

1. Özel mülkiyet: iktisadi faaliyetlerde esas olan üretim faktörlerinin özel mülkiyete konu olabilmesidir. Liberalizmin tam zıddı olan Marksizmde özel mülkiyete yer verilmez yani, herkes devletin hükmü altındadır.

2. Hür teşebbüs: iktisadi kalkınma ve gelişmenin muharrik kuvveti hür teşebbüstür.

3. Nispi rekabet: rekabet, iktisadi muamelelerde düzenleyici araçtır.

Kısacası, kapitalizmde hürriyet, toplumsal çıkarları gerçekleştirecek bir araç, üretimin ve toplumsal servetin bollaştırılmasının esas sebebi ve insanlık değeri ve insanın yaşama hakkının bir ifadesidir. Buna göre, kişisel güdüler her zaman toplumsal çıkar ve sosyal refah ilkeleriyle birleşir. Kapitalizmin savunduğu hürriyet, ahlaki ve manevi değerlerin çerçevesi dışında kalmaktadır. Su sistemde rekabetin hakim olduğu hür bir toplumda kişinin çıkarı, onu, işini daha iyi yapmaya yöneltecektir. Kendi kişisel çıkarlarıyla iyilik ve ihsana ulaşacaktır. Böylece kapitalist hürriyet, hiçbir ahlaki ve ruhi formasyona ihtiyaç duymaksızın kendiliğinden çalışarak insanları kendi özel çıkarlarını gerçekleştirmeye sevkeden ve sosyal refahı sağlayan büyülü bir araçtır.[11]

Bu iddialara rağmen tarih, kapitalizmin öngördüğü serbestinin toplumsal çıkarlarla ferdi çıkarlar arasında bir uzlaşma sağlayamadığını göstermektedir. Mutlak özgürlük güçlü kimselerin zayıfları istismar etmelerine sebep olmaktadır. Hürriyetin bazı sınırlamalarla mümkün olabileceğini artık kapitalistler bile kabul etmektedirler.

B. İslam'da İktisadi Hürriyet

İslam hukuku ve iktisadı,[12] dini menşeli olduğundan hürriyet kavramı da inanç üzerine kurulmuştur. Bunun için kaynağını Fransız ihtilalinden alan "hürriyet, başkasına zarar vermemektir" anlayışı İslam hürriyet anlayışından farklıdır. İslam'a göre başkasına zararı dokunmasa dahi, insanın bedenine veya ruhuna zarar veren içki, uyuşturucu gibi şeyler hürriyet himayesinden faydalanamaz.

Hürriyet sadece sorumlu fertler için savunulacak bir hedeftir. Yine İs-

8. Friedman. s. 35-36.

9. Mustafa Özel. Piyasa Düşmanı Kapitalizm.s. 18.

10. Özel. age s. 231-249.

11. M. Bakır es-Sadr. İslam Ekonomi Doktrini. s. 270.

12. İslam iktisadını diğer iktisadi sistemlerden ayıran özellikleri üç başlık altında toplayabiliriz (Abdullah b. Abdülmuhsin et-Tariki, el-İktisadü'l-İslami. Üsüs ve Mebadi ve Ehdaf. s. 23):

1. Karma mülkiyet ilkesi; İslam aynı anda özel mülkiyet ve kamu mülkiyetini kabul eder. Her iki mülkiyet türüne de geniş bir alan ayırır. Ferdin maslahatı ile toplumun menfaati arasında denge esastır. Ancak fert maslahatı ile toplum maslahatı arasında bir çtışma halinde toplum maslahatı tercih edilir. Bu takdirde ferdin zarar görmemesi çin fert de korunur.

2. Sınırlı iktisadi hürriyet ilkesi; İslam iktisadi hürriyetleri sınırlamıştır. Halbuki liberalizm kazanma ve harcamada ferde mutlak hürriyet tanımıştır. Sosyalizmde ise kişilere mülkiyet hakkı tanınmamıştır. Bu hürriyet veren kurallar üç hususun gerçekleşmesine yöneliktir. Bunlar;

a- İktisadi faaliyetin helal, haram ve ahlaki değerlere uygun olması; Bu kural, Allah'a karşı sorumluluğunu ve kulluğun bir gereğidir.

b- Devlet müdahalesi: ammenin maslahatını korumak, İslami kurallara uymayan iktisadi faaliyetleri engellemek amacıyla devletin iktisadi hayata müdahale hakkı vardır. Devletin bu tür düzenlemelerine uyulması gerekir. Nitekim Nisa Suresinin 59. ayetinde ülülemre itaat emredilir.

c- Müslümanın terbiyesi başkasının faydasını kendi faydasına tercih etmeyi gerektirir. Bunun için İslami hayat yaşayan kimse kendi serbestliğini başkasının aleyhine kullanamaz. Başta mali ibadetler olmak üzere tüm hayırlar Allah için yapılır ve karşılığı da O'ndan beklenir. Çünkü mülkün hakiki sahibinin Allah olduğu şuurundadır.

3. İslam iktisadının üçüncü özelliği sosyal dayanışmadır. İnsanlar birbirlerinden mal ve diğer nimetler bakımından farklı olduklarına göre, sosyal dengeyi bozan bazı aksaklıkların önüne geçilmesi gerekir. Zekat ve diğer mali hükümler bu sebeple getirilmiştir.

lam'da mutlak hürriyet yoktur. İslam sefihliği, dalaleti ve fasıklığı hoş görmemektedir. Bu sebeple İslami anlamda hürriyet, İslami hükümler için kalan "şer'i bir hürriyet"tir. Yani İslam'da hürriyetler sınırlıdır.[13] Hürriyetlerin kullanılmasına da meşru ölçüler içinde müdahale olabilir.

İslam, insanı köleliğin her türüne, zorlama, fakirlik, açlık, korku ve cehalet gibi olumsuzluklara karşı korur. Müslüman hakiki rızık verenin Allah olduğuna, Allah'ın emeğinin karşılığını boşa çıkarmayacağına, Allah dilemedikçe hiçbir kimsenin ona zarar veya fayda veremeyeceğine inanır.

İslam kültüründe bugünkü anlamda iktisadi hürriyet, daha çok fıkıh mecmualarında, siyasetle ilgili kitaplarda muhayyerlik, mülk edinme, devletin görevleri gibi konularda ele alınmıştır.[14] Buna göre İslam; insanlara, üretim faktörlerinin mülkiyetine sahip olma, özel teşebbüs işletmeleri kurma, serbest teşebbüs ve serbest rekabet tanımıştır.

Rekabetin, başkasının nimetlerini kaybetmesini istemesi, hasetleşme derecesine varmaması gerekir. Zarara karşılık zarar verilmez.

Bir müslüman istediği işi seçmekte serbesttir. Ancak başkalarının menfaatine zarar vermeden, amme menfaati ile kişi menfaati çatıştığında amme maslahatı için çalışması gerekir. Kişinin yaptığı iş meşru olduğu takdirde İslam hukukunun teminatı altındadır. İslam'ın yasakladığı bir işle meşgul olan, himaye tedbirlerini isteyemez.[15]

İslam'da iktisadi hürriyetlerin sınırlanma sebepleri şunlardır;[16]

1. Her türlü mal ve servetin hakiki sahibi Allah'tır. Malın Allah'a izafe edilmesinin sebebi, kulların faydalanmasına yöneliktir. Allah, insanların geçmişlerini ve geleceklerini bildiğine göre onların maslahatına uygun olarak bazı faaliyetlerine sınır getirmesi O'nun hakkıdır. Bununla birlikte İslam fıtrat dinidir. İnsan fıtratı mülk sahibi olmaya ve teşebbüse elverişlidir. Bu sebeple İslam, malı fertlerin mülkiyetine vermiş, ancak buna sınır getirmiştir.

2. Başkalarının haklarına zarar vermeme veya kamu maslahatı: İslamiyet sorumluluk dinidir. Ayeti kerimede "her nefis kazancından sorumludur" (el-Müddesir, 38) buyurulur. Bunun için hürriyetler sınırsız değildir.

3. Toplumda rekabet gücü olmayan grupların himaye edilmesi toplumun ve devletin sorumluluğundadır. Ayrıca özel kesim tarafından gerçekleştirilmeyen bazı toplumsal işler de kifai farz niteliğindedir.

İslam, iktisadi kalkınmanın dengeli olmasına büyük

13 Servet Armağan. İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler. s. 58-61.

14 Refik Yunus el-Mısri. Usulü'l-İktisadi'l-İslami. s. 63.

15 Armağan. s. 170.

16 et-Tariki. s. 25; eş-Şekeri. Abdülhak. et-Tenmiyetü'l-İktisadiyye fi'l-Menheci'l-İslami. s. 87; Muhammed Şevki el-Fenceri. Mufhum ve Menhec el-İktisadi'l-İslami. s. 120.

önem verir. Nitekim bir ayeti kerimede "(Servet zenginler arasında dönen bir varlık olmasın.. diye" buyurularak herkesin insan haysiyetine yaraşır şekilde yaşamasını temin etmektedir.

Kişinin istediği mal ve hizmeti üretme, tüketme veya ticaretini yapma hürriyeti vardır. Kural olarak fiyatlar piyasaya bırakılmıştır. Bunun için başkalarıyla rekabet "şerif" bir şekilde yapılmalıdır. Karşılıklı rıza ve hürriyet prensiplerinin gerçekleşmesi için alış-veriş gönül hoşnutluğuyla yapılır. Bununla birlikte İslam mükrehin alışverişini, darda kalanın alışverişine engel olmuştur. Mebiin bilinmesi ve rızaya dayanması aranır. Sefih ve mübezzir dışındaki reşit olanların kendilerinin ve başkalarının çıkarları için iktisadi faaliyette bulunmalarına engel olmaz.

Fakat iktisadi hürriyet mutlak değildir. İktisadi hürriyet dini hükümlere uygun olarak ahlaki ve teşrii kaidelerle mukayyettir. Burada haram, mekruh, mübah, mendup (müstecab) ve vacip (farz) hükümler vardır. Özel menfaat ile kamu menfaati birleştiği vakit kamu menfaati tercih olunur. Vaktin, emeğin, malın ziyan edilmesi caiz değildir. Bunun için arazilerin boş bırakılması, servetin gömülenmesi, ihtikar, faiz, aldatma, tağrir, kişinin istediğini mirasçı barakması ve başkalarına zarar vermek caiz değildir.

Müslümanların kifai farz olan konularda eleman yetiştirmeleri gerekir. Aksi takdirde ayni farz haline dönüşür. İnsanların ihtiyaçları olduğu takdirde ihtikar halinde devlet mal ve hizmetlerin satımına icbar eder. Böylece toplumun hakkını korur. Buna karşılık semeni misi verir. Hürriyetler başkalarının aleyhine kullanılamaz. Bunlardan anlaşılan; İslam iktisadi hürriyetleri geniş bir çerçeve içinde ele almış, fertlere meşru çerçeve içinde serbestlik tanımıştır.

Tüm haklar ve hürriyetler gibi iktisadi hürriyetler korunmuştur. Peygamberimiz kendi kızının suç işlemesi halinde bile eza göreceğini söylemiş, Hz. Ebu bekir "benim yanında sizin güçlüleriniz ondan hakkı alıncaya kadar zayıftır, sizin zayıflarınız hakları alınıncaya kadar benim yanımda güçlüdür" demiştir. Hz. Ömer de "anaların hür doğurduklarını ne zamandan beri köleleştiriyorsunuz" diyerek hürriyete verdiği önemi belirtmiştir.

C. Şekil ve Öz Bakımından Hürriyet

İslam'a göre insanlar, hukuki muamelelerinde eşittirler. Renk, düşünce, dil, cinsiyet ve felsefi inanç sebebiyle insanlar arasında ayırım yapılamaz. Yani insanlar, insan olmaları hasebiyle eşittirler. Bunun gibi toplulukların da birbirlerine üstünlükleri yoktur. Ancak insanlar zekâ, ilim, servet ve Allah'a itaat konularında insanlar farklı derecededirler. Peygamberimiz "Arabın arap olmayana, beyazın siyaha takva dışında üstünlüğü yoktur" buyurmuştur.

Prensip olarak kamu hizmetlerine girişte "eşitlik" vardır. Emanetler ehline teslim edilmesi gerektiğinden kamu hizmetleri, ehil insanlar tarafından yerine getirilir. Hiçbir kimseye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmadan ve öncelik hakkı verilmeden toplumda, devletin sunduğu imkânlara halkın eşit olarak kavuşması demek olan fırsat eşitliği müslüman ve müslüman olmayan tüm vatandaşlara tanınmıştır. İslam hukukunda kamu hizmeti sunan ve vatandaşların eşit olarak bunlardan faydalanmalarını sağlayan emirler vardır.[17] Hak ve hürriyetler, görevleri de beraberinde getirir. Eşitlik konusunda zimmiler, köleler ve kadınlarla ilgili birkaç istisna vardır. Bununla birlikte zimmiler müslümanlar gibi tüm medeni hukuk işlemlerini yapabilirler. Ancak müslümanlar arasında açıktan domuz ve içki satmalarına izin verilmez. Zimmilerin canlarının ve mallarının korunmasında İslam devleti gerekli tedbirleri almaya mecburdur.

İslam köleliğin tedricen kaldırılmasını hedeflemiştir. Prensip olarak kölelerin muameleleri efendileri içindir.

Her kadın her türlü hukuki işlemi yapmaya ehildir. Bu bakımdan kadınla erkek arasında hiçbir fark yoktur. Kendi malları üzerinde tasarruf hakkına sahiptir. Bu hususta evli kadının kocasının iznine ihtiyacı yoktur. Kadın müteşebbis olabilir. Bunda herhangi bir sınırlama yoktur.[18]

Liberalizm ile İslam, hürriyet konusunda birbirlerine yakın gözükmekle beraber özde farklıdırlar. es-Sadr bu konudaki düşüncesinde hürriyeti, tabii ve sosyal olmak üzere iki kısma ayırır. Tabii hürriyet, her canlının sahip olduğu temel olgudur. Canlı varlıkların en alt seviyesinde bulunan bitki, çoğu zaman kendi yönünü çizebilmekte, bir engel bulunca yönünü değiştirebilmektedir. Hayvanlarda da aynı özellik görülmektedir. Yaratıkların en şereflisi olan insanda bu özellik zirveye ulaşmaktadır. Ruhi ve bedeni istekleri olan insanın bunlar arasında tercih yapma özelliği vardır. Bu anlamdaki hürriyet, Allah'ın insana bir bağışıdır. Aslında bu hürriyet türü doktrinin dışında kalmaktadır.

Doktriner karakter taşıyan kapitalizm esas görüşünü tabiattan alır. Buna göre tabii hürriyet, insan varlığının subjektif bir faktörü olma niteliğine sahip olduğu

17 Armağan, s. 20-21.

18 Armağan, s. 50.

halde, ikinci kısımdaki sosyal hürriyet, sosyal, bir mesele hüviyetinde ve mutlu bir toplum kurmak için yeterli ve inanç temelli ahlaki değerlerle uyuşmayı gerektirir. Sosyal hürriyette hem bu hürriyetin şekli olarak sağlanmış olması hem de toplumun bireye bu hürriyetin gereği olan imkân ve şartları hazırlamış olması gerekir. Liberalizm şekli hürriyete itibar etmekte ve toplumun yeterli derecede ferde garanti vermesi halinde ferdi sorumluluğun azalacağı ve ferdi teşebbüsün zayıflayacağı gerekçesiyle özlü sosyal sorumluluğa karşı çıkmaktadır. Ayrıca özlü sosyal hürriyet, şekli hürriyetin aksine hürriyetin sınırlandırılmasını kabul eder.

Kapitalizm kainat hakkında kısıtlı anlayışa sahiptir. Bu düşüncede vicdan, bireye dışarıdan yapılan bir baskının eseridir. Kapitalizm hükümetin ancak anarşi, çatışma ve başı boşluktan kurtaracak kadar ferdi hürriyete müdahalesini kabul eder. Bunun dışında hiçbir zaman müdahaleyi tasvip etmez. Kapitalist düşüncenin şekli hürriyeti benimseyip sosyal garantiler ve özlü özgürlük düşüncesini inkâr etmesine karşılık, sosyalist düşünce bunun tam tersi bir tavır takınmıştır. Böylece bu doktrinlerden her biri hürriyetin bir kısmını almış, diğerini kabul etmemiştir.

Dine dayanmayan düşünce her iki hürriyetin birleşimini ancak uzun tecrübelerden sonra idrak edebilmiştir. İslam dini ise her iki tür hürriyeti kabul etmiştir. Fertlerin zaruri ihtiyaçlarını ve insanca bir hayatı makul ölçüler içinde garantilemekte özlü hürriyeti tanımış, bunları şekli hürriyetin kaldırılmasında bir gerekçe olarak görmemiştir. Buna karşılık çizilen sınırlar dışında fertleri serbest bırakmıştır.[19]

İslam, fertlere iktisadi alanda hürriyet tanır. Ancak bu hürriyet, ahlaki ve manevi değerlerle sınırlıdır. Bu sebeple İslam iktisadı kapitalist ve sosyalist düşüncelerle açıkça farklıdır. Fertler kapitalist iktisatta sınırsız bir hürriyete sahiptirler. Sosyalizmde ise bu hürriyet verilmez. İslam'da ise fertler, belirli sınırlara bağlı kalmak kaydıyla hürriyetleri vardır. İslamda iktisadi hürriyetlerin sınırlamasını es-Sadr iki maddede sıralamaktadır[20];

Birincisi, subjektif sınırlamadır. Bu sınırlama, gücünü İslam şahsiyetinin subjektif ve fikri muhtevasından alır. Bu sınırlama İslam terbiyesinden kaynağını alır. Yani sınırlama bir bakıma kendiliğinden oluşur ve fertler zorlanmaksızın aldıkları terbiye ile sağlanır. İnsanda ihsan, hayır ve adalet duyguları güçlenince ortaya çıkar. Bir bakıma bu sınırlama, manevi sorumluluktur.

İkincisi, objektif sınırlar. Dış güç, ferdin sosyal hayatını sınırlamalar. İslamiyet topluma ve ferde zararlı olan her türlü işlemi yasaklar. Faiz, karaborsacılık gibi... Yine Devletin genel gelişmeleri takip ve kontrol etmesi, fertlerin gerekli alanlardaki hürriyetlerini kısıtlayarak sosyal çıkarların korunması için devlet müdahalesi kabul eder. Bu manada İslam'ın öngördüğü vasıtalarla maddi kalkınmanın sağlanması için Devlet bazı düzenlemeler yapabilir. Bu düzenlemelere uymak müslümanların görevidir. Nitekim ayeti kerimede "Allah'a itaat edin. Rasüle ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin" buyurulur (Nisa-59).

III. Rekabet ve Tekelleşme

İnsan tabiatı hakkındaki düşünceler iki kısımda incelenebilir. Birincisi, insanların mücadeleci ve kavgacı yaratık oldukları görüşüdür. Makyavel, Hobbes, Adam Smith, Marks ve Freud bu gruptadır. İkinci görüş, insanın tabii eğilimlerinin iyilik, güzellik ve işbirliği olduğunu kabul eder. Bunu savunanlar arasında J. Locke ve Elton Mayo vardır. Günümüzde yaygın olan görüş, insanın mücadeleci veya işbirliğine yatkın olduğu konusunda peşin hüküm yerine, insanda bulunan her iki boyuta ait özellikleri, onun tabiatından gelen değişmez nitelikler olmak yerine, çevre şartlarının oluşturduğu özellikler olarak değerlendirmek yönündedir.[21]

Rekabet bir anlamda mücadele ise de, rekabetteki eylemler kurallara bağlıdır. Mücadele alanı da ulaşılmak istenen amaçla sınırlıdır. Liberalizmin dayandığı rekabet sınırsızdır. Adam Smith serbest rekabeti engelleyen ihtikar üzerinde durmuştur. Sonra Fransız iktisatçı L. Walras ne kadar hürriyet varsa, o kadar da menfaat olacağını savunmuştur. Sonraki iktisatçılar ise serbest rekabet kavramı yerine tam rekabet, eksik rekabet veya monopol kavramlarını kullanmışlardır.

İbn Haldun, işbirliği ilkesini benimsemiştir. İnsanlar en basit ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bile birbirleri ile işbirliği yapmaya muhtaçtırlar. Bu sebeple O, insanları birbirlerine düşman kılan mücadele ve çekişme ruhunu geliştiren, hile ve aldatmaya dayalı rekabete karşı çıkmıştır. Ancak hemen tüm devirlerde ticaret erbabının önemli özelliğinin böyle olduğunu da tespit etmiştir. İbn Haldun, toplumsal huzuru, işbirliğini ve dayanışma ruhunu bozan mücadeleyi iyi olarak görmemiştir. Schumacher gibi birçok düşünür, İbn Haldun'un değerlendirmelerine benzer görüşler getirmişlerdir. Onlara göre, çağımızın içine düştüğü bunalımların kaynağı hikmete, fazilete dayalı değerlerin terkedilerek in-

19 M. Bakır es-Sadr. İslam Ekonomi Doktrini s. 280-287.

20 es-Sadr s. 294.

21 İbrahim Erol Kozak. İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat. s. 106, 107.

sanların sınırsız bir rekabet, hırs, tamah, kıskançlık ve çekişme içine girmeleridir. Çağdaş toplum insandaki hırs ve haset duygularını körüklemekte ve insanın saadetini bozmaktadır.

Buna karşılık İbn Haldun, yıkıcı olmayan rekabetle ticaretle uğraşanların akılcı, hesaplı ve basiretli olmaları gereğini belirtmiştir. İbn Haldun'un tavsiye ettiği husus; rakiplerini yıkmaya yönelik olmayıp, malların kalite ve miktarını artırmaya, basiretli ve akıllı davranmaya yöneliktir. Dolayısıyla İbn Haldun bir taraftan ahlaki değerlerle diğer taraftan da muhtesiplerle denetlenen, sınırlanmış, ölçülü ve yapıcı bir rekabete yer vermiştir.[22]

Rekabetin önünde en büyük engel tekelleşmedir. Nitekim kapitalizmin akılcılık ve tam rekabet açısından faraziyeleri gerçekleşmemiştir. Kaynaklar büyük oranda ziyan olmakta, serbest teşebbüs yerine piyasaya tekeller veya oligopoller hakim olmaktadır. Siyasi gücü eline geçiren sermaye sınıfı, laisser-faire ve demokrasi kavramları adı altında kendi gücünü sürdürmeye çalışmaktadır.[23]

İktisadi alanda birleşme ile rekabet hürriyeti arasında çatışma olabilir. Amerika'da teşebbüs hürriyeti, mevcut müteşebbislerin daha iyi bir ürünü aynı fiyattan veya daha az fiyattan satmaları dışında rakiplerini piyasadan uzak tutma hürriyetlerinin olmaması demektir. Avrupa kıtasında ise teşebbüs hürriyeti, genellikle teşebbüslerin fiyatları belirleme, piyasaları bölme ve muhtemel rakipleri piyasa dışında tutacak diğer teknikleri uygulama dahil, istediklerini yapmada hür olmaları anlamına gelir. Bu alanda en büyük zorluk, birleşme hürriyeti ile rekabet hürriyetinin uyumudur.[24] Nitekim tekel veya tröstler rekabeti bozmaktadır.

Teorik açıdan piyasada, mal ve hizmet mübadelesine eşdeğer iki seçenek arasında gönüllü seçim imkânı vardır. Tekel ise bu seçenekleri yok eder. Dolayısıyla tekel, gönüllü mübadeleye engeldir. Tekel, genellikle devlet desteğinden veya fertler arasındaki anlaşmalardan kaynaklanır. Tekellere fırsat vermemek için devlet destekli tekellerin kaldırılması veya anti-tröst yasalarıyla kuralların etkili bir şekilde uygulanması gerekir.[25] Bununla birlikte teknik açıdan tek bir satıcı veya üreticinin olduğu teknik tekel durumu ortaya çıkabilir. Bu takdirde özel tekel, kamu tekeli veya kamu işlemi ile düzenlenebilir. Ancak topluma bağlı olarak bu tekeli ortaya çıkaran teknik şartlar da değişebilir. Düzenleme yapılırken bu şartlara en kolay uyum sağlayanın tercih edilmesi yerindedir. Bununla birlikte birçok farklı ülkeden iktisatçılar kamu tekelini "ehveni şer" olarak görürler.

Gönüllü mübadeleyi engelleyen ikinci durum, fertlerin faaliyetlerinin diğerlerini etkilediği, fakat bunun bedelini talep veya tazmin etmenin mümkün olmadığı zaman ortaya çıkar. Friedman'ın deyimiyle "komşuluk etkileri" olan bu durumu devlet, yeni komşuluk etkileriyle telafi etmeye çalışmaktadır. Devletin her müdahele eylemi, ferdin hürriyet sahasını doğrudan sınırlamakta ve hürriyetin korunmasını dolaylı yoldan tehdit etmektedir. Liberallerin tanımladığı anlamda devletin fonksiyonları kısıtlı olmakla beraber günümüzde Amerika ve Batı ülkelerinde bu ilkelere aykırı olarak devlet birçok iktisadi fonksiyona sahiptir.[26]

Bu sebeple İslam'a göre rekabet ve işbirliği, ideal İslam toplumunu oluşturmada önem taşımaktadır. Rekabet ve işbirliği hayırda olmalıdır. Düşmanlık ve kötülükte olmamalıdır.[27] Kaynakların etkin dağılımı için yapıcı (şerif) rekabet gereklidir. Aksi takdirde iktisadi davranılmamış olur. Bu ise İslam'da hoş görülmez.

22 Kozak. s. 115, 116.

23 Kazgan. s. 335.

24 Friedman. s. 53.

25 7.12.1994 tarihinde kabul edilen 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'la; mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engeleyici, bozucu veya kısıtlayıcı, karar ve uygulamaları ve piyasaya hakim olan teşebbüslerin bu hakimiyetlerini önlemek ve gerekli düzenleme yaparak rekabetin korunması amaçlanmıştır. (R.G. 13 Aralık 1994, Sayı: 22140)

26 Friedman. s. 59, 65.

27 Mohsin Khan; Abbas Mirakhor. Islam and Economic System. Review of Islamic Economics. Vol., 2, No. 1 (1992) s. 17.

IV. Teşebbüs Ruhu

İktisadi kalkınmada en önemli pay, insana aittir. Bunun için teşebbüs ruhu fertlerin yapılarıyla yakından ilgilidir. bu ruh, güzel bir işi gerçekleştirmek ve başarılı olmak için duyulan kuvvetli bir şevk ve arzudur. Teşebbüs çoğu zaman para kazanmakla da ilgili değildir. Bir toplumdaki başarı güdüleri yüksek olan gruplarda müteşebbisler ortaya çıkar. Bunlar da iktisadi kalkınmayı gerçekleştirirler.

A. Bazı İslam ve Batılı Düşünürlere Göre Teşebbüs Ruhu

İbn Haldun'a göre, elverişli sosyal ve siyasi şartlarda tedrici olarak iktisadi faaliyetlerde canlanma ve gelişmeye yol açan çalışma ve başarma arzusu gerçekleşir. Bu, Max Weber'in üzerinde durduğu, protestan hareketinin oluşturduğu insan tipine benzemektedir. Max Weber ve İbn Haldun, despotik ve aşırı otoriter devletin kişilerdeki teşebbüs ruhunu ve onlardaki rasyonel bir şekilde kazançlarını artırmaya yönelik motifleri zayıflattığı üzerinde durmuştur. J. Schumpeter, iktisadi gelişmenin temel dinamiğini, müteşebbislerin kümeler halinde ortaya çıkmaları; önceden sınırlı sayıda dinamik müteşebbislerin sonradan da bunların açtıkları yoldan statik müteşebbislerin gelmeleri ve onları taklit etmelerine bağlamıştır. Shumpeter'e göre, dinamik müteşebbisin tabiatında yaratıcılıktan, iş yapmaktan veya sadece kişisel enerji ve dehanın kullanılmasından zevk alma motivasyonu vardır. İbn Haldun'a göre, asabiyet duygusu güçlü insan tipinin iktisadi faaliyetlere dönük özellikleri de özünde bu özellikleri taşımaktadır. Ancak her iki düşünürün yaşadıkları dönem farklıdır.[28]

Yüksek başarı güdüsü Mc Clelland'a göre, çocuk yetiştirme şartlarıyla ilgili pek çok sosyal faktörlere; özellikle başarı güdüsü yüksek ana-baba, müşevvik bir çevre ve baskıcı ve otoriter olmayan bir babaya bağlıdır.[29] Formel, baskıcı ve otoriter eğitim tarzları, ailede aşırı sert davranışların çocuklarda kendine güven, cesaret, çalışma ile başarma şevk ve arzusunu azaltır. Eğitim, aile, sosyal ve siyasi çevre şartları insandaki başarma şevk ve arzusunu etkilemektedir. Kişideki mevcut potansiyel enerjinin kullanılması, çevrenin kişiye bu fırsatları tanımasına bağlıdır. İnsan sadece maddi ihtiyaçlarının karşılanması ile tatmin olmaz. Bunun yanında insan tabiatında bulunan hürriyet, kişi bütünlüğü, kendine güven, kendini geliştirme ve ortaya koyma ihtiyaçları da karşılanmalıdır. Bu ihtiyaçlar karşılanmadığı takdirde başarı zorlaşır.

B. Teşebbüsü Teşvik Eden Bazı Ayet ve Hadisler

Birçok eyaleti kerime ve hadisi şerifte teşebbüs teşvik edilmiş ve övülmüştür. Kuran-ı Kerim ve hadislerde yeryüzüne dağılma, Allah'ın verdiği rızıklardan faydalanma, çalışma emredilmiştir: "De ki: Çalışınız. Allah amellerinizin (karşılığını) verecektir. Peygamber ve müminler de." (et-Tevbe-105). Peygamberimiz de "Öyle günahlar vardır ki, ne namaz ne de oruç bunlara kefaret olamaz. Ancak maişet için çalışma buna kefaret olur" buyurmuştur.

İslam, iktisadi faaliyetlerde özel teşebbüse izin vermiş, teşvik etmiş ve onu korumuştur. Bununla birlikte, fertlerin ellerinde bulunan malları değerlendirmedikleri takdirde devletin bazı tasarruf hakları vardır. Mesela, Peygamberimizin Bilal'e verdiği arazi hakkında Hazreti Ömer şöyle demiştir: "Bu araziyi Peygamber insanlardan saklaman için ayırmamıştır. Bu araziyi senin çalışman için ayırıyorum. Ekebileceğin kadarıyla al, gerisini bırak".[30] İslam üretim ve mübadeleden mal saklamayı şiddetle yasaklamıştır. et-Tevbe suresinin 34-35. ayetlerinde, mal biriktirip Allah yolunda harcamayanlar cehennem azabıyla tehdit edilmiştir. Yine malı boş yere harcayanlar şeytanın kardeşleri olarak görülmüştür. Kuran-ı Kerim, malı boş yere harcama ile fesat arasında ilişki kurmuştur (et-Tevbe 16). Erkeklerin ipekli elbise giymesi, altın takması gibi gösterişe yönelik tüketimin yasaklanmasının sebebi, kamu maslahatı açısından hiçbir faydası olmayan tüketimin israfa ve fesada götürmesidir. Bununla birlikte "Allah, nimetini kulunun üzerinde görmek ister".

Kuran ayetlerine baktığımızda, bazı ayetlerin mülkiyeti 'Allah' ve topluma,[31] bazılarının ise fertlere[32] izafe edildiği görülür.

Peygamberlerin, diğer insanlardan farklı olması ve insanüstü özellikleri taşıması gerektiğini iddia edenler, "Bu, nasıl peygamber? (Bizim gibi) yemek yiyor, çarşılarda yürüyor! ... dediler".[33] İnsanların bu sözlerine karşı peygamberlerin de onlar gibi beşer olduklarını belirten ayeti kerimede "Biz senden evvel hiçbir peygamber göndermedik (ve hiç biri hariç değildi ki) muhakkak onlar da yemek yerlerdi, çarşılarda yürürlerdi. Sizin bir kısmınızı diğer bir kısım için imtihan konusu

28 Kozak, s. 130-131.

29 Kozak, s. 134.

30 eş-Şekiri, s. 84.

31 "Yüryüzünde ve göklerde ve ikisinin arasında olanların mülkiyeti Allah'a aittir" (el-Hadid. 17), "Allah'ın size verdiği mallardan onlara veriniz" (en-Nur 33),

32 "Mallarınızı Mallarınızı aranızda batıl olarak yemeyiniz" (el-Bakara 188), "Onların mallarından sadaka al" (et-Tevbe, 103), "Oların mallarında isteyen ve mahrumun hakkı vardır" (z-Zariyat, 19).

33 el-Furkan (25) 7.

yaptık, sabredesiniz diye. Rabbın herşeyi hakkıyla görendir"[34] buyurulmuştur. Bu iki ayeti kerimede peygamberlerin pazarlarda dolaştıkları "ve yemşune fi'l-esvar" ifadesiyle belirtilir. Suk (çoğul olarak evsak), mal ve hizmet mübadelesinin yapıldığı yerdir[35] yani piyasa demektir. Peygamberlerin beşeri özellikleri içinde piyasa muamelelerinin zikredilmesi şayan-i dikkattir.

Cuma günü cuma ezanı okunduğunda alışveriş ve diğer işlemleri bırakma emredilmekte ve namaz kıldıktan sonra "yeryüzüne dağılın. Allah'ın fazlından (nasip) arayın. Allah'ı çok zikredin. Ta ki umduğunuza kavuşasınız"[35] buyurulmaktadır. Nehiyden sonra gelen emir ifadeleri ibaha içindir. Bununla birlikte "alışverişi bırakın" emrinden sonra "yeryüzüne dağılın ve Allah'ın fazlından arayın" ifadesi, müslümanları iktisadi hayata sevketmektedir. Ancak menfaat motifiyle (saikiyle) ibadeti terketmek kötülenmekte ve "Allah nezdindeki sevap, eğlenceden ve ticaretten hayırlıdır" buyurulmaktadır.

Peygamberimiz de şöyle buyurmuştur: "Hiçbiriniz elinin emeğinden daha hayırlı yiyecek yememiştir. Hazreti Davud /as) el emeğini yerdi". Burada övgü ile bahsedilen sadece fiziki çalışma değildir. "Amel" sözü içine her türlü çalışma ve teşebbüs dahildir. Yine Peygamberimiz dilenen birisine yol göstererek kazanmayı öğretmiştir. Faydası başkalarına dokunan çalışma, faydası sadece sahibini ilgilendiren çalışmadan daha hayırlıdır.

Ayrıca teşebbüsün teşviki ile ilgili pek çok hadisi şerif vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

- "Emin dürüst, müslüman tacir, Kıyamet günü şehidlerle beraberdir."

- "Allah hadisi kutside şöyle buyurmuştur: Birbirlerine ihanet etmedikçe Ben, ortakların üçüncüsüyüm. Eğer biri diğerine ihanet ederse, ikisinin arasından çıkarım."

- Sahabe-i kiram zenginlik konusunda sohbete dalınca Peygamberimiz "Muttaki için zenginliğin bir zararı yok, ancak sağlık, muttaki için zenginlikten daha hayırlıdır. Gönül hoşnutluğu da bir nimettir" buyurdu.

- "Ey insanlar, Allah'a karşı muttaki olun ve dünyevi talepte mutedil olun. Zira hiçbir kimse yoktur ki, (Allah'ın kendisine takdir ettiği) rızkını eksiksiz elde etmeden ölmüş olsun. Rızkı gecikse bile ona mutlaka kavuşacaktır. Öyleyse Allah'tan korkun ve talepte mutedil olun, helal olanı alın, haram olanı terkedin."

- "Meşru bir işten helal rızık kazanan o işe devam etsin. Allah Teala hazretleri, sizden birine bir ciheti rızkına sebep kılarsa, bu değişinceye veya güçleşinceye kadar onu terketmesin".

- "Malını satışa arzeden rızka erer, muhtekir (pahalanması için satmayıp bekleten) de lanete uğrar."

- "Muhakkak ki alışveriş karşılıklı rıza iledir".

34 el-Furkan (25) 20.

35 er-Rağıb el-Isfahani. el-Müfredat fi Garib'l-Kur'an. İstanbul-1986. Kahraman Yayınları s. 363.

36 el-Cum'a (62) 10.

V. Devlet ve Piyasa

Teşebbüs hürriyetini düzenlemek ve sınırlamak konusunda devlet önemli bir yere sahiptir. İktisadi hayatta devletin rolü konusu, değer yargılarıyla yakından ilgilidir. Devletin rolü konusunda farklı ideolojilere göre çeşitli görüşler vardır. bu sebeple aşağıda liberal ve İslami düşüncelerde devletin iktisadi fonksiyonları üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

A. Liberalizmde Devletin Fonksiyonları

Klasik iktisatçılar devletin iktisadi hayata karışmaması gerektiği görüşündedirler. Adam Smith'e göre, tabii düzende devletin görevleri; milli savunma, adalet ve kârlı olmadığından fertler tarafından yapılamayacak, ancak toplumun ihtiyaçlarının karşılanması için, eğitim, yollar, köprüler gibi sosyal sermaye yatırımları ile sınırlıdır. Neo-klasikler de laisser-faire ideolojisini devam ettirmişlerdir.

Bununla birlikte liberal düşünürler arasında devletin rolü konusunda anlayış farklılıkları vardır. Mesela çağdaş iktisatçılardan liberal düşüncenin baş temsilcisi Hayek ile hayatı boyunca liberal parti üyesi olan Keynes, devletin fonksiyonları konusunda farklı düşünceleri savunmuşlardır. Bunun sebebi, "liberal" kelimesinin taşıdığı anlamdır. Çünkü liberalizm, ülkeden ülkeye ve çağdan çağa farklı anlam taşımıştır. Kıta Avrupası'ndaki liberal anti-müdahaleci, ABD'deki liberal ise müdahalecidir. Bu sebeple farklı şeyleri savunmaktadırlar. Keynes, yaşadığı şartların etkisiyle klasik liberalizm değerlerinin korunabilmesi için ılımlı bir kurumsal değişikliği gerekli görmüş ve meselenin iktisadi etkinlik, sosyal adalet ve ferdi hürriyeti birleştirmekten ibaret olduğunu belirtmiştir. Keynes kapitalizmin en önemli kusuru olarak, sosyal adaletin sağlanamamasını gösterir.[37] İdeal, tam rekabet piyasa şartları gerçek hayatta olmadığından piyasa başarısız olacaktır. Dolayısıyla devlet, uygun politikalarla piyasaya müdahele etmelidir. Devlet planlama, teşvik, yatırım yapma ve gelir ve ücretleri düzenleme ile bu müdahalesini sağlamalıdır.

Hayek'e göre devletin temel fonksiyonu, ferdi hürriyetin korunma ve genişletilmesidir. Bundan dolayı devletin temel iktisadi görevi piyasa süreci içinde gerekli kurumların oluşturulması ve geliştirilmesidir. Piyasadan yana olmak refah veya servetle ilgili değil, hürriyetle ilgilidir. O'na göre, ekonomiye devlet müdahalesi, müdahale olmadığı takdirde oluşmayacak ilave koordinasyon bozuklukları ortaya çıkarmasıdır. Ayrıca müdahale edilmemiş piyasalar, hatalı firma veya uygulamaları elemeyen mekanizmalara sahiptir. Kamu kurumlarında ise zararlı ve başarısız uygulamaları koruyan ve genişleten mekanizmalar vardır. Hayek, devlete sadece milli güvenlik ve adalet hizmetlerini veren minimal devlet anlayışına da karşı çıkar ve devletin baskıcı olmayan pür hizmet faaliyetlerinin de olduğunu belirtir. O'na göre ferdi hürriyet ve piyasa rekabetinin sağlanabilmesi için devlet faaliyetlerine ihtiyaç vardır. Mülkiyet hakları doğal hukukun ebedi doğruları değil, iktisadi refah ve ferdin serbestliği için gerekli bir görenektir. Mülkiyet hakları sürekli reforma ihtiyaç göstereceğinden devletin önde gelen iktisadi görevi, geçmişten devralınan mülkiyet haklarının rekabetçi düzeninin gereklerine uygun olarak yeniden düzenlenmesidir. Hayek bu arada, patentler, sendikalar ve şirketlerle ilgili düzenlemelerin reforma tabi tutulması gerektiğini vurgular. Dolayısıyla devletin rolü, pasif ve muhafazakâr değil, serbest rekabetin gereklerine uygun olarak mülkiyet hakları yasası oluşturmak üzere aktif ve reformist olmalıdır. Ayrıca devlet özel kesimince sağlanamayan hizmetleri üretir ve bunları vergilerle finanse eder. Sosyal güvenlik ihtiyacı duyanların bu ihtiyaçlarını karşılar. Devlet faaliyetleri mümkün olduğu kadar otoriteden çok sıkı kurallarla düzenlenmelidir. Kamu kuruluşlarının özel teşebbüsler gibi yönetilmeleri çok zor olduğundan bu kuruluşlara yardım için hükümetlerin baskı güçlerini kullanmaları onların fiilen monopol durumuna gelmelerine sebep olur. Bu sebeple kamu teşebbüsleri özel kesime devredilmelidir. O'na göre esnek döviz kuru sistemi piyasa güçleri ve politikacı/bürokratların keyfi yönetimleri etkisinde kalacağından sabit döviz kurunu savunur. Buna göre Hayek'in ideali, harcama ve gelir yönünden kurallarla sınırlanmış bir devlettir. Devlet faaliyetleri, ferdi hürriyetin ihlalinden çok güvencesi olduğu müddetçe haklılık kazanır. Toplumun belirli bir bölümünün korunması veya çıkarlarına yönelik devlet ilkeleri veya kamu politikaları bir müdahaledir. Aksine bu ilkeler her kesime uygulanıyorsa liberal devletin yasaları müdahaleyi değil serbestliği koruyacaktır. Böylece bir ilkeler rejimi olmaksızın ne bireysel ne de etkin rekabet oluşturulabilir. Yalnız baskıya karşı koruma (negatif hürriyet) değil, kendi kaderini tayin (pozitif hürriyet) en çok özel mülkiyet kurumunda sağlanabilir.[38]

Buna göre Hayek, piyasanın bireylerin planları arasındaki koordinasyonu sağlayabileceği görüşünden hareketle, minimum devleti değil, sınırlı devleti ve otomatik iktisat politika tedbirlerini savunur. Keynes ise, piyasanın kendi kendine koordinasyon meselesini çö-

37 Turan Yay., s. 67.

38 Turan Yay., F.A. Hayek'te İktisadi Düşünce. s. 69-77.

zemeyeceğini bu sebeple devletin ekonomide daha etkin olmasını benimsediğinden, politikacılar ve bürokratlar tarafından yönlendirilen iradi iktisat politikaları tedbirlerini savunur.

Buna göre iki farklı liberalizmden söz edilebilir;[39]

1. Klasik liberalizm: 17. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl sonlarına kadar olan dönemde İngiltere'de geliştirilen klasik liberalizm, tüm kültür ve düşünce olgularının evrimci bir yorumuna ve insanın akıl gücünün sınırlarının kavranmasına dayanır. Devlet, piyasa, para gibi, sosyal kurumlar kendiliğinden ortaya çıkmışlardır. Kendiliğinden doğan bu düzende, merkezi bir düzenden daha fazla fertler bilgi ve becerilerini kullanırlar. Adam Smith tarafından geliştirilen liberalizm, adil yönetimin evrensel ilkelerinin uygulanması halinde bireylerin makul bir özel mülkiyet alanı korunacak ve kendiliğinden piyasa düzeni oluşacaktır. Devlet bazı hizmetleri yapsa da, zorlayıcı faaliyetleri bu ilkelerin uygulanması ile sınırlıdır.

2. Müdahaleci-liberalizm: kökenleri 17. ve 18. yüzyıla giden bu düşünceyi klasik liberalizmden ayıran nokta, fertleri kendi bilgilerini kendi gayretleri için kullanmada hür bırakan ve soyut kurallara dayanan kendiliğinden düzen ile belirli gayelere hizmet eden ve emirlere dayalı organizasyonlar arasındaki farkın karşılaştırılmasıdır. Yani ilkinde hürriyet ve hür fertlerin faaliyetleri esastır. İkincisinde ise hürriyet, hakim yasama organının yetkisinde bulunan bir izindir.

Kısaca liberal doktrinde devletin rolü, piyasanın kendi başına yapamayacağı şeyleri yapmak yani, oyunun kurallarını belirlemek, kuralları değiştirebilecek araçları sağlamak, kuralların anlamı konusunda farklılıkları azaltmak, hakemlik yapmak ve kurallara uymayanları zorlamaktır.

B. İslam'da İktisat Politikasının Genel Çerçevesi

İslam'da temel kaynaklar Kur'an ve Sünnettir. bunun için iktisadi sistem bu iki kaynağa dayanır. Kur'anı Kerim'in iktisadi hayatla ilgili ayetleri sınırlıdır. Peygamberimizin sünnetinde de iktisadı hayatla ilgili hususlar vardır.

Usul bilginlerine göre Peygamberimizin sünnetinin tümü teşrii mahiyette değildir. Bunların içinde Peygamberimizin yönetici olarak aldığı kararlar da vardır. Bu kararlara "Peygamberimizin ictihatları, es-siyaset'üş-şerriye, masalihi mürsele ile amel, istihsan, örf, seddi zerai, ibahayı asliye veya adalet kuralı" denilir. Şerii Teala birçok konuda düzenleme getirmemiş, takdiri zaman ve zemine göre ictihada bırakmıştır. Ancak muteber maslahatın bazı şartları vardır. Maslahatın mevhum olmaması gerekir. Siyaseti şeriyye, devletin düzenlemelerinde iktisadi hayata müdahalesi, yani belirli zaman ve mekanlarda devletin takip ettiği politikalardır. Bu, iktisadi, mali ve nakdi konularda da olur. Bu politikalar, ülkenin kaynaklarına gücüne ve meselelerine göre değişir.[40]

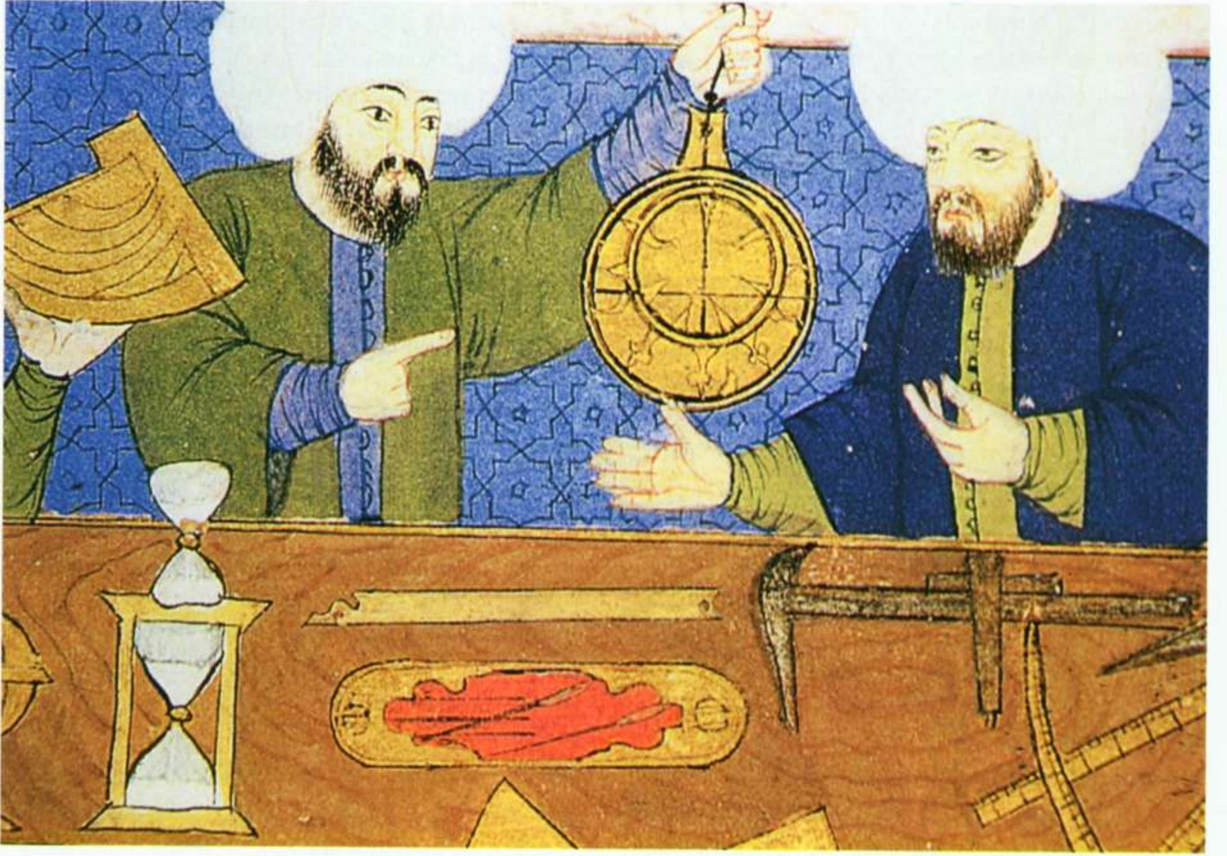
Başka bir tanımla şer'i siyaset; hakkında nas olmayan veya nas olupta delaleti kati olmayan ve delaletine icma da bulunmayan veya yöneticiye seçme imkânı tanınan, örfe dayanarak, zamanın, mekânın ve şartların değişmesine bağlı olarak devletin maslahata göre yaptığı düzenlemelerdir. Kısaca şeri siyaset, devletin şer'i kurallara uygun olarak maslahata göre takip ettiği politikalardır. Böylece şer'i siyasetin genel, sabit kurallar olmadığı anlaşılmaktadır. Peygamberimizin bu tür uygulamalarına örnek; mücadele ile ele geçen ülkelerin paylaştırılması veya vakfı, kurban etlerinin saklanması veya dağıtılması Sahabe döneminden örnekler; Raşit halifelerin ata dağıtımında farklı tutumları, Hz. Ömer'in divan kurması, müellef-i külub hakkında uygulamalarıdır.

İslam'ın emrettiği hususlarda müminlere hürriyet yoktur. Mesela namaz kılma emri konusunda hürriyet olamaz. Menhiyayatta da hürriyet yoktur. Ancak mübah olan konularda hürriyet vardır. Menhiyyat veya memurat taaruz ettiklerinde memuratın efdalini, menhiyatın ehafını seçmek gerekir. Devlet bir mübahı emrettiğinde buna uymak veya yasakladığında bundan kaçınmakla müslümanlar sorumlu olurlar. Çünkü Kur'anı Kerimde "Ey iman edenler, Allah'a itaa edin, Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin" buyurulur (Nisa, 59). Devlet bu sınırlamayı belirli süre ve yerle takyit eder. Allah'a isyan olan konularda kula itaat edilmez. Ancak mübahı yapmaya veya yapmamaya zorlamak masiyet değildir. Devletin tasarrufu maslahata menuttur. Bazı alimler devlet müdahalesini mübahla sınırlı tutmayarak mendup konuları da içine almışlardır.

Böylece devletin iktisadi hayata müdahalesiyle ilgili iki husus vardır: Hakkında nass olmayan konular ve hakkında nass olup da maslahat, örf, zaman, illet, hal ve zeria (yani kötülüklere mani olması açısından) ya dayanan naslar. Buna göre devlet emir, yasaklama ve teşvik aletlerini kullanabilir. Şer'i siyaset, iktisadi anlamda devletin müdahalesi anlamına gelmektedir.

39 Yay. s. 63-76.

40 el-Mısri. s. 75.

C. İslam'da Devletin Fonksiyonları

İslam, devlete iktisadi ve sosyal bazı yükümlülükler verir. Vatandaşlarının insan vakarına yaraşır bir şekilde hayat sürmelerine imkân sağlayacak fırsatları vermek, yeterli sermaye birikimi olmadığı takdirde yatırımlar yapmak, öncelikli sektörleri tespit edip teşvik etmek devletin belli başlı görevleridir. Tüm bilim adamları devletin fakirlere ve diğer ihtiyaç sahiplerine ilgisiz kalamayacağı ve hazineden yardım alma haklarının bulunduğunda müttefiktirler.

Kur'anı Kerimde devlete, Peygamberimize, veliyyülemr sıfatıyla muhatap alınan emirlerde bazı görevler verilmiştir; zekat alınması, şura, zekatın ve fey'in sarf yerleri gibi... Peygamberlerimizin devlet başkanı olarak yaptığı işler de devletin görevleri konusunda hüküm ifade eder. İslam alimleri el-ahkamü's-sultaniyye ve benzeri kitaplarda devletin görevlerini belirtmişlerdir. Bunlardan el-Maverdi ve Ebu Ya'la devletin görevlerini şöyle saymışlardır: Dini korumak, adalet hizmetleri vermek, hadleri gerçekleştirmek, insanların rızıklarını kazanmalarını emniyet altına almak, toplumu korumak, cihat etmek, zekat ve diğer gelirleri toplamak, sosyal güvenlik harcamaları yapmak, "emri bilmaruf nehyi anil münker" görevini yerine getirmektir.[41]

Devletin görevlerini iktisadi ve iktisadi olmayanlar şeklinde ikiye ayırabiliriz. Devletin iktisadi olmayan görevleri güvenlik, savunma ve adalet hizmetlerini kapsar. Devletin iktisadi görevlerini şöyle sıralamak mümkündür.[42]

1. Tabii servetlerin dağıtımı: Devlet toprak, madenler, su, ot, ateş ve ganimetleri özel ve kamu mülkiyeti arasında dağıtır.

2. Maliye ile ilgili görevler: Kamu gelirlerini toplar ve uygun yerlere sarfeder.

3. Para politikası: İktisadi muameleler için para basımı yanında diğer para politikası araçlarını tespit eder.

4. Hisbe: bu kurum, mal ve hizmetlerde aldatmayı önlemek için özellikle piyasaların kontrolünü sağlar, ölçü ve tartı aletlerini denetler, ihtikara mani olur, gerektiği hallerde mal ve hizmet fiyatlarını tespit eder.

5. Altyapı yatırımları: Yollar, köprüler, kanallar, elektrik gibi altyapı yatırımları yapar.

6. Devletin diğer yatırımları: Devlet, müslümanların yeterli sermaye veya bilgi birikimi olmayan veya

41 el-Maverdi devletin görevlerini şöyle özetler; Dini korumak, ülkeyi korumak, ülkenin menfaati için imar etmek, zekat ve diğer gelirleri toplamak, vatandaşlar arasında adaletli davranarak hükümleri uygulamak, cezaları vermek ve ehil olan kimseleri kamu hizmetine atamaktır.

42 el-Mısri, s. 73.

sosyal niteliği ağır olan veya uzun vadeli yatırım isteyen sahalarda yatırım yapar ve teşvik tedbirleriyle özel kesime yaptırabilir.

7. İhtiyaç halinde iktisadi, mali ve nakdi siyaset tedbirleri almak; Bu takdirde mübahları sınırlayabilir.

8. İşsizlikle mücadele eder, üretimi teşvik eder.

9. Planlama: İslami açıdan planlama, sosyalist devletlerdeki planlamaya benzemez. Çünkü sosyalist ülkelerdeki planlama milli iktisat ve üretim faktörleri, ferdi rekabet üzerinde tam bir otorite sağlar. Piyasa yerine merkezi tespiti esas alır.

İbn Haldun'a göre, devletin sağladığı güvenlik ve adalet hizmetleri iktisadi hayatın temelini oluşturmaktadır. Çağdaş sistemlerden kapitalizm "hürriyet" ilkesini, sosyalizm "eşitlik" ilkesini esas alırken İslam "adalet" ilkesini esas almıştır. Adil bir siyasi otorite halkta çalışma zevkini, teşebbüs kabiliyetini geliştirerek üretimin artmasını sağlar. Aşırı baskı ve zulüm ise sosyal ve iktisadi düzeni yıkar ve ülkeyi harap eder. İbn Haldun iktisadi hayatta devlete yer verirken, devlet harcamaları üzerinde önemle durur. O'na göre devlet harcamaları toplumda en büyük harcama yükünü oluşturur. Bu sebeple devlet harcamaları üretimi yönlendirici bir role sahiptir. Harcamaların azalması iktisadi faaliyetlerin de durgunlaşmasına sebep olur. O'na göre, paraların hazinede toplanması ve biriktirilmesi üretimi azaltacak ve dolayısıyla devletin gelirlerini azaltacaktır. Çünkü servet saklanarak değil, harcanarak artar. Bunun için devlet israfa kaçmamak kaydıyla sosyal ve hayri harcamalarda cömert olmalıdır.[43] Devletin bu harcamaları verimsiz, gelişigüzel harcamalar değil, muhtaçlara ve imar için olmalıdır. Bu görüşler İslami yaklaşımlarla paralellik gösterir. İbn Haldun, İslami eğilimine bağlı olarak devletin görevlerini son derece geniş tutmuştur. Bu devlet, korunmaya muhtaçların hamisi, kendisini tüm halkın refah ve mutluluğu ile sorumlu olan "kerim devlettir". Halkın geçimiyle ilgilenmek, iktisadi durumlarını gözetmek, halkla kaynaşmakla görevlidir.

Halkın refah ve zenginliği ile devletin gücü ve zenginliği arasında karşılıklı ilişki vardır. İbn Haldun devlete geniş görev ve yetkiler vermesine karşılık, devletin bizzat iktisadi faaliyette bulunarak ticaret ve tarımla meşgul olmasına karşı çıkar. Bunun sebepleri; devletin elindeki büyük imkânları ve siyasi gücü kullanarak vatandaşlarıyla haksız rekabette bulunmasıdır. Bu rekabet, vatandaşların haklarına bir tecavüzdür ve onların üretim şevkini azaltır. Sonunda iktisadi hayat için zararlı hale gelir. Ayrıca devletin ticaretle uğraşması fiyatların artmasına sebep olur. Halkın iktisadi faaliyetleri gerilediğinden devlet vergi kaybına uğrar. Bu kayıp, devletin kazancından fazla olur. Ayrıca devletin siyasi gücüne iktisadi gücün eklenmesi otoriter uygulamalara sebep olur ve hürriyetleri tehlikeye sokar. Devlet siyasi gücünü kullanarak ticaret ve tarımla uğraşmaya başlarsa bir müddet sonra fiyatların serbestçe oluşmasına engel olmaya başlar, halkı kendi tespit ettiği fiyattan mal almaya ve satmaya zorlar. Bu ise zulüm ve haksızlıktır. Dolayısıyla İbn Haldun, özel teşebbüsü esas almakta ve devlet kapitalizmine karşı çıkmaktadır. O'na göre devlet, denetim ve düzenleme ve yardım görevlerini yapmalıdır. Bu düşünce İbn Haldun gibi diğer İslam düşünürleri tarafından da paylaşılmaktadır[44].

D. Piyasanın Düzenlenmesi

Üretim faktörlerinden toprak rant, emek ücret, sermaye faiz ve teşebbüs kâr alır. İslam faizi yasakladığından sermaye ve teşebbüsün payı, kârdır. İslam, risk taşımadığından sermayenin faiz almasını yasakladığı halde, zarara katıldığı için kârdan pay almayı meşru kabul etmiştir. Aynı zamanda müteşebbislerin zarar etmesi halinde kendilerine zekat verilmesini caiz görmüştür.

Kâr; risk, ihtikar (tekel) ve innovation (ihtikar) karşılığıdır. İhtikar (tekel) yasaklandığında risk ve innovationun kâr elde etmesi kalmaktadır. Yeni bir mal ve hizmete öncelik etmek veya diğer şekillerde olsada risk üstlenmenin karşılığıdır. bu sebeple "kâr risk karşılığıdır" denilebilir. Fakat kumar ve bahis gibi riskler mutebեr değildir. İktisadi anlamda kâr, sermayenin payını (karını) emeğin ücretini ve kiraları düştükten sonra geri kalan safi kârdır.

Emekle sermayenin kârda ortaklıkları caizdir. Ancak sermaye nakit veya nakde çevrilen mal olması gerekir. Ancak alet ve edavatın belirli bir ücret yerine kârdan pay alması cumhura göre caiz olmamakla beraber böyle bir kirayı, araziye benzetenler de olmuş ve caiz görmüşlerdir.[45] İbn Haldun, uzak mesafeler arasındaki ticarette veya risk yüksek olan ticarette kârların da yüksek olduğunu söyler. O'na göre mal az olunca, fiyatı da yüksek olur. Hanefiler vev Hanbelilere göre kâr; sermaye, emek ve risk (daman) karşılığındadır. Buna göre risk, ayrı olarak kâr karşılığı sayılmıştır. Yani haraç damanladır. Bu kuralı bazı yazarlar; sermaye veya emekle birlikte ele almaktadırlar.[46]

Mal ve hizmetlerin değişiminde bazı kurallar konulmuştur. Bey'ul ğarar (şüpheli alışverişler)- kumar türleri, kabz olmaksızın yapılan mu-

43 Kozak, s. 162.

44 Kozak, s. 166-171.

45 el-Mısri, s. 216.

46 el-Mısri, s. 219.

47 el-Mısri, s. 140.

ameleler, kişinin mülkiyetinde olmayan şeylerin alışverişi gibi... İhtikar yasaklanmıştır. İhtikar, fiyatı artacağı için bazı malları stok etmektir. Günümüzde tröst ve kartel uygulamalarına benzemektedir.[47] Peygamberimiz intikar yapanın (muhtekiri) günahkâr olduğunu söylemiştir. Başka bir hadiste de "calib (mal satan) merzuk, muhtekir melundur" buyurmuştur. Hangi mallarda ihtikar olacağı konusunda ihtilaf vardır. Muhtekirin malı, semeni misl (piyasa fiyatı)ndan devlet zoruyla satılır. İslam'da aldatma günahtır. Nitekim Peygamberimiz "Kim bir şeyi ayıbını açıklamadan satarsa daima Allah'ın gazabına ve meleklerin lanetine maruz kalır." buyurmuştur. Hatta kişilerin alışverişlerinde karşı tarafın zaafiyetlerinden faydalanmaları da hoş görülmemiştir. Nitekim Kayle Ümmü beni Emmar anlatıyor. Peygamberimizin yaptığı umrelerin birinde kendisine Merve'de yaklaştım ve: "Ev Allah'ın Rasülü, Ben alıp satan bir kadınım. Bir şeyi satın almak istediğim zaman arzuladığımdan daha düşük bir fiyat teklif ediyorum. Sonra yavaş yavaş artırarak arzuladığım fiyata geliyorum. Bir şeyi satacağım zaman da, önce satmayı arzuladığım fiyattan daha yüksek bir fiyat teklif ediyor, sonra yavaş yavaş inerek arzuladığım fiyata geliyorum. (Böyle yapmama ne dersin?) dedim. Peygamberimiz: "Ey Kayle böyle yapma, bir şey satın almak istedin mi düşündüğün fiyatı söyle sana verilsin veya verilmesin. Bir malı satmak istediğin zaman da versen de vermesen de (yüksek fiyat değil) satmak istediğin fiyatı söyle."

İnanç, ibadet ancak nassa dayanır. Buna karşılık muamemelerde serbestlik esastır. Muamelelerin mübah olmasında bir nassa ihtiyaç yoktur. Çünkü haramlar belirtildiği halde mübahlarsayılmamıştır. Bugün, Kur'ana aykırı olmayan modern iktisadi işlemleri kabul etmekte hiçbir sakınca yoktur. Müslümanların bu tür muamelelir alıp, geliştirmeleri mümkündür. İslama göre akitlerde rıza esastır. Müslümanlar helali haram, haramı helal kılmayan şartlara uymak zorundadırlar.

İslama göre fiyat koyan Allah'tır. Peygamberimiz döneminde fiyatlar artmıştı. Halk müracat ederek: "Ey Allah'ın Resülü fiyatları siz düzenleseniz" dediler. Peygamberimiz şu cevabı verdi: "Rızk veren ve fiyatlandıran Allah'tır. Ben sizden kimsenin kendisine yaptığım bir zulmü talep etmez olduğu halde aranızdan ayrılmayı diliyorum." buyurmuştur. Bu hadisi esas alarak bazı bilginler, piyasada fiyatlandırmaya hiç izin vermemişlerdir. Ancak bazı bilginler prensip olarak tesiri kabul etmemekle beraber, belirli şartlar dahilinde cevaz vermişlerdir. Bunun da adaletli olması gereğini belirtmişlerdir.

Peygamberimiz piyasanın şeffaf olmasına önem vermiştir. bunun için "telakkil celeb" ve "şehirli tüccarın köylülerin mallarını satmasını" nehyetmiştir. Telakkıl celeb, bazı aracıların şehirlerin dışına çıkarak piyasaya girmeden maların satın almalarıdır. Bu yasakların maksadı, malların piyasada değer bulmaları sağlamak, bilgisizlik sebebiyle bazı kesimlerin istismar edilmelerine engel olmak, piyasada adil rekabet ve doğru bilgiyi teşvik etmektir.

Peygamberimiz Medine'de haksızlık üzerine kurulan piyasaya iltifat etmeyerek, adalet esası üzerine yeni bir piyasa tesis etmiştir. Ebu Üseyd es-Saidi anlatıyor: "Peygamberimiz Nebit çarşısına gidip ona baktılar ve: "Burası size münasip bir çarşı değildir" dediler. Sonra bir başka çarşıya gidip baktılar. Yine: "Burası da size uygun bir çarşı değil" buyurdular. Sonra şu çarşıya döndü, içini dolaşıp tetkik ettiler ve: "İşte sizin çarşınız burasıdır, daraltılmasın ve burada (alış veriş) yapanlardan vergi alınmasın" buyurdu.

Piyasayı denetlemekle görevli kurum, "Hisbe" teşkilatıdır. Bu kurumu oluşturmak kifai bir farzdır. İlk muhtesipler peygamberlerdir. Peygamberimiz de hayatı boyunca bu görevi yapmıştır. Birgün çarşıda giderken bir buğday yığınına elini sokmuş, ıslak olduğunu görünce "Bu nedir?" diye sormuştur. Mal sahibi, "yağmur isabet etti" dediğinde, "İnsanların görmesi için kuru tarafını yukarıya mı getirdin? Kim bizi aldatırsa bizden değildir", buyurmuştur. Ayrıca Peygamberimiz ihtisap göreviyle Said b. el-As'ı Mekke çarşısında görevlendirmiştir. Hulafayi Raşidin döneminde özel memurlar görevlendirilmiştir.

Hazreti Ömer, dini bilmeyen kimselerin piyasaya girmemelerini istemiş ve piyasayı denetlemiştir. Hatta yabancıların piyasaya hakim olduklarını gören Hazreti Ömer, "sizin erkekleriniz onların erkeklerine, kadınlarınız onların kadınlarına muhtaç olur" diyerek piyasayı terketmemelerini emretmiştir. Hisbenin görevleriyle ilgili kitaplar vardır. İbn Teymiye gibi el-Hisbe adı altında kitaplar yazılmıştır. Muhtesip gördüğü eksiklikleri sözlü, yazılı veya hadler dışındaki cezaları uygulayabilir.

Sonuç

İktisadi kalkınmada insan unsuru özellikle teşebbüs, büyük bir önem taşımaktadır. Kaynakların harekete geçirilerek kalkınmanın sağlanması, özel sektörün gayretine ve devletin bu konudaki düzenlemelerine bağlıdır. Ancak iktisadi hürriyetlerin sınırsız kabul edilmesi bir takım önemli mahzurları beraberin-

de getirmiştir. Devlete dar bir alanın verilmesi ve tekel ve oligopolleri ortaya çıkarmakta ve piyasa düzenini altüst etmiştir. Bu anlamda kapitalizm, üretimdeki başarısını dağılımda devam ettirememiş, toplumsal huzuru sağlayamamıştır. Bunları sağlaması da mümkün değildir.

Diğer yandan insan fıtratına aykırı olarak her şeyi devlet mülkiyetine bağlayan ve hür teşebbüse fırsat tanımayan sosyalist sistem başarısız olmuştur.

Müslüman toplumlardaki uygulama farklı olsa da teşebbüs hürriyetini ilahi ölçüler içinde değerlendiren İslam, bu hürriyeti koruyucu, teşvik edici ve düzenleyici kurallar ortaya koymuştur. İslami kuralları görmezlikten gelen ve bünyelerine uymadığı halde sosyalist ve kapitalist sistemleri benimseyen İslam ülkeleri, bu ithal sistemlerle başarılı olamamışlardır. İktisadi kalkınmanın, özellikle burada önemli fonksiyonu olan teşebbüs gücünün ithal edilemeyeceği görülmüştür. Bu sebeple İslam ülkelerinde, başta müteşebbis insan yetiştirmeye yönelik eğitim faaliyetleri olmak üzere tüm altyapının ve devletin iktisadi fonksiyonlarının maddi ve manevi bütünlük içinde yeniden ele alınması gerekmektedir.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

KAYNAKLAR:

Servet Armağan. **İslam Hukukunda Temel ve Hürriyetler.** Ankara-1992, 2. Baskı. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.

Erif Ersoy. **İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi.** İzmir-1986, 2. Baskı ABAM Yayınları.

Muhammed Şevki el-Fenceri. **Mefhum ve Menhec el-İktisadi'l-İslami.** 1984 m/1404 h. Mekke, Davetü'l-Hak.

Milton Friedman. **Kapitalizm ve Özgürlük.** (Çev: Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu) İstanbul-1988 Birinci Baskı, Altın Kitaplar.

Gülten Kazgan. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi.** İstanbul-1993 Altıncı Baskı. Remzi Kitabevi.

Mohsin Khan; **Abbas Mirakhor. İslam and Economic System.** Review of Islamic Economics. Vol. 2, No. 1 (1992) pp 1-29.

İbrahim Erol Kozak. **İbn Haldun'a Göre İnsan Toplum-İktisat.** İstanbul-1984 Pınar Yayınları.

Refik Yunus el-Mısri. **Usulü'l-İktisadi'l-İslami.** 1989 m/1409 h. Dımeşk, Daru'l-Kalem.

Vural Savaş. **Piyasa Ekonomisi ve Devlet.** İstanbul-1979 Beta Yayını.

Abdülhak eş-Şekiri. et-Tenmiyetü'l-İktisadiyye fi'l-Menheci'l-İslami. Katar-1408 h. Birinci Baskı Kitabü'l-Ümme.

Abdullah b. Abdülmuhsin **et-Tariki. el-İktisadü'l-İslami.** Üsüs ve Mebadi ve Ehdaf. Riyad-1409 h. Birinci Baskı. Mektebetü'l-Harameyn.

Mustafa Özel. **Piyasa Düşmanı Kapitalizm.** İstanbul-1993. İz Yayıncılık.

Turan Yay. F.A. Hayek'te **İktisadi Düşünce:** Hayek ve Keynes/Keynesçiler Tartışması. Bursa-1993. Ezgi Kitabevi Yayınları.

Kayseri'den bir Girişimci; "Saffet Aslan"

(İpek Mobilya)

Ergün Sezer

Ticarette merhamet bence olmazsa olmaz. Mutlaka bu olmalı. Kesinlikle Adaletli olmalı, Hakka riayet edilmeli, her kimle ilişkiniz varsa, çalışmanız, tasarlayanınız, yöneticiniz, organize edeniniz, hatta insanlar, bütün herkes o birimden, o oluşumdan istifade etmelidir.

Sezer: *Saffet Aslan bey öncelikle sizi tanıyalım.*

Aslan: Ben Kayseri'nin Hacılar Kasabasında 1957 yılında dünya'ya geldim.İş hayatına küçük sanayi sitesine "Eti senin kemiği benim" klasik anlayışımızla girdim. Orada bu günkü yaptığım işlerin temeli, sayılan işleri öğrenmekle 1980 yılına kadar devam ettim. 1980 yılına geldiğinde **İPEK teşekkülüne** Sümer kardeşlerle beraber başlamış olduk. İşim o gün üretim ve ulusal dağıtım organizasyonu oldu.

Sezer: *Saffet bey şirketinizin gelişmesi nasıl oldu?*

Aslan: Efendim, biz çok yönlü,tam bir ekip çalışmasıyla işimizin üzerine eğildik. Gece gündüz kavramı yok, çok çalışmak,bilerek çalışmak, yenilikçi olmak, mütamadiyen geliştirme. Kazanılan üç kuruş dahi olsa tekrar aynı işe girilmesi, yatırıma dönüştürmekle de, daha kısa zaman içinde daha yüksek başarı elde ettik.

Sezer: *İlk çıkışınızı hangi alanda yaptınız. Yani, önemli, hiç unutamam dediğiniz bir çıkışınız var mı?*

Aslan: Çok belirgin birşey yok.Ancak biz başladığımız dönemde yapılan mamuldeki fonksiyonel farklılıklar en önemli tercih sebebi oldu. Böylece yaylı oturma guruplarıyla biz daha fazla taban tutabildik.

Sezer: *Mevcut sistemlerinizle ilgili olacak sorum. İpek'i ipek yapan, bu günlere getiren temel prensipleriniz nelerdir.?*

Aslan: Efendim; başta doğru ürünü, doğru zaman diliminde mevcut tüketicinin istekleri ve arzuları doğrultusunda üretme ve bunu halka en iyi şekilde ulaştırabilmek, dürüst olmak, ihtiyaçları, sanki tüketici kendimizmiş gibi tesbit edip üretmek, bilerek imal etmek, halka riayet etmek ve kapsamlı üretebilmek, yeniliği takip etmek.

Sezer: *Ticarette merhamet olmaz, diyorlar. Siz ne dersiniz?*

Aslan: Ticarette merhamet bence olmazsa olmaz. Mutlaka bu olmalı. Kesinlikle Adaletli olmalı, Hakka riayet edilmeli, her kimle ilişkiniz varsa, çalışmanız, tasarlayanınız, yöneticiniz, organize edeniniz, hatta insanlar, bütün herkes o birimden, o oluşumdan istifade etmelidir. Haklarını almalılar, herkese hakkı verilmeli, hiç kimseye haksızlık edilmemeli, inancımız odur ki Mevla da bize yardım eder, dolayısıyla emekler boşa gitmez, hiç bir kazaya maruz kalmadan, kesintisiz yolumuza devam ederiz. Biz ticaret hayatımıza böyle girdik, hep böyle devam edeceğiz.

Sezer: *Peki mevcut olan ipek'i şu anki şirketin hep kendi öz imkânlarıyla, öz sermayenizle mi buralara kadar getirdiniz? Yoksa teşvik ve kredi aldınız mı? Veya teşvik ve kredi almaya nasıl bakıyorsunuz?*

Aslan: Kendi öz imkanlarımızla bu hale geldik. Son 6 aydır ufak denemelerimiz oldu ama henüz o İpek bünyesinde bir yüzde teşkil etmez. Fakat bundan sonra yan etkisinin olmadığını görürsek %10-15 kadar kullanmayı düşünüyoruz.

Sezer: *İpek'in Merkezi Kayseri. Bununla birlikte Türkiye'nin Çeşitli yerlerinde Showroomlarınız var. bu konuda ve hem Türkiye'deki hem de diğer ülkelerdeki çalışmalarınız hakkında bilgi verir misiniz?*

Aslan: İlk başladığımız nokta bu günkü ziyaret ettiğiniz Kayseri Organize Sanayii, içerisindeki çalışan sayımız nokta 1.000'in üzerinde, 70 profesyonel yöneticiyle birlikte idare ediyoruz. Dağıtım organizasyonunu 17 Bölge ana bayii şeklinde ülke genelinde dağıtım yapmaktayız. Onlara bağlı olarak 350 Showroom, 50 Galeria olmak üzere sadece İpek Mamüllerine bağlı 400 satış noktamız var. Yurt dışı bağlantılarımız ise; Belçika, Hollanda, Türki Cumhuriyetler ve Romanya'da mevcut. Almanlarla çok güzel bir organizasyona girmiş bulunmaktayız. Projesi tamamlandı. Önümüzdeki günlerde netleşecek.

Sezer: *Şu anda ihracat yaptığınız ülkeler var mı?*

Aslan: Belçika, Hollanda, Romanya, ve Türki Cumhuriyetlere ihracat yapmaktayız.

Sezer: *Ortaklık konusunda sizin düşünceniz nedir? Yurt dışında ortaklık Projeniz var mı?*

Aslan: Henüz ortaklığımız yok ama teklifler var. Bazı mobilyacılarla üreterek ihracat yapmak, pazarda birlikte olmak şeklinde. Fakat üretimle ya da fırmamızın ana bünyesinde ortaklığımız yok. Ama yeni yatırımımız var. Yeni bir marka olarak doğuyor. **FİERRA** isminde. O İpek'in kendi Fabrikası, onun iştirakiyle kurulmuş, tamamen sermayesi İpek'e ait yeni bir firmamız. Sahil kentlerimize hitab eden biraz daha portatif, daha fonksiyonel bir ürün.

Sezer: *Dolayısıyla tüketici pörtföyünü genişletmiş oluyorsunuz. Modüler mobilya ile ilgili bilgi alabilir miyiz?*

Aslan: Modüler mobilya üretimimiz Kayseri'de değil. Eskişehir'de işbirliği halinde olduğumuz Sitif grubunun bir firmasıyla çalışmaktayız. Fakat Kayseri'de de çalışmalarımız başlamıştır. Ebeveyn odası, genç odası, vitrin şeklinden sökülüp demonte mobilya üretimimiz mevcut. Portatif taşınabilir mobilyalar üretiyoruz ve bunu da bütün Showroomlarımızda sergiliyoruz.

Sezer: *Peki geleceğe yönelik düşünceleriniz nelerdir?*

Aslan: Sektör dışında bir yatırım düşünmüyoruz. Önümüzdeki günler içinde önemli planlarımız bulunmakta. Tüketicimizin arzu ettiği noktada, onlara en yakın birimlerde daha güzel ve büyük mekanlarda, bir daireye, bir aileye, beyaz eşya dışında, mutfak dışında ne gerekiyorsa onu bulundurmak , ürün yelpazesini beş-altı katına çıkarmayı planlıyoruz.

Bazı ürünlerin her şeyini bizim üretmemiz bence doğru değil. Mecbur olanını üretmek daha doğrudur. Bugün yaptığımız da odur. Sıkıntısı çekilen ham maddeyi üreterek, entegrasyonu tamamlamak üretim otomasyonunu bozmamak gayreti içerisindeyiz. Zaten birçok hammaddeyi de kendimiz üretiyoruz.

Sezer: *Mobilya denildiğinde veya oturma gurupları ve benzeri ev tekstili denildiğinde bu konuda en ince ayrıntı dahi gözardı edilmeksizin bir ürün portföyü oluşturma hedefiniz var mı?*

Aslan: Evet. Zaten şimdi verim noktası olmasa bile takvim noktası var, ürün yelpazesi olarak fevkalade çeşit yapıyoruz ve yapmaya devam edeceğiz.

Sezer: *Aslında sonuçta şu çıkıyor; Türkiye'yi doyurmak bir noktada söz konusu, yani Türkiye piyasası nerdeyse doymuş durumda, şu anda dünyaya açılmak hedefleniyor. Ama sonuçta bu da belirli noktada duracak, doyma noktasına geldiğinde ne olacak?*

Aslan: Dünya pazarının hiç doymayacağını düşü-nüyorum. Avrupa pazarına arzu edilen ölçekte girebildiğimiz vakit, henüz Türkiye doysa bile dünyanın doymayacağını görürüz. Ama burada yeter diyecek olursak, yan sanayie girmek gerekirse, tekstilde devam ederiz.

Sezer: *Yani herşeyini biz üretebiliyoruz diyeceğiniz zaman gelecek mi ?*

Aslan: Evet; bazı ürünlerin her şeyini bizim üretmemiz bence doğru değil. Mecbur olanını üretmek daha doğrudur. Bugün yaptığımız da odur. Sıkıntısı çekilen ham maddeyi üreterek, entegrasyonu tamamlamak üretim otomasyonunu bozmamak gayreti içerisindeyiz. Zaten birçok hammaddeyi de kendimiz üretiyoruz. Süngerinden yayına, ahşabından metaline, tamamen bağımsız sayılırız.Entegrasyon var ama yüzdesi iyi değil.

Sezer: *Peki yeni girişimcilere tavsiyeniz neler olur?*

Aslan: Efendim, anlattıklarımın hepsi onlara tavsiyedir. Biz başarılı olduk. Kollektif çalışmaları benimse-

mek gerekiyor. Bireysel yönetimler çok hızlı mesafe alamıyor. Benzer firmalar bir araya gelerek daha büyük oluşumlar kurmaları gerekiyor, görevi güzel bir şekilde paylaşmaları gerekiyor. Kaliteli üretim, iyi finans yönetimi bunlar son derece önemli.

Sezer: *Siz bir müteşebbis olarak, uzun süredir Kayseri'de kalmış ve bu işlerle uğraşmış biri olarak , Kayseri'deki müteşebbis geleneğini değerlendirir misiniz? Kayseri'liler teşebbüs konusunda ne düşünüyorlar, nasıl haraket ediyorlar ve sonuca nasıl ulaşıyorlar?*

Aslan: Türkiye geneline göre Kayseri'de teşebbüs bence tatmin edici bir noktada. Ama maksimumda değil. Elbetteki müteşebbüs olmak, organizatör olmak, sanayici olmak, girişimci olmak ve bütün bunları yapmak cesaret istiyor, özveri istiyor. Fizibilite çalışması yapmak gerekiyor. Her insan buna evet diyemiyor. Sosyal yaşantısı buna mani oluyor. Özel istekleri, biraz keyfi yaşamak buna mani oluyor.

Sezer: *Bundan sonraki yatırımlarınızın merkezi yine Kayseri mi olacak?*

Aslan: Kayseri'de devam etmek istiyoruz. Ancak zaruret doğuyor gibi.

Sezer: *Nasıl bir zaruret?*

Aslan: Kayseri büyük şehir kimliğinde olsa bile hala bazı değerleri koruyan bir vilayetimiz. Genel merkezi İstanbul'a taşımamakta ısrar ediyoruz. Ama bu ısrarı nereye kadar götürürüz açıkcası şu anda bir şey söyleyemiyoruz.

Sezer: *Herkes Kayseri'yi bırakıp giderse Kayseri ne olacak?*

Aslan: Doğru efendim. Biz de zaten kalmak için mücadele ediyoruz derken arzu ettiğimiz şey, herkes bırakıp giderse ne olur düşüncesinden hareketle vilayetimizde kaldık. Fakat zaruretler çoğalırsa ve yoğunlaşırsa, giden diğer firmalar ve müteşebbislerin gerekcesini bilmemekle beraber biz bir gün gitmek zorunda kalabiliriz. Burada orta yönetici sıkıntısı var.

Sezer: *Şirketlerimizdeki en büyük sorunlarımızdan bir kaçı sizin de biraz önce söylediğiniz gibi yönetici sorunları, artı bununla birlikte kalifiye eleman sorunları. Kayseri'de yeteri kadar vasıflı eleman olmayışı ister istemez tıkanıklığa yol açıyor. Bu nedenle eğitime yönelik çalışmalarınız oluyor mu? Hem yönetici yetiştirme hem de mevcut işcileri daha vasıflı hale getirmek için çalışmalarınız oluyormu?*

Aslan: Efendim, kalifiye konusunda eleman eğitim çalışmalarımız var. Hem çalışan hem belli birimleri yöneten insanlarımızı üst noktalara çekmek için yoğun bir şekilde organizasyon çalışmalarımız devam ediyor.

Sezer: *İş hayatınızda en çok zorlandığınız şeyler neler?"Çok zordu, bunun altından kalkamadım" dediğiniz oldu mu?*

Aslan: Evet, özellikle 1991 yılından bu yana eğitim çalışmaları beni çok zorladı. İnsan yetiştirmek kolay değil. Şu anda çalışan insanların hepsi her yönü ile olabilenin en iyisi durumundalar. Firmasını seven, çalışmayı seven, topyekün kaliteyi benimseyen insanlar tamamlanmadığı için eğitim çalışmalarımız devam ediyor.

Sezer: *Kendi yöneticinizi kendiniz yetiştirmeyi hiç düşündünüz mü?*

Aslan: Elbette, bu çok önemli bir konu fakat, biz o noktaya gelemedik. Ancak biz firmamıza yatırım olsun diye değil yardım amacıyla burs veriyoruz. Hangisinin hangi eğitimi aldığını, eğitim sonrası nereye gideceği konusunda bir organizasyonumuz yok. Yine eğitimde başka yatırımlarımız var. İPEK LİSESİ, İPEK İLKÖĞRETİM OKULUMUZ var. Amacımız topluma yararlı olmak, eğitime katkıda bulunmak

Sezer: *Son olarak neler söylemek istersiniz?*

Aslan: Teşekkür ediyorum. Ülkemizin insanıyla, değeriyle, bütün varlığıyla, Dünya konjonktüründe çok iyi noktaya gelebilmesi, huzurlu bir toplum olabilmesi, güzel eğitim almış insanlar olabilmesi için mutlaka maddi kalkınmaya ihtiyaç var. Maddi kalkınma ticaretle ya da başka bir şeyle olmaz. Mutlaka çok üreten bir toplum olmamız lazım. Kaliteli üreten bir toplum, bilerek üreten bir topluluk, çok üreten, ürettiklerini ihraç eden bir topluluk olmamız lazım. Bizim gibi işadamı sanayicilerimizin aynı düşünceyle hareket etmesi, branşında ve mesleğinde devleşmesi, yılmadan zor da olsa müteşebbis ruhunu daha fazla alevlendirmesi gerekir. Bu temenimin memleketimizin bir çok noktasında yararlı olacağı kanaatindeyim. En azından ben böyle olacağına inandığım için yaşamaya devam ediyorum ve herkese tavsiye ederim.

Sezer: *Bize zaman ayırdığınız için teşekkür ediyor ve işlerinizde başarılar diliyorum.*

Aslan: Ben teşekkür ederim.

Ahililik Kültürü ve Kayseri

Doç.Dr. Ekrem DÖNEK
Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü

1. Giriş

Ahilik, genel olarak birbirini seven, sayan, yardım eden, fakiri ve yoksulu gözeten, iş hayatında ahlaki kuralları esas alan esnaf ve sanatkarlardan oluşan bir teşkilatın adıdır.

Ahilik, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Horasan'daki Hoca Ahmed Yesevi dergahından Anadolu'ya gelmiş olan Ahi Evran-ı Veli (Nasruddin-i Mahmud, 1171-1261) tarafından kurulmuştur. XV. yüzyılda da işlevlerini büyük ölçüde yitirerek tarihe kavuşmuştur.

Bazı kaynaklara göre, ilk ahi liderlerinden biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucularından Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali'dir ve "Gaziyan-i Rum" (Anadolu Gazileri), "Abdalan-i Rum" (Anadolu Ermişleri), "Bacıyan-i Rum" (Anadolu Kadınları) teşkilatları gibi, "Ahiyan-i Rum" (Anadolu Kardeşleri ya da Ahileri), teşkilatı da Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında ortaya çıkan bir takım dağınıklıkların önlenip, kuruluşun gerçekleşmesinde önemli bir siyasi rol üstlenmiştir (Gülerman ve Taştekil, 1993: 23-24; Barkan, 1984: 43). Anadolu Gazileri, daha çok cihad ve gaza ile meşgul idiler. Anadolu Ermişleri, genellikle Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde etkin rol oynayan sofi ve dervişler idi. Anadolu kadınları, silahlı kadın birlikleri idi. Anadolu Ahileri ise, esnaf ve sanatkarlardan oluşan bir birlik idi. Nitekim, Ali Emiri'nin (1857-1924) dediği gibi, "Ahilik, milli bir birlik olup, himmetleri sonunda Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük bir devlet ortaya çıkmıştır" (Çağatay, Ahilik Nedir, 26).

Ahilik, "kardeşim" anlamına gelen Arapça "ahi" kelimesinden gelmektedir (bugün bile çoğunluğu Arap kökenli Müslüman topluluklarda kişilerin birbirine "ahi" diye hitabettikleri görülür). Ayrıca, kelimenin Türkçe köken i "akı" kelimesinden ileri geldiğini savunanlar da olmuştur. Bu haliyle kelime "eli açık, cömert, yiğit" gibi anlamlara gelmektedir (Cumhuriyet'in Ellinci Yılında Esnaf ve Sanatkarlar, 1973: 23).

Ahiliğin kendisinden önceki "fütüvvet" anlayışının bir devamı olduğunu ileri sürenler de olmuştur (Ülgener, 1981a: 89). Hatta, bazı kaynaklar "ahi birlikleri"ni "fütüvvet birlikleri" olarak adlandırmıştır. Ünlü Arap Seyyahı İbn-i Batuta'ya göre, fütüvvet anlayışı "bekar gençlerden ibaret olup, içlerinde seçilmiş ahi ünvanlı kişiler tarafından yönetilen zümrelerdir" diye tanımlamıştır (Türkdoğan, 1981: 642).

Çalışmanın takip eden bölümünde, ahiliğin kurucusu Ahi Evran'ın neden ilk olarak Kayseri'ye yerleştiği ve ahiliğin neden Kayseri'den başladığı ile ilgili gerçekler üzerinde durulacaktır.

2. Ahiliğin Temel İlkeleri

- Doğruluktan ayrılmamak
- Cömert olmak
- Alçak gönüllü olmak
- İyi huyları geliştirmek
- Kendisini halka adamak
- Misafirleri sevmek
- İnsanlara nasihat ederek onları iyi yola yöneltmek
- Dindar olmak
- Utanma duygusuna sahip olmak
- Yalan söylememek
- Dedikodu yapmamak
- Kusur aramamak, aksine kusurları örtmek
- İçki içmemek
- Zina yapmamak
- Kimseye karşı düşmanlık ve kin beslememek
- Büyüklere karşı hürmetkar, küçüklere karşı şefkatli olmak
- Nefsine hakim olmak

- Eline, beline ve diline sahip olmak
- Kanaatkar olmak
- İddihar (gömüleme) yapmamak
- İş bölümü
- Çalışma azmi, alın teri ve tevekkül anlayışı
- Kalite ve standardizasyon
- Piyasaların kontrolü ve tüketicinin korunması
- Usta-çırak ilişkisi
- Yardımlaşma
- Bir sanat veya iş sahibi olmak.

"Yabanlu Pazarı", adını bu pazardan aldığı iddia edilen bugünkü Pınarbaşı ilçesinin Pazarören köyünde bulunmakta idi. Devrinin önemli bir pazar ve/veya fuar yeri durumundaki Yabanlu Pazarı'nda sadece yerel ve ulusal üreticilerin ve tacirlerin malları değil, aynı zamanda diğer devletlerden üretici ve tacirlerin malları da pazarlanmakta idi.

3. Ahilik Kültürünün İlk Olarak Kayseri'de Başlamasının Gerekçeleri

Ahi Evran olarak bilinen Şeyh Nasruddin-i Mahmud'un Horasan'dan 1200 yıllarında Anadolu'ya geldiğinde ilk olarak Kayseri'ye yerleştiği bilinmektedir (1205). O dönemde Kayseri'de Ahilik anlayışına hizmet edecek bir "sanayi sitesi"nin kurulduğu belirtilmektedir. Hatta, bundan başka Kayseri'de o dönemde aşağıdaki çarşıların da faaliyette olduğu ve buralarda üretilen halı ve kilimlerin İstanbul ve diğer Rum şehirlerine ihraç edildiği belirtilmektedir:

- Dericiler Çarşısı
- Külah-Duzlar Çarşısı
- Bakırcılar Çarşısı
- Dokumacı ve Örgücüler Çarşısı

Ahi Evran'ın neden ilk olarak Kayseri'ye yerleştiği ve Ahiliğin neden Kayseri'den başladığı ile ilgili önümüze çıkan beş önemli gerekçe vardır:

Bunlardan birincisi, Kayseri'nin Anadolu Selçukluları Devleti'ne **başşehirlik yapmış olması** gibi önemli bir özelliğe sahip olmasıdır.

İkinci gerekçe, Kayseri'nin önemli bir **ilim ve sanat merkezi** olmasıdır. Kayseri, bu yüzden öteden beri "Makarr-ı Ulema" (alimlerin beşiği) ve "Dar'ül Feth" (fetihler yurdu) olarak ün yapmıştır. Nitekim, Anadolu'da ilk ilmî eserler Kayseri'de yazılmıştır. Zira, "Keşfü'l Akabi" adlı eserin yazarı İbnü'l Kemal İlyas b. Ahmed ile devrinin ünlü tıp, astronomi ve dil bilginlerinden Tiflis'li Hubeyş b. İbrahim Kayseri'de yaşamışlardır (Bayram, 1991: 154).

Yine, ilk tıp fakültesi olan Şifaiye-Gıyasiye Medreseleri (H. 602, M. 1205) ile Hunat Hatun Külliyesi ve Sahabiye Medreselerinde tıp, ilahiyat, edebiyat ve hukuk ilimleri okutulmuştur. Nitekim, bugün de Şifaiye-Gıyasiye Medreselerinin kurucusu Gevher Nesibe'nin ismi, Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'ne verilmiştir. Bunlardan başka, Kayseri'de yetişmiş ve burada hizmet vermiş ilim ve hikmet ehli kişiler arasında Kadı Burhaneddin, Şeyh Hamid-i Veli (Somuncu Baba), Şeyh İbrahim Tennuri, Davud el-Kayseri, Mevlevi Şeyhi Ahmet Remzi Dede ile daha sonraları Reis'ül Küttap Mehmet Reşit Efendi, Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa ve Şehit Miralay Nazım Bey gibi seçkin devlet adamları sayılabilir. Nitekim, Seyyid Burhaneddin'in Konya'dan ayrılıp Kayseri'ye gelmesi üzerine, Mevlana Celaleddin-i Rumi, onun nerede olduğunu soranlara:

"Hüve fi beldetin min biladir Rum
Menba-ul irfan-ı vel'ulum."

cevabını vermiştir. Yani, "O, (Anadolu'da) Rum memleketlerinden ilim ve irfan kaynağı olan bir belde de dir" demektir. Yine, Türk sanat tarihinin ünlü ismi Mimar Sinan da bilindiği gibi Kayseri'den yetişmiştir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde de şöyle yazılıdır (Satoğlu, 1995: 17-18):

"... Şehirde cümle sanat ehli mevcut olup, hep işleri beğenilir. Dağlarda mazısı gayet çok olduğundan, debbağları onunla keçi derisi işlerler. Öyle bir sarı sahtiyanı olur ki, güya altın sarısıdır. Ayna gibi içinde adamın çehresi görünür".

Üçüncü gerekçe, Kayseri'nin o dönemde büyük bir **ticaret merkezi** konumunda olmasıdır. Kayseri, öteden beri ikliminin sert ve toprağının tarıma fazla elverişli olmamasından dolayı, hep önemli bir ticaret merkezi olma özelliğini korumuştur. Bunda, tabii ki coğrafi olarak da merkezi bir konuma sahip olmasının payı büyüktür. Nitekim, XII. ve XIII. yüzyıllarda uluslararası bir pazar yeri konumundaki "Yabanlu Pazarı", adını bu pazardan aldığı iddia edilen bugünkü Pınarbaşı ilçesinin Pazarören köyünde bulunmakta idi. Devrinin önemli bir pazar ve/veya fuar yeri durumundaki Yabanlu Pazarı'nda sadece yerel ve ulusal üreticilerin ve tacirlerin malları değil, aynı zamanda diğer devletlerden üretici ve tacirlerin malları da pazarlanmakta idi.

Yine, tarihi kayıtlara göre, Kayseri'de çok eski devirlerde çek ve diğer bankacılık işlemleriyle para basımı da gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Kültepe-Kaniş'te yapılan kazılardan elde edilen belgelerde, M.Ö. 2725 yıl-

larında Kayseri'de ticari senet, fatura, mukavele ve muahedeleri ihtiva eden binlerce örneğe rastlanmıştır (Satoğlu, 1995: 24-27).

İlin bugün için ekonomik durumuna bakıldığında, ticaretin ve ardından da sanayinin önde geldiği, tarımın ise bunları arkadan takip ettiği görülür. 1994 yılı itibariyle sektörlerin ilin gayri safi yurt içi hasılası içindeki payına bakıldığında; en fazla payın % 26.9 ile ticaret sektörüne ait olduğu, onu % 17.7'lik payla sanayinin, % 13.9'luk payla ulaştırma ve haberleşmenin, % 11.8'lik payla tarımın ve % 9.5'lik payla inşaat sektörünün takip ettiği görülmektedir (Dönek, 1997: 25).

Dördüncü gerekçe, **yol şebekesi** bakımından Kayseri'nin önemli bir merkez olmasıdır. Orta Anadolu'daki eski Eti yollarının en önemlilerinin (Satoğlu, 1995: 22) ve tarihi İpek Yolu'nun Kayseri üzerinden geçmesi, bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

1997 yılında Kayseri'de 2100 tüccar üzerinde yapılan bir araştırmaya göre , tüccarların Kayseri ticareti ile ilgili gördükleri sorunların en önemlileri, iş ahlakı ile ilgili olanlarıdır. Bu sorunlar özetle şunlardır: Çek ve senetlerin gününde ödenmemesi, fazla kâr marjları, satıcı-müşteri ilişkilerinin iyi olmaması, zamanında teslim etmeme, verilen sözü yerine getirmeme ve azla yetinmeme, haksız rekabet ve kalite ile ilgili yetersizlik ve denetimsizliktir.

Beşinci gerekçe ise, yukarıda sayılanlara bağlı olarak şehrin önemli bir **kültür merkezi** olmasıdır. Çünkü, şehir kuzeyden güneye, batıdan doğuya hemen tüm medeniyetlerin kesiştiği bir yerde bulunmakta idi. Şehir, yüzyıllar boyunca çok değişik medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Tarihçilerin verdiği bilgilere göre, şehrin 6000 yıllık bir geçmişe sahip olduğu sanılmaktadır. Nitekim, şu anda ilin sahip olduğu tarihi değerler de bunun en önemli kanıtıdır. Bu anlamda il, çok zengin bir medeniyet tarihi birikimine sahiptir. İl sınırları içerisinde hala canlı olarak yaşayan medreseler, camiler, kiliseler, hamamlar, kümbetler, tekke ve zaviyeler, vs. çok değişik medeniyetlere ait kültür birikiminin yaşayan abideleridir (daha geniş bilgi için bkz: Dönek, 1997).

Ayrıca, Bacıyan-ı Rum teşkilatı da ilk olarak Kayseri'de kurulmuştur.

4. Sonuç

Burada bir noktanın önemle vurgulanmasında yarar vardır. Kayseri, bugün bile yukarıda sayılan merkezi özelliklerini büyük ölçüde korumaya devam etmektedir. Ancak, bugün Kayseri denince herkesin aklına gelen, 'ilin önemli bir ticaret merkezi, insanlarının da ticarette mahir ve uyanık olduğudur'. Ticarette mahir ve uyanık olmak elbette önemli bir haslettir. Bu da Kayserililerin ve hatta tüm Türkiye insanının gurur duyduğu bir gerçektir. Ancak, bu uyanıklığı ticari hayatta uyulması gerekli ahlaki kuralların ihmali şeklinde tezahür ediyorsa, bu haslet bu defa bir artı değil eksi olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte, günümüzde ticari ahlakla ilgili bazı olumsuz alışkanlıkların ve söylentilerin ilimizin ve ülkemizin ticari anlayışını kötü şekilde yansıtmasından dolayı, ticari hayat ve iş alemi zaman zaman zan altında tutulmaktadır.

Nitekim, 1997 yılında Kayseri'de 2100 tüccar üzerinde yapılan bir araştırmaya göre (Özdevecioğlu, 1997: 55-56), tüccarların Kayseri ticareti ile ilgili gördükleri sorunların en önemlileri, iş ahlakı ile ilgili olanlarıdır. Bu sorunlar özetle şunlardır: Çek ve senetlerin gününde ödenmemesi, fazla kâr marjları, satıcı-müşteri ilişkilerinin iyi olmaması, zamanında teslim etmeme, verilen sözü yerine getirmeme ve azla yetinmeme, haksız rekabet ve kalite ile ilgili yetersizlik ve denetimsizliktir.

Oysa, Ahiliğin kurucusu Ahi Evran'ın Anadolu'da ilk yerleşim yeri olarak seçtiği Kayseri'nin ve diğer Anadolu illerimizin iş ahlakında da bütün Türkiye ve hatta dünyaya örnek olmaları gerekmektedir. Bunun için de, tüm ülke çapında ticari hayattaki istenmeyen olayların (karşılıksız çekler, iflas durumları, vs.) en aza indirilmesi için Ahiliğin ruhuna uygun iş ahlakının tesisi şarttır.

Kayseri'den sonra Kırşehir'e yerleşen Ahi Evran, Anadolu'nun sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına son derece önemli katkılarda bulunacak hizmetlerde bulunmuştur. Nitekim, Ahilerin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte Anadolu'da şehir hayatına geçiş hızla artmış ve daha da önemlisi Türklerin sanat ve ticarete olan ilgileri hız kazanmıştır. Bu tesbitin önemle altının çizilmesi gerekmektedir. Zira, toplumların medeniyet yarışında şehir hayatının önemi kaçınılmazdır. Bu durum, o toplumun sosyal ve kültürel hayatının gelişmesinde en etkili faktörlerden biridir. Yine, Türklerin sanat ve ticarete olan ilgilerinin artmış olması da, Osmanlı toplu-

munda ekonomik hayatı genellikle elinde bulunduran gayri müslimlerin bu konudaki tekel durumlarının sarsılması ve Anadolu insanının ekonomik gelişmenin önemini kavraması bakımından son derece önemlidir.

Esasında Ahiliğin ilkelerinde esas aldığı İslam dini de ticarete özel bir önem vermiştir. Nitekim, Hz. Peygamber'in kendisi bizzat ticaretle uğraşmış ve "rızkın onda dokuzunun ticarette olduğunu" söylemiştir. İslam dininin bu önemli tavsiyesinin de Anadolu'da yine Ahi teşkilatlarının öncülüğünde yerleşmeye başladığı görülmektedir. Ayrıca, Müslümanlıkta, tembellik ve miskinlik kınanmış, herkesin alnının teriyle kazandığını harcaması tavsiye edilmiştir (Necm Suresi: 39).

KAYNAKLAR

Barkan, Ö.L. (1984): "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 41, S. 1-4, ss. 39-46.

Bayram, M. (1991): **Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu**, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya.

Çağatay, N. (?): **Ahlakla Sanatın Bütünleştiği Türk Kurumu Ahilik Nedir?**, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu Yayını, No: 40, Ankara.

Çağatay, N. (1989): **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Dönek, E. (1997), Kayseri İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Gelişme Alanları, Dünya Bankası, İşgücü Uyum Projesi Yerel Ekonomik Gelişme Programı, Kayseri.

Ekinci, Y. (1991): **Ahilik**, Sistem Ofset, Ankara.

Gülerman, A. ve Taştekil, S. (1993): **Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri**, Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

İnbaşı, M. (1992): XVI. YY. **Başlarındaki Kayseri**, Kültür Müdürlüğü Yay., Kayseri

Özdevecioğlu, M. (1997): Kayseri Tüccar Profili Araştırması, Kayseri Ticaret Odası Yayını, Kayseri.

Satoğlu, A. (1995): **Kayserililerin Ticaretteki Başarı Sırları**, Beğendik Kültür Yay., Ankara.

Solak, F. (1996): **"Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Fonksiyonları ve Bugünkü Kurumlar"**, Çerçeve, S. 18, ss. 88-101.

Soykut, R. (1971): **Orta Yol Ahilik**, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu Eğitim Yayını, Ankara.

Şeker, M. (1993): **İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı İle Ahilik**, Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Tabakoğlu, A. (1986): **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul.

TESK (1973): **Cumhuriyet'in 50. Yılında Esnaf ve Sanatkar**, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK) Yayını, Ankara.

Türkdoğan, O. (1981): **Türkiye'nin Sanayileşmesi: Dün-Bugün-Yarın**, Emel Matbaası, Ankara.

Ulutan, B. (1986): "Ahiliğin Ekonomik Önemi", iç. **Türk Kültürü ve Ahilik: XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri; 13-15 Eylül 1985, Kırşehir**, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.

Ülgener, S.F. (1981): Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı, Der Yayınları, İstanbul.

Ülgener, S.F. (1981): **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, Der Yayınları, İstanbul.

Feodal Zirai Üretim ve Osmanlı Zirai Üretim Tarzı Üzerine Yöntemsel Bir Karşılaştırma

Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY
Süleyman Demirel Üniversitesi İktisat Teori ve Tarihi Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

İktisat tarihine yönelik çalışmaların pekçoğunda -ki özellikle doğrusal gelişme teorilerinde daha yoğundur- toplumların tarihsel süreç boyunca ortaya koydukları iktisadi yapılanmaların coğrafi, kültürel, jeostratejik vb. dinamikleri gözardı edilerek benzeştikleri ileri sürülmektedir. Her ne kadar bu teoriler pratikte tüm toplumları içselleştirmeyi başaramasalar da; bilimsel anatahlilde haklıymışçasına (çok defa analiz edilmeden) yer kaplamaktadırlar. Doğrusal gelişme teorilerinin analiz stili bağlamında toplumların ve dolayısıyla, onları farklı kılan diğer tüm dinamiklerin tekil görüngüleri ana hipotez olmaktadır. Sonuçta, Batılı toplumların tarihsel temelleri (backgraund) ile, birbirlerinden dahi anakronik ayrılıklara sahip olan pekçok Doğu toplumunun, hatta Güney ve Kuzey toplumunun tarihsel temellerinin aynılığı ısrarla ortaya çıkmaktadır. Oysa bunun tam da aksine, yani olaylarla ve kişilerle sınırlı kalmayan tümel anlamdaki bir analizi öneren (Annales Okulu gibi), güçlü de olsa, sınırlı kalmış ekoller ve tarihçiler bulunmaktadır. Buradan hareketle, kurumsal açıdan toplumların tarihsel temellerinin aynılığına ulaşılabilir mi? Elbetteki derin araştırmalar sonucunda ancak bu soruya haklı cevap verilebilecektir.

İtalya'nın Batı'sındaki Latium bölgesinde küçük bir kanton olarak kurulan ve tarihsel kültür birikimine hukuk ve büyük savaşlar dışında pek birşey katmayan Roma İmparatorluğu'nun, İmparator Diocletianus (284-305) tarafından ikiye ayrılmasından sonra yoğun barbar istilaları sonucunda, 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu yıkılmış ve bu yıkılışın ardından feodal düzenin oluşması için gereken ortamlar doğmuştur

İşte bu makale çalışmamızda tüm Ortaçağ'ı kapsayan feodal zirai üretim tarzı ile, bu tarzla çok büyük benzerlikler gösterdiği sanılan/sanılmayan Osmanlı zirai üretim tarzının yöntemleri üzerinde bir karşılaştırma yapacağız. Ancak konu çok daha büyük boyutlu araştırmalar gerektirdiğinden, ayrıntılara inmeme hakkımız saklı kalacaktır.

Bilim dahil pek çok alanda ideolojik inanışların doğmatik saptırıcı etkilerinin varlığı yadsınamaz. Bilimsel çalışma yapanların içine düşebilecekleri temel ve büyük hatalardan birisi de ne yazık ki bilimsel çalışmaları ideolojik temelli olarak yönlendirmektir. Feodal dönem çalışmaları ve feodal zirai üretim tarzı ile Osmanlı zirai üretim tarzı (toprak sistemi)' nin benzeşip benzeşmediğinin saptanmasında da ideolojik dinamik esas aktör konumundadır. Yanısıra, sözü geçen tarzların kaçınılmaz olarak bir ideolojik temele de oturtulmasının mutlak şart olup olmadığı sorunu ortaya çıkacaktır. Oysa ancak tarihi kapsamaya çalışmadan, dönemin, çevrenin, coğrafyanın, kültürün, inancın vb. pek çok dinamiğin etkileri altında ortaya ko-

** Marx ve Engels, kendi iç çelişkileriyle gelişen, kapital birikimi ve teknik gelişmeye bağlı dinamik bir evrimi olan çağlarının kapitalist toplumları dışında, durgun ve geri toplumların bulunduğunu gözlemişlerdir. Günümüzde tarihçiler, toplumbilimciler, iktisatçılar, Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki azgelişmiş ülkelerin farklı yapısını belirtmek için "geçimlik ekonomi", "köylü ekonomileri", "Doğu toplumları", "yarı-feodal yapılar" gibi terimlere yaygın biçimde başvurmaktadırlar. Marx ve Engels, bu toplumlarda, üretim tarzının ve evrim şemasının farklı olduğunu belirtmek, bunları, kapitalist toplumdan ayırdetmek için "Asya Tipi Üretim Tarzı" deyimini kullandılar. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Gülten KAZGAN, **İktisadi Düşünce,** Remzi Kitabevi, İstanbul: 1993, s. 431-438.

nulabilecek global ve geniş açılı yorumlar yapılabilecektir.

Analiz edeceğimiz bu bağlamda ideolojik saplantıdan hareket ederek tüm bilimsel çalışmaları öncelleyenler tarafından biraz Osmanlı dönemini küçümsemek ve kötülemek çabasıyla, bir taraftan Balkan milletlerine koyu bir esaret dönemi yaşatan, zamanını şaşırmış bir "Osmanlı feodalitesi" heyecanla işlenirken, diğer yönden feodal düzenin tam da inkârı demek olan Asya Tipi Üretim Tarzı** düşüncesi ile imparatorluğun ekonomik ve sosyal yapı bakımından insanlığın Marxist genel gelişim çizgisi içindeki "kölelik" ve "feodalite" çağlarını dahi henüz idrak etmemiş basit ve ilkel bir varlık olarak yüzyıllar boyunca egemen kalabildiğini savlamak olanağı da belirmiş olmaktadır. Bu açmazlara düşmemek için hazır yapılmış ideolojik modellerle oynamaktan ve olayları (yapıları) doktrin ve ideoloji uğruna bir takım dar kalıplar içine zorla sokmaya çalışmak çabasından vazgeçerek, daha fazla olay (vak'a-dinamik) toplayarak çalışmak ve somut tarihi realiteye kadar inmek zorunluluğu vardır.[1]

Heaton'a göre, Roma'nın yıkılmasından sonra tüm Avrupa'da bölgesel kralların ortaya çıkması, boş toprakların sahibi olan bu kralların, ordusunun komutanlarına, gözdelerine veya memurlarına geçmiş hizmetlerinin karşılığında veya gelecekte de hizmet etmelerini umarak toprak dağıtmasıyla ve bu toprakları alanların belirli hizmetlerle zorunlu olmalarıyla ortaya çıkmıştır.

İşte bizim bu makalede yapmaya çalıştığımız ideolojik öngörülerden uzak, iki farklı toplumun iki ekonomik/toplumsal yapısının analizini yapmak ve yöntemleri açısından bir sonuca ulaşmaktır. Sonuç ne olursa olsun, genel doğrusal tarih teorilerinin yadsınması ya da kabülünün ayrı bir tartışma konusu olduğu belirtilmelidir.

1. Roma İmparatorluğu'ndan Feodal Topluma

İtalya'nın Batı'sındaki Latium bölgesinde küçük bir kanton olarak kurulan ve tarihsel kültür birikimine hukuk ve büyük savaşlar dışında pek birşey katmayan Roma İmparatorluğu'nun, İmparator Diocletianus (284-305) tarafından ikiye ayrılmasından sonra yoğun barbar istilaları sonucunda, 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu yıkılmış ve bu yıkılışın ardından feodal düzenin oluşması için gereken ortamlar doğmuştur. Ancak feodalizmin doğuşunun farklı yorum tarzları ile açıklanmaya maruz kaldığını da hemen belirtmek gerekir.[2] Aslına bakılırsa Ortaçağ'ın bu yapılanması, araştırıcının ona nereden baktığı ile farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Feodalizm bir zirai üretim tarzı olarak mı, yoksa bir güvenlik unsurunun gerekçesi olarak mı, ya da siyasi bir yapılanmanın gerekçesi olarak mı doğdu? Heaton'a göre, Roma'nın yıkılmasından sonra tüm Avrupa'da bölgesel kralların ortaya çıkması, boş toprakların sahibi olan bu kralların, ordusunun komutanlarına, gözdelerine veya memurlarına geçmiş hizmetlerinin karşılığında veya gelecekte de hizmet etmelerini umarak toprak dağıtmasıyla ve bu toprakları alanların belirli hizmetlerle zorunlu olmalarıyla ortaya çıkmıştır.[3] Güran ve Zeytinoğlu'na göre ise feodalizm, dönem halklarının güvenlik unsurundan kaynaklanmıştır. Roma'nın yıkılması ile Avrupa beşyüz yıllık bir siyasi kargaşa dönemine girmiştir. Bu dönemde de Avrupa çeşitli güçlerin istilalarıyla tanıştı. Germenler, Macarlar, Vikingler ve Müslümanlar Avrupa'yı istila ettiler. Avrupa bütün bu istilalara karşı kendi kendini savunmak amacıyla feodalizmi geliştirdi.[4] Zira köylülerin sakin tarım hayatlarında tek ihtiyaçları olan güvenliği sağlayacak bir merkezi otoritenin yokluğu, kaçınılmaz bir zorunluluk olarak köylülerin, ya dış saldırılara karşı kendi güvenliklerini bizzat kendilerinin sağlamalarına, veya kendilerine bu tür bir güvenliği vaad eden derebeylerine sığınmalarına yol açtı. Derebeyinin uyruğu olmayı kabul eden köylüler ise kendilerine sağlanan bu imtiyaz karşılığında kabul ettikleri sözleşme ile bazı kurallara uymak zorundaydılar.[5]

Bu görüşler yanında bazı bilim adamları ise feodalizmi sadece Ortaçağ'a has olarak görmekte ve onu o çağ ile ilintili bulmaktadırlar. Bunlar, feodalizmin teknik bir terim olduğunu, sadece Ortaçağ'ın Avrupa kurumları için kullanılabileceğini, diğer ülkelerde ve başka zamanlarda a priori (deneyden önce) olarak feodalizm aramanın bilimsel olamayacağında ısrar etmektedirler. Strayer ve Coulborn'a göre, bu sınırlama doğru görünmekle beraber, feodalizmin tıpkı aristokra-

4) GÜRAN, s. 27.

5) ZEYTİNOĞLU, **İktisat Tarihi,** s. 55.

1) Ömer Lütfi BARKAN, "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara: 1973, s. 1.

2) Feodalizmin doğuşu hakkında farklı yorumlar için bkz. Herbert HEATON, **Avrupa İktisat Tarihi,** Çev. Mehmet A. KILIÇBAY, İmge Kitabevi, Ankara: 1995, s. 66-70; William H. MCNEİL, **Dünya Tarihi,** İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara: 1994, s. 260-265; Erol ZEYTİNOĞLU, **İktisat Tarihi,** Süryay Yayıncılık, İstanbul: 1993, s. 54-60; Tevfik GÜRAN, **İktisat Tarihi,** İst. Üniv. Fen Fak. Dön. Serm. İşl., İstanbul: 1983, s. 27-30.

3) HEATON, s. 68.

si veya diktatörlük gibi, eşi bulunmayan bir oluşumdan çok genel bir siyasi örgütlenme yönetimini tanımlıyor olması daha uygundur.[6]

Böylece Roma'nın siyasi mirası üzerine de oturan feodalizm, önceleri tahkim edilmiş küçük kule ve depolarda oluşmuşken sonralardan görkemli şatolara sıçrayarak senyörlerin siyasi egemenliği de almalarıyla merkez devlet yönetimini dışlamıştır.

Zaten feodalizmin anlaşılması bağlamında Bloch: "Neredeyse her tarihçi feodalizm kavrammını hoşlandığı biçimde anlamaktadır" demektedir.

Siyasal görünümü ile feodal düzen, merkezi devlet iktidarını oluşturan yetkilerin, dağılmış olduğu bir düzeni ifade eder. Devlet iktidarı ve devletin egemenliği kavramları yoktur. Kişisel hizmet ve sadakat ilkesine dayanan feodal düzen, modern devlet anlayışına açıkça ters düşüyordu. İnsanlar merkezi bir otoriteye değil, fakat toprak sahibi senyöre bağlıdır. Toprağa sahip olan o taprakta yaşayanlara sahip olur. Kamu hukuku ile özel hukuk ilkeleri birbirine karışmıştır. Toprağın sahibi ya da zilyedi olan kişi, o toprakta yaşayanlar üzerinde egemenlik hakkına da sahiptir. İktidar anlayışı, bir kişinin ya da ailenin özel mal varlığı içinde değerlendirilmelidir.[7] Bu duruma toplumsal hiyerarşinin katılması ile birlikte feodal dönemde yoğun bir sınıfsal yapılanma da gün yüzüne çıkmıştır.

Feodal dönemde sosyal sınıflar, dövüşen soylular, dua eden rahipler ve çalışan köylüler (serfler)'dir. Bu sınıfların aynı zamanda farklı statüleri de var.[8] Bu düzenleme ise şu sözlerle ifadesini bulmaktadır. "Tanrının evi üç kısımdır. Bazıları çalışır. Bazıları savaşır. Bazıları dua eder". Bu, eski İngiliz hanlarında yer alan ve "hepsi beş" adıyla anılan yazılarda daha iyi anlaşılmaktadır. Bu yazıtlarda beş tane adam resmi bulunmakta ve altlarında şu yazılar yer almaktadır. "Hepsine hükmediyorum. Hepsini yargılıyorum. Hepsi için savaşıyorum. Hepsi için dua ediyorum. Hepsi için çalışıyorum". Eğer hükmeden, yargılayan, savaşan ve dua edenler işlerini iyi yapmak zorundaysalar, köylü ve zenaatkârların çalışmalarıyla beslenmek durumundadırlar.[9] Ancak bu sınıflar arasında birinden öbürüne geçmek kast sistemindeki gibi kesin çizgilerle önlenmemiş olmakla beraber daha kapalıdır.

Bu toplumsal yapılanmaya paralel olarak, aynı dönemde, istilaları ile Roma'nın parçalanmasına neden olan çeşitli Germen kabilelerinin siyasal

6) Rushton COULBORN, Feudalism in History, Princeton: 1956, s. 3.

7) Ayferi GÖZE, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler,** Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., 7. Baskı, İstanbul: 1995, s. 67.

8) Server TANİLLİ, **Uygarlık Tarihi,** Say Yayınları, 6. Baskı, İstanbul: 1991, s. 39.

9) HEATON, s. 70.

ve hukuksal kurumlarının etkilerini de ihmal etmek yanlış bir davranış olacaktır.[10]

2. Feodal İlişkiler ve Feodal Kavramlar

İlk başlıktaki genel açıklamadan sonra, feodalizmi kabul görmüş en genel tanımla; Batı ve Orta Avrupa'dan kaynaklanarak, Ortaçağ'ın büyük bölümünde hüküm süren toplum tipini ve siyasal sistemini ifade eden bir yapı[11] olarak tanımlayabiliriz. Ancak feodalizmin, egemen olduğu dönemden çok sonraları incelenmeye alınması bazı tanımlama problemlerini tabiidir ki beraberinde getirmiştir.

Feodal dönemde " hommage" adı verilen törenlerle, hizmet etmeyi isteyen bir kişi ile, şef olmayı kabul eden bir kişi arasında ve karşılıklı ilişkinin bazı edimlere ve sözleşmeye dayandığı ilişkilerle "adamlık" ya da "adamı olma" ilişkisi kurulmaktaydı.

Feodal toplum yapısındaki ana unsuru -ki bu unsur zirâi üretime de yön vermiştir- "kişisel bağlılık" (biat) olarak belirtmek en kısa ama öz olanıdır.

Bir başka adamın "adamı olmak" feodal terminolojide bundan daha yaygın ve daha anlam yüklü hiçbir kelime bileşkesi yoktu. Her zaman, hem de Germen dillerinde yer alan bu bileşke, bireysel tabiyeti ifade etmek için kullanılıyordu. Bu kullanım, bağın hukuksal kaynağı ve sınıf farklarını hesaba katmadan bütün tabiyet ilişkileri için de kullanılıyordu. Feodal dönemde "hommage" adı verilen törenlerle, hizmet etmeyi isteyen bir kişi ile, şef olmayı kabul eden bir kişi arasında ve karşılıklı ilişkinin bazı edimlere ve sözleşmeye dayandığı ilişkilerle "adamlık" ya da "adamı olma" ilişkisi kurulmaktaydı. Burada üst için genellikle "senyör" kavramı kullanılırken ast için de "vassal" kavramı kullanılmaktadır. Böylece oluşan bağ, ilke olarak, bağlandığı iki yaşam sürdükçe devam ederdi. Bunun tersine taraflardan birinin ölümü halinde, bağ kendiliğinden çözülürdü. Ancak gerçeği söylemek gerekirse, vassalite uygulamada çabucak ırsi hale dönüşmüştür.[12]

Bu ilke feodal toplumda hiyerarşik olup kraldan senyörlere, hatta daha altlara kadar iner dolayısıyla her köylü feodal beyin adamı olurdu. İşte bu toplumsal ilişki, gerekçesi her ne olursa olsun, belirli bölgelerde merkezi otoriteden bağımsız olarak oluşan derebeyliklerdeki senyörlerin, ellerindeki toprakları daha fazla gelir temin etmek için adamlarına dağıtmalarına neden olmuştu. Senyörlerin krallardan aldıkları ve karşılığında şövalyelik hizmeti yaptıkları, benzer koşullarda onu kendi adamlarına (tebea) dağıttıkları topraklara "benefice" (sonralardan fief veya feodum* olarak anılacaktır) adı verilmekteydi.

Kesin anlamıyla fief veya benefice, şartlı, geçici ve miras bırakılmayan bir arazi kiracılığı sistemi olarak tanımlanabilir. Diğer yandan Ortaçağ'da bir kişi toprak üzerinde mümtaz maliklik hakkına sahipken bir diğeri onun meyvelerinden yararlanma hakkına sahip olabilirdi. Yine kelimenin tam anlamıyla vassal, hiçbir şekilde fiefini kısmen veya tamamen satmak, bağışlamak veya devretmek hakkına sahip değildi.[13]

Feodalizmde senyör ve rahip sınıfının dışında kalan köylüler dört kısımda belirmektedirler. Nüfusun % 12'sini meydana getiren "özgürler", % 38'i meydana getiren "villain (serf)"ler, % 32'sini meydana getiren "cottar" veya "bordar"lar, % 9'unu meydana getiren "köleler"dir. Ekonomik olarak ve genellikle özgür köylüler ve serfler kendilerini ve ailelerini geçindirecek kadar bir toprağı tasarruf etmektedirler.* Cottar ve bordarların toprakları daha küçük olmakta ve bunlar kendilerini ve ailelerini geçindirmek için ek endüstriyel işlerde çalışmaktadırlar. Özgür köylü ve serf arasındaki en önemli fark ise, senyörün özgür köylülerden sınırlı, ama serflerden gönlünce talep ettiği yükümlülüklerde yatmaktadır.[14] Ayrıca özgür köylüler kişisel statülerinden ötürü ayrılmaktadır. Özgür kişi silah taşıyabilir ama serf taşıyamazdı. Özgür kimse kızını istediği gibi evlendirebilir, oğlunu rahip yapabilir veya bir hayvanını istediği gibi satabilirdi. Bir serf (villain) ise, senyörünün izni olmaksızın ya da bir bedel ödemeksizin bunlardan hiçbirini yapamazdı. Özgür köylü toprağa bağlanmamıştı, istediği zaman burayı terk edebilir veya oğluna miras olarak bırakabilirdi. Serf ise toprağa bağlanmıştı. Ondan sonra da oğulları aynı sonuca uğramaktaydılar.

10) Jacop Ben AMİTTAY, **Siyasal Düşünceler Tarihi,** Savaş Yayınları, Ankara: 1983, s. 92.

11) Joshua PRAWER-Shmuel EISENSTADT, **International Ancyclopedia of Social Sciences,** 3. Cilt, 1968, s. 393.

12) March BLOCH, **Feodal Toplum,** Çev. Mehmet Ali KILIÇBAY, Gece Yayınları, Ankara: 1995, s. 133-134.
* "Feodalizm" kavramı kiracılık sisteminin ırsi nitelik kazanmasından sonra bunu belirtmek için kullanılmıştır. Kavramın etimolojisi yönünden daha geniş bilgi için bkz. Maurice DOBB, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler,** Çev. F. AKAR, Belge Yayınları, İstanbul: 1992, s. 384; Ali ÖZGÜVEN, İktisat Bilimine Giriş, Filiz Kitabevi, İstanbul: ?, s. 33.

13) Mustafa ÖZEL, **"Feodalizm", İktisat ve İş Dünyası,** Yıl: 2, Sayı: 17, Kasım 1993, s. 60.
* Tasarruf edilen bu topraklara İngiltere'de "Virgate" ya da "Bovate", Fransa'da "Mans", Almanya'da "Hufe" adı verilmektedir.

Bu sınıflamanın dışında senyörün yakın çevresinin (şato, askerler, imalâthaneler vb.) bulunduğu ve yalnızca senyörün zirai ihtiyaçlarını karşılamak için ayrılmış topraklar (reserve veya domain) bulunmaktadır. Ve bu topraklar üzerinde serflerin, senyörlerinin tarlalarını, serfliklerinin ve kendi tarlalarını işleyebilmelerinin bedeli olarak oluşturdukları "manor" adı verilen bir cemaat de bulunmaktaydı. İşte feodal dönemde angaryanın en fazla yaşandığı topraklar, senyöre ait olan bu topraklardı.

3. Feodal Zirai Üretim Tarzı: Malikâneler

Roma İmparatorluğu'nu niteleyen egemen zirai kriter "latifundium", feodal sistemi niteleyen egemen zirai kriter ise "malikâneler" olmuştur.

Fakir çiftçilerin zorla topraklarından çıkarılarak topraklarının ilhakına ve tarım ürünlerinin düşen fiyatları sonucu toprakların zengin toprak sahiplerine satılmasına bir de savaşlarda kazanılan toprakların zenginlere verilmesi eklenince bu grup toprak üzerindeki her türlü hakka sahip olmuş ve latifundiumlar ortaya çıkmıştır.

Eski Yunun'dan Roma'ya geçişte teritoryal rejimin yavaş yavaş bireysel mülkiyete dönüşmesi ile zengin sınıfın toprak üzerindeki mülkiyet talepleri artmıştır. Fakir çiftçilerin zorla topraklarından çıkarılarak topraklarının ilhakına ve tarım ürünlerinin düşen fiyatları sonucu toprakların zengin toprak sahiplerine satılmasına bir de savaşlarda kazanılan toprakların zenginlere verilmesi eklenince bu grup toprak üzerindeki her türlü hakka sahip olmuş ve latifundiumlar ortaya çıkmıştır.[15] Feodalizmde ise zirai üretim yapılan ve genel olarak yerleşim yeri, tarlalar, çayırlar ve koruluk ile ormanlardan oluşan, oluşumda esas faktörün kuvvetli olasılıkla yine güvenlik olduğu "malikâne" ekonomisi hakim olmuştur. Bir şato ve çevresindeki topraklardan oluşan malikânenin amacı köylünün güvenliğini, aristokrat sınıfın ise otoritesini ve geçimini sağlamaktı. Kanun ve düzen yalnızca malikâne sınırları içinde sözkonusuydu.[16] Belki de latifundiumlar ve malikâneler arasındaki en belirgin fark, latifundiumda özerk bir siyasi otorite yokken, malikânede senyörlerin özerk siyasi otoritelerinin varolmasıydı.

Malikâne sisteminde yapılan zirai üretimde, serflerin kendilerine yaptıkları üretimden başka, angarya (coverge) şeklinde lorda yaptıkları üretim dikkati çekmektedir. Lorda ait topraklarda işgücünün angarya şeklinde sağlanması, pazarın yokluğunun ya da sınırlılığının zorunlu kıldığı bir çözümdü. Lordun tüketmek istediği mallar demetini organize bir pazar aracılığı ile elde etmesi güçtü. Özetle pazar olanaklarının sınırlılığı, Ortaçağ malikânesinde angaryayı işgücü organizasyonunun en etkin şekli haline getirmişti.[17]

Pazar için ve kâr elde etmek amacıyla üretimin sözkonusu olmadığı ve üretimin yalnızca mahalli ihtiyaçlara göre ayarlandığı feodalite düzeninde ücretler ayni olarak ödenmekte, bu da serbest olarak değil, örf ve adete göre, daha doğru bir deyişle derebeyi tarafından saptanmakta ve malikâne topraklarında yaşayan tüm köylülerin her türlü sosyal yaşama ve hakları en ince ayrıntılarına kadar derebeyi tarafından düzenlenmekteydi.[18] Ağır sabanın kullanıldığı, toprakların ikili ve üçlü rotasyona maruz kaldığı bu sistemde serflerin feodal beye karşı bazı yükümlülükleri bulunmaktaydı. Bunların başında kendi tasarruflarındaki tarla karşılığında feodal beye emek, ürün veya para karşılığında üretimin rantını ödemek ve kendi tasarruf ettikleri topraklar karşılığında senyörün topraklarında (reserve) haftanın belirli günlerinde çalışmak zorunluluğu gelmekteydi.

Bu haftalık çalışma, domainde (reserve) normal bir günlük ve mevsimlik rutin kazanmıştır. Sürmek, tohum ekmek, biçmek, otları temizlemek, tarlaya gübre atmak ve binaları onarmak, setleri işler hale getirmek, çitleri düzeltmek, engel inşa etmek, yolları onarmak ve toprak sahibinin ürününü pazara veya tüketeceği yere taşımak gibi. Fakat daha fazla iş olduğu zamanlarda serfler daha fazla çalışmak ve aile fertlerini çalışmaya getirmek zorundadır.[19] Çiftlik işlerinin ötesine taşan bu çalışma günlerine İngiltere'de "boon work" adı verilmektedir. Bunlar karşılığında senyörlerin de serflere yiyecek, güvenlik, tohumluk ve bazı ödüller yönünden yardımcı olduğunu belirtmeliyiz.

Bu emek hizmetleri dışında serflerin ve diğerlerinin nakdi ve ayni bazı yükümlülüklerinin olduğu görülmektedir. Dönemler itibariyle ya da kutsal günlerde köylüler senyöre bazı ödentilerde bulunmuşlardır. Birçok durumda ayni ödeme belirli bir miktarda olmakta, ama bazen üreticinin elde ettiği ürünün sabit bir oranı şeklinde de olabilmektedir. Oran kullanı-

14) HEATON, s. 86.

15) Felicien CHALLEYE, **Mülkiyetin Tarihi,** Çev. Arif KIZGINTUĞ, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul: 1994, s. 40-41.

16) GÜRAN, s. 31.

17) GÜRAN, s. 36.

18) Erol ZEYTİNOĞLU, **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler,** Mim Matbaacılık, İstanbul: 1992, s. 14-15.

19) HEATON, s. 88.

mı, kiliseye yapılan "tihte" (onda bir) ödentileri nedeniyle iyi bilinmektedir. Bu uygulamaya toprak baronunun üreticiye yalnızca toprak değilde, topraktaki üzüm ve zeytin ağaçları ve muhtemelen gübre, haşere öldürücü, tahıl tarlaları için tohumluk ve bazı araçları da sağladığı durumlarda rastlanmaktadır. Bu gibi durumlarda köylüler bir cins yarıcılık usûlüne göre çalışmaktadırlar. Bunlar yanında bazı geçici (arızi) serf ödentileri de bulunmaktadır. Bir serf kızını evlendirdiğinde veya dul bir kadın evlendiğinde ödenen "merchet" serflerin manor dışında kaldıkları zaman boyunca her yıl ödedikleri "chevage", serf öldüğünde senyörün talep ettiği "heriot" ve "relief", toprakların elden ele işletim hakkının değişiminde alınan vergi, belirli işletmelerin çalıştırılması için senyöre yapılan ödentiler, senyörün tüm malikâneye açık olan ve kullanımından bir gelir toplamak yoluyla elde ettiği gelirler, ve manordaki adaletin temini için senyörün bu yolla sağladığı gelirler senyörlerin topladıkları en genel gelirlerdir.[20]

Bütün kurumların toprağa dayandığı bir kültürde kilise kendini, feodal sistemin bir parçası olarak buldu ve bu süreç içinde dünyevileştirildi (sekülerleştirildi). Bazı rahipler aynı zamanda birer lord haline geldiler. Onlara "hükümdar rahipler" deniyordu. Birer rahip olarak bekârdılar ama birer baron olarak, evli ve kalabalık ailelerin babasıydılar. Dinsel kesimin böylece sekülerleşmesi skandal boyutlara varıyordu.

Bu zirai üretim tarzı içinde kilise de hem siyasi otoritenin meşruiyetini pekiştirmek, hem de ekonomi içindeki gelirlerden (rantlardan) faydalanmak yoluyla, o dönem toplumunun siyasal yapısından da kaynaklanan büyük bir güç olmaktaydı. Bütün kurumların toprağa dayandığı bir kültürde kilise kendini, feodal sistemin bir parçası olarak buldu ve bu süreç içinde dünyevileştirildi (sekülerleştirildi). Bazı rahipler aynı zamanda birer lord haline geldiler. Onlara "hükümdar rahipler" deniyordu. Birer rahip olarak bekârdılar ama birer baron olarak, evli ve kalabalık ailelerin babasıydılar. Dinsel kesimin böylece sekülerleşmesi skandal boyutlara varıyordu.[21]

Ortaçağ'da kilise büyük topraklara sahip olmuştur. Bu geniş mülklerin üzerinde papa, piskopos ve baş rahip, baron ve toprak soylusu olarak hüküm sürmüşlerdir. Bu toprakları işlettirerek veya özgür ve köle kiracılara vererek büyük gelirler elde etmişlerdir. Bunun yanında kilise, ruhani hizmetlerinden de gelirler sağlamıştır. Ayrıca kiliseyi sürdürmek için ürünlerden onda bir almaktadır. X. yüzyıldan itibaren kilise bir yönetici, toprak sahibi, rant toplayıcı, vergi koyucu, madde üreticisi, muazzam ölçüde emek gücü istihdam edici, tüccar, tacir, bankacı ve ipotekçi, ahlakın muhafızı, gösterişli yasalar yapıcı, vicdan zorlayıcısı (hepsini birarada) olmak yolundadır.[22] Buradan hareket eden kiliselerden pek çoğunun çok büyük toprak parçalarına sahip olduğu bilinmektedir.

Ancak, kilisenin uçsuz bucaksız topraklara sahip olmasını, iktidarda gerekli payının bulunmasını ve engizisyonlarını salt olarak Hıristiyanlık ile bağdaştırmak doğru olmaz. Bu, tam anlamıyla iktidar mücadelesini kazanmak için verilen bir savaşın sonucuydu. İktidarı soylular ve rahipler paylaşabilirlerdi. Ama insanları uyutmak ve onları bu yolla yönetmek, onların iktisadi fazlalıklarını kendi iktidarlarının tesisi için kullanmak daha mantıklı idi. Rahipler de öyle yaptılar. Toplumun egemenliğini yani iktidar gücünü dini doğmalardan hareketle ele geçirdiler.

4. Osmanlı Toprak Sisteminin Arkaplanı

XIII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Anadolu ve geniş çevresinde egemenlik kuran Osmanlı İmparatorluğu da kendine has bir toprak yapısı ve zirai üretim modeli uygulamıştır. Bu zirai modelin arkaplanında İslam dininde yer alan "ikta" sistemi bulunmaktadır. İkta devlete ait bir arazinin mülkiyeti ile birlikte bir şahsa bağışlanması veyahut mülkiyeti devlette kalmak şartıyla faydalanma ve kullanım hakkının verilmesidir. Anlamı "kesime vermek"tir. Gerek Hz. Peygamber ve gerekse ilk halifeler müslümanlara gerekli gördüklerinde iktalar vermişler ve bu, İslam tarihi boyunca uygulanagelen bir adet olmuştur.[23]

İkta konusunda İslam bilginlerinin de görüşleri üzerinde fazlaca çelişkiler olmayıp tanım ve içerik konusunda birleşmektedirler.

20) HEATON, s. 90-91

21) ÖZEL, s. 59'dan, Rolant H. BAILTON, **The Reformation of Sixteenth Century,** Boston: 1956, s. 7.

22) HEATON, s. 81.

23) Celal YENİÇERİ, **İslam İktisadının Esasları,** Şamil Yayınevi, İstanbul: 1980, s. 47: Bir arazinin mülkiyeti ile beraber bir şahsa verilmesine "temliken ikta" denip bu şahıs mülkiyetten doğan tüm haklara sahip olur ve bu haklar mirasçılarına geçer. Mülkiyet devlette kalmak üzere kullanım (intifa) ve işletim hakkının verilmesine ise "istiğlalen ikta" denir. Bunda ise faydalanma söz konusu olup, bağışlama, satma vb. haklara kişi sahip olamaz.

İkta konusunda Şeyh Tusi'nin Mebsut'ta ve İbn-i Kudame'nin Muğni'de ve Maverdi'nin Ahkâm-ı Sultaniyye'de ve Allame Hilli'nin eserlerinde yaptıkları tanımın özü aynıdır. İbn-i Kudame: "İmam (devlet başkanı), ölü araziden bir yeri, bir kimseye ikta eylerse, o kimse oraya malik olmaz ve fakat orayı kullanma hakkına sahip olur (yani kullanma konusunda öncelik hakkına sahip olur). Tıpkı ihya (yaşatma) kasdıyla araziyi sınırlamada olduğu gibi" demektedir. Maverdi ise aynı konuda: "İmam ölü araziyi birine ikta edince, o kimse o arazi üzerinde mülkiyet kazanamaz" demektedir. Şeyh et-Tusi'nin Mebsut adlı eserde de belirttiği gibi ikta kelimesi şu anlama gelmektedir: "İkta, devlet başkanının tabi servetlerden birisi üzerinde çalışma hakkını bireylerden herhangi birine vermesidir. Bu çalışma, söz konusu kaynakları mülkiyet altına almak veya bu kaynaklar üzerinde bazı özel haklar elde etmek için bir neden olarak kabul edilmektedir".[24]

İslam dininde aslında devlet sınırları içinde bulunan araziler sadece tek mülkiyet baz alınarak değerlendirmeye tabi tutulmamıştır.

İslam, diyarında bulunan araziler için üç çeşit mülkiyet türü ortaya koymuştur. Bu arazilerden bir kısmının toplum mülkiyetinde, diğer bir kısmının da devlet mülkiyetinde olmasını hükme bağlamıştır. Ayrıca üçüncü bir şekil olarak da özel mülkiyete izin vermiştir.[25] Devlet mülkiyetinde olan arazilere "miri arazi" denmektedir. Farsça bir kelime olan "mir" kavramı "bey" anlamı ifade ederken Osmanlı toplumunda bu anlamda kullanılmamıştır. Mir-alay, mir-i liva gibi terkiplerle kullanılmıştır. Ki bu terkipler Farsça'da yoktur ve Osmanlı Türkçe'sine özeldir. Miri, beylik demektir. Bir şeyin hazineye ait ve devlet malı olduğunu gösteren Osmanlı terimidir. Miri at, miri bina, miri arazi gibi.[26] Selçuklularda "ikta" olarak ifade edilen zirai üretim tarzı ve toprak sistemi, Osmanlılar tarafından yine tarihsel temellerine uygun olarak alınmış ve geliştirilmiştir. Ancak, Osmanlılar'ın toprak düzeninin kaynağını, Selçukluları atlayarak, başka devletlerin (Memlükler gibi) sistemine dayandıran görüşler de bulunmaktadır.[27] Kuvvetli olasılıkla Osmanlılar'ın toprak sistemlerini İslam hukukuna dayandırdıkları yolundadır. Ancak, bu sistemi tarihte küçük nüanslarla uygulayan Batı ve Doğu toplumları da olmuştur. Bu sistemin başka olasılıklarla Bizans'tan alınabileceği ya da Sasaniler'den Araplar'a, oradan da Osmanlı'ya geçtiği düşünülebilir.

Temeli her ne olursa olsun Osmanlı'da toprak, "öşri", "haraci" ve "miri" olmak üzere üçe ayrılmıştır. Öşri topraklar müslümanların toprakları olup, her sene zirai üründen 1/10 oranında zekât olarak öşür verirlerdi. Haraci topraklar gayri müslimlerin olup bunlar ürünlerden 1/10 ile 1/50 arasında haraç öderlerdi. Miri topraklar ise savaşlarda alınan ve üzerinde tımar sistemi uygulanan topraklardı. Zaman zaman öşri ve haraci topraklarda da tımar sistemi uygulanmıştır. Daha derin bir analizde ise Osmanlı'da toprağın beşe ayrıldığı görülür. "Arazii memlüke" kişilerin özel malı olup bu topraklar üzerinde her türlü tasarruf serbesttir. "Arazii mevkufe" vakıf arazileri olup, hangi vakfa bağışlanmışsa o vakfın vakıfnamesi gereğince gerekli yerlere hizmet ederdi. "Arazii metruke" terkedilmiş topraklar demek olup miri araziler içinde konuçlandırılırdı. "Arazii emiriyye" (miriyye) ise, üzerinde ikta sistemi uygulanan topraklar olup, 25 kısma ayrılmışlardır.[28]

5. Osmanlı Zirai Üretim Tarzı: Tımar

"Tımar" veya diğer bir deyişle "dirlik", devletin, miri araziden belirli bir bölümün yıllık gelirinin tamamını veya bir kısmını, belli hizmetler karşılığında bir şahsa vermesine denir. Devlet miri araziyi, savaşta yararlılık göstermiş komutanlara ve devletin yüksek kademede bulunan memurlarına hizmet karşılığı vermiştir. Tımar sahibi (sahib-i arz ya da sipahi) kendisine verilen (tevcih) bu toprakları kendisi işleyemediği gibi, kendi adına başkalarına da işlettiremez.[29] Daha derinlemesine bir tanımla tımar; devlet mülkiyeti altındaki toprakların yine birer devlet memuru olan ve maaşlarını tımarlarının gelirlerinden (vergi) bizzat alan sipahilerin gözetiminde, kullanım hakkına sahip olan köylüler tarafından işletilmesidir.[30]

Tımar sistemi ile yaygın ve tam istihdama ulaşmada en uygun katkının sağlandığını, yerinden yönetim ile sorunların merkeze gelmeden çözüldüğünü, askeri harcamaların fi-

24) Muhammed Bakır ES-SADR, **İslam Ekonomi Sistemi**, Çev. Mehmet KESKİN-Sadettin ERGÜN, II. Cilt, Rehber Yayınları, Ankara: 1993, s. 124.

25) ES-SADR, s. 53.

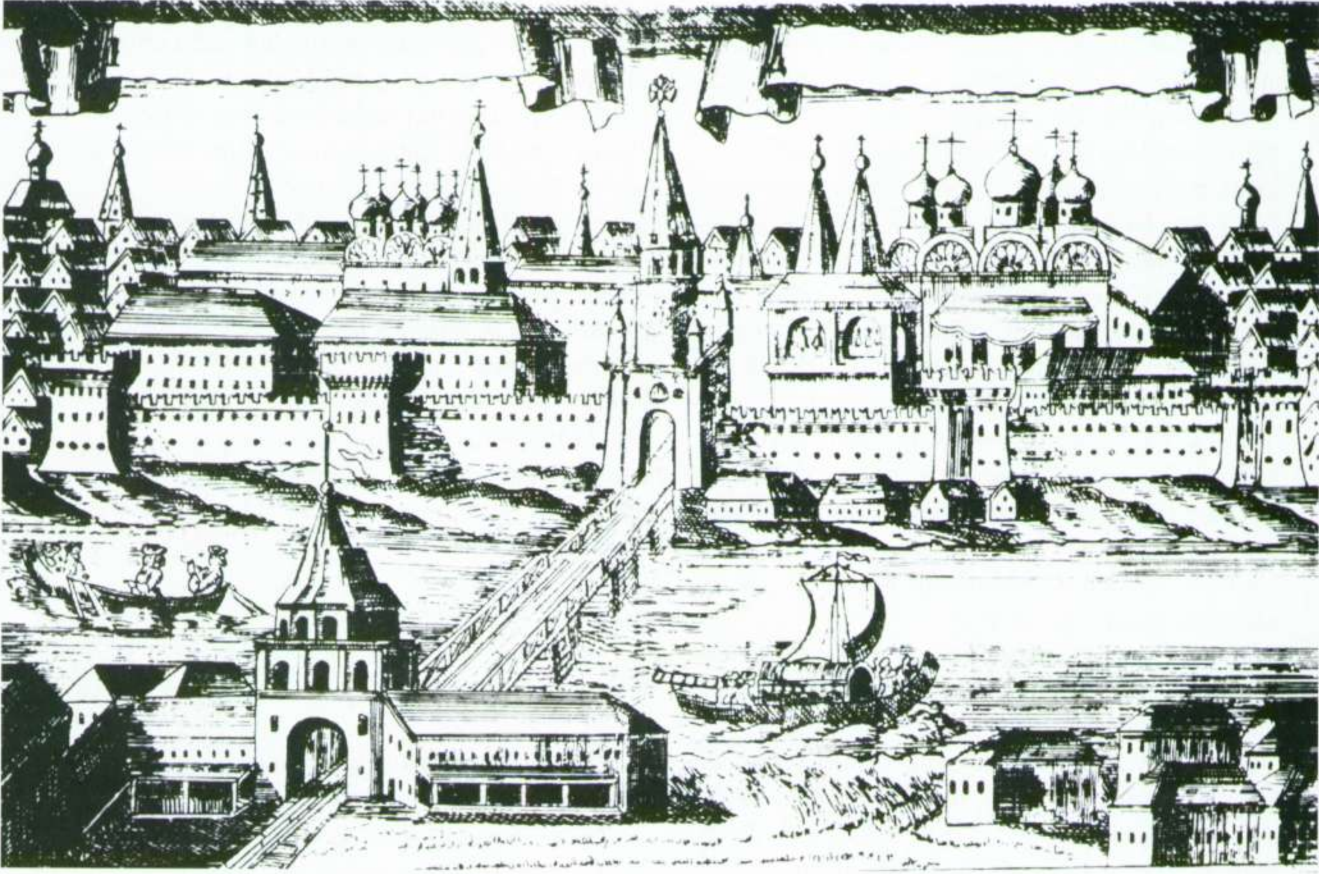
26) Yılmaz ÖZTUNA, **Büyük Tarih Ansiklopedisi**, Bateş Yayınları, II. Cilt, Ankara: ?, s. 477. Osmanlı'da miri toprağın oluşumu beş temelde incelenebilir. (a) Fethedilen arazinin galip orduya dağıtılmadan devlete maledilmesi. (b) Arazinin türünün tam olarak saptanamaması durumu. (c) Özel mülkiyet olan toprağın sahibinin mirasçısız olarak ölmesi ve vasiyet bırakmaması halinde hazineye geçmesi. (d) Sahibi bilinmeyen ve kime ait bulunduğu tespit edilemeyen özel arazinin, zaman aşımı sonucunda devletçe alınması. (e) Soyut mülkiyeti (rakabe) devlete ait olmak üzere ihya edilen (ekilip-dikilen) arazi.

27) Abdülaziz DURİ, **İslam İktisat Tarihine Giriş**, Çev. Sabri ORMAN, Endülüs Yayınları, İstanbul: 1991, s. 156.

28) Yusuf HALAÇOĞLU, **"XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı"**, Türk Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1991, s. 79-80.

29) Halil CİN, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Yenigün Matbaası, Ankara: 1978, s. 86.

30) Ahmet TABAKOĞLU, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul: 1994, s. 189.

nansmanının sağlandığını, ülke topraklarının işlendiğini söylesek de tımarın amacının ne olduğunun saptanmasında da belirgin tartışma alanları doğabilmektedir. Örneğin İnalcık belirli bir arazinin tevcihi veya araziye ait bazı hakların verilmesinden ziyade bir takım vergilerin havale ve tahsisi şeklinde tımarı nitelemiştir.[31] Oysa aynı bağlamda tımarın bir yönetim şekli, bir zirai üretim politikası ya da bir tür vergi toplama yöntemi olabileceği de düşünülebilir.

Tımarlar Osmanlı'da en genel anlamda üç kısımda değerlendirilebilir. Senelik hasılatı 20.000 akçeye kadar olan topraklara "tımar", 20.000-100.000 akçe arasında olan bölgeler "zaamet", 100.000 akçeden fazla olan bölgeler ise "has" olarak isimlendirilip elde edilen gelirler de bu isimlerle anılmaktaydı.[32] Tımarlardaki bu bölümlenme ve elde edilen gelirler komutanın ya da memurun rütbesi ile doğru orantılı olarak dağıtılmaktaydı. Dağıtılan bu toprak parçalarının en küçük ve aynı zamanda sipahinin maaşını da teşkil eden bölümüne "kılıç" adı verilmekteydi. Kılıçtan sonra "ifraz" adı verilen hisseler gelirdi. Bir tımar verilirken bunun en küçük birimine "iptida" denirdi. Kılıç iptidanın bir kısmıydı ve imparatorluğun değişik bölgelerinde iptida miktarı da farklılık göstermekteydi. Bir kılıç açıkta kaldığı zaman kılıç dışındaki hisseler düşer, açık olarak yalnız kılıç miktarı kalırdı.[33] Kılıç miktarının dışındaki topraklardan elde edilen gelirlerle tımar sahipleri belirli miktarlarda asker beslemek zorundaydılar.

Tımar sisteminin en büyük kısmı olan sipahi veya eşkinci tımarlarında hizmet ile tımar arasında bir oranti vardı. Hizmetler büyüdükçe tımarlar da büyürdü. Yine bu tımar sahiplerinin her biri topraklarıyla orantılı miktarda asker (cebelü) ve kapı halkı beslemek zorundaydılar. Hatta bütün ülkeyi bir dirlik olarak düşünürsek padişah da bir numaralı sipahi sıfatıyla kapı halı (kapıkulu) beslerdi.[34] Ve bu tımar sahipleri merkezin çağrısı esnasında bu askerlerle merkez orduya katılırlardı. Tımar topraklarının devlet mülkü olmasından dolayı mirasa tabi olması, satılması, vakıf haline dönüştürülmesi ve kiralanması sözkonusu olamazdı.

Osmanlı zirai üretiminde tımar sistemi tımar sahibi-

31) Halil İNALCIK, **"İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü"**, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Sayı: 1, s. 43.

32)Halil BAYRAKÇI, **Osmanlı Toprak Sistemi Miri Hukuk**, Marifet Yayınları, İstanbul: 1990, s. 128 ve sonrası.

33) Meydan Larousse, Tımar maddesi.

* Tımar içerik itibariyle "eşkinci tımarı (mülki)", "mustahfız tımarı", "hizmet tımarı", "mensuhat tımarı" ve "sepet tımarı" olarak beş kısmı ayrılmaktadır. En büyük yeri teşkil eden tımar eşkinci tımarıdır.

34) TABAKOĞLU, s. 191.

nin devletle ve tımar sahibinin reaya (halk) ile olan ilişkisi açısından iki boyutlu olarak değerlendirilir. Devlet ve tımar sahibi arasındaki ilişkinin son tahlilde karşılıklı sorumluluk yükleyen askeri, idari ve mali görünümde bir kamu hukuku ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz.[35] Burada verilen tımar karşılığında tımar sahibi vergileri toplamak, gerekli askerleri beslemek, bunları teçhiz etmek ve gerektiğinde seferlere katılmakla yükümlü idi.

İlişkinin diğer ve önemli boyutu, tımar sahibi ve reaya arasında olan ilişkidir. Ki bu ilişki feodal sistem ile Osmanlı tımar sisteminin en önemli karşılaştırma kriteri olmaktadır. Bu ilişkide sipahi ve köylü reaya arasında bire bir nitelikte bir ticari kiracılık ilişkisi bulunmamaktadır. Merkezin görevlisi ve bir aracı gibi davranan sipahinin kendi insiyatifi ile davranması ve kanunnamelerin dışına çıkması söz konusu olamazdı.

Kanunnameler, sipahi ve köylülerin hak ile vazifelerini tespit etmiş ve aralarındaki ilişkiler sık sık yapılan teftişlerle denetim altında tutulmuştur. Köylünün sipahiden gelebilecek bir haksız muamele karşısında direnme hatta kuvvetle karşı koyma hakkı meşru kabul edilmiştir. Yine sipahiyle anlaşmazlık halinde köylünün mahkemeyi reddetme hakkı vardır. Ve reayanın toprağında güvenlik içinde çalışması esastır.[36] Tımar toprağında hukuksal belirlenmişlik dışında her türlü angarya yasaktı. Sipahiye ait olan, çoğunlukla bir çift öküzle işlenebilen ve tımar erlerinin üretim yaptıkları "hassa çiftlikleri"nde* hiçbir angarya söz konusu değildi.* Ancak ayni vergilerin saklanabileceği bir ambarın bir kez yapılması ve yine sipahinin ayni vergilerden topladığı malların satılmaması halinde dahi bir kez en yakın pazara götürülüp satılma mükellefiyeti köylülere yüklenmişti. Tımar sahibi öldüğü zaman, sadece kılıç miktarının işletme önceliği oğlunda olurdu. Yoksa terfilerle kazanılan hakların oğula geçmesi söz konusu değildi.

Bunlar yanında köylülerin de ürünler üzerinden, toprak üzerinden ve kişi üzerinden bazı vergileri ödemeleri söz konusu idi. Zirai vergilerden öşür ve haraç, köylünün ürün üzerinden verdiği toprak kirasının isimleri olmuştu. Ayrıca hayvanlardan vergi alınırken, toprak üzerinden ve kişi üzerinden de vergiler alınmaktaydı.[37]

Bunun dışında, toprağını üç yıl üstüste boş bırakan (ihya etmeyen) köylünün toprağı elinden alınırdı ve başkasına verilirdi. Toprağını bırakıp da başka bir iş tutan köylünün sipahiye "çiftbozan vergisi" olarak bir senelik ürün miktarını ödemesi de gerekiyordu. Ve sonuçta, padişah değişikliğinde berat yenilemesi yapılarak, sipahilerin dönemsel olarak insiyatifleri ve liyakatları denetlemeye tabi tutulurdu.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu araştırma sonucunda ilkin şunu netlikle ifade etmeliyiz ki, doğrusal tarih teorilerinin tam da tersine, tüm dünyadaki ekonomik yapılanmaların birbirinden farklı dinamiklerden kaynaklandığı ve toplumların tarihsel süreçte geçtikleri aşamaların birbirinin aynısı olmadığı, ancak benzeşebileceği kanısındayız. Feodal siyasi sistem ve bunun ekonomik cephesi olan manoryal sistem tüm dünya toplumlarında aynısıyla yaşanmamıştır. Üstelik, benzeştiği sanılan diğer toplum sistemlerinin de (Osmanlı tımarı, Japon togugawa'sı gibi) temelde ne kadar ayrıldıkları, aynı zamanda, uygulamada da ne derece farklı sonuçlar ortaya koydukları görülmektedir. Tek yöne akan, hem de aynı paradigmalardan hareketle bu yönelsemeyi gösteren bir dünya sisteminin bulunduğunu ve bu düşünce ile tüm tarihi kapsadığını ifade etmek ancak yapılan araştırmanın bölge ve toplum yönünden sınırlılığının ve darlığının bir sonucu olacaktır. Dolayısıyla toplumların, tarihi derinliklerine uzanan kültürel köklerinden kaynaklanan farklı dinamiklerin her toplumdaki etkisinin ve bu etkinin sonucunun da farklı olabileceğini hak-

Kanunnameler, sipahi ve köylülerin hak ile vazifelerini tespit etmiş ve aralarındaki ilişkiler sık sık yapılan teftişlerle denetim altında tutulmuştur. Köylünün sipahiden gelebilecek bir haksız muamele karşısında direnme hatta kuvvetle karşı koyma hakkı meşru kabul edilmiştir. Yine sipahiyle anlaşmazlık halinde köylünün mahkemeyi reddetme hakkı vardır. Ve reayanın toprağında güvenlik içinde çalışması esastır

35) CİN, s. 98.

36) TABAKOĞLU, s. 193.
* Genellikle bir çift öküzle işletilebilir büyüklükte olan hassa çiftliklerinden bir tımarda birkaç tane bulunabilir ve bu çiftliklerden her birinin sipahiye senede temin edeceği menfaat, tımar beratlarında 200 akçe olarak hesaplanmaktadır. Sipahi ve ailesi fertlerinin toprak işleriyle ilgilerini sürdürebilmek ve bazı ihtiyaçları mahallinde temin etmek amacıyla kullanılmak üzere tımarlara terkedilmiş olan bu beylik çiftlikleri, zamanımızda, memuriyet makamına bağlı ve o makam tarafından işgal ettiği sürece faydalanılabilinen lojman ve diğer araçlara benzetmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz. **İslam Ansiklopedisi,** Tımar Maddesi (Ö. Lütfi BARKAN), MEB Yayınları, Cilt: 12/1, İstanbul: 1979, s. 304.
* İstisna olarak hassa çiftliklerinde kendilerine angarya yüklenen bir grup vardı. Bu gruba "ortakçı kulları" adı verilirdi. Bunlar Osmanlı tebeası olmayan, savaşlarda esir alınan kişilerden oluşmakta idi ki, bu niteliğe haiz olanlara bazı angaryaları yüklemenin insan hakları açısından da bir sakınca taşıması söz konusu olamazdı.

37) Ayrıntılı bilgi için bkz. TABAKOĞLU, s. 195-198.

senyör (lord), merkezi otoriteden bağımsız, merkez tarafından denetimi yapılmayan askeri ve siyasi bir güç konumundadır. Oysa tımar içindeki sipahiler, merkezi otoritenin o bölgedeki görevlisi, merkez tarafından denetlenen, hukuku etkileme ve yönlendirme gücüne sahip olmayan, yargı kararlarına açık, bir temsilci/görevli niteliğindedir.

kıyla görmek gereklidir.

Bunun yanında tikelden tümele varmak suretiyle, katı bir tümevarımın bu bağlamda sadık izleyicisi olmak için yine geniş çaplı coğrafi, tarihsel ve toplumsal araştırmalar gereklidir. Yoksa, sadece Batı toplumlarının dinamiklerini tüm dünyaya teşmil etmek ve yapılanmaları bu yolla açıklamak, sınırlılığın birbaşka boyutunun ve aynı zamanda kabul edilen yöntemin yanlışlığının da en uygun göstergesidir.

Buradan hareketle feodal zirai örgütlenmesi ve Osmanlı zirai örgütlenmesinin ne tarihsel köken açısından, ne uygulama açısından, ne de uygulamanın sonuçları açısından benzeştiğini ifade edebiliriz. Gerçi Marx, başta da dediğimiz gibi Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı ile teorisine uymayan toplumları soyutlama yoluna gitmişse de, bu bizce işin kolayına kaçmanın ve farklılığın detayına inmemenin kısa yoldan savuşturulmasıdır.

Feodal zirai üretim sistemi ve Osmanlı zirai üretim sistemi arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Ki zaten bu farklar bu sistemlerin benzeşmemelerinin en net ifadesidir. Ancak burada, başta da belirttiğimiz gibi kapsamlı araştırmaları gerektiren detaylara kadar inemeyeceğimizi tekrarlamamız doğru olacaktır.

Feodal zirai üretim tarzı ile Osmanlı zirai üretim tarzı arasındaki farkları şöylece belirtebiliriz:

• Feodal sistemdeki senyör hem toprakların, hem de tebeası olan köylülerin (ama esasta serflerin) sahibi niteliğindedir. Bu nedenle toprakların en önemli bölümünü kaplayan reserve veya dominian toprakları serfler tarafından, senyör için işlenmektedir. Diğer köylü grupları da ürünlerinden senyöre pay vermek durumundadırlar. Oysa tımar sisteminde sipahi ne toprakların, ne de köylülerin sahibi konumundadır. Arazi miri olup, rakabesi tamamen devlete aittir. Ayrıca tımarda, sipahiye ait ve sadece onun ihtiyaçları için ayrılmış topraklar yoktur. Sadece hassa çiftlikleri vardır ki, buralar onların ve tımar erlerinin ziraatle meşgul olmalarını sağlamak için oluşturulmuştur. Buralarda angarya yüklenen tek grup ise "ortakçı kulları" adı verilen ve savaşlarda esir alınmış, Osmanlı tebasından olmayan insanlardır.

• Feodal sistemin temelinde yatan toplumsal inanç insanın insana olan bağlılığıdır. Feodal beylerin vassalleri vardır ve serfler de bu vassaller aracılığı ile feodal beye uzanan bağlılık sürecinde en alt tabakayı oluşturmaktadırlar. Oysa tımar sisteminde insanın devlete ve sistemine olan bağlılığı vardır. Sistem ise aksaksızdır. Aksadığı zaman dahi çözüm, kanunu kadime dönüştür.

• Feodal zirai üretim tarzını etkileyen bir başka özellik halkın dua edenler, dövüşenler ve üretenler olarak sınıflandırılmasıdır. Dua edenler ve dövüşenlerin fonksiyonlarını tam olarak ifa edebilmeleri, ancak üretenlerin iyi üretmelerine bağlıdır. Sonuçta, iktisadi hasılayı yapan bir grupken, bunu paylaşan birden fazla gruptur. Tımarda ise, hatta tüm Osmanlı toplumunda, iktisadi hasılanın haksız paylaşımı söz konusu değildir. Ve halk kast niteliğinde sınıflara ayrılmamıştır. Varolan sınıfsal yapılarda ise, aralarında keskin ayrılığın bulunmadığı fonksiyonel anlamda bir sınıflandırma olup, bu sınıflar arasında geçiş, serbeste yakın derecede yumuşaktır.

• Feodal sistemde senyör (lord), merkezi otoriteden bağımsız, merkez tarafından denetimi yapılmayan/yapılamayan askeri ve siyasi bir güç konumundadır. Ve bu güçleri senyörlerin tarihte görüldüğü gibi hep aksi yönde kullanmaları bir gelenek halini almıştır. Oysa tımar içindeki sipahiler, merkezi otoritenin o bölgedeki görevlisi, merkez tarafından denetlenen, hukuku etkileme ve yönlendirme gücüne sahip olmayan, yargı kararlarına açık, bir temsilci/görevli niteliğindedir. Tarihte Doğu toplumlarında bile bu tür görevlilerin feodal (iktaiyyun) eğilimler göstermelerine rağmen, Osmanlı'da bu eğilimler ve aşiret aristokrasisi berat yenileme, hisselerin düşmesi, tımarın fazlaca büyütülmemesi gibi önlemlerle aşılmıştır.

• Feodal sistemde kilisenin varlığı ile ayrı bir rant toplayıcı, dolayısıyla serf üzerinde ayrı bir otoritenin varlığı sözkonusu olmuştur. Kilisenin varlığı ile ayrıca, feodal beyler hukuksal bir güç kaynağı da olmuşlardır. Serflerin zaten hiçbir şekilde hukuksal yolu senyöre karşı kullanmaları söz konusu da değildir. Kilise ise bir baskı unsuru olarak senyörün bu gücünü kendi iktisadi rantı için her zaman onaylama yolunu tutmuştur. Tımar sisteminde, hatta tüm Osmanlı'da istisnalar dışarda tutulursa böyle bir din adamları sınıfının varlığından söz etmek oldukça güçtür. Sipahinin yanında din adamları hiçbir zaman bir baskı unsuru olarak rant paylaşımı yarışına girmemişlerdir. Ve hukuk denetimi her zaman ka-

nunnameler ile sipahinin üstünde yer almıştır.

• Feodal sistemde angarya esastı. Serfler, cottarlar ve bordarlar aileleri ile birlikte reserve topraklarda çalışmak ve senyörün yüklediği her türlü angaryayı yapmak zorundaydılar. Tımar sisteminde köylülerin bu tür keyfi angaryalarla görevlendirilmeleri söz konusu olmazdı. Toplanan ayni vergiler için bir defaya mahsus bir anbar inşa etmek ve yine bir defaya mahsus sipahinin mallarını pazarda satma yükümlülükleri vardı. Bunun dışında kanunname ile belirtilen oranlarda her devletin uyguladığı gibi makul vergileri verirlerdi.

• Feodal sistem ve tımar arasında toplanan gelirler (vergiler) yönünden de belirgin farklar bulunmaktadır. Feodalizmde toplanan vergiler senyörün senyör olma niteliğinden kaynaklanmakta ve bölgesel rantın tek bir merkeze akmasına neden olmaktadır. Tımar sisteminde toplanan vergiler ise merkezi otoriteye sadece sipahinin aracılık ederek "irsaliye" adıyla yolladığı (kendi maaşını ve beslemek zorunda olduğu askerlerin giderleri dışında) ve askeri finansmanın karşılanmasını sağlayan yükümlülüklerden ibarettir. Yoksa sipahinin toplanan gelirlerin tümüne el koyması ve bu gelirleri kendine mâletmesi mümkün değildi.

• Toprağa bağlılık prensibi yönünden de fark bulunmaktadır. Bunu Ö. Lütfi Barkan'ın ifadeleri ile: "Tımar sahibinin kendi reayasının defterlerde üzerlerine kayıtlı toprakları işlemekten vazgeçip (çiftini bozup) tımarı terk ve başka işlerle meşgul olmak isteyişi halinde, onları zorla tarlasının başına getirebilmesi veya çift bozan resmi namı altında bir tazminat ödemeye mecbur etmesi, genellikle, klasik şekliyle feodal düzende serf (toprak kölesi) durumundaki köylülerin "toprağa bağlılık" prensibini hatırlatan geri bir toplumsal düzen kalıntısı olarak düşünülebilir. Halbuki, yakından incelendiği zaman görülecektir ki, tımar sahiplerinin benzeri sıfat ve selahiyetleri, feodal düzende olduğu gibi, şahsi ve özel bir tabiyetin ve sahiplerinin toprağa yerleştirilmiş köleler ve bu kölelerin emeği üzerindeki tasarrufunun bir sonucu değil belki teşkilâtlı bir devlet nizamına özel bir kamu hukuku müessesedir.

• Ve son tahlilde belirtelim ki bu sistemlerin her ikisinde de toplumların tarihsel temellerinden kaynaklanan bir önkabul, bir inançsal itaat vardır. Ortaçağ Avrupa'sında realitedir ki feodalizm kabul edilmiştir. Osmanlı Anadolusu'nda ise miri sistem ve tımar kabul görmüş ve bunlara inanılmıştır. Ve her ikisinin kabul nedenleri, tarihsel temelleri, uygulanışları ve uygulama sonuçları ise son derece farklılık göstermektedir.

KAYNAKLAR

- AMİTTAY, Jacop, Ben, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara: 1983.
- BARKAN, Ö. Lütfi, **"Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı"**, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara: 1973.
- BAYRAKÇI, Halil, **Osmanlı Toprak Sistemi Miri Hukuk**, Marifet Yayınları, İstanbul: 1990.
- BLOCH, March, **Feodal Toplum**, Çev. M. Ali KILIÇBAY, Gece Yayınları, Ankara: 1995.
- CHALLEYE, Felicien, **Mülkiyetin Tarihi**, Çev. Arif KIZGINTUĞ, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul: 1994.
- CİN, Halil, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Yenigün Matbaası, Ankara: 1978.
- COULBORN, Rushton, **Feudalism in History**, Princeton: 1965.
- DURİ, Abdülaziz, **İslam İktisat Tarihine Giriş**, Çev. Sabri ORMAN, Endülüs Yayınları, İstanbul: 1991.
- DOBB, Maurice, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, Çev. F. AKAR, Belge Yayınları, İstanbul: 1992.
- ES-SADR, M. Bakır, **İslam Ekonomi Sistemi**, Çev. M. KESKİN - S. ERGÜN, II. Cilt, Rehber Yayınları, Ankara: 1993.
- GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Basım Yayım Dağıtım, VII. Baskı, İstanbul: 1995.
- GÜRAN, Tevfik, **İktisat Tarihi**, İst. Üniv. Fen Fak. Dön. Serm. İşl., İstanbul: 1983.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, **"XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı"**, TDK Yayınları, Ankara: 1991.
- HEATON, Herbert, **Avrupa İktisat Tarihi**, Çev. M. Ali KILIÇBAY, İmge Kitabevi, Ankara: 1995.
- İNALCIK, Halil, **"İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü"**, İslami İlimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 1.
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, **Tımar Maddesi** (Ö. Lütfi BARKAN), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt: 12/1, İstanbul: 1979.
- KAZGAN, Gülten, **İktisadi Düşünce**, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1993.
- MCNEİL, William H., **Dünya Tarihi**, İmge Kitabevi, III. Baskı, Ankara: 1994.
- ÖZEL, Mustafa, **"Feodalizm"**, İktisat ve İş Dünyası, Yıl: 2, Sayı: 17, Kasım: 1993.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Tarih Ansiklopedisi**, II. Cilt, Bateş Yayınları, Ankara: ?..
- PRAWER, Joshua, EISENSTADH, Shmuel, **International Ancyclopedia of Social Sciences**, III. Cilt, 1968.
- TABAKOĞLU, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları**, İstanbul: 1994.
- TANİLLİ, Server, **Uygarlık Tarihi**, Say Yayınları, VI. Baskı, İstanbul: 1991.
- YENİÇERİ, Celal, **İslam İktisadının Esasları**, Şamil Yayınevi, İstanbul: 1980.
- ZEYTİNOĞLU, Erol, **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler**, Mim Matbaacılık, İstanbul: 1992.
- ZEYTİNOĞLU, Erol, **İktisat Tarihi**, Süryay Yayıncılık, İstanbul: 1993.

Düyun-u Umumiye İdaresinin Osmanlı Devletine Zararları

Cahit ŞANVER
Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Maliye Bölümü Araştırma Görevlisi.

GİRİŞ

Dünyadaki insanın mücadelesinde olduğu gibi tarihten günümüze devletlerin dünya üzerindeki mücadeleleri de yöntemler değişse dahi çıkar üzerine kurulu olduğu bir gerçektir. İnsan topluluklarının oluşturduğu devletlerin ve ekonomilerin de mücadeleleri farklı değildir. Bir iktisatçının deyişiyle "ekonomik sömürünün aslı süreklilik tir, değişen şey ise sadece her aşamaya uygun düşen ideolojik desteklerdir"[1].

Sömürünün ilk dönemlerinde güçlü devletler, zayıf devletlerin zenginliklerini güçleriyle alıyorlardı. Sonraki dönemde sömürge şeklinde kaynak transferi geçerli bir metot olarak yaygınlaştı. Günümüzde şekli daha da değişmiş olmakla beraber çalışma dönemini kapsayan 19.y.y. dönemlerinde yeni bir kaynak transferi yöntemi ortaya çıktı. Borçlandırma şeklinde ortaya çıkan bu yöntemin asıl amacı diğer sömürü yöntemlerinden farksızdı. Siyasi ve ekonomik olarak borçlanma kıvamına getirilen ülkeden yüksek faizler yoluyla verilen borçlar, borç veren ülkeler tarafından fazlasıyla geri alınmakta, borçlu ülkelerin iç işlerine müdahale edilebilmekte, verilen borçların nasıl kullanılacağı sözleşmelerle belirlenmekte, kendi malları için pazar geliştirebilmekte, kültürel sömürü ağını genişletebilmekte ve o ülkedeki iktidar sahiplerini kendilerine sıkı sıkıya bağlayabilmektedirler.

Klasik sömürge için, güçlü merkezi bir devlet geleneğine sahip olması nedeniyle müsait olmayan[2] Osmanlı Devleti'ni borçlandırmak en müsait ve o gün için tek yoldu. Nitekim, 19. y.y. başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde ticaret ve yabancı sermaye yatırımları, Osmanlı ekonomisini Avrupa kapitalizminin etki alanı içine almıştır. Osmanlı Devleti 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı'na girmiş ve savaşın gerektirdiği olağanüstü harcamaların mali kaynakları tüketmesiyle 1854 yılında ilk defa dış piyasadan borç almıştır.

Artık Osmanlı Devleti de borçlanma yoluna girmişti. İlk önceleri borçlanmaya karşı gösterilen direniş kırılmakla kalmamış adeta tersine dönmüş ihtiyatsızca borçlanılmaya devam edilmiştir. Ağır borçlanma, her para verenin ileri sürdüğü bütün şartları kabullenmeye kadar gitmiştir. Borçlanmanın bütçe üzerindeki ağır yükü, borç geri ödeme ve faizlerinin yeni borçlanmasız ödenemeyeceği geç anlaşılmıştır.

Kapitalizmin kollarından birine yakalanmış olan Osmanlı Devleti çeşitli defalar borçlanmaya devam etmiş, her borçlanan ülke gibi birgün borçlarını ödeyemez hale gelmiştir. Bu durumda alacaklarını tahsil etme endişesine düşen Avrupa ülkeleri, Osmanlı devleti içerisinde ve kendi denetimleri altında bir borç idare kuruluşu olan "Düyun-u Umumiye İdaresi"ni kurmuşlardır.

1- Düyun-u Umumiye İdaresinin Mahiyeti ve Kuruluşu

Osmanlı Devleti ile alacaklı Avrupa ülkeleri temsilcilerinden oluşan bir yönetim kurulu eliyle yönetilen Osmanlı dış borçlarının düzenli bir şekilde ödenmesini sağlamak amacıyla Osmanlı Hazinesinden tahsis edilmiş gelir kaynaklarını kullanan karma komisyonun yönettiği karma nitelikteki teşkilata "Düyun-u Umumiye İdaresi" denilmektedir[3].

1) Fikret BAŞKAYA, **Azgelişmişliğin Sürekliliği,** 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 23.

2) A.g.e., s. 66.

3) Bedri GÜRSOY, **100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerine Bir Değerlendirme,** İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 40, Sayı: 1-4, s. 17.

Osmanlı devleti 17. y.y.'dan sonra sık sık değişen padişahların cülus bahşişleri, yenilgilerle artan savaş giderleri ve kötü para kontrolü gibi nedenlerle bütçe sürekli olarak açık vermiştir. 19. y.y.'da askeri ve idari teşkilatta girişilen reformlar da hazinenin durumunu ağırlaştırmıştır. Bunun aksine devletin gelir kaynakları da azalmıştır. Vergi sisteminin merkezileştirilmesi olumlu sonuçlar vermemiştir. Birbiri üstüne gelen bu dengesizlikleri devlet, iç kaynaklardan yaptığı yüksek faizli borçlanmalarla karşılamaya çalışmıştır. Bu mali bunalım karşısında hükümete çıkış yolu olarak çoğunlukla dış devlet temsilcileri tarafından dış borçlar tavsiye ediliyordu[4]. Bu tavsiyenin dış yetkililer tarafından yapılması da ayrıca anlamlıdır.

Nitekim, dış borçlanmanın yarattığı problemlerin gün yüzüne çıkması pek uzun sürmedi. Borçlanmanın ilk dönemlerinde hükümetin aldığı borç paralardan elinde pek fazla bir şey kalmamakta, alınan borç miktarından komisyon ücretleri ve bir takım başka giderlerin düşmesiyle borç alınan miktarın ancak yarısının kullanılabilecek durumda olduğu anlaşılmaktaydı.

Birbirini izleyen ağır borçlanmalarla hiç bir zaman üretim ve kalkınma amaçları güdülmemiştir. Alınan paralar israf edilmiştir. Sonunda hükümet, 1875 yılında dış borçlarının yıllık masraflarını karşılayamaz hale gelmiştir[5].

Bu borçların ödenememesi karşısında 1881 yılında hükümet ile yabancı ve yerli alacaklıların temsilcileri arasında Osmanlı borç tahvilleri üzerinde ödemenin tekrar başlatılmasını öngören bir anlaşma yapılmıştır[6]. "Muharrem Kararnamesi" olarak adlandırılan anlaşma, Osmanlı devletinin gelirlerinin bir bölümünü Batılı alacaklıların denetimi altına vermekteydi.

Aynı yıl ertelenen dış borçları yönetmek için de Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Bu kuruluşun idare meclisi İngiliz, Fransız, Hollanda, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı tahvilleri hamillerini temsil eden ve delege çoğunluğu Osmanlı Bankası elinde bulunan öncelikli tahvil sahiplerini temsil edenlerle toplam yedi delegeden oluşmuştu. Üyelik süresi 5 yıldı ve üyeler yeniden seçilmek hakkına sahiptiler. Üyelerin her biri bir oya sahipti ve kararlar çoğunlukla verilecekti[7].

Düyun-u Umumiye, Osmanlı Devleti'nin en verimli vergi kaynaklarını yabancı alacaklılar hesabına denetim altına almakta, devletin mali bağımsızlığına son vermekteydi. Devlet içinde bir devlet, Maliye nezareti yanında ikinci bir Maliye nezareti idi.

Bu meclisin her yıl hazırlayacağı bütçe hükümetçe tasdik edilecek her ay ve her altı ayda bir hesap çıkarılacak, her yıl sonunda da bir bilanço çıkarılarak hükümete verilecektir. Bu idarenin kuruluş biçimi, yetkileri ve çalışması ile ilgili olarak böyle bir komisyonun iç hukuk sahasında mı, yoksa devletler hukuku alanında mı inceleneceği konusunda tartışmalar olmuştur.

Bu komisyon gerçekte İmparatorluğun mali haklarını zedeleyen, hükümdarlık haklarına gölge düşü-

4) Donald C. BLAISDELL, **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi "Düyun-u Umumiye"**, Çev: Ali İhsan Dalgıç, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 4.

5) A.g.e., s. 4.

6) İ. Hakkı YENİAY, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İ.Ü.İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1964, s. 63.

7) S. Nihat SAYAR, **Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları**, İ.İ.T.İ.A.

Yay., İstanbul, 1978, s. 250.

ren ve mali yapıyı kontrol altına alan uluslararası bir yönetim biçimiydi. Adeta devlet içinde devlet olma niteliği taşıyordu[8]. Aynı zamanda bu idare kendi memurlarını dilediği gibi atama selahiyetine sahipti. Konsey, başlangıçta yalnız kendisine ait vergileri toplarken, daha sonra bir takım sınai ve ticari yatırımlara da girişmeye başladı. Bu idarenin kuruluşundan sonra Avrupa kapitalistleri, İstanbul'a yerleşerek kurdukları yabancı şirketlerle faaliyete geçtiler. Böylelikle Osmanlı Devletinin ekonomik iflası ve yabancı egemenliğine geçişi daha da hız kazanmış oldu[9].

2- Borçlanma ve Mali Bunalım

1854-1855 borçlanmalarından elde edilen 7.4 milyon Sterlin, Osmanlı Hazinesi'ne 11.2 milyon Sterline malolan Kırım Savaşı'nda kullanılmıştır. 1858 borçlanmasından elde edilen 3.8 milyon sterlin, bu esnada çıkarılmış kağıt paranın piyasadan çekilmesi için ayrıldı. Ancak bu paranın 0.6 milyon sterlini Cidde'ye yapılan bir seferde ve bazı ayaklanmaların bastırılmasında kullanıldı[10]. 1860'a gelindiğinde mali durum yine vahimdi. Kısa vadeli iç borçlar 20 milyon sterline ve dış borçların yıllık ödemeleri 0.8 milyon Sterline ulaşmıştı. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti, yüzde 12 olan faiz oranını her altı yılda iki katına çıkaran Galata bankerlerinden alınmış kısa vadeli borcun 4 milyon sterlinini ödemek üzere yeni bir dış borç almaya karar verdi.

1854 borçlanmasının emisyon kuru, itibari değerinin yalnızca yüzde 20 altındaydı. Efektif faiz oranı yüzde 7.9'du. 1855 borçlanmasındaki faiz ödemesi de İngiliz ve Fransız hükümetlerince garanti edilmişti. Ancak 1858 borçlanmasının resmi bir desteği yoktu ve tahvillerinin satışı oldukça zordu. 1858 fermanı ve ardından Osmanlı Bankası'nın kuruluşu işi karşılanmıştı, ancak İngiltere parlementosundaki muhalefet garantili borçlanmaya darbe vurmuştu[11].

1858 borçlanmasında, 3 milyon Sterlinlik tahvil, itibari değerin yüzde 15 altında bir emisyon kuruyla satıldı. 1959'da satışa çıkarılan gerideki 2 milyon sterlin ise, bankaların zararını karşılamak üzere itibari değerinin yüzde 37 altında bir emisyon kuruyla satılmak zorunda kaldı. Böylece genel efektif faiz oranı yüzde 8.7 oldu. Sadece bu olay bile, Osmanlı Devleti'nin mali yönden güvenirliliğine sahip olmadığının kanıtı olarak yorumlanmaktaydı[12]. Bu durumda, 1860'da Osmanlı Devleti, kısa vadeli borcunu ödemek için yeni bir borç aramaya başladığında, İngiliz sermaye piyasası tahvil almaya istekli görünmemekteydi. Fransa piyasasına yönelim başladı. Tahvil satışı ilk başta çok iyi giderken, tahvil satışında anlaşma yapılan kişinin tutuklanmasının ardından satış durdu. Bunu takiben Sterlinin değeri beş ayda 120 Osmanlı kuruşundan 200 Kuruşa çıktı. 1862 borçlanmasının sonucunda Osmanlı Bankası, 1863'te Fransız sermayesinin de katılımıyla Bank-ı Osmani-i Şahane olma imtiyazını elde ederek kağıt para basma tekelini eline aldı, İmparatorluğun mali temsilcisi konumunda gelir ve giderlerini takip edecek konuma geldi, borç para ve faiz ödemelerini yürütecek ve yeni borç tahvillerinin satışını sağlayacaktı.

Borçlanma, imtiyaz verme, daha fazla borçlanma süreci sonraki on yıl boyunca da devam etti. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun devam eden mali sorunları borçların ödenmeyişinin ilanına ve tam anlamıyla Avrupalı alacaklılara teslimiyete, Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğunun vergi gelirlerini denetlemesini ve toplamasını sağlayan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kuruluşuna yol açtı[13].

Not: 1 İngiliz Lirası= 1,10 Osmanlı Lirası

Tablo 1 : Osmanlı Dış Borçlarından Doğan Fon Akımları, 1854 - 1914 — Bin İngiliz Sterlini

Dönemler	Yeni İstikraz Değeri	Net Sermaye Girişi	Geri Ödenen Anapara	Net Sermaye Akımı	Faiz Ödemeleri	Toplam Ödemeler	Net Fon Akımı
1854 - 1875	8.300	4.660	676	3.984	2.432	3.108	1.552
1854 - 1868	2.954	2.049	300	1.749	1.027	1.327	722
1896 - 1875	19.755	10.256	1.482	8.774	5.442	6.924	3.332
1876 - 1881	433	433	61	372	608	669	-236
1882 - 1913	2.217	1.783	855	928	2.893	3.749	-1.966
1882 - 1901	1.315	844	662	182	2.455	3.117	-2.273
1902 - 1913	3.721	3.347	1.178	2.169	3.623	4.801	-1.454
1854 - 1914 (Toplam)	296.850	180.619	44.047	136.572	152.390	196.437	-15.818

8) Refii Şükrü SUVLA, **Tanzimat Devrinde İstikrazlar,** I, Maarif B., İstanbul, 1940, s. 263.

9) Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi,** Cilt: VIII, TTK. Y., İstanbul, 1983, s. 427.

10) A. Du VELAY, **Türkiye Maliye Tarihi,** Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara, 1978, ss. 84-89.

11) Emine KIRAY, Osmanlıda **Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 94-95.

12) A. Du VELAY, a.g.e., s. 88.

13) KIRAY, a.ge.e., s. 31.

Kaynak: Şevket PAMUK, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, Ağustos, 1994, s. 65.

Osmanlı Devleti'nin borç ödemelerini sürdüremeyeceğini ilan ettiği 1875-76 yıllarına kadar süren dönemin özelliği, Osmanlı Devleti'nin çok büyük miktarlarda ve çok ağır koşullarla borçlanmasıdır. Ağır koşulların en önemli göstergesi, faiz oranlarının yüksekliğidir. Borç anlaşmalarına bakıldığında, yıllık faiz oranlarının genellikle tahvillerin itibari değerinin yüzde 4-5'i dolayında[14] kaldığı görülüyor. Ancak, yeni tahvillerin piyasa satış fiyatı itibari değerlerinin çok altında olması, tahvillerin piyasa satışından elde edilen gayri safi gelirlerden Avrupa piyasalarında satan bankaların önemli miktarlarda komisyon almaları nedeniyle net olarak Osmanlı hazinesine giren fonlar için ödenen faiz oranı, % 4-5'in çok üzerine çıkmaktaydı.

Tablo - 1'e bakıldığında bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Özellikle net sermaye girişleri karşısında faiz ödemeleri oldukça yüksek düzeyde kalmaktadır. 1976-1881 döneminden sonra ise faiz ödemeleri, net sermaye giriş miktarlarını aşmış bulunmaktadır.

Osmanlı maliyesinin durumu bozuldukça, hazineye giren miktarların yeni tahvillerin itibari değerine oranı, yüzde 50'nin de altına düşmüştür. Bir başka deyişle, 1860'tan sonra hazineye giren bir İngiliz lirası için, iki İngiliz lirasından fazla borç yaratılıyordu. Bu nedenle, Avrupa devletlerinin garantisi altında piyasaya sürülen birkaç istikrazdan sonra, Osmanlı dış borçlanmasında gerçek faiz oranları, pek nadir olsa da yüzde 10'un altına inmiştir. Bazı istikrazlarda ise bu oran yüzde 12'yi aşmaktadır[15].

Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını ödeyemez hale gelmesiyle, 1881 yılının Aralık ya da Hicri takvime göre Muharrem ayında imzalanan bir anlaşmayla, dış borçların miktarları indiriliyor, ödeme koşulları yeniden düzenleniyordu. Buna karşılık Osmanlı Devleti, İmparatorluk içinde yabancı alacaklıların temsilcisi olarak çalışacak, devletin vergi gelirlerinin bir bölümünü yabancı alacaklılar adına toplayarak Avrupa'ya aktaracak yeni bir örgüt olan Düyun-uUmumiye İdaresi'nin kurulmasını kabul ediyordu.

3- Düyun-u Umumiye İdaresinin Osmanlı Devletine Zararları

a) Siyasi ve İdari Zararları

Blaisdell'in deyimiyle, Düyun-u Umumiye Meclisi Avrupa kapitalizminin bir ileri karakoluydu. Düyun-u Umumiye Konseyi, 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi kapsamına giren borçların deneticisi sıfatıyla, bu tarihten önce yapılan Avrupalı sermaye sahiplerinin Osmanlı tahvillerini alarak yapmış oldukları yatırımı korumak için kurulmuş bir araçtı[16].

Gürsoy'a göre, Düyun-u Umumiye ile getirilen müdahaale rejimi adeta kapitülasyonların bir devamı şeklindeydi[17]. Osmanlı Devleti herhangi bir savaş kaybetmeden bir savaş kaybetmiş gibi, kazanan tarafın ticari dayatmalarını ve mali anlaşmalarını kabul etmiş, borçlanma ve ödeme kurallarına uymadığı veya uyamadığı için bu idarenin kurulmasına göz yummuştur.

Bu dönemlerde Avrupa'da ve dünyada gelişmekte olan yeni bir iktisadi sistem olan kapitalist sistem yeni bir sömürü aracı olmaya ve kapitalist ülkeler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin kullanılmayan kaynaklarına ulaşmak için altyapı yatırımlarına, kendi ürettikleri malları satabilmek için pazar geliştirmeye ve kendi finans merkezleri olan bankaları için faiz gelirleri toplamaya çabalamışlardır. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin de bu amaçlardan farklı bir amaç taşıdığı iddia edilememektedir.

Kapitalist sistemin temel taşı, Düyun-u Umumiye Meclisi'dir. Meclis temsilcileri aslında Dışişleri Bakanlığı'nın yarı resmi onayıyla seçildiklerinden ve bakanlıklarla sıkı işbirliği içinde çalıştıklarından Osmanlı Devleti'nin de temsilcileridirler. Ancak bu Osmanlı Devleti'nin şerefini kurtarmak için söz konusu olmuştur. Aslında tamamen bağımsızdır ve Batı devletlerinin ortak çıkarlarını temsil etmektedir. Meclisin asli görevi borçlara karşılık gösterilen vergi gelirlerini toplamak ve Muharrem Kararnamesi ile kabul edilen plan çerçevesinde alacaklılara dağıtmaktır. Bu anlamda Düyun-u Umumiye, ikinci bir Maliye Bakanlığı'dır.

Düyun-u Umumiye meclisi, vergileri toplamak için geniş bir örgüt de kurmuştur. 1912 yılında bu idarede 8906 memur çalışmaktaydı ve bunların 5653'ü sürekli, 3253'ü geçiciydi. Taşrada idarenin 693 memuru vardı. Buna karşılık 1910 yılında ise, Maliye Nezaretinin memur sayısı 5472'den ibaretti. Parvus'un deyimiyle[18], örgüt o derece sağlamdıki, ihtiyaç halinde Maliye Nezareti ye-

14) Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı,** Çev: Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul 1977, ss. 55-56.

15) Şevket PAMUK, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, Ağustos, 1994, ss. 64-68

16) BLAISDELL, a.g.e., ss. 9-10.

17) GÜRSOY, a.g.e., s. 22.

rine geçebilirdi.

Düyun-u Umumiye personelinin tayin ve azli, doğrudan doğruya Meclis'e aitti. Yani bunların Osmanlı Devleti ile hiçbir ilgisi yoktu. Ama bu personel görevlerinin ifasında devlet memuru sayılmaktadır. Osmanlı memurları bunlara yardımcı olmakla yükümlüdür. Devletin tayin ve azledemediği bu personel, devletten emekli maaşı almak hakkına da sahiptiler. Yabancı personele dahi, devlet hesabına emekli maaşı verilmesi için bir kasa kurulmuştu[19].

Parvus Türkiye hakkındaki bir yazısında şunları söylemektedir. "Türkiye bu dönemde Avrupa'nın mali boyunduruğu altındadır. Avrupa kendisi ile münasebette bulunan memleketleri kendi sermayesi sayesinde esareti altına alır. Bu memlekette hüküm sahibi olanlar ne hükümet, ne millet, ne Müslüman, ne de Hristiyan değildir. Burada hüküm sahibi olan Avrupa sermayedarlarıdır. Zaten memleketi soyanlar da asıl bunlardır. Avrupa, Osmanlıları, iktisadi ve siyasi esareti altına almak, Türkiye'yi sermayedar müstemlekesi haline düşürmek istiyor. Düyun-u Umumiye idaresi, devlet içinde devlet gibi davranıyor. Alman sermayesinin Anadolu trenini elde etmesiyle, Anadolu vilayetleri, Alman vilayeti haline gelmiştir. Türkiye'nin başına muharebe belasını çıkaranlar, yine Avrupa idi.

Osmanlı Devleti bugün istese bile para ihraç edemez. Zira banknot çıkarmak yalnız, Osmanlı Bankası'na ait bir hak olup Osmanlı Devleti bu haktan mahrumdur. Osmanlı Bankası ise, hükümetin ihtiyacı olandan daha az miktarda para çıkarmakta ve ihtiyacı çoğaltmaktadır. Avrupa sermayedarları Osmanlı Devleti'ni esaret pençelerinden kaçırmamak için kendisine bir taraftan zorluklar ve darlıklar ortaya çıkarmaktadır. Ve bu suretle kısa vadeli borçlanmaların bir türlü sonu gelmemektedir. Bu millet için bir çıkış yolu vardır, o da demokrasi yoludur. Bu yolu size gösterecek yine Avrupa'dır. Fakat diplomatlar, bankerler ve fabrikacılar Avrupası değil, kendi vurguncu ve baskıcılarıyla mücadele etmekte bulunan Avrupa'dır"[20].

Esasen bu idarenin kuruluşunu hazırlayan Osmanlı-Rus Harbi'nin çıkış sebebini de Osmanlı Devleti'nde mali egemenlik kurmak isteyen devletlerin iradelerine bağlamak mümkündür. Nitekim Osmanlı iç işleriyle ilgili olarak toplanan 1877 tarihli İstanbul Konferansı bu devletlerin istediği yönde sonuçlanmamış, bu nedenle başta İngiltere olmak üzere Batılı devletler Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşa girmesini adeta tasvip etmişlerdir. Savaşın sonucunda yenilen Osmanlı Devleti ile galip Rusya arasında çok ağır ve ezici şartlar ihtiva eden Yeşilköy Antlaşması imzalanmış, Osmanlı Devleti'ne yardım etme pozisyonundaki İngiltere bu antlaşma şartlarının yeniden gözden geçirilmesi karşılığında Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'ı istemiştir[21].

Bu idare Osmanlı gelirlerini devlet gibi topluyor, hissedarlarına dağıtıyordu. Bu idare sayesinde verdiklerini geri alacaklarından emin olan Avrupalı sermaye çevreleri, Osmanlı Devleti'ni yeniden borçlandırmaya özendirmeye ve fırsatlar oluşturmaya çabalıyorlardı. Bu idarenin kuruluşundan sonra Osmanlı ekonomisinin gittikçe genişleyen bir alanı kademeli bir biçimde yabancı denetimi altına girerek, Osmanlı Hazinesi'ni değil, yabancı sermaye sahiplerini güçlendirmeye başlamıştır. Bu idarede çalışan binlerce personel, Osmanlı şehir ve köylerine yayılarak, adeta Paris, Londra ve Berlin'deki kupon sahipleri adına vergi toplamaktaydılar[22].

18) Parvus Efendi, a.g.e., s. 75.

19) Doğan AVCIOĞLU, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın,** Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, ss. 127-128.

20) Mehmet ERÖZ, **Parvus'un Türkiye Hakkındaki Yazıları,** İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 43, Sayı: 1-4, 1984-1985, ss. 351-355.

21) Rıfat UÇAROL, **Siyasi Tarih,** Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 226.

22) Faruk YILMAZ, **Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar,** Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, ss. 55-56.

b) Ekonomik ve Mali Zararları

Batı Avrupa'nın istilacı ülkeleri Osmanlı devleti'ni sömürü için tesirleri altında tutmaya çalışmışlardır. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra Avrupanın iktisadi alandaki nüfuz politikaları yeni bir canlılık kazanmıştır. Fransızlar Rumeli'de, Anadolu'da, Suriye'de, Lübnan'da yeni yeni imtiyazlar alarak demiryolları, limanlar, bankalar, sigorta şirketleri, telefon ve elektrik santralleri, maden işletmeleri kurmuşlardır. Fransızlar gibi, İngilizler, Avusturyalılar, Almanlar da kendi çıkarları için açtıkları kredileri araç olarak kullanmışlardır. İzmir, Aydın demiryolunu İngilizler, Bağdat demiryolunu, Haydarpaşa limanını Almanlar almışlardır. 1889'da kurulmuş olan Anadolu Demiryolu Şirketi'nin yönetim kurulundan iki üyesi Düyun-u Umumiye Meclisi'ndeki İngiliz ve Alman temsilciler idi. Almanlar Osmanlı Bankası'nda hisse sahibi olamayınca İstanbul'da kendi merkez bankaları Deutsche Bank'ın bir şubesini açarak nüfuz politikalarını bu banka aracılığı ile yürütmüşlerdir[23].

Düyun-u Umumiye'nin emperyalist ülkelerin çıkarları için yardımcı bir araç olduğunu Ruslar bile farketmişler ve 1913 yılında bir nota ile Düyun-u Umumiye Meclisi'ne bir Rus delegesi tayin etmek istemişlerdir. Osmanlı Hükümeti, Ruslara Düyun-u Umumiyenin Osmanlı borçlarını yönetmekle görevli bir karma komisyon olduğunu ve Rus uyruklu kişiler elinde Osmanlı borç tahvili bulunmadığını, bu yüzden Düyun-u Umumiye Meclisine bir üyenin kabulünün düşünülemeyeceğini bildirmiştir[24].

Düyun-u Umummiye ile Osmanlı Devleti'nin denetiminde olduğu topraklardaki haklar ve vergiler devletin kontrolünden çıkmıştır. Tuz ve tütün tekelleri, pul, içkiler, balık resimleri, bazı illerin ipek öşürleri ve daha başka vergiler, Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılmıştır. Bu anlamda Düyun-u Umumiye ikinci bir maliye bakanlığıdır. Düyun-u Umumiye'nin elkoyduğu vergiler zamanla çoğalmıştır. Başlangıçta 2 milyon 522 bin Osmanlı Lirası tutarındaki geliri kontrol eden kurum, 1911-1912'de 8 milyon 258 bin lirayı aşmıştır. Bu tarihte bütün devlet gelirlerinin yüzde 31.5'i Düyun-u Umumiye İdaresenin elinde idi. Yalnız tütün, tuz gibi dolaylı vergiler değil, dolaysız vergilerin yüzde 22.9'u da bu kurumun kontrolündeydi.

Düyun-u Umumiye, Avrupalı yatırımcılar açısından sağlam bir garanti mekanizması olmuştur. Birçok halde bu yatırımlar için vergiler karşılık olarak gösterilmiştir. Bu vergilerin toplanıp yatırımcı şirketin kasasına aktarılması, Düyun-u Umumiye tarafından sağlanmıştır. Hatta Osmanlı devleti, demiryolu inşa ve işletmesinin karlı bir iş olması için, belli bir kâr garantisi tanımıştır. Bu garantiyi, genellikle demiryolunun geçtiği bölgedeki âşar hasılatı teşkil etmektedir. Düyun-u Umumiye, bu âşar hasılatını toplamakta ve ilgili şirkete ulaştırmaktaydı.

Düyun-u Umumiye İdaresi, kendisine ayrılan gelirlerde, rızası olmadıkça bir değişiklik yapılmasına daima engel olmuştur. Devlet bu gelirleri ne artırabilmekte ne de azaltabilmektedir. Böylece devletin mali politikası, Düyun-u Umumiye'ye bağımlı kalmıştır. Yabancı şirketlerin ve kendisinin Osmanlı Devleti ile olan anlaşmazlıklarında Düyun-u Umumiye, sık sık siyasi tehditlere başvurarak çoğu defa üstün gelmesini bilmiştir. Kalabalık personeli ile devlete yılda 400 bin

23) GÜRSOY, a.g.e., ss. 28-29.

24) GÜRSOY, a.g.e., ss. 34.

Liraya malolan Düyun-u Umumiye İdaresi, sıkışık zamanlarında devlete yardımda aksine çok cimri davranmıştır. İdarenin 2 milyon lira ihtiyat akçesi vardı. Yani Düyun-u Umumiye, borçların ödenmesi için gerekli olandan daha fazla miktarda kaynağa el koymaktaydı. Bu para Osmanlı Devleti'nin olduğu halde Düyun-u Umumiye bunu İtalyan, Alman, Fransız, İngiliz, Macar ve Japon tahvillerine yatırmış, Osmanlı Hazine Tahvilleri'ni bile almaktan kaçınmıştır(25). Çok ilginçtir ki Düyun-u Umumiye, Osmanlı Devleti'nin parasıyla İtalyanların Trablusgarp Savaşı'nın finansmanına dahi katkı yapmıştır. Ayrıca Trablusgarp'ın bedeli olarak İtalyanların ödediği 50 milyon Franklık tazminata Düyun-u Umumiye doğrudan doğruya el koymuş ve bu paranın büyük bir kısmını yabancı bankalara yatırmıştır. Kendi devletine ihanet ederek Osmanlıların yeniden borçlanmasına yol açmış veya mecbur bırakmıştır(26).

Sürekli olarak sıkışık durumda olan devlet, yine gelirlerini karşılık göstererek, kısa vadeli yüksek faizli avanslarla borçlanmıştır. Balkan Harbi sırasında, avanslara karşılık gösterilen devlet gelirleri teminatı da, borçların teminatı seviyesine ulaşmıştı. Toplam teminat tutarı, 16 milyon 330 bin Osmanlı Lirası idi. Bu miktar, devlet gelirlerinin yarısı demekti. Bu avans mekanizmasının iç yüzünü Parvus şöyle izah etmektedir; Devlet yeni borçlanmaya gidince Avrupa bankaları tahvilleri hemen satışa çıkarmayıp bekletmektedirler. Para sıkıntısı içindeki devletin ise, beklemeye tahammülü olmadığından bankalardan, borç tahvillerini karşılık göstererek avans adı altında kısa vadeli borçlar almaktadır. Osmanlı Devleti bu suretle alınan avanslar için daha çok faiz ödemektedir. Ayrıca asıl borç tahvilleri henüz satışa çıkarılmadığından devlet borçlarını gerçekleştirmekle yükümlü bankalarla iyi geçinmek zorunda kalmaktadır. Maksat bir yandan kârlarını çoğaltmak, öte yandan mali sıkıntısını artırarak devleti iyice bağımlı kılmaktır. En sonunda devlet, faizleri borçlardan yüksek olan kısa vadeli borçlanmalara muhtaç olmaksızın yaşayamayacak duruma getirilmektedir(27).

Osmanlı, yabancılara verilmemiş kaynaklarını geliştirerek gelirlerini artırmak istediği zaman, daima her taraftan güçlüklere uğramıştır. İthal resimlerini yükseltmeye kalkışınca, her taraftan sesler yükselmiştir. Bu resimlerin artırılması hakkı ancak Avrupa devletlerinin rızasıyla kullanılabilirdi. Yeni pul resmi ve temettü vergisinin de yabancılara uygulanması istense, bu devletler karşı duruyor ve kapitülasyonlara dayanarak ya tebalarının bu vergilerden muaf olduklarını ileri sürüyorlar, ya da yabancı tüccarlara ve mali çıkarlara zararlı sayılan kanunların değiştirilmesini şart koşuyorlardı. "Yabancı devletlerin, Türkiye'de gümrük vergilerinin artışına ve kazanç vergisinin düzenlenmesine karşı koyuşları, siyasal nüfuz aracılığıyla gerçekleştirilen mali nüfuza bir örnektir. Bu devletler Osmanlı Devleti'nin, gümrük veya kazanç gelirlerini artırarak gelirlerini artırmasına şimdiye kadar karşı çıkarken de, avanslar hususunda geçerli olan amaç yine karşımıza çıkmaktadır. Yani Türkiye'nin mali gereksinimlerini artırarak daha kolay mali etkinlik ve denetim sağlamaktır"(28). Taşınmaz mallar üzerinden alınan vergiler ile asgari nakit karşılığı gelirlerinin artırılmasına ise imkan yoktu. Teminat gösterilmeyen tek önemli tekel olan posta ve telgraf geliri ise, özellikle halkın tarımla uğraştığı ve mahalli işlerle daha çok ilgilendiği bir ülkede güçlükle artırılabilirdi. Oysa en iyi ve en çok artırılmaya elverişli gelirler yabancı alacaklıların elinde bulunmaktaydı.

Geniş bir mali esaretin söz konusu olduğu görülmektedir. Devletin en verimli gelir kaynakları yabancıların yönetimindeydi. Ayrıca Batılı devletler, gelirleri artırıcı çabaları engellemekte ve mali esaretten kurtuluş kapılarını kapatmaktaydılar. Diğer yandan yabancı sermaye ise Düyun-u Umumiye ile tam bir garantiye kavuşmuştu.

SONUÇ

Düyun-u Umumiye, alacaklıların Osmanlı ve Türkiye'deki haklarını güvenceye almak için ortaya çıkarılmış bir teşkilattır. Ama bir Osmanlı teşkilatıdır. Kaynakları ve çalışanları Osmanlı Devleti'nin olan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin meclisi yabancı alacaklılardan oluşması Osmanlı Devleti'nin aleyhine davranmasına yetmiştir. Donald Blaisdell'in tanımlamasıyla, Düyun-u Umumiye Meclisi kapitalizmin bir ileri karakolu, emperyalizmin bir aracı ve Avrupalı alacaklıların bir tahsildarıydı. Fikret Başkaya'ya göre ise, teşkilat alacaklı devletlerin Osmanlı Maliyesi'ne el koymak üzere oluşturulan özel bir idaredir(29).

Osmanlı Devleti, bu dönemde mali ve iktisadi bakımdan yarı sömürge bile değil, aslında tam anlamıyla sömürgeleştirilmişti. Görünüşteki siyasi bağımsızlığa bakarak yarı sömürge şeklinde durumu değerlendirmek gerçeğe uygun düşmemektedir. Dahası, yarı sömürgeliğin sınırı da çizilemez. Her yönü ile mali ve iktisadi tutsaklığa düşmüş bir devletin siyasi bağımsızlığından da

25) AVCIOĞLU, a.g.e., ss. 128-129.

26) BLAISDELL, a.g.e., s. 5.

27) AVCIOĞLU, a.g.e., s. 130.

28) Parvus Efendi, a.g.e., s. 77.

söz edilemez.

Düyun-u Umumiye İdaresi ve onun etkileri uzun süre sürmüştür. Lozan'da dahi Düyun-u Umumiye'nin ortadan kalkması güç olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı borçlarının önemli bir kısmını yüklendiği halde, Batılılar Düyun-u Umumiye örgütünün devamında diretmişlerdir. Bu direniş onlar için çok haklıdır, çünkü yatırımcılar için tatlı ve garantili kâr kapıları kapanmış olacaktı.

1928 yılında varılan bir anlaşmaya göre, Düyun-u Umumiye ortadan kalkacak, fakat Paris'te borçların denetimiyle ilgili iki konsey kurulacaktır. 1929-1942 dönemi için Galata, İstanbul ve Haydarpaşa gümrüklerinin gayri safi gelirleri, borçlara teminat teşkil edecektir. 1942'den sonra Samsun gümrük gelirleri de bunlara eklenecektir.

Türkiye Cumhuriyeti sınırlı kaynaklara rağmen, uzun yıllar bu borçları ödemiş ve Düyun-u Umumiye esaretinden kurtulmak epey zaman almıştır. Bugün dahi, kurtulup kurtulamadığımız hâlâ tartışmalıdır.

29) BAŞKAYA, a.g.e., s. 165.

KAYNAKLAR

AVCIOĞLU Doğan, **Türkiyenin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.

BAŞKAYA Fikret, **Azgelişmişliğin Sürekliliği**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

BLAISDELL Donald C., **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi "Düyun-u Umumiye"**, Çev: Ali İhsan Dalgıç, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1979.

ERÖZ Mehmet, **Parvus'un Türkiye Hakkındaki Yazıları**, İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 4, Sayı: 1-4, 1984-1985.

GÜRSOY Bedri, **100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerine Bir Değerlendirme**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 40, Sayı: 1-4.

KARAL Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: VIII, TTK. Y., İstanbul, 1983.

KIRAY Emine, **Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

PAMUK Şevket, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme** (1820-1913), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, Ağustos, 1994.

PARVUS Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, Çev: Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul, 1977.

SAYAR S. Nihat, **Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları**, İ.İ.T.İ.A. Yay., İstanbul, 1978.

SUVLA Refii Şükrü, **Tanzimat Devrinde İstikrazlar**, I. Maarif B., İstanbul, 1940.

UÇAROL Rıfat, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.

VELAY A. Du, **Türkiye Mali Tarihi**, Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara, 1978.

YENİAY İ. Hakkı, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İ.Ü.İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1964.

YILMAZ Faruk, **Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Osmanlı Devleti ve Rusya'da Siyasi ve İdari Reformlar

Kemal Kahraman

Özet

Siyasi ve sosyal sistemler ilişkileri açısından analiz edilebilecek ve karşılaştırılabilecek belli fonksiyonel ve yapısal organlardan oluşur.(1) Bir sistemin niçin belli bir süreçte geliştiği sorusuna cevap vermek için siyaset bilimciler o sisteme ait dört unsuru incelemeye alıyorlar: Devletin oluşumu, milletin oluşumu, siyasal katılımın gelişmesi ve sistemin yayılma kabiliyeti.(2) Burada yazar, siyaset bilimine çok fazla girmeden iki komşu ülkeyi benzer deneyimleri yaşadıkları ve aslında dikkate değer oranda birbirlerinden etkilendikleri sosyal ve siyasal gelişmeler çerçevesinde karşılaştırıyor. Tarih içinde devamlı çatışma içinde görülen bu iki devlet ve toplum aslında Avrupa'da yaşanan siyasi ve toplumsal gelişmelerden aynı zamanlarda ve aynı biçimde etkilenmekte fakat bazı nitelik farkları gözlenmektedir. Avrupa siyasi kültürünün yayılması, mahalli idarelerin gelişmesi, meşrutiyet ve siyasi partilerin ortaya çıkışı benzer zeminlerde olmuştur. Merkezi yönetim ve aydınlar öncüdür. Batıya açılan eğitimin payı büyüktür. Partiler önce gizlice kurulmuş ve meşrutiyetle meşruluk kazanmıştır. Fakat siyasal katılım açısından önemli farklar vardır.

1. Mahalli İdarelerde Reform

1.1. Klasik Sistemlerin Sonu

Tüm Avrupa'da olduğu gibi, büyük reformlar çağından önce Rusya mutlak bir otoriteye sahip hükümetler tarafından yönetiliyordu ve çarın gücünü sınırlayan herhangi bir kurum yoktu. Bu ortamda merkezi hükümet özellikle kırsal kesimlerde toplumun çeşitli katmanlarının siyasal ve kültürel ihtiyaçlarıyla pek ilgilenmiyordu. Kamu kurumları mevcut ihtiyaçlara göre çok yetersizdi.(3)

Büyük ya da Deli Petro, bütün Rusya tarihinde ilk defa olarak, devletinin mahalli yönetimlerini geliştirmek istedi ve "gubernias" adı verilen yeni bölgelere ayırdı. Onun ölümünden sonra bu mahalli idare yapısı yıkıldı. Rusya'da mahalli idarelerin modernleşmesi yolunda ilk etkili adımlar Katerina (1762-1796) zamanında yeni ve daha küçük bölgelerin oluşturulmasıyla atıldı.(4) Fakat 18. yüzyılda merkezi hükümet kırsal kesimde yükselen bir problemi kontrol edemiyordu ki o da serflik sistemiydi. Çar, serflik uygulamasını kontrol etmek için hiçbir şey yapmıyor ve kamu politikalarında pek sorun olarak görmüyordu. Aksine, devletin serflik problemine en göze çarpan katkısı; 1) Özgür köylüleri büyük toprak sahiplerinin mülkiyetine geçirmek; 2) Çaresiz serflerin isyanlarını kanlı bir şekilde bastırmak oldu.(5) Köylüler sınıf piramidinin tabanını oluşturuyordu. Tepede soylular sınıfı vardı. Bu sınıf, 1861'de serflerin özgürleşmesine kadar tarıma ayrılmış topraklara sahip olma hakkını tekellerinde bulundurdular.

Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetim açısından benzerlikler bulunmakla beraber serflik ve toprak sahipliği gibi kesin sınıf ayrımları yoktur.(6) Bu nedenle merkezi hükümet asla ciddi bir köylü problemiyle karşılaşmadı. Tanzimat reformlarından önce Osmanlı idari sistemi modern anlamda mahalli yerinden yönetim birimlerine sahip değildi. Onun yerine genel olarak il ve şehir idareleri, vakıflar

1) Robert t. Holt and John E. Turner, **The Methodology of Comperative Research**, New York 1971, s. 34.

2) Gabriel A. Almond and Bingham Powell, **Comperative Politics**, Boston 1965, s. 303.

3) Sergei Pushkarev, **Emergence of Modern Russia**, New York 1966, s. 50-55.

4) Age., 5.58.

5) Age., s.60.

6) İlber Ortaylı, **Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul 1985, s. 15 vd. Burada geleneksel devletin temelde neden 'mutlak' olduğunu açıklar.

ve bütün o geleneksel hayat tarzları ve özel hukuk kurumlarıyla dini gruplardan meydana geliyordu.(7)

Klasik Osmanlı idari sisteminde din bürokrasisi üyesi olarak Kadı, şehir yönetimi ve mahkemelerden sorumluydu. Merkezi hükümeti temsil ediyordu ve otoritesi şehir merkezi çevresindeki kasaba ve köyleri de içine alıyordu. Belirli bir süre görevde kalıyordu ve şehir yönetimi, güvenliği, hukuku, vergiler hep onun sorumluluğu altındaydı. Kadı, bürosunda sadece birkaç bürokratik personele sahipti. Yüksek dereceli devlet memurlarının özel personeli vardı fakat onlar, amirleri tarafından atanıyordu. Yönetim kadıyla şehir ileri gelenleri arasından tayin edilen temsilciler arasındaki ilişkiler çerçevesinde yürüyordu. Fakat Tanzimat devri her alanda olduğu gibi mahalli idarelerde de önemli gelişmelere sahne oldu.

1.2. Mahalli İdarelerin Ortaya Çıkışı

Rusya'da II. Alexander devrinde yaşanan büyük reformlardan ve özellikle serflerin özgürleşmesinden sonra köy toplumu, kasabalar, zemstvo ve belediyeler oluşmaya başladı. Köylüler özgürleşmeyle birlikte bir dizi hakka sahip oldu. Artık toprak sahiplerinden bağımsız olarak kendi andlaşmalarını yapabilir ve aile işlerini yürütebiliyorlardı. Buna karşılık toprak sahibi yeni güç zeminleri kazandı. Bütün mahkemelerde jüri ve muhafız rolü onyamayı sürdürdü. Yeni polis örgütü onun kontrolüne bırakıldı. Yeni köy toplumu serfliğin tümüyle değişmesi anlamına gelmiyordu. Örneğin köylünün eski toprak sahibine ödediği yıllık vergi (obrok) ve hizmetler (baraskchina), elinde tuttuğu toprağa karşılık olarak aynen korundu. Öte yandan toprak sahipleri, vergi toplanması ve askerlik yükümlülüğü üzerindeki kontrol gücü gibi birçok önemli sorumluluğu kaybetti. Bu durum kırsal kesimde bir 'idari boşluk' meydana getirdi. Yeni kurulan köy ve kasaba idari birimleri, daha önce toprak sahibi tarafından uygulanan 'devlet fonksiyonlarının' yasal mirasçısı oldu.(8) Bu durumda yeni mahalli idare birimlerinin otorite alanını belirlemek büyük bir sorun haline geldi. Monarşik dönemin son yıllarında 'merkezi hükümete karşı mahalli idare' sorunu, Rusya'da iç politikanın en önemli konusuydu.

Aynı dönemde Osmanlı sisteminde kırsal kesimde idari bir boşluk değil, daha çok merkezi yönetimin yetersizliği sorunu yaşanıyordu. Sistem kırsal kesimde köy ve kasaba meclisleriyle daha büyük merkezlerde vilayet ve şehir meclislerinden meydana geliyordu. 1840'dan itibaren mahalli temsilciler vilayet, liva ve kasaba meclisleriyle mahkeme, tarım komisyonları ve mülk birlikleri gibi idari birimlere katılmaya başladı. Örneğin Muhassıl Meclislerine atanmış memur ve yardımcılarının yanında, kadı, mütfü, askeri temsilci ve halkın ileri gelenleri katılıyordu. Ni-

7) Reform devrinde Osmanlı merkezi sistemiyle ilgili daha fazla bilgi almak için bkz. Dr. Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, İstanbul 1993.

8) Pushkarav, age., s. 112. Pushkarev çeşitli bölümlerde merkezi ve mahalli otoriteler arasındaki ilişkilerin analizini yapar. Ayrıca bkz. Ortaylı, age., s. 24,36.

zamnamelere göre bu ileri gelenler tanınmış ve 'akıllı kimseler' olmak zorundaydı.(9) Bunlar isimlerini aday olarak yazdırıyor ve halk içlerinden altısını seçiyordu. Seçim hakkı her köyden mük sahibi ve akıllı 5 kişiye, şehir merkezlerinde ise 20 ile 50 kişiye veriliyordu. Yani seçim sistemi geniş kitlelerin katılımını sağlamaktan uzaktı.

Vilayet meclislerinin tabii üyeleri vardı; vali, memur üyeler ve dini liderler. Seçilen üyeler halkı temsil ediyordu ve karışık etnik ortamlarda bunların yarısı Müslüman diğer yarısı Gayrimüslim olmak zorundaydı. Bu düzenleme, amaçlanmamış da olsa seküler bir sisteme gidiş potansiyelini içinde taşıyordu. Rusya'da ise henüz azınlıkların siyasal katılımı çok daha gerilerdedir. Çarlık rejimi, Rus olmayan veya karışık bölgelerde yerinden yönetim birimlerinin oluşmasına izin vermemektedir.(10)

Şurası not edilmelidir ki idari sistemde mahalli grupların temsil edilmesi sadece mahalli idarelerin ortaya çıkışı anlamına gelmiyordu. Vilayet, bütçe ve şehir meclislerinin kuruluşuyla Osmanlı toplumu bir çeşit parlamenter düzene geçmeye başladı. İlk Osmanlı parlamentosu (Meclis-i Mebusan) 19 Mart 1877'de toplandığında üyelerden çoğu eski vilayet meclisi üyeleriydi. Fakat bunlar Rusya'da olduğu gibi merkezi hükümete rakip haline gelmedi.(11) Çünkü bu Osmanlı toplumu için yeni bir kurumdu ve dahası halk tarafından değil merkezi otoriteler tarafından geliştirilmişti.

1.3. Kırsal Kesimde İdari Birimlerin Gelişmesi

Rusya'da köy ve kasaba toplumundan bahsetmiştik. Bir köydeki tüm aile reisleri köy meclisini (selskii skhod) oluşturuyor, bunlar ihtiyar meclisi, vergi memuru ve gereken diğer görevlileri seçiyordu. İhtiyar meclisi ve memurlar vergi toplanması, yolların ve köprülerin bakımı ve yoksul ailelere yardımdan sorumluydu. Fakat bunlar sadece ekonomik bir birlikti.(12)

Kasaba ise iki veya daha fazla köy toplumundan oluşuyordu ve toplam üçyüzden iki bine kadar erkek üyeyi kapsıyordu. Genel Nizamname, kasabayı köy yerinden yönetiminin en küçük idari birimi olarak tanımlar. Kasaba organizasyonunda; kasaba meclisi (skhod), kasaba lideri ve idari memurlar ve kasaba köylü mahkemesi vardı. Kasaba meclisi bütün seçilmiş köy ve kasaba memurları ile her köy toplumu tarafından on haneye bir delege oranıyla seçilmiş köylülerden meydana geliyordu. Fakat bu kurumlar kırsal kesimde yerinden yönetim davasına tatmin edici bir katkı sağlayamıyordu. Çünkü kasaba meclisine kırsal nüfusun hayatında güçlü bir yer kazandıracak önemli oranda kasaba mülkü, yatırım kaynakları veya kamu girişimleri yoktu. Bununla beraber köy toplumu ve kasaba yönetimi, köylüyü siyasi bir varlık olarak tanıyan ilk kurumlardı.

Osmanlı sisteminde köy, kasaba ve mahalleler en küçük idari birimlerdi. Klasik Osmanlı kasabasının yönetimi Kadı'nın elindeydi. Fakat Tanzimat devri nizamnameleri –özellikle 1871'deki– modern anlamda idari birimler oluşturmaya başladı.(13) Bu nizamnamelerle Kaymakam Kadı'nın yerini aldı. Kaymakam olmak için adayın 25 yaşın üzerinde, okur yazar ve Vali ve Dahiliye Nezareti tarafından onaylanmış olması gerekiyordu. Kasaba meclisi üyeleri ise halk arasından ve halk tarafından seçiliyordu.(14) Bunlar belediye işlerinden (yol yapımı, sokakların temizliği, vs.) ve halk eğitiminden sorumluydular. Fakat kararların uygulanması için Kaymakam ve Valinin onayına ihtiyaçları vardı. Bu şartlarda bile Osmanlı hükümeti için bu sistemi Batı (Avrupa) eyaletlerinde uygulamak tehlikeliydi. Çünkü o bölgelerde milliyetçi/ırkçı hareketler güçlenmekteydi. Avrupalı güçler bunu biliyordu ve aslında sorumlusuydu. Hıristiyan nüfusun mahalli idarelerde kontrolü ele geçirmesini istediklerinden Tanzimat otoritelerini yeni sistemi Hıristiyan bölgelerde uygulamaya zorladılar. Örneğin Avusturya Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Kont Andrassy, Bosna halkı için kasaba meclislerini bizzat istedi. Rusya'nın ünlü İstanbul elçisi Ignatiev aynı şeyi Bulgaristan için istedi. Bu baskılar altında Kasaba Nizamnamesi 6 Nisan 1876'da meclisten geçti. Fakat merkezi otoriteler kritik Avrupa vilayetlerinde bu nizamnamenin uygulanmasında yavaş davrandı. Çarlık Rusya'sı ise hiçbir zaman bu ölçüde bir dış müdahaleye maruz kalmadı.

Bununla beraber uygulamadaki tek problem bu değildi. Doğu Anadolu bölgelerinde bir seçim sistemi kurmak hemen hemen imkansızdı. Halk aşiret sisteminde yaşıyordu ve aşiret reisleri (Reis, Ağa ve Şeyh) kendi halkından sorumluydu. Tabii olarak bu şeyhlere resmi statü de verildi. Ayrıca, buralarda yeni bürokratik sistemin işlemesi mümkün değildi çünkü halkın çoğu okuma yazma bilmiyordu.(15) 19. Yüzyıl ortalarına kadar köy ve mahallede dini lider aynı zamanda idari liderdi. Sultan'ın onayıyla ta-

9) Bkz. Ortaylı, age.,s. 112. Ayrıca bkz. Musa Çadırcı, Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi** (TCTA), İstanbul 1985, c. II, s. 210-230.

10) Henüz bu bölgeler Rusya tarafından işgal edilme aşamasındadır ve çarın 'demir yumruğu' üzerlerindedir. Bkz. Olaf Caroe, Soviet Empire, New York 1967, s. 70-90.
11 E.Block Cril (Ed.), **The Transformation of Russian Society**, Cambridge 1960, s. 114 vd.

12) W.E. Mosse, **Alexander II and the Modernisation of Russia**, London 1958, s. 47-48.

13) Genel bir bakış için bkz. Şeref Gözübüyük, **Türkiye'de Mahalli İdareler**, Ankara 1969.

14) **Düstur**, 1/1, s. 608 vd.

15) Doğu Bölgelerinin eğitim durumu hakkında fazla bilgi için bkz. Prof. Dr. Bayram Kodaman, **Sultan Abdulhamid'in Doğu Politikası**, İstanbul 1983, s. 21-29.

yin edilen İmam, köy ve mahalle düzeyinde Kadı'yı temsil ediyordu.

II. Mahmut devrinde Muhtarlık kurumlaştırıldı. Vergi toplanması ve güvenlik işleri Muhtarın sorumluluğu altına girdi.(16) 1871 Vilayet Nizamnamesi'ne göre 20 ve üzeri haneye sahip köyler ikinci bir muhtar seçiyordu. Muhtar, nüfusa göre 3 ile 12 kişiden oluşan seçilmiş bir ihtiyar meclisi ile birlikte çalışıyordu. İhtiyar meclisi köy bekçisini seçiyor, vergi topluyor ve belediye hizmetlerini yürütüyordu. Muhtar yılda bir kez seçiliyordu. Adaylar 30 yaşın üzerinde ve yıllık en az 100 Kuruş vergi ödüyor olmak zorundaydı. Seçmenler ise 18 yaşın üzerinde, Osmanlı vatandaşı ve yılık 50 Kuruş vergi ödüyor olmak zorundaydı.

Ne var ki Rusya'daki köy ve kasaba toplumlarında olduğu gibi Osmanlı köy ve kasaba meclisleri, kırsal nüfus üzerinde hayati bir rol oynamak için çok yetersiz bir ekonomik güce sahipti. Vakıflar, kamu malları ve yatırım sermayesinin çoğunun sahibiydi. Köy ve kasaba meclisleri ise yollar, suyolları ve belediye mallarının bakım ve onarımını yapacak güçten yoksundu. Aslında köylerde köy yönetimi bütçeyi kontrol edebiliyordu. Fakat birçok yerde yeni hükümet bürokrasisi gelişmeyi önledi veya yolsuzluğa yolaçtı.

1.4. Belediyeler

19. Yüzyıl ortalarına kadar Rusya'da şehirler kötü durumdaydı ve birçoğunun sadece adı şehirdi. 1870'de Rusya'da toplam şehir nüfusu 8 Milyon civarındaydı ve bu toplam nüfusun yüzde onu kadardı. St. Petersburg ve Moskova dışında şehirlerin çoğu imparatorluğun kıyılarında yer alıyordu. Rusya'nın iç kısımları nerdeyse tümüyle kırsal kesimdi. Osmanlı İmparatorluğunda ise ülkenin çeşitli yerlerinde ekonomik ve kültürel merkezler bulmak mümkündü.

Rusya'da köylülerin özgürleşmesiyle yaşanan ekonomik hareketlilik şehirlerin sosyal ve idari yapısında reforma gidilmesini zorunlu hale getirdi. Uzun bir hazırlık çalışmasından sonra, yeni Belediye Nizamnamesi 1870'de yürürlüğe girdi. Bu çerçevede kırsal kesimdeki zemstvo sistemiyle uyum içinde şehirlerde önemli boyutlarda bir yerinden yönetim sistemi getirildi. Yeni belediye yönetimleri; 1) Mahalli idare ve ekonomi, 2) Kamu işleri ve inşaat, 3) Pazar yerleri, yangın söndürme, sokak temizliği gibi belediye işleri, 4) Halk sağlığı, refah ve kültürel faaliyetler, 5) Mahalli ihtiyaçların merkezi hükümete bildirilmesi gibi işlerden sorumlu oluyordu ki bu mahalli hükümet anlamına geliyordu.

Yeni yerinden şehir yönetimlerinin temel organı, dört yıllığına seçilmiş en az 30 üyeden oluşan Duma idi. Duma, Belediye Başkanı (Golova) ve belediye meclisi üyelerini seçiyordu. İçişleri Bakanlığı Belediye Başkanı'nın, valiler meclis üyelerinin seçimini onaylıyordu. Belediyede seçim hakkı, gayrimenkulü bulunan veya ticari bir girişimi olanlara veriliyordu.

Bu şekilde şehir bütçesinin harcamasındaki tahsisler, vergi ödeyenlerin ellerinde oluyordu. Bu prensibe bağlı olarak 1870 Nizamnamesi Emperyal Duma'da uygulanan Prusya sisteminin yaygınlaşmasını sağladı. Prusya sistemine göre seçmenler belediye vergilerinin üçte birini ödeyenlerdi ve bunlar toplam temsilcilerin üçte birini seçiyorlardı. Böylece vergi ödeyen küçük bir zengin grubu, birkaç yüz orta sınıf vergi mükellefi ve birkaç bin küçük vergi mükellefiyle aynı güce sahip oluyordu.(17)

Aynı nizamnameye göre 'belediye yönetimi kendi otoritesi dahilinde olan bölgede bağımsız olarak hareket edebiliyordu'. Bununla beraber alınan kararlar devlet otoritesinin onayından geçiyordu. Vali kararların uygulanmasını kontrol ediyordu ve onları incelenmek üzere vilayet dairesine göndermekten sorumluydu. Birinci Senato Dairesi son sözü söylüyordu.

Aynı dönemde Osmanlı şehir yönetimlerinde de genel olarak benzer değişimler gözleniyordu. Gelişme esasen siyasal katılımın yaygınlaşması yönündeydi. Daha önce belirttiğimiz gibi, klasik Osmanlı şehrinde belediye, idari ve hukuki işler Kadı'nın elindeydi. Güvenlik ve vakıf kurum-

16) Musa Çadırcı, "Türkiyede Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", **Belleten CXXXIV**, 135 (Ankara 1970), s. 409-420.

17) Bkz. Mosse ve Pushkarev, age., s. (sırasıyla) 93, 176.

larını da o kontrol ediyordu. Birçok kamu görevlisi onun emri altındaydı; Subaşı, Böcekbaşı, Çöplük Subaşısı, Mimarbaşı gibi. II. Mahmut zamanında belediye işleri için özel bir makam oluşturuldu ki o da İhtisap Nazırı idi.[18] Fakat o sadece otoriteye sahipti, onu kullanacak araçları ise yoktu. Bu yüzden Tanzimat bürokrasisi şehir yönetimleriyle önemli problemler yaşadı.

Osmanlı topraklarında belediye idareleri tanzimat reformlarının uygulanmasıyla birlikte ortaya çıktı ki bu Rusya'dan oldukça sonra yaşanan bir gelişmeydi ve bazı önemli farklar taşıyordu. En önemlisi, Tanzimat resmi bir hareketti ve halkın hemen hemen hiçbir katılımı yoktu. Rusya'daki idari değişimde ise halk faktörü çok önemliydi. Ayrıca Tanzimat otoriteleri belediye organlarını yerinden yönetim birimleri olarak düşünmediler. Aksine asıl amaçları merkezi yönetimin otoritesinin yaygınlaştırılmasıydı. Yani görünüşte benzerlikler taşıyan bu değişimde Rusya yerelleşmeye çalışırken, Osmanlı hükümeti merkezileşme peşindedir. Sosyal değil idari yapı hedef alınmıştır.

Genel olarak Osmanlı şehirleri Rus şehirlerine benzer bir gelişme göstermiştir. En gelişmiş şehirler Ege ve Akdeniz kıyılarında yer almaktadır ve liman-şehirlerdir. Avrupayla artan ticari ilişkilerle birlikte Akdeniz şehirleri önemli ticari merkezler haline geldi. Aynı zamanda hızlı bir kentleşme sürecine girdiler. bu şehirlerin belediye yönetimleri büyük bir önem kazandı. Hotel/motel, ulaştırma ve bürokratik hizmetlere acilen ihtiyaç duydular ve şehirler tüccarları çekmek için temiz olmak zorundaydı.

İlk adım olarak Aydın Demiryolu Projesiyle ilgilenen İngiliz tüccarlar İzmir için bir Belediye Meclisi önerisinde bulundu ve bu otoriteler tarafından kabul edildi. Bundan sonra 13 Haziran 1854'de İstanbul Şehremaneti kurularak Meclis-i Vala tarafından bir nizamname yayınlandı. Bu idari yapıda en tepede, otoritesi olan ama ekonomik gücü bulunmayan Şehremini vardı. Ayrıca hükümet tarafından seçilip Sultan tarafından onaylanan ve sadece danışma fonksiyonu olan bir meclis vardı. Sınırlı ekonomik ve insangücü imkanlarıyla bu Emanet'i siyasal katılım sürecinde bir gelişme olarak görmek ve modern belediye yönetimlerinin başlangıcı saymak biraz zordur. Fakat kendi şartları içinde daha sonraki gelişmelere zemin hazırladığı bir gerçektir. Nitekim İstanbul'da bir süre sonra Galata-Beyoğlu semtinde kurulan ilk Belediye Meclisi'ne, Altıncı Belediye Dairesi adı verildi ki bunun ayrı bir bütçesi ve gelir kaynakları vardı. İlk belediye binası, mahkemesi ve yabancı belediye üyeleri bu dairede görüldü.

İlk örnekten sonra 1868'de İstanbul 14 belediyeliğe ayrıldı. Fakat zengin ve yoksul semtlerde hizmetler ve imkanlar çok farklıydı. Örneğin, havagazı sistemi Beyoğlu için bir ihtiyaç olarak görülürken Kasımpaşa için lüks sayıldı. İstanbul dışında belediye organizasyonları 1864 Vilayet Nizamnamesi[19] ile görülmeye başlandı. Şehir ve kasaba merkezleri belediyeler kurmaya başladı. Bunlar seçilmiş üyelerden meydana gelse de statü, yapı ve fonksiyon olarak bağımsız olmaktan uzaktı.

Daha önce belirttiğimiz gibi belediyeler önce liman şehirlerinde görülmeye başladı; Avrupa topraklarında Tuna boyu şehirleri, Doğu'da Bağdat, ortada Selanik ve İzmir'de. İlk Osmanlı parlamentosunun hazırladığı belediye kanunlarına göre belediyelerin sorumluluk alanları; kamu hizmetleri, inşaat kontrolü, kamu refahı, belediye servisleri (sokak temizliği, yangın söndürme, pazar kontrolü, okullar vs.) ve belediye mülklerinin yönetimi olarak belirlendi.

Fakat çeşitli sebeplerle birçok belediye bu görevleri yerine getiremedi. Bazıları pratikte merkezi hükümetin bir organı olmaktan öteye gidemedi. Birçok yerde vakıflar su işlerini yürütürken yol işleri Nafia vekaletinin kontrolü altında kalmaya devam etti.

Yine de parlamenter bir sistemin altbirimleri olarak belediye meclisleri halkın seçim yoluyla siyasal katılımı sürecine önemli katkı sağladı. 1877 kanunlarına göre belediyeler bir Belediye Başkanı ve bir meclisten oluşuyordu. Belediye başkanını merkezi hükümet seçiyordu. 25 yaşın üzerindeki 50 Kuruş vergi ödeyen her Osmanlı vatandaşı meclis seçimine katılıyordu. Kanuna göre her belediyenin bir doktor, bir veteriner, bir katip, bir müşavir ve yeterli miktarda işçi (kavas) bulundurması öngörülüyordu. Henüz ülkenin birçok bölgesi için bu liste bir ütopyadan başka birşey değildi.

Kısacası yerel yönetim birimleri olarak Osmanlı belediyeleri merkezileşme ortamında ve merkezi hükümetin kontrolünü genişletmek için ortaya çıktı. Çok sınırlı da olsa siyasal katılıma yer verilmesi bu birimleri parlamenter düzene giden genel siyasi yapının bir itici gücü haline getirdi. Bunu çağdaş anlamda bir siyasal katılım saymak güçtür. Birçok açıdan benzerlik taşıyan Rusya'daki gelişmelerde ise bazı temel farklar hemen göze çarpar. Rusya'da yerel yönetim birimleri halkın siyasal bir güç olarak ortaya çıkması için yol açıcı bir rol oynadı. Çünkü gelişme yalnız merkezi otoritenin tercihlerine değil, aşağıdan da gelen baskıya göre bir kuvvetler dengesine dayanıyordu.

18) Bkz. Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisap Müessesesi**, İstanbul 1987, s. 35 vd.

19) Bu nezamname 21 Şubat 1876'daki bazı küçük değişikliklerden sonra "İdare-i Umumiye-i Vilayat Hakkında Talimat" adıyla geçerliğini korudu. Ayrıca bkz. Enver Koray, **Türkiyenin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat**, İstanbul 1991, s. 73-76.

2. Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı

2.1. Eğitim Reformlarının Etkisi

Rusya'da II. Alexander devrindeki ekonomik ve idari reformlar kısa zamanda sosyal alanda yansımasını buldu. Serflerin özgürleşmesi soylu sınıfın düşüşünü hızlandırdı ve ekonomik olarak daha güçlü ve siyasi motivasyonu olan köylüler ortaya çıkardı. Zemstvoların kuruluşu kademeli olarak merkezi otoritenin idari tekelini yok etti.[20] Aynı süreç içinde yaşanan eğitim reformları entellektüel kesimin hızla gelişmesini sağladı ve bunlar yeni kurulan kamu kurumları aracılığıyla siyasi sorunlar üzerine görüşlerini halka iletme imkanı buldular. Rus siyasi gazeteciliği ve kamuoyu baskısının artan etkisi esasen işte bu büyük reformlar çağına dayanır.

Büyük reformlar ve Duma dönemi arasında Rus sosyal hayatında en temel ve yaygın değişme, eğitimde ve özellikle ilkokul düzeyinde gerçekleşti. Bu dönemden önce Rusyada kırsal kesimde ilkokul hemen hemen yoktu ve köylülerin okuma yazma bilmemesi yaygındı. Bu alanda gelişme çok yavaştı.

Büyük reformlarla birlikte ilkokul ihtiyacı halkın ve zemstvoların dikkatini çekmekte gecikmedi. Hükümet yavaş da olsa onları izledi. Geleneksel eğitim kurumlarıyla zemstvo okulları arasındaki rekabette zemstvolar halkın da desteğiyle üstünlüğü ele geçirdi. 1897'de, model bir programı içeren ve o zaman zemstvo okulları için bir standart oluşturan ilkokul yönetmelikleri yayımlandı.

Zemstzvo kurumları Üçüncü Duma'ya kadar Rus ilköğretiminin öncülüğü ve finansmanında en büyük payın sahibiydi. Başlangıçta öğretmenlerin maaşları çoğunlukla köylüler ve zemstvolar tarafından ödeniyordu. Fakat sosyal hayattaki fonksiyonları arttıkça zemstvolar, maaşların tamamıyla birlikte okul inşaatı ve malzeme sorumluluğunu da üstledi. 1905 Duma devriminden önceki yıllarda, ilköğretim için zemstvo harcamaları ve faaliyetleri devamlı olarak artış gösterdi. Okullar ve bağımsız kamu organizasyonları okulların dışında halk eğitimi geliştirdi; büyükler için pazar sınıfları, halk konferansları, halk edebiyatı, halk kütüphaneleri, vs. Yerel yönetim birimleri olarak zemstvolar kendilerini okulları desteklemekle sınırlamadı. 1904'e gelindiğinde zemstvolar ülke çapında en az 3.000 kütüphaneyi idare ediyordu. Belediyeler de kütüphaneler, büyükler için kurslar, hatta halk tiyatroları işletiyordu. 1870'lerde Rus halkının yüzde 20'si okuma yazma biliyordu. Parlamenter devrime kadar bu oran yüzde 50'ye tırmandı. Eğitim seviyesindeki bu artış, halkın potansiyel bir siyasi varlık haline gelmesinde ve aydınların öncülüğündeki siyasi faaliyetlere katılmasında en büyük payın sahibidir. Bu nedenle eğitim reformlarını yeterince ortaya koymak istiyoruz.

Aynı dönemde üniversiteler yavaş yavaş siyasi faaliyet merkezi haline geldi. II. Aleksander devri sonunda 8 üniversite vardı. Petersburg, Moskova, Kiev, Harkov, Kazan, Yurev, Odessa ve Varşova üniversiteleri. Üniversitelerdeki bu gelişmişlik Rusya'nın Osmanlı devletine göre siyasal katılım potansiyelini göstermesi bakımından önemlidir. Bunların hepsi sivil devlet üniversiteleriydi. Parlamenter dönemden başlayarak özel üniversite de kuruldu; Moskova Belediyesi tarafından kurulan Shaniavsky Halk Üniversitesi gibi. 19. yüzyılın sonunda üniversite öğrencilerinin toplam sayısı 16.000 civarındaydı.[21]

Rus üniversitelerindeki öğrenciler sosyal köken olarak Osmanlı yüksek öğretim kurumlarına göre çok daha çeşitliydi. O zaman yeni kurulmuş olan Osmanlı yüksek öğretim kurumlarında (üniversite diyemiyoruz) öğrencilerin hemen hemen tamamı aristokrasi ve yüksek burjuvazinin çocuklarıydı. Rus üniversitelerinde ise köy kökenli veya yoksul ailelerden gelen birçok öğrenci burslu olarak öğrenim görüyordu. Örneğin 1876'da öğrencilerin yüzde 59'u tamamen bursluydu. Bu oran Kazan üniversitesinde yüzde 70, Odessa'da yüzde 80'di. Bu yüzden üniversite eğitimi, alt sınıfların merkezi hükümete karşı siyasi muhalefet oluşturduğu en önemli faktör durumundaydı. Öğrenci örgütleri yasa dışıydı fakat dikkate değer ölçüde bir öğrenci kitlesi köylü örgütlerine ve zemstvo faaliyetlerine katılıyordu. Aynı şehir veya bölgeden gelen öğrenciler özel gruplar oluşturdu ve resmi otoritelerle çatışmaya düşülmesi halinde öğrenci eylemleri düzenledi. Kısacası Çarlık Rusyasında eğitimde yaşanan reformlar aydınların baskı grubu olarak ortaya çıkması ve genel olarak siyasi bilinçlenmeye büyük katkı sağladı.

Osmanlı devletinde, cephelerdeki devamlı yenil-gilerin baskısı altında eğitim reformları önce askeri okullarda başlatıldı. Tanzimattan önce kurulan okulların hemen hemen tümü askeri okullardı; Mühendishane-i Bahri (1773), Mühendishane-i Berr-i Hümayun (1795), Tıbhane-i Amire (1795), Mekteb-i Ulum-i Harbiye (1834), Mekteb-i Tıbbiye (1838) gibi. Amaç, Osmanlı ordusu için gereken donanımlı subayları yetiştirmekti. Bu okullar için Avrupa'dan birçok bilim adamı, uzman ve bilimsel kitap getirildi. Özel bir matbaa (Matbaa-yı Amire) kuruldu. Tanzimattan önce bu matbaa tarafından 400 kadar kitap tercüme ettirilip (Fransızcadan) basıldı. Osmanlı aydınları Batıda revaçta olan pozitivist ve siyasi düşünceleri bu yolla tanıdı. Reformların odağı askeri okullar olunca, yenilik yanlısı siyasi düşünceler ve hareketler de bu okullarda yuvalanmakta

20 Mosse, age., s. 20 vd.

21) Pushkarev, age., s.64.

gecikmedi. Osmanlı aydın muhalefet hareketinin önemli bir farkı, sadece sivil değil askeri çevreleri de içine almasıdır. Ne var ki bu hareket çoğunlukla bir aydın hareketi olarak kaldı.

Tanzimat, siyasi ve idari reformlara doğru atılan en kapsamlı adımın adıdır. Bu esasen Osmanlı sistemindeki idari yapıyı yeniden düzenleme girişimiydi. Tanzimat Fermanı özellikle eğitim reformlarını kapsamıyorsa da idari reformlarla birlikte halk arasında okuma yazma oranını artırma yönünde çalışmalar da başlatıldı. Modern programlara sahip Rüştiye gibi yeni okullar açıldı. Yeni okulların ihtiyacını karşılamak için Batıdan Coğrafya, Tarih, Fen kitapları tercüme edecek resmi tercüme heyetleri oluşturuldu.[22]

Yeni okullarla Tanzimat otoritelerinin hedefi, yeni idari sistem için gereken insanları yetiştirmekti. Çoğu Fransızcadan çevrilen yeni kitaplar öğrencilere çağdaş bilimsel bilgileri ve düşünceleri aktarıyordu. 1860'lardan sonra yeni ortaöğretim kurumlarının gelişen bürokrasinin ihtiyaçlarını karşılamadığı, yeni bürokrasinin daha yüksek eğitim gerektirdiğinin farkına varıldı. O zaman, ilk Osmanlı üniversiteleri olan Darülfünun, Mülkiye (1859) ve Tıbbiye (1866) kuruldu. Arkasından devletin geleceğinde önemli rol oynayan iki önemli lise açıldı; Daruşşfaka ve Galatasaray Sultanisi (1867). Uzun II. Abdülhamid devrinde eğitim sistemi nicelik ve nitelik olarak hızla gelişerek yayıldı. Rüştiye ve İdadiler imparatorluğun her yanına dağıldı. Azınlıklar kendi özerk okullarına sahipken, Batılı güçlerin baskısı altında Osmanlı hükümetleri Fransız, İngiliz, Amerikan hükümetlerine veya misyonerlik kurumlarına ülkenin her yanında çeşitli derecelerde kendi özel okullarını açma izni verdi. Bütün bu okullar, o zaman parlamenter bir yapıya doğru giden Osmanlı siyasi ve idari sisteminde muhalefet hareketlerinin ortaya çıkmasında önemli pay sahibidir. Tanzimat otoriteleri devlet bürokrasisinin dışında bir aydın hareketi yaratmaya elbette niyetli değildi. Reformlar kontrol altında ve faydacı bir yaklaşımla yürürlüğe kondu. Fakat eğitim ve kültür alanındaki gelişmeler beklenmeyen bir sonuç getirdi; Yeni Osmanlılar'ın ortaya çıkmasında ifadesini bulan gelişmeler. Yine de Rusya örneğine bakıldığında bunlar çok sınırlı gelişmelerdi ve siyasi faaliyetler halka dayanmaktan uzaktı. Yaygın bir halk desteğine ve temeline dayanan Rus aydınlarının ise daha radikal ve çok yönlü siyasi hedefleri vardı.

2.2. Aydınlar ve Siyasi Hareketler

Rusya'da aydınlar arasında muhalefet hareketleri, büyük reformların

zirvede olduğu dönemde yeni serflerin özgürleşmesi (1861) ile idari reformlar (1864) arasında başladı. 1861'de yeni yayına başlayan gazetelerin sayfalarında yeni düşüncelerin açıkça ifade edilmesiyle birlikte, yasadışı ve yeraltı basını da faaliyete başladı. Bu amaçla halk arasında birçok devrimci bildiri de basıldı ve dağıtıldı.[23]

Bu eğilim Çar ve ailesine karşı daha saldırgan bir hale geldikçe, yazarlar şiddetli cezalara çarptırıldı. Hükümet karşıtı eğilimler ortaya çıkarıldığı gerekçesiyle birçok yetişkin okulu, halk eğitim merkezi ve kütüphane kapatıldı. Osmanlı meşrutiyet devrinde olduğu gibi aydınlarla merkezi hükümetin mücadelesi bir gelenek haline geldi. Dönem, aydın, düşünür, yazar ve eser bakımından çok zengindir. Nachaev, Mihailovski, Herzen, Bakunin ve özellikle Nikolas Çernişevski, dönemin popüler yazarlarıdır. Özellikle sonuncusu en popüler yazardır. Onun ünlü romanı **Ne Yapmalı**, yaygın olarak okundu ve sosyalist düşünceleriyle kitleleri etkiledi. Herzen ve Bakunin, Karl Marks'ın **Komünist Manifesto**'sunu çevirerek Rus aydınlarına sundu. Turganiev, Dostoyevski, Tolstoy, Dünya çapındaki eserlerini bu dönemde yazdı fakat devrimci hareketlere katılmadı. Devrimcilere karşıtlığıyla bilinen Dostoyevski bile çeşitli muhalif düşünceleri nedeniyle uzun yıllar hapis yattı.

1870'li yılların başında aydınlar arasında Halka Doğru hareketi gelişti. Yüzlerce genç erkek ve kız, evlerini ve işlerini terkederek öğretmen, memur, doktor, hemşire, tüccar, sanatçı ve hatta vasıfsız işçi olarak kitleler arasında yaşamak ve devrimci düşüncelerini yaymak amacıyla kırsal kesime dağıldı. Çoğu zemstvoların çalışmalarına katıldı.

1880'den sonra Kont Loris-Melikov, o zaman 'iç güvenlik" adı verilen soruna yeni bir yaklaşım getirmek iste-

22) Ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İstanbul 1991, s. 71-124.

23) Pushkarev, s. 120-138

di. Bir yandan sert ve bastırıcı önlemler alırken, hükümetin halkın 'barışçı' unsurları ile anlaşması için yeni girişimler başlattı. Bu dönemde basın, sosyal ve siyasi sorunların tartışılmasında daha büyük özgürlüğe sahip oldu ve hükümet zemstvo faaliyetlerini daha yakından izlemeye başladı. Loris-Melikov, zemstvo meclisleri ve belediye dumalarından seçilecek üyelerden oluşan idari bir komisyon kurmayı bile önerdi. Bu plan elbette Batıdaki parlamenter sisteme benzer organ önerisinde bulunmuyordu. Daha çok, hükümetin yerel yönetim birimlerinden gelen 'tecrübeli ve eğitimli' insanlara danışmasını öngörüyordu. Plan, II. Aleksander tarafından onaylandı. Ne var ki Çar, 1 Mart 1881 günü bir suikastla öldürüldü. Yeni Çar III. Aleksander, kendinden önce başlatılan reformlara açıkça karşı çıktı ve sansüre tabi tuttu. Fakat baskılar, aydınlar arasındaki radikal hareketleri pasifize edemedi. 1880'lerin ve 1890'ların radikal halkçıları, eskiden olduğu gibi toprak ve özgürlük sloganlarına sadık kalırken, programlarında önemli değişikliklere gitti. Bunun nedeni, Rus aydınları arasında Marksist ve devrimci düşüncelerin yayılmasıyla, kapitalizmin ve ağır sanayinin gelişmesiydi. Rus toplumundaki yapısal değişikliklerle birlikte devrimci hareketler, Çarlık Rusyasında muhalefet hareketlerinin anayolu haline geldi.

Rusya'da olduğu gibi Osmanlı devletinde de merkezi hükümete karşı bir tehdit olarak alternatif siyasi hareketler, Batılı eğitim görmüş aydınlar arasında gelişti. Halk tabanına dayanmaması, Osmanlı toplum yapısındaki farklar ve aydınların kökenleri ve sınıfları gibi nedenlerle Osmanlı aydınları devrimci-sosyalist değil liberal pozitivist Batı düşüncesiyle bağlantı kurdu. Siyasi hareketlerini popülerleştirme yönünde ise ciddi adımlar atmadı. 1840 ile 1880 arasında yeni başlayan yayınlar ansiklopedik karakterdeydi. Yeni Osmanlılar yayınların artan bir oranda siyasi boyut kazanmaya başladığı dönemde ortaya çıktı (1865). Bir okuyucu kitlesinin oluşması ilk Osmanlı gazetecisi Agah Efendi'nin **Tercüman-ı Ahval**'iyle başladı. Fakat siyasi anlamda daha önemli fonksiyon üstlenen gazete, Şinasi'nin **Tasvir-i Efkar**'ıydı. Burada ilk defa Osmanlı aydınına akılcılık, pozitivizm ve liberal düşünce tanıtıldı.[24] Şinasi gibi Yeni Osmanlılar da devlet bürokrasisi içinde yetişti. Fakat Tanzimatın merkezi hükümeti güçlendirme ve ülkede kontrolü sağlama politikasını, halkın özgürlüğüne bir saldırı olarak gördü. Onlara göre merkezi hükümetin güçlenmesi için parlamenter (meşruti) düzene geçilmesi gerekiyordu.

Islahat Fermanı (1856) Tanzimat reformlarının uygulanmasında önemli bir adımdı. Fakat yeni ferman ülkedeki Avrupa girişimlerine ve onların çoğu azınlıklardan oluşan ticaret ortaklarına daha fazla ayrıcalık veriyordu. Yeni Osmanlılara göre ferman sadece Batılı güçlerin ekonomik emperyalizmini geliştiriyordu. Bu yüzden Tanzimat hükümetleri siyasi olarak Batıya bağımlı hale geldi. Kültürel ve sosyal taklitler Müslüman toplumda zararlı etkiler yaptı. Bu nedenle Yeni Osmanlılar İslami prensipleri parlamenter demokratik düşüncelere temel olarak kullanmak istedi. Onlara göre İslam temelinde demokrasiyi içermekteydi.[25]

Yeni Osmanlılar arasında üç ana eğilim vardı; liberaller (Şinasi gibi), parlamentoyu araç olarak kabul edenler (Namık Kemal gibi) ve parlamenter sisteme bile karşı çıkanlar (Ali Suavi gibi). Fakat hepsinin gelişme hakkındaki görüşü aynıydı; Osmanlı İmparatorluğu Batı'nın maddi gücüne ulaşmak zorundaydı. Yeni Osmanlılar, Osmanlı aydınlarının Batılı düşünceleri tanımasında önemli katkı sağladı. Yayınladıkları gazeteler Batıya açılan pencerelerdi. Bu yayınlarla birçok aydın yetişti. Bunlardan birisi Süleyman Paşa'dır. Paşa, askeri eğitimi büyük ölçüde değiştirdi. II. Abdülhamid devri askeri eğitim sistemi onun öneri ve girişimlerine dayanıyordu. 1876'da askeri öğrencilerin Abdülaziz'e karşı ayaklanmalara katılmasında öncülük eden oydu.

Namık Kemal ve Mithat Paşa İlk Anayasa'nın hazırlanmasına katıldı. Aslında Mithat Paşa bütün gelişmelerden sorumluydu. Birinci Meşrutiyetle başlayan II. Abdülhamid devri, Osmanlı devlet ve toplumunun modernleşmesinde bir dönüm noktasıydı. Modern Türk edebiyatının temelleri bu dönemde atıldı ve Jön Türkler bu dönemde ortaya çıktı. Askeri okullardaki eğitim reformlarıyla birlikte zamanla aydınlardan sonra ikinci siyasi baskı grubu ortaya çıktı; siyasi partilerin oluşmasında hayati rol oynayan askeri öğrenciler ve subaylar.[26]

19. Yüzyıl sonuna doğru Osmanlı birliği düşüncesinin yerini milliyetçi eğilimler aldı, gelişmeci boyut ise yerinde kaldı. 1896'da Mustafa Celaleddin Paşa, aydınları büyük ölçüde etkileyen **Les Turcs Ancients et Modernes** adlı eserini yayınladı. Fakat daha pratik bir faktör daha vardı; Rusya ile olan 93 harbinde Osmanlı devleti Balkanlarda önemli bir toprak kaybına uğradı. Şimdi Osmanlı halkının çoğu Türklerden ve Araplardan meydana geliyordu. Milliyetçi eğilimlerin doğuşunun en önemli nedeni ise kuşkusuz, Batıda ulus-devlet anlayışının yerleşmiş olmasıydı. Avrupa'da devletlerin imparatorluktan ırka dayanan milli devletlere doğru seyretmesi, Batılıların desteklediği ve kışkırttığı azınlıklar kadar, Osmanlı aydınlarını da etkiledi.

Kırım'da Gaspıralı İsmail Bey tara-

24) Şerif Mardin, "Tazminat ve Aydınlar", **TCTA I**, s. 47-48.

25) Mardin, s. 50.

26) Metin Heper, "19.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisi", **TCTA I**, s. 254-55.

fından yayınlanan (1883) **Tercüman** gazetesi Osmanlı aydın hareketine yeni bir boyut ekledi; uluslararası Türk milliyetçiliği.(27) Bu fikirlerin İstanbul'a getirilmesinde, Hüseyinzade Ali önemli bir kişiydi. Hüseyinzade Bakü'de doğdu, St. Petersburg üniversitesinden mezun oldu ve 1890'da, arkadaşlarıyla birlikte Osmanlı devletindeki ilk gizli siyasi parti olan İttihat ve Terakki'yi kurdukları Askeri Tıbbiye'ye girdi.

2.3. Siyasi Partilerin Oluşması

19. Yüzyıl sonuna doğru Rus Marksist hareketi örgütlenmeye başladı. 1895'te aydın ve işçi grupları tarafından Petersburg ve başka bazı şehirlerde işçi sınıfının marksist bir birliği kuruldu. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (SD) temeli 1898'de atıldı. SD çarist otokrasinin yıkılması ve yerine demokratik bir cumhuriyet kurulmasını hedef aldı. Bu cumhuriyet sınırsız bir düşünce, basın, grev ve sendika özgürlüğü sağlayacaktı. Ayrıca devlet ve kilise ayrılacaktı.

Aynı zamanda populist hareket de şekilleniyordu. 19. yüzyıl sonunda popülist gruplar Çernov'un öncülüğünde Sosyalist Devrimciler Partisi'ni (SR) kurdular. SD ve SR arasında taktik açısından önemli farklar vardı. SD işçi sınıfının kitlesel siyasi mücadelesinden yanaydı ve terorizmi reddediyordu. SR ise hakim düzen ve savunucularına karşı terörü yaygın olarak kullandı.(28)

Rusya'da liberal hareket 20. yüzyılın başına kadar hiçbir aktif siyasi örgüt kuramadı. Daha önce liberal düşüncenin savunucuları zemstvo çalışmalarına katılan soylu veya aydın kişilerdi. 1877'de liberal yayın organı **Ortak Hedef (Obshee Delo)**, parlamenter bir programı savunan **Özgür Dünya (Volnoe Slovo)** adlı gazete ile birlikte ülke dışında yayına başladı. 1878-1881'de zemstvo liderleri ile Liberal Birliği gibi gizli liberal örgütler arasında bir dizi gizli toplantı yapıldı. Zemstvolar Birliği de kuruldu ve dışarıdaki yayın organlarıyla yakın temas içine girdi.

1890'larda zemstvo çalışanları, öğretmenleri, doktorları, istatistikçileri ve memurlarındaki artışla birlikte zemstvo çalışmalarında önemli bir artış yaşandı. Zemstvo çalışanları arasındaki siyasi olarak aktif unsurlar çoğunlukla solcu partilere, yani SD ve SR'a bağlıydı. Çoğunluğu oluşturan ılımlı gruplar ile zemstvo liberalizmini oluşturuyordu.

Rus şehirlerinde 19. yüzyıl sonunda öğrenci ve aydınların sayısı önemli ölçüde arttı. Uzun süredir kamuoyunun barometresi adı verilen öğrenciler, ilk defa rejime karşı açık mücadeleyi başlatanlardı. Üniversitelerde olaylar ve karışıklıklar 1905'e kadar devam etti. Bu açılardan Osmanlı Devleti'nde durum oldukça farklıdır.

Osmanlı aydınlarının Fransa'sı gibi Almanya, yasa dışı Rus eylemcilerin sık sık kaçtıkları yer durumundaydı. P.B. Struve, hükümeti şiddetle eleştiren iki haftalık **Özgürlük (Osvobozhdenie)** gazetesini kurdu (Burada Namık Kemal'in Hürriyet gazetesi hatırlanmalıdır). **Özgürlük**, iki grubun görüşlerini yansıtıyordu; ılımlı zemstvo meşrutiyetçilerinin ve büyük ölçüde aydın kesime mensup olanlardan meydana gelen radikal Özgürlük Birliği'nin. 1905'de bu iki grup, Çarlık rejiminin son zamanlarında önemli bir rol oynayan Parlamenter Demokratik Parti (Kadet)'yi kurdu. 1905 devriminden önce genel olarak, Osmanlı siyasi hayatının aksine Rus burjuvazisi, Rusya'daki siyasi gelişmelerde nisbeten önemsiz bir rol oynadı. Sol, liberal merkeze göre daha önce ve daha sağlam bir zeminde örgütlendi. Sağ –ya da mevcut sistemi savunanlar– ise hiçbir siyasi organizasyona sahip değildi. Siyasi partiler destek ve katılımla şekillendi. 1905 devrimine kadar siyasi partiler varlıkların yasa dışı olarak sürdürdü.

Osmanlı İmparatorluğunda Yeni Osmanlı hareketi Rusya'dan çok daha önce Birinci Meşrutiyetin kurulmasını sağlamakta başarılıydı. Fakat bu sürekli bir siyasi ve toplumsal gelişme olmaktan uzaktı. Genç Türkler bu nedenle, 30 yıl kadar süren II. Abdülhamid devrinde aktif bir siyasi mücadele verdiler ve sonunda İkinci Meşrutiyet'in ilanını sağladılar. Meşrutiyet ya da siyasal katılımın yaygınlaştırılması hareketi Osmanlı devletinde çok önce başladı fakat siyasi örgütlenme süreci çok yavaştı, bir aydın, bürokrat ve subay kesimiyle sınırlıydı, ve geçici durumlar dışında asla halka dayanmadı. Geleneksel olarak ordu, Osmanlı toplumunda öncü rolüyle ayrıcalıklı bir yere sahip olduğundan siyasi hareketler de önce askeri çevrelere sızma gereğini duydu. Gizli siyasi eylemler için en uygun adaylar, aldıkları kültür itibariyle askeri öğrencilerdi. Osmanlı siyasi hayatındaki ilk siyasi örgüt ve parti olan (Yeni Osmanlılar bir cemiyetti) İttihat ve Terakki, askeri öğrenciler tarafından gizlice kuruldu (1895); bunlar İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Hüseyinzade Ali ve arkadaşlarıydı. Bu örgütün esas amacı, meşrutiyet ve anayasa sisteminin yeniden kurulmasını sağlamaktı. Örgütlenme biçimi olarak Avrupa'daki İtalyan gizli Carbonari örgütü dışında Rusya'daki gizli siyasi parti örgütlerinden ve eylemlerinden büyük ölçüde etkindi.(29)

Bir süre sonra Comte'un düşüncelerinden etkilenen pozitivist Ahmet Rıza Bey, İttihat için Paris'te bir büro

28) E.Black Cril, age., s. 203.

27) Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", **TCTA V**, s. 1394-1399. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki Türkçülük hareketi ve önde gelen aydınlar için bkz. Masami Arai, Between State and Nation, A New Light on the Journal Türk Yurdu, **Turcica, Tome XXIV**, Paris 1992, p. 277-295.

29) İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, İstanbul 1987, s. 13-18.

kurdu. Daha sonra lider durumuna yükseldi ve partiye ismini o verdi.(30) Aslında isim, Comte'un pozitivist prensiplerinden birinden geliyordu; Orde de Progress. Pariste toplanan Birinci Jön Türk Kongresi (1902) üç esas prensip getirdi; Osmanlı topraklarının bütünlüğü, terakki ve barış. Bu kongrede İttihat içinde iki ana eğilim ortaya çıktı; Comte'un etkisi altındaki Ahmet Rıza Bey otoriter ve merkeziyetçi bir sistem önerisinde bulundu. Diğer eğilimin lideri olan Prens Sabahattin Le Play okulunun ve Demolins'in etkisi altındaydı. Yani merkeziyetçi ve otoriter hükümete karşıydı. Bu durumda adem-i merkeziyet yani yerinden yönetim önerisinde bulundu. Yerel yönetimler ve özel girişimler geliştirilmeliydi. Devlet, küçültülmeliydi. Ne var ki reform yanlılarının Tanzimat'tan beri esas eğilimi, merkezi otoritenin güçlenmesinden yanaydı.

27 Aralık 1907 günü yine Paris'te toplanan İkinci Jön Türk Kongresi daha devrimci prensipler getirdi. Hedefe ulaşmak için artık grev, orduda propaganda, vergi ödememe, genel ayaklanma ve hatta silahlı ayaklanma metodlarına başvurulabilecekti.(31) 1905 Rus devrimi bu hareket üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştu. Fakat Makedonya ve Selanik çevresini saymazsak yeterli halk desteği veya bağlantısından mahrum olan İttihatçıların önünde, başarılı olmak için bir tek etkili yol vardı; askeri darbe. Nitekim siyasi kargaşanın merkezinde ordu vardı. 1908'de askeri öğrenciler ve subaylar arasındaki yaygın hoşnutsuzluk Makedonya'da isyana dönüştü ve II. Abdülhamid'i İkinci Meşrutiyeti ilana zorladı.

Yeni meşrutiyet dönemiyle birlikte İttihat ve Terakki yasal bir siyasi partiye dönüştü. Gizli örgüt ağını tasfiye etmesi ise uzun zaman aldı ve bu tamamen gerçekleşmedi. Bu gelişmeler, Rusya'da yaşanan meşrutiyet devrimiyle hem benzerlikler hem etkiler taşımaktadır. Rusya ile karşılaştırıldığında Osmanlı sistemi yumuşak bir meşrutiyet ve siyasi örgütlenme süreci yaşadı. Merkezi hükümet önemli bir halk baskısı veya genel ayaklanmayla karşılaşmadı. Ordunun politika ve merkezi hükümetle ilgilenmesi ve müdahalesi aslında bir Osmanlı geleneğiydi. Bütün Osmanlı tarihinde gördüğümüz gibi bir kez daha bir Sultan askeri bir isyanın baskılarıyla siyasi yapıda bazı değişikliklere gitmek zorunda kaldı. Yine de aydınların baskısı, hareketin bir parçasıydı. Bu iki grup, siyasi partilerin oluşması ve Osmanlı parlamentosunun kurulmasında temel bir rol oynadı. Öte yandan 31 Mart 1909 darbesinden sonradır ki alternatif/muhalif bir parti kurulabildi; bu, Prens Sabahattin'in Hürriyet ve İtilaf Partisi idi.(32)

3. Parlamenter / Meşruti Sisteme Geçiş

3.1. Meşrutiyeti Hazırlayan Gelişmeler

19. Yüzyıl ortalarında Rusya ve Osmanlı Devleti, merkezi idari ve siyasi sistemlerinin yetersizliği sorunuyla karşı karşıyaydı. Kırım Savaşı'ndan önce Rus halkı zaten merkezi hükümetten memnun değildi. Kırım yenilgisi (1856) genel hoşnutsuzluğu tırmandırdı ve siyasi ve sosyal düzende radikal reformlar yapılması gereğini herkese kabul ettirdi. Serfliğin kaldırılması halkın tepkisini yatıştırmadı. Aksine, muhafazakarlar arasında hoşnutsuzluğa ve radikal aydınların zemin kazanmasına neden oldu. Meydana gelen köylü ayaklanmalarının şiddetle bastırılması hükümet karşıtı hareketleri kışkırttı. Devrimci aydın hareketi bu ortamda doğdu.(33)

Temelleri 1898'de atılan Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SD) işçi sınıfının ekonomik şartlarının güçlenmesi için mücadele etmek gerektiğini vurguladı ve çarist otokrasinin devrilerek demokratik cumhuriyet kurulmasını hedef aldı. Aynı zamanlarda Halkçı Hareket, Sosyalist Devrimciler Partisi'ni (SR) kurdu (1901). Bu partinin programı da seçime dayanan bir yasama ve yürütme meclisiyle yönetilen demokratik cumhuriyet öneriyordu. Liberal Hareket siyasi örgütlenmeye giden en son parti oldu. Liberaller Çar'dan bütün sınıf ayrıcalıklarını kaldırmasını, bütün Rusya'dan seçilmiş temsilcilerin bir parlamento oluşturmasını istiyordu. Liberal gazete olan **Özgür Dünya (Vol'noe Slovo)** bir meşrutiyet ve parlamento programını savunuyordu. Liberaller özellikle zemstvo örgütlerinde çok etkiliydi. Geleneksel merkezi hükümet ise gittikçe zayıflamaktaydı.

30) Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, Ankara 1964, s. 123.

31) Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İstanbul 1984; Ayrıca bkz. İlhan F. Akın, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1992, s. 67.

32) Tunaya, s. 19 vd.

33) Mosse, s. 20-69; B.Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (çev. M. Kıratlı), Ankara 1984, s. 503-523.

Osmanlı hükümeti özellikle Avrupa topraklarındaki siyasi gelişmelere ayak uydurmakta zorlanıyordu. Osmanlı hakimiyeti altındaki Hıristiyan uluslar kontrol edilemiyordu ve Batılı güçler tarafından bağımsızlık yönünde kışkırtılıyordu. 1875'de Bosna-Hersek'te bir isyan başladı ve kısa zamanda Bulgaristan ve Yunanistan'a sıçradı. Aynı zamanlarda İstanbul'da medrese öğrencileri Sadrazam ve Şeyhülislam'ın istifası istemiyle eylem yapıyordu. Bunu bir askeri darbe izledi, Abdülaziz tahttan indirildi, anayasa ve meşrutiyet sözü veren II. Abdülhamid tahta çıktı. Anayasının (Kanun-u Esasi) hazırlanması için özel bir komisyon kuruldu. Bu anayasa, Batıdaki benzerleriyle geleneksel Osmanlı sisteminin bir kombinasyonuydu.

3.2. Meşrutiyetin Başlangıcı

23 Aralık 1876 günü İlk Anayasa ve Meşrutiyet ilan edildiğinde Avrupa'da meşruti bir sisteme sahip olmayan bir tek ülke kalmıştı: Rusya. Osmanlı hanedanı devam ediyordu fakat siyasi atmosfer hızla değişti. Geleneksel padişah otoritesini sınırlayacak olan ilk Osmanlı parlamentosu birkaç ay içinde toplandı. Bu, iki organdan oluşuyordu; Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan. Ayan Meclisi üyeleri Padişah tarafından atanıyor ve parlamentonun üçte birini oluşturuyordu. Mebuslar ise valiler tarafından ve Vilayet Temsilciler Meclisi üyeleri arasından seçiliyordu. Bu meclis bir yasama meclisi fonksiyonu görüyordu.(34) Sultan ve ayan yasa önerilerini onaylama veya geri gönderme yetkisine sahipti.

Kanun-u Esasi'ye göre meclis, Sultan'ın onayı olmadan kanun yapamazdı. Fakat Sultan da kanun yapmak için meclise bağlıydı. Merkezi hükümet kişilerin elinde değildi, Anayasa'ya bağımlıydı.(35) Sadrazam ve Ayan hala Sultan'ın memurları durumundaydı. Sultan onları atayabilir veya görevden alabilirdi. Mebuslar ise bir şekilde halkı temsil ediyordu. Devlet bütçesini kontrol edebiliyordu ve bu Parlamentonun en önemli fonksiyonuydu. Ayrıca merkezi hükümeti –Ayan dahil– kontrol edebiliyor ve kanuna uymayanları mahkemeye gönderebiliyordu. Yeni meşruti düzen için bunlar oldukça önemli gelişmelerdi. Çünkü aydınlar ve halk siyasal katılımın zeminini hazırlıyordu. Fakat Osmanlı toplum ve kültür yapısı, katılımın yaygınlaşmasını önleyen ya da niteliklerini değiştiren önemli farklar taşıyordu. Burada sonuçları izlemeye ve karşılaştırmaya ağırlık vermek istiyoruz.

Rusya'da meşrutiyet sistemi biraz farklı bir süreç izledi. II. Mahmut'un bir benzeri olan büyük reformcu II. Aleksander suikastle öldürülmüştü ve yeni merkezi hükümet reformları sürdürmekte tereddütlüydü. Fakat halk artık siyasi baskı grupları olarak organize olmaktaydı. Suikastten kısa bir zaman sonra zemstvolar, bir önceki dönemde başlatılan reformların tamamlanmasını istedi. Devletin ihtiyaçlarının görüşülmesine yönelik olarak bir halk temsilcileri meclisi oluşturulmalıydı. Ne var ki yeni Çar II. Nicolas bu önerileri "anlamsız hayaller" olarak tanımladı. Yeni çarın, otokrasinin kutsallığını koruma niyetini açıkça ilan etmesi, yaygın bir hoşnutsuzluk yarattı. 1890'larda zemstvo çalışmalarında dikkate değer bir artış vardı. Zemstvo çalışanları arasında siyasi olarak aktif tavır alanların çoğu Sosyalist Devrimcilere (SR) veya Sosyal Demokratlara (SD) bağlıydı. Ilımlı gruplar, zemstvo liberalizminin sol kanadını oluşturdu. Osmanlı örneğinin aksine Rusya'da öğrenci hareketleri geçici taleplerle ortaya çıkmadı. "Akademik özgürlük" isteğiyle başladı ve solcu grupların etkisi altında daha siyasi bir karakter kazandı. Üniversitelerdeki olaylar ve karışıklıklar 1905'e kadar sürdü. Aynı zamanlarda başka çeşitli gruplar ve siyasi partiler kongreler düzenliyordu.

1905'de liberaller, imparatorluğun son zamanlarında ülkenin siyasi hayatında önemli bir rol oynayan Parlamenter Demokrasi Partisi (KD veya Kadet)'ni kurdu. 1905 devrimine kadar siyasi partiler yasa dışı siyasi birlikler olarak varlığını sürdürdü. 1905 sonunda partilerin tabii bir parçası oldukları yeni hukuk sistemi devlet tarafından kabul edildi. Yeni yasama sistemi, bir manifesto ile başlayan ve 23 Nisan 1906'da Anayasa ile zirveye ulaşan bir dizi kanunla yerleşti. Anayasanın en önemli özelliği çarın gücünü vurgulamasıydı.

Yeni meşrutiyet sistemiyle birlikte, Devlet Duması adı verilen ve seçilmiş üyelerden oluşan parlamento kuruldu. Yeni merkezi yönetim yasama ve yürütme organlarından oluşuyordu; 1. Siyasi parti üyelerinden oluşan Devlet Duması. 2. Devlet Meclisi: üyelerinin yarısı kilise, zemstvo, sanayi gibi kuruluşlar tarafından, diğer yarısı Çar tarafından atanıyordu. Yürütme organı, Bakanlar Kurulu ve Çar'dan oluşuyordu. Bakanlar da Çar tarafından atanıyordu.

3.3. İlk Seçimler ve Parlamentoların Oluşumu

Rusya'da Mart 1906'da yapılan Devlet Duması seçimleri muhalefet partilerine tam bir zafer getirdi. İlk Duma'da 170 Kated, 100 Sosyalist (Trudovik)- 15 SD- 50 Azınlık, 30 ılımlı sağ, 100 bağımsız milletvekili vardı. Başka bir deyişle yüzde 55 tamamen mevcut hükümete karşıydı. Bu durumda daha başlangıçtan itibaren Duma ve Hükümet temel konularda anlaşmazlığa düştü ve iki organ arasındaki ilişkiler zaman geçtikçe sertleşti. Aynı zamanda

34) Ortaylı milletvekillerinin seçilmesi ya da atanması üzerinde yoğunlaşır. Bkz. Ortaylı, s. 25-26.

35) Kanun-u Esasi'nin (1876) tam bir metni ve kısa bir analizi için bkz., Selda Kaya Kılıç, "1876 Anayasasının Bilinmeyen İki Tasarısı", **OTAM**, Ankara 1993, s. 557-600.

devrimci hareketler canlandı. Fakat hükümete karşı devrimci bildiriler henüz geniş kitleler tarafından kabul görmedi.

8 Temmuz'da imparatorun bir fermanı Devlet Dumasının dağıldığını açıkladı ve Ocak 1907 yeni seçim ayı olarak belirlendi. İkinci seçimlerden sonra Duma şiddetli bir mücadeleye sahne oldu. Hem sağ hem sol gücünü artırmıştı. İkinci Duma'da milletvekili dağılımı şöyleydi: Sosyal Demokratlar: 65, Sosyalist Devrimciler: 37, Halk Sosyalistleri: 16, Trudovikler: 104. Sol için toplam: 222 milletvekili. Kadetler: 98, Polonyalılar (Kole): 46, Müslümanlar: 30, Kazaklar: 17. Merkez için toplam: 191.[36]

Hükümet, devrimcilere karşı bir reform programıyla mücadele verdi. Seçim kanunu değişikliği buna dahildi. Fakat hükümetin gizli servisi, SD Duma üyelerinin bir silahlı ayaklanma planıyla bağlantılı olduğunu gösteren gizli dokümanlar ortaya çıkardı. 3 Haziran'da diğer bir ferman ile Devlet Duması dağıtıldı. Eski seçim kanunu, Duma'nın onayına başvurulmaksızın büyük ölçüde değiştirildi. Aslında bu tavır Anayasa'ya aykırıydı. Yeni seçim kanunuyla Rus olmayan ulusların temsil oranı büyük oranda azaltıldı. Örneğin Orta Asya Türkleri Duma'da temsil edilme hakkından tamamen mahrum kaldı.

1907'de üçüncü Duma için yeni bir seçim daha yapıldı. bu kez sağ kanat Duma'da önemli oranda sandalye kazandı. Üçüncü Duma sadece bir Ruslaştırma ve yasama mücadelesi ortamıydı. Duma devri imparatorluğun sonuna kadar sürdü. Birinci Dünya Savaşı arafesinde Rusya'da bir dizi idari ve sosyal reform yürürlükteydi. Fakat bütün Duma devri kanunlarının içinde en etkilisi toprak reformu ve zemstvoların yaygınlaştırılması oldu. Çünkü nüfusun çoğu kırsal kesimde yaşıyordu ve bu reformlarla köylü kesimi siyasi bir varlık haline gelerek merkezi hükümetin değişmesinde önemli rol oynadı.

Osmanlı örneğine dönersek, Osmanlı parlamentosunun Osmanlı hükümetinin kontrolü altındaki tüm ulusların ve dinlerin temsiline izin verdiğini görüyoruz. Dumalarda ise Rus olmayan uluslar çok sınırlı ve sembolik oranda temsil ediliyordu.[37] Osmanlı idari ve siyasi reformlarını sadece dışarıdan gelen baskılarla açıklayamayız. Çokuluslu imparatorluklarda görüldüğü gibi Osmanlı vatandaşlığı geleneksel olarak iki faktöre bağlıydı; Din ve Sultan'a bağlılık. Millet olgusu ırka değil dine dayanıyordu ve hukuki ilişkilerde dikkate alınmıyordu. İmparatorluğun sonuna doğru din faktörü zayıfladı veya ırkla özdeşleşti. Bütün Osmanlı milleti Osmanlı parlamentosunda temsil edilmeye başlandı. 19. Yüzyıl Osmanlı hükümetinde Hıristiyan bakanlar, elçiler, valiler hatta uluslararası siyasi delegasyon üyeleri vardı.38 Rusya örneğinin aksine Osmanlı parlamentosundaki Türk ve Müslüman olmayan unsurların temsil oranı zaman geçtikçe artış gösterdi. İlk Osmanlı parlamentosunda 46 Gayrimüslim milletvekili vardı. İkinci Meşrutiyet parlamentosunda ise milletvekili dağılımı şöyleydi: 119 Türk, 71 Arap, 15 Arnavut, 22 Rum, 10 Ermeni, 8 Kürt, 4 Bulgar, 3 Sırp, 1 Hıristiyan Arap, 1 Ulah.39

4. SONUÇ

Rusya'daki Devlet Duması'nın etnik gruplara değil sosyal sınıflara dayandığı söylenegelmiştir. Kıza zamanda Duma meclisi siyasi temsil platformu olarak kurumlaştı. Bu nedenle Duma, Osmanlı parlamentosundan farklı bir atmosfere sahipti. Parlamentodan önce Osmanlı merkezi hükümetinde özel bir temsil geleneği vardı. Sultanlar danışma amacıyla bir meclise sahipti: Divan-ı Hümayun. Parlamento ister istemez bu sistemin biraz gelişmiş şekli oldu. Yeni Ayan Meclisi temsilciler meclisinden farklıydı. Ayan üyeleri ülkeyi ve yerel sorunları bilmezken, milletvekilleri uluslararası politikadan habersizdi.

Anayasa Rusya'dan çok önce Osmanlı devletinde yürürlüğe kondu. Fakat idari ve siyasi sistemdeki yenileşme yavaş ve yüzeysel kaldı. Batıdan gelen baskılar meşrutiyetin, siyasi baskı gruplarının ve partinin gelişmesi için yetersizdi. Bu şartlar altında 93 Harbi'ne girilince II. Abdülhamid ilk meşrutiyet meclisini dağıtmakta ve 30 yıl ülkeye hakim olmakta zorlanmadı. Bu Kanun-u Esasi'ye karşı da değildi.

Osmanlı sisteminde Birinci Meşrutiyet ve Anayasa ile Ayan ve Mebusan, bir ölçüde de olsa idari mekanizmayı kontrol etme yetkisine sahip oldu. Mahalli idarelerdeki gelişmelerle birlikte ülkenin her yanında atanmış memurların kontrol edilme süreci yaşandı. Henüz seçim sistemi sağlıklı olmamakla beraber parlamenter bir sisteme giden yol açılmaktadır. Birinci ve İkinci Meşrutiyetin temeli olan Kanun-u Esasi'nin, Cumhuriyet devri anayasalarında ne ölçüde etkili olduğu düşünülürse bu dönemde yaşanan gelişmelerin önemi daha iyi anlaşılır. Bütün bu siyasi ve idari gelişmelerle Rusya'da yaşananlar arasında büyük ölçüde bir etkileşim ya da benzeşme söz konusudur. Her iki ülkede sonuç, yüzyıllardır süren ve I. Dünya Savaşıyla yıkılan geleneksel sistemin çöküşü ve yepyeni bir devlet ve toplum düzenine geçiş olmuştur.

36) Pushkarev, 178 vd. Ayrıca bkz. A.Benningsen / C. Lemercier-Quelquejang, "Communism in the Central Islamic Lands", **The Cambridge History of Islam** (CHI), Cambridge 1978, C. 1B, s. 644-651.

37) A. Nimet Kurat, "Tsarist Russia and the Muslims of Central Asia", **CHI**, 1A, s. 503-523. Orta Asya halkları ile Çarlık Rusyası arasındaki ilişkileri için ayrıca bkz. Caroe, age., s. 70-91.

38) Bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi", TCTA II, s. 210-230.

39) T.Z. Tunaya, age., s. 165; Ayrıca bkz. Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, İstanbul 1984, s. 60.

XVII. Asırda Galata Tacirlerinin Karşılaştığı Hırsızlık Olayları

Yrd. Dr. Fethi Gedikli
MÜ Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

Bu sefer Galata'da tacirlerin maruz kaldığı hırsızlık olaylarından bahsedeceğeiz. Bu tür olayların, eski devirlerde ticaret erbabını en sık tehdit eden riskler arasında sayılması yanlış değildir. Bugünkü gibi güvenlik sistemi ve sigorta güvencesinin bulunmadığı XVII. asırda bir tacirin mallarının çalınmasının onun için ne denli büyük bir yıkım olduğunu izaha lüzum yoktur. ışin kötüsü hırsızlık hadiselerinin az olmadığı gerçeğinin tespit edilebilmesidir.

Bizim burada ele alacağımız hadiselerin hepsi Galata Kadılığına ait 1012-1013/1603-1604 tarihli bir hüccet defterinden derlenmiştir. Sayfa numarası konulmuş olan bu sicil 18. sayfaya değin son derece harap olmuş durumdadır. Arka kapak içi ile birlikte 191 sayfadır. Bu defterde "hırsızlık"tan söz eden 9 adet belge vardır. Fakat bunlardan birisinin bizim konumuzla ilgisi olmayıp hakaret iddiasıyla dava açılmasından ve iddianın doğrulanmasından ibaret aşağıdaki belgedir:

"Nebî Reîs bin Ahmed meclis-i şer'-i mutahharada Mustafâ bin Ahmed muvâcehesinde takrîr-i kelâm ve ta'bîr [ani'l]-merâm idüb *mezbûr Mustafâ bana hırsuz lafziyle şetm eyledi (hakaret etti) şer'an mûcebini taleb iderüm* diyücek gıbbe's-suâl mesfûr mezkûr Nebî'ye hırsuz lafziyle şetm eylediğini ikrâr idicek mâ huve'l-vâki' kayd olındı"(1).

Diğer 8 belgenin 5 tanesi Venedik bâzergânlarından Marko veled-i Kaliftari'nin(2) Galata'daki mahzeninin açılıp içindeki üç kantâr demir teli, iki buçuk kantâr tahta tenekesi ve on iki kantâr çubuk pirincinin çalınmasıyla ilgilidir. Bunların hepsinde de malı çalınan ve çalınan mallara bakıldığında nalburiye işiyle meşgul olduğu söylenebilecek Venedik bâzergânı çalıntı malın bir kısmını bulunduran dükkan sahiplerini mahkemeye getirterek hakkını aramıştır. Belgelerden öğrendiğimize göre malları çalınan Marko veled-i Kaliftari evlad-ı Arabdan Mehmed bin Yahya ve yine evlâd-ı Arab'dan Abdü'l-alî bin ısmâ'îl'i (veya v. 77b-5'de Ebû'l-alâ bin ısmâ'îl) dava etmişti. Defterde her iki davalı için de ikişer belge mevcuttur. Mehmed bin Yahya ile ilgili birinci belgede dükkanında çalıntı demir teli bulunan Mehmed'in dükkanına 28 Receb 1013/Aralık 1604 tarihinde ayak naibi ile birlikte gidilip keşifte bulunulmuş ve da'vâ konusu demir tel mahkemeye getirilmiştir. Kendisine "bunu kimden aldın?" diye sorulduğunda yanıtı adı sanı belli olmayan bir kişi dünkü gün dükkanıma emanet bırakmıştı(3), şeklinde olmuştu. Aşağı-yukarı bir ay sonra kaleme alınan ikinci belgede ise gene Mehmed bin Yahya'ya mahkeme önünde aynı soru yöneltilmiş fakat bu sefer cevabı demir telini başka birinden aldığı, davacının dükkanının açılıp eşyasının çalındığını bilmediği(4), biçimindeydi. Davacı iddiasını ispatlayacak delile sahip olmadığından davalıdan savunmasının doğru olduğuna dair yemin etmesini istemiş, davalı da yemin edince yapılacak bir şey kalmamıştı.

Marko'nun ikinci şikayetçi olduğu kişi olan Abdü'l-alî bin İsmâ'îl'in 28 Receb 1013 ve 22 Şaban 1013 tarihli mevcut her iki ifadesi(5) birbiriyle tutarlıdır ve bahis konusu eşyayı başkasından satın aldığı suretinde olduğundan ona da yemin teklif edilmiş ve durum sicile kaydedilmekten başka birşey yapılmamıştır.

Marko'nun hakkını aradığı başka bir belgede bu sefer isimlerinden Rum, Ermeni ve Yahudilerden meydana geldikleri anlaşılan 12 zimmi ve onlara kefil olan Dergah-ı ali kapucularından Cafer Beğ bin Abdullah ile karşılaşıyoruz. Burada Marko'nun malının çalınmış olduğundan bahisle bu kişiler aleyhine daha önce dava açmış ve sulcülerin araya girmesiyle tarafların anlaşmış oldukları ve sulh bedelinin bir kısmının ödendiği anlaşılıyor. Davalı 12 zimmi sulh bedeli olan 150 altının 40'ını ödemiş kalan

1) Galata, nu. 25, s. 88-2.

2) Bu bâzergânın babasının ismi iki belgede bu şekilde, aynı sicil v. 76b-2 ve 77b-5'de "Kalifnari" suretinde yazılmıştır.

3) Galata, nu. 25, v. 67 b-5 (s. 134).

4) Galata, nu. 25, v. 76b-2 (s. 152).

5) Galata, nu. 25, v. 67 b-4 (s. 134) ve v. 77b-5 (s. 154).

110 altına ise Dergah-ı ali kapucularından Cafer Beğ kefil olmuştu. Şimdi davalılar kalan 110 altını de ödemişler Marko da onları ibra etmişti(6). Davalıların sulhe yanaşmış ve 150 altın gibi önemli sayılabilecek bir meblağı ödemiş olmaları, onların bu hırsızlık işinde parmağı olduğunu düşündürtüyor.

Geriye kalan üç belgeden biri ayak naibi Mehmed Çelebi'nin baktığı bir davadır. Buna göre el-Hacc Abdurrahim? bin (boş) adlı bir mahzen sahibi, Nûreddîn (boş) adlı bir kişiyi Galata'da Câmi'-i Kebîr kurbundaki bir bab mahzeninin açılıp içinde olan bazı esbâbın (eşyanın) çalınmasından sorumlu tutarak dava ve talep edip hapsettirmiş olduğunu, şimdi davadan feragat edip anılan husustan dolayı onu akladığını ifade etmişti(7).

Son iki hırsızlık iddiası olayında(8) ise Serkis veled-i Vartan(9) adlı bir Ermeni'nin suçlandığını görüyoruz. Burada da Galata'daki dükkan açılıp içindeki birtakım eşya ve mal alınmıştı. Davalının inkarı üzerine tüccar taifesinden (diğer yerde "Venedik bâzergânlarından") mal sahibi olan iki kişi (davacılar) bir müslüman, üç Yahudi ve iki zimmiyi (muhtemelen Rum) tanık getirip iddialarını ispatlamışlardı (bkz. v. 68a-4). Bununla irtibatlı öteki belgede ise yine müslümanlarla zimmilerin tanıklığında hırsızlık hadisesi ispatlanmıştı (bkz. v. 69a-1). Şu halde bu son iki belgede hırsızlıkla suçlanan Ermeni'nin suçu sabit olmuş bulunuyordu. Buna ne gibi bir ceza verildiği belli değildir ancak herhangi bir sebeple, İslam hukukunun öngördüğü el kesme cezası uygulan(a)mıyorsa, o zaman Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesi'ndeki "asarak idam" cezasının tatbik edilebileceği söylenebilir(10). Kanuni Kanunnamesindeki bu konudaki hüküm şöyledir:

"*(...) ve dükkân açanı ve eve gireni ve birkaç def'a hırsızlığı zâhir olanı salb ideler*(11)". Bunun el kesme cezasından daha ağır bir ceza olması manidardır.

v. 36b-1'de hırsızlıkla suçlanıp "ihtiyaten" hapsettirilen ancak bu suçu sabit olmayan Nûreddîn'in adları belgede yazılı olan müslümânlar ile zikr olan mahzene gidilip etrâfında olan ehl-i sûk ve ehl-i mahalle (çarşı esnafı ve mahalleli)nin her birine Nûreddîn'den anılan husûsa ilişkin davanız var mıdır diye sorulmuş fakat davalı kimse çıkmamıştır. Bununla beraber mahmiyyye-yi Galata'ya bağlı Alaca Mescid mahallesinden el-Hacc Cemal? bin Abdullâh Nûreddîn'in nefsine kefil olup ve kefilin nefsine de Abdülcevad? bin Mehmed reis-i sultani kefil olduktan sonra selh-i Cemaziye'l-evvel 1013 tarihinde bu belge yazılmıştır. Suçun sabit olmamasına rağmen, zanlıya bir kefil ve kefile de başka bir kefil alınmasının gerekli görülmüş olması ilginçtir.

Son olarak Galata'nın Arap nüfusu hakkında İnalcık'tan naklen şunları kaydedebiliriz: Kuzey Afrika ve Galata'ya özellikle Endülüs'ün 1492'de ıspanyollarca işgalinden sonra Arap göçleri olmuştur. Hayreddin Paşa Kapdan-ı deryalığa getirildiğinde (1533) Galata Mağribli Arap denizcilerin gelip yerleştiği bir mahal haline gelmeye başlamıştı. "Bir yerde kalmasına müsaade edilen" anlamındaki Arapça müdeccen (ıspanyolca mudejar) ve bundan bozma Türkçe mübtecel veya müdeccel, XVI. asırda Kuzey Afrika ve Türkiye'deki Osmanlı topraklarına göç edenleri adlandırmak için kullanıldı. Endülüs müslümanlardan dinlerini değiştirme veya köleliği kabul veyahut da ülkeyi terketme şıklarından birini seçmeleri istenmişti. Bu sebeplerle 1492'den itibaren başlayan Endülüslü müslümanların göçünün son büyük dalgası, Galata'ya da dahil olmak üzere, 1609-1610 yıllarında vuku bulmuştu. Arap göçmenler daha çok bugün Galata'da Arap Camii denilen caminin etrafına yerleşmişlerdi(12).

Ermeniler ise Rumlar ve Franklardan sonra Galata'nın üçüncü büyük nüfus zümresini teşkil ediyorlardı(13).

Yaklaşık iki yıllık bir devredeki mahkeme kayıtlarını ihtiva eden Galata'nın 25 numaralı kadı sicilinde ikisi Venedik tacirlerine, biri de bir müslüman tacire yönelmiş üç ayrı hırsızlık olayı saptanmıştır. Bunlardan birinin failleri bulunmuş, birinin zanlısı "delil yetersizliğinden beraat etmiş" fakat kefil getirme zorunda kalmış, bir diğerinin sanıklarından kimisinin suç işlediği ispatlanamamış ancak bir kısmı mal sahibi ile sulh yapmayı kabul etmiştir. Suçlulara ne gibi cezaların verildiğin açıkça bilemesek bile bu sonuçlara bakarak adaletin işlediği ve mağdurların zararının bir ölçüde tatmin edildiği söylenebilir. Ancak başlangıçta belirttiğimiz gibi, malları çalınan tüccarın büyük bir zararla baş başa kalmış olduğu da görülmektedir. Öte yandan hırsızlık vakaları iki yıllık bir dönem için çok sayılmasa da bunlara katıldığı zannedilen zanlıların sayısının kabarık olması dikkati çekmektedir.

6) Galata, nu. 25, v. 31a-3 (s. 61).

7) Galata, nu. 25, v. 36b-1 (s. 72).

8) Galata, nu. 25, v. 68a-4 (s. 135) ve v. 69a-1 (s.137).

9) Galata, nu. 25, v. 69a-1 (s.137)'deki Serker veled-i Vartan gibi okunan isimle aynı kimse olabilir.

10) Uriel Heyd, Studies in Old Ottoman Criminal Law, Oxford 1973, s. 75.

11) Nüsha farkları: "siyâseten salb edeler"; "hemen salb ve siyâset edeler"; "salb edeler, asalar"; "ve dükkân açan kimesneleri asmak vâcibdir ve bir ... (?) hırsuzlığı ma'lûm olmış ise asalar". bkz. Heyd, s. 75 ve orada ilgili dipnotu.

12) Galata'nın fetihten sonraki nüfus çeşitliliği hakkında geniş bilgi için bkz. Halil ınalcık, "Ottoman Galata, 1453-1553", PremiÈre Rencontre Internationale sur l'empire Ottoman et la Turquie moderne, (der.) E. Eldem, l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes, ıstanbul 1991, 17-105, Galata'ya Arap göçü için bilhassa 67-70 arası sayfalara bkz.

13) İnalcık, s. 42-43.

Galata, nu. 25, v. 67b-4 (s. 134)

Budur ki Venedik bâzergânlarından Marko veled-i Kaliftari nâm efrenc meclis-i şer'-i mutahharada evlâd-ı Arab'dan Abdü'l-alî bin ısmâ'îl mahzarında takrîr-i kelâm idüb *bundan esbak gice ile benüm mahzenüm açılub içinde üç kantâr demir tel ve iki buçuk kantâr tahta teneke ve on iki kantâr çubuk pirincüm serika olınmışdı zikr olınan demir telden mezbûr Abdü'l-alî'nün dükkânında bir mikdâr tel olduğını haber alub ayak nâibi olan mevlânâ Mahmûd Efendi ile dükkânına varılub keşf olındukda işbu hâzır fi'l-meclis olan dört kıt'a demir teller bulınub zikr olınan demir telleri kimden aldun diyü istifsâr olındukda mahmiyye-yi Galata'da Karaköy mahâllesinde ehl-i sûkdan adı ma'lûmum olmayan bir kimesneden iştirâ eyledüm diyü mevlânâ-yı mezbûr huzûrında cevâb virmişdi vâkı' hâl mezbûrdan suâl olınub takrîri tahrîr olınmasını taleb iderüm* didükde gıbbe's-suâl mezbûr Abdü'l-alî cevâb virüb *işbu dört kıt'a demir tellerün her birini dört beş günden berü isimleri ve mekânları ma'lûmum olmayan kimesnelerden iştirâ eyledüm* didükde vâkı' hâl hıfzen li'l-makâl bi't-taleb ketb ü tahrîr olındı [fî 28 şehri Recebi'l-ferd li-sene 1013].

Şuhûd[u'l-Hâl]
Süleymân bin Abdullâh,
İbrâhîm bin Süleymân,
Alî b. Ahmed,
Hasan bin Hüseyin,
Mehmed bin Alî,
Mehmed bin Murad.

Sadeleştirilmiş Metin

Galata, nu. 25, v. 67b-4 (s. 134)

Budur ki Venedik bâzergânlarından Marko veled-i Kaliftari nâm efrenc temiz şeriat mahkemesinde evlâd-ı Arab'dan Abdü'l-alî bin ısmâ'îl huzurunda söz açıp *bundan önce geceleyin benim dükkanım açılıp içinde üç kantâr demir tel ve iki buçuk kantâr tahta teneke ve on iki kantâr çubuk pirincim çalınmıştı. Zikrolunan demir telden Abdü'l-alî'nin dükkânında bir mikdâr tel olduğunu haber alıp ayak nâibi (kadı yardımcısı) olan mevlânâ Mahmûd Efendi ile dükkânına gidilip keşfolunduğunda işbu mahkemede hazır olan dört parça demir teller bulunup zikrolunan demir telleri kimden aldın diye sorulduğunda mahmiyye-yi Galata'da Karaköy mahâllesinde çarşı esnafından adı malûmum olmayan bir kimseden satın aldım diye kadı yardımcısı huzurunda cevap vermişti. Gerçek durum adı geçenden sorulup söylediğinin yazılmasını talep ederim* dediğinde sorulması üzerine Abdü'l-alî cevâp verip *işbu dört parça demir tellerin her birini dört beş günden beri isimleri ve mekânları malûmum olmayan kimselerden satın aldım* dediğinde durum söyleneni saklamak için istek üzerine [1013 yılı biricik Receb ayının 28'inde] yazıldı.

Şuhûd[u'l-Hâl]

Süleymân bin Abdullâh, İbrâhîm bin Süleymân, Alî b. Ahmed, Hasan bin Hüseyin, Mehmed bin Alî, Mehmed bin Murâd.

Galata, nu. 25, v. 67b-5 (s.134)

Budur ki Venedik bâzergânlarından Marko veled-i Kaliftari nâm efrenc meclis-i şer'-i mutahharada evlâd-ı Arab'dan Mehmed bin Yahyâ mahzarında takrîr-i kelâm idüb *bundan esbak gice ile benüm mahzenüm açılub içinde üç kantâr demir tel ve iki buçuk [kantâr] tahta teneke ve on iki kantâr çubuk pirincüm serika olınmışdı zikr olınan demir telden mezbûr Mehmed'ün dükkânında bir mikdâr tel olduğını haber alub ayak nâibi olan mevlânâ Mahmûd Efendi ile dükkânına varılub keşf olındukda işbu hâzır fi'l-meclis olan bir kıt'a demir tel dükkânı içinde bulındı kimden alduğı istifsâr olınub takrîri tahrîr olınmasını taleb iderüm didükde gıbbe's-suâl mezbûr Mehmed cevâb virüb zikr olınan bir kıt'a demir teli dünki gün bade'l-asr bir ismi ve mekânı ma'lûmum olmıyan kimesne getürüb emânet vaz' eyledi* didükde vâkı' hâl bi't-taleb kayd olındı fî 28 şehri Recebi'l-ferd [li-sene 1013].

Ş[uhûdu'l-Hâl]
es-Sâbıkûn.

Sadeleştirilmiş Metin

Galata, nu. 25, v. 67b-5 (s.134)

Budur ki Venedik bâzergânlarından Marko veled-i Kaliftari nâm efrenc temiz şeriat mahkemesinde evlâd-ı Arab'dan Mehmed bin Yahyâ mahzarında söz açıp *bundan evvel geceleyin benim mahzenim (dükkanım) açılıp içinde üç kantâr demir tel ve iki buçuk [kantâr] tahta teneke ve on iki kantâr çubuk pirincim çalınmıştı; zikrolunan demir telden Mehmed'in dükkânında bir mikdâr tel olduğunu haber alıp ayak nâibi (kadı yardımcısı) olan mevlânâ Mahmûd Efendi ile dükkânına varılıp keşfolunduğunda işbu mahkemede olan bir kıt'a demir tel dükkânında bulundu. Kimden aldığı sorulup sözlerinin yazılmasını talep ederim* dediğinde sorulduğunda adı geçen Mehmed yanıt verip *zikrolunan bir kıt'a demir teli dün ikindiden sonra ismi ve mekânı ma'lûmum olmayan bir kimse getirip emânet bıraktı* dediğinde durum istek üzerine [1013 yılı] biricik Receb ayının 28'inde kaydedildi.

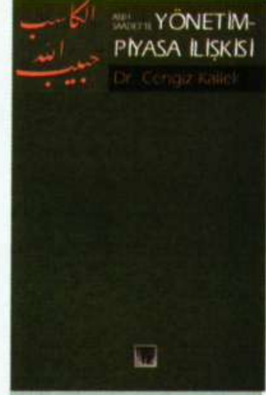
Ş[uhûdu'l-Hâl] Daha öncekiler.

Asr-ı Saâdet'de Yönetim Piyasa İlişkisi

Müslüman araştırmacılar bazen " Bırakalım geçmiş geçmişte kalsın, geleceğe yön gösterecek biricik kaynak Kur'ân' dır," felsefesi ile tarihî gerçekleri tahfif veya tahkir edici pek çok kuram geliştirmektedirler. Öncelikle şunu bilmeliyiz ki konvansiyonel ekonomi Müslümanlar'ın kendi tarihlerine karşı umursamaz yahut inkârcı davranmalarına çok şey borçludur. Diğer taraftan bazı müslümanlar mevcut şartları, kuralları ve ihtiyaçları gözardı ederek Asr-ı saâdet'i mutlak olarak diriltme hayalperestliğine düşmektedirler. Bu nedenle bırakalım tarihî gerçekler konuşsun. Net olmayan asıldan güzel bir kopya çıkarılamayacağına göre ilk görevimiz, Asr-ı saâdet'i tamamen tarihin çöplüğüne atmak veya aynen diriltmek seçeneklerinden birine yönelme aceleciliğine saplanmadan, önce onun gizli kalmış yanlarını aydınlatmaktır.

Bu kitap, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihî Bölümü'ne 1994 Nisan'ında sunulan, Cengiz Kallek'in doktora tezinin gözden geçilerek yeniden düzenlenmiş ve ilâvelerle zenginleştirilmiş şeklidir. Bu çalışmada, teori ile pratik arasındaki uyum yahut tezatların tesbit ve tahliline imkân verebilmek için, şimdiye kadar yapılan teorik ağırlıklı aksine uygun üzerinde durulmaktadır.

Birinci Bölüm'de üretim faktörleri ve mal piyasaları iki ana başlık altında incelenmiştir. Üretim faktörleri piyasası 'sermaye', 'Toprak' ve 'Ekmek' olmak üzere üç alt başlığa ayrılmıştır. Konu bütünlüğünün karunabilmesi ve zorlama yorumlara meydan verilmemesi için müdahale kavramı 'doğrudan müdahaleler' ile sınırlı tutulmuştur. Kaynaklara bu gözle bakıldığında devletin toprak ve emek piyasalarına doğrudan müdahalesi anlamına gelen belirgin düzenlemelerine rastlanamamıştır. Böylece söz konusu iki piyasanın oluşumu hakkında tahlillerde bulunmak ve devletin bazı iktisâdî politikalarının ilgili piyasalar üzerindeki muhtemel etkilerine değinmekle yetinilmiştir.

Dr. Cengiz Kallek
İstanbul, 1997
İz Yayıncılık

Birinci Bölüm'ün ana kısmını mal ve para-sermaye piyasalarına dair düzenlemeler oluşturmaktadır. Piyasaya müdahaleleri gerçekleştiren devlet organı 'Hisbe' müessesesi ikinci bölümde ele alınmıştır. Ayrıca çalışmanın sonuna, söz konusu döneme ait fiyatların günümüz değerlerine çevrilmesini kolaylaştırması için EK 1 ve EK 2 olmak üzere iki ek konulmuştur. Sahâbenin mal varlıklarına ilişkin örnekler ve Hz.Ömer tarafından servetleri kısmen yahut tamamen müsadere edilen devlet memurlarına dair bilgiler tezin asıl nüshasının birinci bölümünde yer almakla birlikte konular arası orantıyı bozacak kadar büyük bir hacim tuttukları için ana metinden çıkarılarak bu kitabın sonuna EK 3 ve EK 4 şeklinde taşınmıştır.

Genellikle hedef zaman kesiti dışındaki dönemlere atıfta bulunulmadığı gibi diğer iktisadî sistemlerle mukayeseden de kaçınılmıştır. Umarız bu araştırma, İslâm ülkelerinin kalkınmasının önündeki en önemli engelin kadercilikten kaynaklanan teşebbüs ve yaratıcılık ruhu yokluğu olmadığını ortaya koyacaktır.

Yönetimde Bizim Boyut

Günümüzde işletme yönetimi, üzerinde en çok araştırma yapılan alanlardan biri haline geldi. Uluslararası şirketlerin başarıları ve kullandıkları yöntemler üzerine yazılan kitaplar, bütün dünyada ilgi çekiyor.

Artık işletmelerdeki başarının sadece teknoloji faktörüne bağlı olmadığı kabul ediliyor ve toplam kalite yönetimi üzerinde çokça duruluyor. Toplam kalite ise her şeyden önce insan faktörüne bağlanıyor.

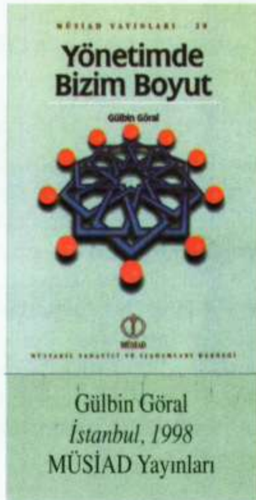
Dünyada yapılan araştırmalar ve varılan sonuçlar tercüme yoluyla hızla ülkemiz insanına ulaşıyor. Bugün birçok işletmecinin kitaplığında bu konularda dünyaca meşhur eserleri bulmak mümkün.

Onlara bakarken ister istemez bu konularda millet olarak bizim söyleyecek bir sözümüz yok mu sorusu akla geliyor. İnsan üzerine en son sözü söyleyen bir medeniyet birikimine sahibiz. Binlerce yıllık birikimin içinde şüphesiz nice kaynaklar ve örnekler var. Ama onlardan haberdar değiliz.

Bu kitap böyle bir arayış örneği olması bakımından önem taşıyor. Üniversite ve iş dünyasındaki tecrübelere dayanarak yazılan bu kitapcıkta işletme yönetimi üzerine bizim kültürümüzde bir gezintiye çıkılıyor.

Akıcı bir üslupla, kolay anlaşılır bir dille işletme yönetiminin ve genelde insan ilişkilerinin anahatları veriliyor. Yalnız işletmelerde değil, sosyal hayatın diğer alanlarında da işe yarayacak bir prensipler dizisi ortaya konuluyor.

Eseri iş adamlarımıza ve insanımıza yararlı bir el kitabı olacağı düşüncesiyle dikkatlerinize sunuyoruz.

Gülbin Göral
İstanbul, 1998
MÜSİAD Yayınları

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme

Yayın dünyamızda birçok yayınevinin yapamadığını bazı özel yayın evleri ve bankalar gerçekleştiriyor. Prof. Dr. Haydar Kazgan'ın *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme* adını taşıyan ve daha çok Osmanlı Sanayii'nin bir monografisinin ve yorumlamasının yapıldığı anıt eseri de bu tür çalışmalardan. Eser Töbank adına Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. şirketi tarafından yayınlanmıştır.

Haydar Kazgan hoca, eserin ana gövdesini Osmanlı döneminde kurulan şirketlerin mukavele ve tüzüklerini araştırmakla oluşturduğunu belirtiyor. Eserinde Osmanlı imparatorluğu'nda sanayileşmeye etki eden sebepler hakkında yirmi yıla varan bir süre araştırma yaptığı o yıllara ait belgeyi, evrakları, makbuzları, faturaları, tahvilleri, hisse senetlerini, gravürleri incelediğini belirten yazar; bunların önemli bir bölümünü de kitabında kullanmış. İçindekiler bölümünün bulunmayışı eserden konular kapsamında faydalanmayı güçleştirse de, her bölümü ayrı bir bağımsız inceleme olan kitap bir bütün olarak bu sahada yazılmış hemen hemen tek kaynak olma özelliğini elinde tutuyor.

Osmanlı sanayisinin dışa açılma çabaları konusunda yapılan araştırmanın yer aldığı bölümü bilgi bakımından kısaca özetlersek; Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin 1896-1897 yılları arasında Amerika'da Şikago şehrinde düzenlenen sanayi sergisine katıldığını bunun da o yıllarda dış ticareti elinde bulunduran Ermeni tüccarların desteği sayesinde kotarıldığını belirtiyor. Sergi büyük rağbet görür. bunun üzerine dönemin badişahı II.Abdulhamit ve bütün hükümet yetkilileri sanayii teşvik ve yeni planlamalar için bazı tedbirler almayı düşünürler. Dönemin aydınları sanayileşme hakkında görüşler ortaya koyarlar. O yıllarda Servet'i Fünun Şikago sergisini ayrıntılarla ele alan bir dizi yazı yayınlar. Sonuçta bir nizamname çıkarılır. Buna göre, ihraç edilecek mallardan o devirde alınmakta olan ihraç gümrük resmi alınmayacak ve Osmanlı mallarının dışarıdaki fiyatları düşürülecektir. Ayrıca belediyelere ve devlete ait araziler fabrika kurmak isteyenlere bedava tahsis edilecektir. İthal edilecek makinalar için gümrük indirimleri uygulanacaktır. Ancak her ne kadar böyle bir nizamname yürürlüğe girmiş görünse de Osmanlı bürokrasisi bu nizamna-medeki esneklikleri uygulatama-yacak kadar ağır çalışıyordu. Çünkü fabrika kurma izni ve ruhsatı ancak ve ancak İstanbul'dan alınabiliyordu. Yazarın belirttiğine göre mesela Manastırdan, Van'dan Halep'ten gelen müteşebbisler bir fabrika ruhsatı için aylarca istanbul'da kalmak durumundaydılar.

İnsan bu bölümü okuyunca yerelden merkeze yerine, merkezden yerele doğru açılmanın tekrar tekrar gündeme getirilmesine ve mahalli idarelerin yetkilerinin merkezde tutulmak istenmesine hayıflanmadan edemiyor.

Prof. Dr. Haydar Kazgan
İstanbul, 1991
240 seri ciltli, Şömizli.

Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri

Osmanlı Devleti'nin mali ve iktisadi yapısı hem tarihçiler hem de iktisat ve maliye tarihçileri tarafından gereğince incelenmemiş, genel hatlarıyla bile ortaya konulmuş değildir. Bunun en büyük nedeni, malesef son zamanlara kadar Osmanlı araştırmalarının siyasi tarihle sınırlı kalmış olmasıdır.

Kaime konusunun tamamını kucaklayan ve birinci elden kaynaklara istinaden hazırlanacak bir çalışmaya duyulan ihtiyaç, bu eserin hazırlanmasındaki en büyük itici etken olmuştur. Bu klâsik bir tarih çalışması veya sadece bir para tarihi değildir. Belki, bu ikisinin, bir de sosyal tarihi ekleyerek, hepsini içerisine alan ve sosyal boyuta önem veren bir araştırma olarak değerlendirilebilir.

Çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmuş. Girişte, okuyucunun mukayese yapabilmesi için, dünyada Osmanlı uygulamasından önce diğer devletlerdeki kâğıt paranın ve tedavül seyri ile, Tanzimat öncesi Osmanlıyı para sistemi hakkında kısaca bilgi verilmiş. Birinci bölümde kaime uygulamasının üzerinde temellendirildiği esham sisteminin genel hatlarıyla tanınması ve Tanzimat reformlarının finanasmanı için faizli kaimenin çıkarılması;ikinci bölümde, 93 harbi de dediğimiz 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının patlak vermesinden dolayı devletin tekrar kaimeye meracaat etmesi ve nihayet üçüncü bölümde de, Birinci Dünya Savaşının finansmanı için devletin yine kaime çıkarmak zorunda kalması ele alınmış.

Çalışma tamamen birinci el kaynaklara inilerek gerçekleştirilmiş arşiv belgeleri, daha önce konuyla ilgili yapılmış çalışmalar ve dönemin basınından çıkan malzemeyle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Yazar bu çalışmasıyla ilgili olarak şunları söylüyor: "Para gibi toplumsal bünyenin yağı olarak değerlendirilen bir konuyu ele alırken, sosyal ve ekonomik yönünü incelememek tabiki düşünülemezdi. Biz de öyle yaptık ve kaimenin tedavülünün toplumdaki yansımalarını ve toplum üzerinde meydana getirdiği etkileri ve nedenlerini incelemeye gayret ettik. Paranın değerindeki en küçük dalgalanma, hemen bir toplumsal boyut kazanmaktaydı. Zira, bu dalgalanmalar hemen eşya ve emtia fiyatlarına yansımakta ve dolayısıyla halkı etkilemekteydi."

Prof. Dr. Ali Akyıldız
İstanbul, 1996
Eren Yayıncılık

Sigortalıyı şirket ortağı gören anlayış